BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE.

DERDE REEKS.

IV.

Gedrukt bij GEBR. GIUNTA D'ALBANI.

BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN

OUDHEIDKUNDE,

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

VROEGER DOOR

Mr. Is. An. NIJHOFF en P. NIJHOFF

THANS DOOR

Dr. R. FRUIN,
HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

DERDE REEKS.

VIERDE DEEL.

'SGRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF
1888.

Gedrukt bij GEBR. GIUNTA D'ALBANI.

INHOUD.

INHOUD.

OVER WAARHEID, KENNING EN ZEVENTUIG IN DE RECHTSPLEGING VAN HOLLAND EN ZEELAND. [1]

DOOR

R. FRUIN.

Tot voor weinig jaren lag ten onzent de wetenschap der aloude rechtstoestanden van Holland en Zeeland in diepe vergetelheid begraven. De Ordonnantie der Staten van 1580 had het oude rechtsgebouw, dat toch reeds door den rusteloozen tijd uit zijn voegen gewrongen en in verval gebracht was, in enkele deelen verbouwd en meer naar de nieuwe eischen van den veel veranderden staat van zaken ingericht; doch het was brokwerk wat zij voortbracht, noch evenredig in zijn deelen noch doelmatig in het gebruik, en aan het eind der twee eeuwen, die de nieuwe Staat duurde, was ook zijn rechtswezen afgeleefd en onbruikbaar geworden. Het was een der heilzaamste verrichtingen van de Revolutie en de Fransche heerschappij, dat zij dat zoo gedurig vervormde en misvormde gevaarte van gewoonten en instellingen tot den grond toe slechtten en door een gansch nieuwe en doelmatige inrichting vervingen. Zoo lagen dan de brokken van den oorspronkelijken bouw, even als de oudste overblijfsels van Troje, onder een dubbele laag van latere bouwvallen begraven, en aan hun bestaan werd nauwlijks meer gedacht.

Aan onzen tijd bleef het voorbehouden tot dat verre verleden

[1] De vorm van dit opstel toont, dat het oorspronkelijk voor een voordracht bestemd was. Het werd voorgelezen in de Koninkl. Akademie van Wetenschappen.

met de hulpmiddelen van navorsching en kritiek door te dringen. Wel hadden enkele geschied- en oudheidkundigen in de 18de eeuw nu en dan nagespoord, hoe het vóór den republikeinschen tijd met recht en rechtspraak gesteld was geweest, doch meestal met een practisch doel, om gewoonten of inzettingen, die aangetast werden, te verdedigen als van oude herkomst, of om andere als misbruiken en inkruipsels van later tijd te bestrijden, en dus zonder de onbevangenheid, die het karakter is der echte wetenschap. De weinigen, die zonder vooroordeel te werk gingen, moesten zich toch ook met onvoldoende gegevens behelpen, dewijl de onmisbare bouwstof nog niet te voorschijn was gebracht, en leverden dan ook weinig wat ons behagen kan.

In onze dagen is men begonnen met wat noodzakelijk vooraf moet gaan, het opsporen en ten algemeenen nutte uitgeven van de betrekkelijk weinige bescheiden, die een gelukkig toeval tot op onzen tijd heeft bewaard, en die in het stof van bibliotheken en archieven te rusten lagen. Het Genootschap tot uitgave der bronnen van het oude Vaderlandsche Recht, door vijf onzer medeleden opgericht, van wie een helaas ons ontijdig ontvallen is, heeft de verdienste van in die richting een krachtigen stoot te hebben gegeven, met het gevolg dat het werk van opsporen en uitgeven thans in vollen gang is. Ook ontbreekt het niet aan scherpzinnige geleerden, die al pogingen wagen om uit de tot nog toe verzamelde bouwstoffen het plan van het aloude rechtsgebouw zoo goed doenlijk op te maken. Dit is een aantrekkelijk werk, dat herinnert aan den arbeid van Schliemann en zijn vrienden, waarop ik zoo even doelde. Het is een even aangenaam als nuttig pogen de stukken, die de navorsching aan het licht brengt, in een te passen, ten einde tot een niet onwaarschijnlijke voorstelling te geraken van den aanblik, dien het geheel in den tijd van zijn bloei en kracht moet hebben vertoond.

Ik wil beproeven iets van dien aard te doen, in bescheiden omvang, door het verband aan te toonen, waarin mijns inziens

eenige brokstukken, die aan het licht zijn gebracht, tot elkander en gezamenlijk tot het geheel der aloude rechtspleging in het Graafschap van Holland en Zeeland gestaan hebben. Het kan niet anders of de erkenning van dit onderling verband zal tevens over den aard en het wezen van elk in het bijzonder een helderder licht verspreiden.

Een van die stukken, die ik op het oog heb, is de schepenkenning, die wij in sommige steden van Holland en hier en daar op het platte land aantreffen, en waarvan het Gemeentearchief van Leiden, bij uitzondering, de bescheiden in menigte heeft bewaard. Ik was, geloof ik, zoo niet de eerste dan toch een der eersten, die ze ernstig bestudeerde in den tijd toen mijn vriend Hamaker de Middeneeuwsche Keurboeken van Leiden voor den druk bewerkte. Haar aard was mij vreemd en het duurde geruimen tijd, eer ik mij een denkbeeld kon vormen van de verhouding, waarin zij tot de vierschaar en het poortgeding moest gestaan hebben. De slotsom, waartoe onderzoek en nadenken mij brachten, deelde ik niet zonder aarzeling mede in de aankondiging, die ik van de uitgaaf van Hamaker gaf, in de Gids, onder den titel van Een Hollandsche Stad in de Middeneeuwen. Maar ik was met die voorloopige verklaring van de zaak niet tevreden, en toen mijn jeugdige vriend Nortier, thans helaas reeds sedert jaren overleden, een onderwerp voor een akademisch proefschrift op het gebied der Vaderlandsche Rechtsgeschiedenis zocht, wees ik hem op die kenningboeken in het Leidsch archief, als een opzettelijk en volledig onderzoek overwaardig. Hij volgde dien wenk en leverde een uitmuntende verhandeling, die voor het vervolg het beste van zijn degelijke wetenschap en zijn buitengewonen aanleg voor diergelijke studiën deed verwachten. Voor het onderwerp echter, waarover ik heden spreken wil, leverde zijn geschrift geen nieuwe gezichtspunten op. Zijn verklaring van de kenning was hoofdzakelijk dezelfde die ik er van gegeven had, en liet mij dus nog altijd onbevredigd. Ik begreep dat, om verder te komen, de uitgaaf van den voornamen inhoud

der veel omvattende kenningboeken noodzakelijk vereischt werd, ten einde de deskundigen in staat te stellen van door telkens herhaalde lezing en gedurige vergelijking tot een juister inzicht in den aard der instelling, waarvan zij de gedenkstukken bewaren, te kunnen geraken. Het was dan ook inzonderheid op mijn aansporing, dat mijn vriend Blok, thans mijn ambtgenoot aan de Universiteit van Groningen, de uitgaaf eener bloemlezing uit de Leidsche Gerechts- en Kenningboeken op zich nam en in de Werken der Vereeniging gelukkig bezorgde. Ook hij, die geen jurist was, waagde zich niet aan een verklaring, die de mijne kon vervangen. Hij was tevreden met de stof te leveren, die daartoe in staat zou stellen. Werkelijk heeft zijn uitgaaf meer dan eenig ander geschrift er mij toe geleid om aan het onderwerp een vernieuwd en grondiger onderzoek te wijden, dat zich allengs ook over aanverwante rechtsgewoonten en instellingen heeft uitgebreid. De onderlinge vergelijking van kenning met waarheid en zeventuig heeft mij ten slotte tot een voorstelling van haar plaats in de aloude rechtspleging gebracht, die ik bij dezen aan Uw beter oordeel wensch te onderwerpen en waarvoor ik Uw welwillende aandacht inroep.

Vooraf een woord over de methode, die ik gevolgd heb. In den tijd, waarin ons onderzoek moet aanvangen, vinden wij in de verschillende kwartieren van Holland en Zeeland een groote verscheidenheid van rechterlijke inzettingen en gebruiken. De handvesten en keuren, waaruit wij het rechtswezen moeten leeren kennen, spreken voornamelijk en soms uitsluitend over die verscheidenheden. Allicht zouden wij daardoor in den waan vervallen, dat plaatselijke gewoonten in dezen hoofdzaak waren, en dat het algemeene, overal geldige, minder te beduiden had. Wij zijn geneigd om datgene, waarover wij het vaakst en het meest hooren spreken, aan te zien voor het gewichtigste. In dit geval bestaat er echter reden om het tegenovergestelde aan te nemen. Wij hebben te letten op den toestand, waarin zij zich bevonden, voor wie handvesten en keuren bestemd waren, en op de bedoeling van hen, die ze op-

stelden. Het doel was ter kennisse dergenen, die er onder leven zouden, die voorschriften te brengen, die afweken van het algemeene rechtsgebruik, waarvan niemand onkundig was. Wat dus als overbodig verzwegen wordt, is het algemeene, in uitgestrekt gebied gangbare; wat daarentegen wordt verkondigd geldt slechts in beperkt gebied en is veelal bijzaak. Willen wij ons dus een juiste voorstelling van den ouden toestand vormen, dan moeten wij beginnen met ons voorloopig los te maken van al die bijkomende bijzonderheden, om eerst den algemeenen regel te erkennen, waarop zij zich als uitzonderingen voordoen. Dit wordt, naar mijn meening, niet genoeg in het oog gehouden. Het is ook bepaaldelijk voor het oude Noordholland, de kern van het Graafschap, niet gemakkelijk. Er heeft daar geen handvest bestaan voor het geheel, geen landkeur. Evenmin voor de twee groote deelen, waaruit het was saamgesteld, Rijnland en Delfland met Schieland. De costumen van Rijnland, hoewel bij gebrek aan beter leerzaam genoeg, zijn eerst omstreeks 1570 beschreven. Iets beter is het gesteld met de overige kwartieren van het Graafschap. Zuidholland bezit een handvest van 1303, die wel hoofdzakelijk de betrekking tusschen de hooge vierschaar, het Hof, en de plattelands nedergerechten betreft, maar toch hier en daar over het rechtswezen in het algemeen merkwaardige dingen vermeldt. Hetzelfde kan gezegd worden van de handvest van Kennemerland van 1292, die voornamelijk ten doel heeft de verhouding van het jaargeding tot de nedergerechten en het aandeel van den Graaf in de boeten te bepalen, maar terloops een blik vergunt te slaan op andere aangelegenheden. Eindelijk, na de onderwerping van Westfriesland gaf, in 1299, de regeering van Jan I aan de overwonnenen een landkeur, die inzonderheid de veranderingen behelst, in het bestaande recht door den nieuwen landsheer noodig geacht en ingevoerd. [1]) Wat Waterland en Amstelland aangaat, ook daar vooral zijn de handvesten kort en onvoldoende, en

[1] Zie M. Stoke, VI vs. 1295.

de costumen in betrekkelijk laten tijd te boek gesteld en niet dan met groote omzichtigheid bij het voorstellen der aloude gebruiken te raadplegen. Alles te zamen genomen bezitten wij van ieder kwartier van het Graafschap eenig bescheid, hoe gering ook, omtrent zijn recht en rechtsinstellingen, met uitzondering echter van het voornaamste gedeelte, het eigenlijke Noordholland. Dat schijnt ook in de 14de eeuw erkend geweest te zijn, dat Noordholland geen eigen recht bezat. Toen Hertog Albrecht in het najaar van 1398 een verdrag aanging met de Friezen van Ooster- en Westergo, die hij zich vleien mocht onderworpen te hebben, stond hij hun toe voortaan hun eigen recht te blijven gebruiken, of, zoo zij dit niet verlangden, zoo zouden zij « den koer hebben van den Rechte van Westfrieslant, van Karmerlant of Zuuthollant ». [1] Er laat zich geen waarschijnlijke reden bedenken, waarom hier het recht van Noordholland niet genoemd wordt, behalve die waarop ik doelde, het ontbreken van een beschreven recht voor dit kwartier. Maar of de Friezen, zoo zij een vreemd recht in de plaats van het hunne hadden wenschen te kiezen, er zoo een hadden kunnen opmaken uit de schrale handvesten en keuren van de drie hun aangewezen landschappen, laat zich met grond betwijfelen: zij hebben er, zoo als wij weten, de proef niet van genomen.

Ook ons zou het moeilijk en wel haast onmogelijk vallen, uit de weinige gegevens dier Hollandsche bronnen een overzicht samen te stellen der toenmalige rechtspleging. Gelukkig dat wij ten opzichte van Zeeland beter zijn voorzien. Voor de dertiende eeuw bezitten wij twee aanmerkelijk verschillende redactiën van een en dezelfde tamelijk uitvoerige landkeur. Een nog oudere, misschien wel de oorspronkelijke, vinden wij vermeld, maar die is verloren gegaan. In 1237 zegt reeds Nicolaas van Putten, dat hij in zeker geval in Trentmoer en Hegenisse komen zal, « judicaturus secundum coram Zelandie » [2], en de oudste redactie van de Zeeuwsche keur,

---

[1] Charterboek van Vriesland, I blz. 282.
[2] Oorkondenboek van Holland, I n^e. 363.

die tot ons is gekomen, is van niet veel vroeger dan 1258: de zoogenaamde keur van Floris de Voogd. Deze heeft bijna onafgebroken kracht van wet behouden, totdat in 1495 de Groote Keur haar vervangen of liever vernieuwd en vermeerderd heeft. Doch zeer ten bate der rechtsgeschiedenis heeft zij van 1290 af gedurende eenige jaren plaats moeten maken voor een gewijzigde redactie, naar den zin der tegen Floris V met Vlaanderen saamgespannen edelen. Die keur van Floris V, zoo als zij genoemd pleegt te worden, den 13den Nov. 1290 te Veere, de stad van Wolfert van Borselen, het hoofd der opgestane edelen, gegeven, is ongetwijfeld ingevoerd geworden, al zijn er ook geleerden die het in twijfel trekken. Want een der wijzigingen, bij de nieuwe keur verordend, bracht mee dat in plaats der talrijke 's Graven mannen een vast getal gezworenen uit hun midden met de rechtspleging belast wezen zou, en in een brief van 26 Feb. 1291 worden die gezworenen als werkelijk rechtsprekende vermeld. Lang evenwel zullen zij niet in functie, noch de nieuwe keur in gebruik zijn geweest. Al spoedig brak de veete tusschen den Graaf en zijn edelen op nieuw uit, en Wolfert van Borselen en de zijnen beklagen zich reeds in een oorkonde van 1 Aug. 1292, dat de Graaf hen uit hun goed verdreven en beroofd heeft «boven der wet ende der koere, die bi haren consente waren gemaket, ende die hi gesvoeren heeft ende beseghelt». Een jaar of wat later, den 1sten Mei 1296, verklaren dezelfde thans bedwongen edelen te berusten in de keur, «die nu onse here die grave houdende es in Zeelant ende die men helt bi sijns oems tyden, haren Florens van Hollant», en beloven niets te zullen ondernemen om een andere te bekomen. Zoo kan het ons niet verwonderen, dat in de Graaflijkheids registers de keur ontbreekt, die maar zoo kort van kracht is geweest, en dat nog wel in strijd met 's Graven vrijen wil. Wij hebben veeleer het gelukkig toeval te prijzen, dat haar ons in een paar afschriften bewaard heeft.

Want, niettegenstaande haar kortstondig bestaan, is zij van

groot historisch belang. Zij toont, welke veranderingen in de keur van Floris de Voogd, nadat deze dertig jaren ongeveer was nageleefd, aan de edelen des lands gewenscht schenen. Sommige dier wijzigingen, en wel diegene juist, die zij het meest verlangden, omdat hun bijzonder belang er mee gemoeid was, hebben voor ons minder te beduiden. Maar andere zijn van groot gewicht, omdat zij blijkbaar voort waren gevloeid uit een nieuwe leer en een daarmee overeenstemmend gebruik. Om er al vast eene te noemen, het gerechtelijk tweegevecht is in de keur van Floris de Voogd nog blijkbaar in vollen zwang; een lang artikel [1] beschrijft er de regelen en gevolgen van. Maar in de keur van Floris V ontbreekt dat artikel, en wordt van de zaak geen gewag meer gemaakt. Het duel heeft dus als middel van bewijs in dien tusschentijd uitgediend en is zoo goed als in onbruik geraakt. Gewichtige verandering voorwaar, en die geen plaats heeft kunnen grijpen zonder op de rechtspleging in het algemeen een belangrijken invloed uit te oefenen. Wij komen er straks op terug.

Van geen gedeelte van het Graafschap kennen wij dus de rechtspleging en haar geleidelijke ontwikkeling gedurende de dertiende eeuw zoo goed als van Zeeland, dank zij deze dubbele keur. Maar hebben wij geen reden om te onderstellen, dat dezelfde toestanden als daar ook in de rest van het Graafschap bestaan en er zich ongeveer op dezelfde wijs naar de eischen van den tijd gewijzigd zullen hebben? Mij dunkt van ja. Over het geheele Graafschap, van het Vlie tot het Zwin, heeft een geruimen tijd het zelfde Friesche recht gegolden. In de Zeeuwsche rechtsgewoonten komt veel voor wat wij in gewijzigden vorm in Westfriesland en Kennemerland terug vinden. Is het dan niet waarschijnlijk, dat het tusschen die twee uiterste deelen in gelegen Holland soortgelijke instellingen en gewoonten zal hebben gehad? Ik zeg soortgelijke, niet dezelfde, en ik noem dit waarschijnlijk, niet boven twijfel verheven. Bij het

---

[1] Art. 40.

onderzoek, dat onbevangen moet blijven, mag het vermoeden slechts, als hypothese, de richting aanduiden, waarin zich de navorsching moet uitstrekken. Maar onder die beperkende voorwaarde kan het vermoeden ons toch van veel nut zijn. Een enkele bijzonderheid, die op zich zelve niet veel te beteekenen zou hebben, wordt van belang, indien zij blijkt overeen te komen met wat wij elders als een eigenaardigheid van den algemeenen toestand hadden opgemerkt. Het spreekt van zelf, dat wij verdacht moeten zijn op allerlei afwijkingen, door plaatselijke omstandigheden veroorzaakt. Maar ik wensch dan ook niet meer dan het recht erkend te zien, om overal in het Graafschap een gemeenschappelijken grondslag van recht en rechtspleging, aan dien van Zeeland niet ongelijk, te onderstellen, waarop een rijke verscheidenheid van bijzonderheden zich gevestigd heeft, die het eerst onze aandacht trekt en allicht van het algemeene zou afleiden.

Laten wij thans, deze methode toepassende, in de eerste plaats een blik werpen op de rechtspleging in Zeeland, zooals zij zich in de keur van Floris de Voogd aan ons voordoet.

Zij is nog wezenlijk die van den Germaanschen voortijd, formeel in merg en been. Zij heeft toe te zien dat tusschen partijen de rechtsgebruiken van oude herkomst worden nageleefd, de vormen (zooals wij zeggen) in acht genomen. Doch te onderzoeken wat onrecht er heeft plaats gehad, door wien en onder welke omstandigheden, dit ligt buiten haar doel. Dus als een misdadiger op heeter daad wordt betrapt of een schuldenaar in gebreke blijft van wat hij onloochenbaar beloofd heeft, is de procedure eenvoudig en doeltreffend. Nemen wij als voorbeeld wat de keur omtrent den dief, die drijvende of dragende betrapt wordt, voorschrijft. Bij voorkeur haal ik de oude Hollandsche vertaling aan, als schilderachtiger dan de Latijnsche tekst. « Die enen dief of enen rover vanghet mitter verscher daet, es hi so machtich dat hine mach hanghen voren dien scoutate entie scepene, so sal hine hanghen tusschen twie sonnescijne (infra ortum solis et occasum solis); maer mach

hijt niet doen, hy salne gheven den scoutate, hi salne hanghen mitter lieden van den ambochte » [1] Wij zien in dit sterk sprekende voorbeeld, hoe vonnis en straf van zelf volgen als het misdrijf klaarlijk bewezen is. Daarentegen heeft het bewijzen van schuld, die niet metterdaad blijkt, groot bezwaar. De regel is, dat de rechter er zich volstrekt niet mee bemoeit en het overlaat aan de verongelijkte partij. Deze moet de bewijzen leveren, hij, rechter, heeft slechts toe te zien, dat zij aan den eisch, dien het gewoonterecht of de keur stelt, beantwoorden en dat dan de straf van den schuldig bevondene er op volgt. In menig geval wordt zelfs geen indirect bewijs toegelaten. Waar een direct bewijs ontbreekt, kan de beschuldige veelal volstaan met te ontkennen onder eede, met zijn onscoude te doen, zooals het heet. Nemen wij weer hetzelfde voorbeeld als daar zoo even, van diefte. In de handvest, die Jan I in 1299 aan de Westfriezen verleende, [2] staat het uitgedrukt: « Wairt dat yement den anderen diefte of moirt aenteghe, dat niet openbair en ware, soe soude hi (de aangeklaagde) siin onscoude doen . . ., wair hi vryman mit hem twaleften onberuchter lieden, waar hi dienstman met hem zevenden ten heyligen ». Wij zien, bij zulk een beschuldiging, van ernstigen aard, kan de verdachte zich niet zuiveren met zijn eed alleen, niet, zoo als het heet, zich met zijn zelfs hand ontrechten; hij moet eedhelpers meebrengen, in grooter of kleiner getal overeenkomstig zijn stand. Die helpers worden geacht te bevestigen, niet dat hij onschuldig is aan het hem te laste gelegde misdrijf, want daarvan weten zij niet af, maar alleen dat zij zijn eed « voor goedt ende oprecht houden »: het zijn de eigen woorden, die ik aanhaal, der costumen van Zuidholland [3].

In Zeeland heet de meest gebruikelijke volgeed de kusting. Vijf

---

[1] Art. 42 van de vertaling, bij Van Mieris, I blz. 812, (naar het hschr. op het Rijksarchief verbeterd) en art. 22 van den Latijnschen tekst.

[2] Oorkbk. II n°. 1098.

[3] Oude Rechten van Dordrecht, II, blz. 265, § 61.

magen van den beschuldigde, door hem zelf gekozen — van daar de benaming kusting, van kiezen [1] — bezweren de oprechtheid van zijn eed. Merkwaardig is wat de keur omtrent de verplichting der magen, om dien volgeed af te leggen, bepaalt [2]. « Die drie maghen hevet, die met hem sullen doen ene kustinghe, entie twe willenre jegenstaen, so sel hi gaen te sinen prochipape; die selne manen onder den stool, dat hi sine maghe nyet sel brenghen in enich onrechte, so sullen die twe, die jeghens hem waren, mit hem doen die custinghe; ende en willen sijt niet doen, so sal dieghene, die de custinghe helt, des naesten sondaghes twe andere maghen bringhen, die sullen met hem doen die custinghe". Dus ter geruststelling van hen, die twijfelen aan de geloofwaardigheid van hun beschuldigden maar schuld ontkennenden maag, zal de parochiepaap den verdachte op plechtige wijs vermanen, dat hij zijne magen geen ongerechten eed afvordere; en, blijft hij dan nog zijn onschuld volhouden, dan staat het nog altijd aan zijn magen, hem geloof te verleenen of te weigeren. Hun weigering schaadt hem dan nog niet, indien hij er in slaagt bijtijds anderen van zijn maagschap in hun plaats te vinden, die hem wel met hun eed willen bijstaan.

Van deze eedhelpers zijn de getuigen wel te onderscheiden, daar zij er oogenschijnlijk veel overeenkomst mee hebben. Immers ook zij worden door den beschuldigde of den beschuldiger meegebracht en getuigen onder eede niets meer dan dat waar is wat hij, die hen meebrengt, beweert. Niet een ieder wordt als getuige toegelaten. Geldt het een zaak van belang, dan moeten het schepenen, twee of drie in getal, zijn; in elk geval personen van beteekenis, van wettige geboorte en ter goeder naam bekend en tot een zeker bedrag gegoed. Maar met die getuigen, als zij aan den eisch

[1] Zoo vat ik op wat het Recht van Waterland (Mieris, II 735) voorschrijft: „Die beclaget wort om een kuerwonde, dat sal hi selver voer rechten ende vijf nae van den koeren van synen magen, kiest hy die anders als recht is."

[2] Art. 40 der vertaling; art. 38 van den tekst.

voldoen, bewijst hij, die ze stelt, zijn zaak dan ook ten volle: « Wat soe drie scepenen met haren eede segghen (luidt de Zeeuwsche keur) dats een volle helpe ». [1] Maar zij voegt er veelbeteekenend bij: « tensy dat drie andere scepenen wedersegghen ». Als dat gebeurt, en het is zeker geen zeldzaam geval geweest, wat dan? Hoe dan te kiezen tusschen de zulke, die over en weer een volle hulpe heeten te verleenen? Een capitulare van Karel de Groote heeft er al in voorzien. « Si quis cum altero de qualibet causa contentionem habuerit et testes contra eum per iudicium producti fuerint, si ille falsos eos esse suspicatur, liceat ei alios testes, quos meliores potuerit, contra eos opponere, ut veracium testimonio falsorum testium perversitas superetur. Quod si ambae partes testium ita inter se dissenserint, ut nullatenus una pars alteri cedere velit, eligantur duo ex ipsis, id est ex utraque parte unus, qui cum excutis et fustibus in campo discernunt, utra pars falsitatem, utra veritatem suo testimonio sequatur. » [2] Even als in het volkenrecht nog heden ten dage, beslist dus in het privaatrecht der eerste Middeneeuwen de overmacht, in hoogste ressort. Er moet een eind aan den twist komen, hoe dan ook, en dat doel wordt door den kamp bereikt. Of daarbij de gedachte, dat God het onrecht niet zal laten overwinnen, ten grondslag ligt, valt zeer te betwijfelen. De Kerk heeft het Godsoordeel en den kamp nooit goedgekeurd en weldra zelfs bestreden en verboden, zooals andere misbruiken en wanbegrippen van heidenschen oorsprong. En in het tweegevecht, zooals het nog in zwang is, dat ongetwijfeld uit den gerechtelijken kamp is voortgekomen, valt niets te bespeuren, hoe ver wij in den tijd teruggaan, van een zoodanig vertrouwen op bovennatuurlijke tusschenkomst van God. Het doel van het duel is een twist te beslechten, meer niet; en ik vermoed dat ook het gerechtelijke tweegevecht van den aanvang af niets

---

[1] Art. 71 der vertaling; art. 55 van den tekst.

[2] Pertz. M. G. H., Legum I p. 84.

anders bedoeld heeft, [1] — zonder natuurlijk te beweren, dat de gedachte aan een telkens in de menschelijke zaken ingrijpende Godheid, die in de toenmalige wereldbeschouwing was ingeweven, zich in dit geval geheel onbetuigd zal hebben gelaten. Hoe dit zij, zooveel is zeker, dat in de oud-Germaansche rechtspleging de kamp de ultima ratio legis was en onder de Christenheid nog lang is gebleven. Hij heet bij uitnemendheid lex, lex apparens. [2] De Zeeuwsche keur van 1258 kent hem nog in dit karakter, hoewel wij weten dat de Kerk er zich reeds in 1217 nadrukkelijk tegen verklaard had, en van dat zelfde jaar af in een reeks van handvesten het voorrecht aan de poorters der Noordnederlandsche steden [3] was verleend, van niet ten kamp gevorderd te mogen worden. Zoo herhaalt zij het voorschrift van Karel de Groote, hoewel in onduidelijke bewoording, aldus: «Daer drie scepene, die wittachtige lude sijn, segghen scependom ende enen kamp of twee of meer nyemen, al worden sy in enen kampe verwonnen, men mach se niet wedersegghen dan totten ende van den gedinge; ende na dat gedinge en sullen sy nimmermeer seggen scependom, worden sy in enen kampe verwonnen; ende die verwonnen sijn sullen gelden den anderen driën, die onverwonnen sijn, XXX ℔ ende den Grave III ℔» [4] De bedoeling is duidelijk voor ons, die de verordening van Keizer Karel kennen, even als zij duidelijk genoeg was voor de tijdgenooten, die met het gebruik vertrouwd waren. Ik vestig er Uw aandacht op, dat de keur blijkbaar een onbloedigen afloop van den kamp veronderstelt: de

---

[1] Merkwaardig is ook de voorstelling in de Lex Frisionum, tit. XI § 3, waar een der partijen de andere dus aanspreekt: „Ego solus iurare volo, tu si audes, nega sacramentum meum et armis mecum contende."

[2] „Intrabit cum pugile suo pro lege sua facienda": keur van Floris de Voogd, art. 40 in fine.

[3] Met Middelburg te beginnen: Oorkbk. I nº. 261. Nog vroeger, in 1190, had Zutfen hetzelfde voorrecht ontvangen: Sloet, Oorkbk. van Gelderland no. 376.

[4] Art. 72 der vertaling; art. 55 van den tekst, waar men, voor duello, duellum leze.

overwonnenen komen vrij met een geldboete. Dat komt overeen met wat zij verder voorschrijft. « So wanneer twee kempen sullen vechten, (zegt zij) die verwonnen sel heeten, hy sal vallen op daerde of men salne werpen op daerde of jaghen over die line uten crite, ende se sullen vechten met mindere wapenen... Wies kempe wort verwonnen, hy sal den kempe, die sege vecht, gheven IIII marc. Die in een kampe wordt verwonnen sel den Grave geven III ℔. Wat soe in Zeelant met ghedinghe van kampe wort gewonnen, dat sal men ghelden vierscatte, het ne sy int jairgedingh. » [1] — In het jaargeding namelijk, waar de vorst bij voorzit, wordt het verschuldigde negen maal betaald, zoo het met kamp verloren wordt [2]. — Wij zien, het zijn doorgaans de partijen niet zelf, die in het krijt verschijnen; de keur onderstelt vreemde, gehuurde kempen [3], hoedanige elders, in het Normandische Engeland bij voorbeeld, niet geduld worden. Zij strijden met mindere wapenen, dat is met kluppel en schild, even als Karel de Groote had voorgeschreven, en zij heeten overwonnen als zij ter aarde geworpen of gevallen of buiten de lijn, die het krijt omgeeft, gejaagd zijn. De keur zegt niet, misschien omdat een ieder het wist, dat de uitslag van den kamp geen hooger beroep toelaat; zeker is het in alle geval dat hier even als elders de regel geldt: « Ea quae in curia domini Regis per duellum semel fuerint terminata negotia, perpetuam habent firmitatem » [4]. Het volgt ook genoegzaam uit hetgeen de keur bepaalt, dat « wie in den jäirgedinge drie dagen blyvet onverwonnen » — dat is, wie zich in het jaargeding drie dagen achtereen aan een ieders aanklacht heeft blootgesteld en door

[1] Art. 38 van de vertaling; art. 40 van den tekst.

[2] Art. 118 van den tekst.

[3] Zulk een kemp werd oorspronkelijk als een eedhelper beschouwd: met de wapenen hield hij de waarheid staande van wat zijn partij beweerde. In de Const. Sicul. wordt gezegd: „Campiones corporalia subibant sacramenta, quod juxta probabilem credulitatem eorum credebant dominos, pro quibus pugnam intrabant, veritatem fovere" etc. Bij Alkemade, Kamprecht, blz. 218.

[4] Glanville, II c. 3.

niemand aangeklaagd werd — « vry mach gaen van kamp ende van eede », [1] dat wil blijkbaar zeggen: vrij van alle verder bewijs.

In een zoo formeel proces is voor een gerechtelijk onderzoek, ten einde tot een bewijs te geraken, geen plaats. Wel is onderzoek niet uitgesloten, integendeel het wordt ondersteld. De magen, van wie een kusting wordt gevraagd, hebben wel te onderzoeken of zij, zonder hun geweten te bezwaren, dien eed kunnen afleggen. Ook de verongelijkte zelf zal vaak, eer hij het waagde aan te klagen, bij oog- en oorgetuigen hebben rondgehoord en gewikt en gewogen. Maar van de procedure, zooals wij ze hebben leeren kennen, maakt het onderzoek geen deel uit.

Doch naast het eigenlijke geding bestaat, wij weten het, een tweede wijs van twistbeslechting, waarbij een voorafgaand onderzoek, buiten de partijen om, wel degelijk plaats kan hebben. Partijen kunnen, desverkiezende, aan het zeggen blijven, dat is zich aan de uitspraak onderwerpen, van een of meer personen van aanzien en gezag. Ik heb over deze wijs van bevredigen en verzoenen bij een andere gelegenheid gehandeld, [2] en wil thans alleen de aandacht er op vestigen, dat aan zulk een zeggen van scheidsrechters doorgaans een onderzoek, door hen ingesteld, ten grondslag ligt. Zoo verhaalt de abt van St. Truien in een oorkonde van 1254 [3], hoe hij in een twist tusschen den Graaf van Holland en het kapittel van St. Jan te Utrecht, over landeigendom, op verzoek van beide partijen uitspraak doet: « Nos.... ad loca praedicta personaliter accedentes, de praemissis diligenter inquisivimus, instrumenta examinavimus, testes juratos recepimus et eorum dicta in scriptis redegimus, et sic, diligenter inquisita veritate, ... invenimus. » Minder omstandig, maar inderdaad hetzelfde getuigt van zich Floris V, als hij zegt, dat hij een geschil tusschen

---

[1] Art. 87 der vertaling; art. 76 van den tekst, waar men, voor convictus, inconvictus leze.

[2] In deze Bijdragen, IIIde reeks, III blz. 167.

[3] Oorkbk. I n°. 594.

den abt van Egmond en Floris van Rodenburg gescheiden heeft «bij alsulcke betoghe als t Godshuys van Egmonde van desen goede heeft, ende by wittachtighe luyden, dair wi die wairheyt best an vinden mochten». [1] Het schijnt mij overbodig nog meer voorbeelden — zij zijn in menigte voorhanden [2] — aan te halen. Even overbodig U opmerkzaam te maken op den veel beteren waarborg, dien zulk een wijs van beslechting op een billijk oordeel leverde dan een procedure, in het enge keurslijf van een zuiver formeele rechtspleging gekneld. Het was als een Hof van billijkheid naast de Vierschaar van het blinde recht. Geen wonder, dat partijen hoe langer hoe meer aan het zeggen van dezen of genen, de edelen bij voorkeur aan het zeggen van den Graaf, verkozen te blijven. Niet zelden maken zij, zoo doende, uitdrukkelijk gewag van het onderzoek, dat aan de uitspraak, die zij vragen, vooraf zal gaan. In 1336 lagen de poorters van Dordrecht in geschil met den heer van Putten over een roedergeld, dat hij van hen vorderde. «Des si van beyde side», zegt Graaf Willem III, «an ons bleven ene wayride daerof te doen besoecken ende na der wayride te sceyden». [3]

Het lag in den aard der zaak, dat deze waarheid, want zoo wordt kortaf naar zijn slotsom het onderzoek genoemd, die de voortreffelijkheid van het scheidsgerecht boven het formeele rechtsgeding uitmaakte, vroeger of later in dat rechtsgeding zou worden ingevoegd. Dat vinden wij dan ook tijdens de keur van Floris de Voogd reeds geschied; hoe veel vroeger het begonnen mag zijn, kunnen wij bij gebrek aan gegevens zelfs niet gissen. Doch in de keur staat de regel reeds vast: «Alle dinc behoirt tsGraven wairhede, sonder lantsake». [4] Landzaken uitgezonderd — wij komen later

[1] Oorkbk. II nº. 293.

[2] Diergelijke voorbeelden zijn onder meer andere te vinden in het Oorkbk. I nº. 147, 191, II nº. 66, 83, 110, 246, en bij Van Mieris, II blz. 580, 629.

[3] Van Mieris, II blz. 580.

[4] Art. 52 van de vertaling; art. 26 van den tekst.

op deze uitzondering terug — staan alle zaken aan 's Graven vooraf-gaand onderzoek.

Buiten de rechtspraak in zaken van administrativen aard, van domeinen en heerlijke rechten, had die waarheid van den Graaf kracht van bewijs, waarschijnlijk van den tijd der Karolingen af. De voorbeelden, die wij er voor ons Graafschap van over hebben, zijn eerst van betrekkelijk laten tijd, van den tijd van Floris V. Zij zijn bijzonder leerzaam. Er blijkt uit, wat wij trouwens zonder bewijs gemakkelijk zouden gelooven, dat er in de dagen, toen de op zijn macht naijverige vorst begeerde te weten, wat voorheen ten onrechte van het domein door particulieren in bezit was genomen, groote onzekerheid hieromtrent bestond, die eerst na een zorgvuldig onderzoek, op zijn gezag ingesteld, kon worden weggenomen. Hij had daarom eenige commissarissen aangesteld, van wie wij een paar uitspraken over hebben. Zij zeggen in een van deze bij den aanhef, dat « ons onse heere de Grave van Hollant beval ende hiet, dat wi up onse siele ende bi onsen ghesuoren eden ondervinden souden een besceet van den vene, is gheheeten de Gheer . . . , als van den ambochte ende van den rechte ende van den tiende ende van den eyghen: soe segghen wi bi onsen eden, die wi ghesuoren hebben omme de rechte waarheyt te segghen van dien voirseiden saecke, dat wi hebben ghevonden, » enz. [1] Wat zij bevonden hadden, is ons voor het oogenblik onverschillig, en ga ik voorbij. Wat ik wil opmerken is, dat in dit alles geen sprake is van vrijwillige onderwerping aan hun zeggen van wege de wederpartij. Toch wordt aan het gevondene blijkbaar het karakter van een vonnis toegekend. Op grond er van zal de Graaf zich waarschijnlijk in het bezit hebben gesteld van wat hem door zijn gemachtigden was toegewezen, behoudens natuurlijk het recht van wie er zich door verongelijkt achtte, om hem in de vierschaar aan te spreken en beter recht te bewijzen. Zoo veel won hij er in alle geval door, dat hij in

[1] Oorkbk. II n°. 913. Van Mieris, II blz. 62.

het bezit kwam, en de tegenpartij met de zware taak van het bewijs belast werd.

Ook waar in het geschil de Graaflijkheid niet rechtstreeks betrokken is, vinden wij nu en dan zulk een waarheid ondervonden. Dezelfde commissarissen, van wie ik sprak, onderzoeken omstreeks denzelfden tijd, naar aanleiding van een twist tusschen de abdij van Rijnsburg en Dirk van Alkemade, zonder dat er weer iets blijkt van een vrijwillig geblijf aan hun zeggen. « Wi doen u te weten, » zeggen zij, « dat wi bi gesvoerne ede ende bi onser ziele gevonden hebben, bi den outsten ende bi den vroetsten, die wi ghevinden conden ende bi hoeren ede, dat » [1] enz. Hier is merkwaardig wat zij ons omtrent de wijs van het waarheid vinden berichten. Zij hebben de oudste en vroedste buren uit de streek onder eede verhoord en gronden daarop hun waarheid. Die waarheid is een 's Graven waarheid buiten twijfel, want de Graaf heeft ze laten vinden en bekleedt ze met zijn gezag. [2]

Mij dunkt, wij begrijpen nu reeds ongeveer wat de keur zeggen wil, als zij verklaart dat alle dingen staan te 's Graven waarheid. Wij willen thans vernemen wat zij omtrent het ondervinden van zulk een waarheid voorschrijft. « Ende die wairheyt », zegt zij, « sal die Grave getrouwelick ondervinden mit sinen manne, die niet en sijn van desghenes vianden die men die misdaet anetijt, ende die waerheyt sal die Grave segghen mit driën sinen mannen openbare. Soe wie die Grave seyt een valsche waerheyt, hi sal den Grave gelden X ℔ ende nimmermeer dairna zal mene ontfanghen ter wairhede; ende denghenen daer hi jeghens seyde, X ℔ sou hi hem gheven ». Het kan ons niet ontgaan, dat hier waarheid in tweeërlei zin gebruikt wordt. [3] De valsche waarheid, die men den Graaf niet

---

[1] Oorkbk. II n°. 938.

[2] Van denzelfden aard zijn de waarheden, ondervonden in zaken van grens- of paalscheiding, van bedrag van tolgelden, van rechtscostumen enz., die ik, om niet te uitvoerig te worden, voorbij ga.

[3] Over de verschillende beteekenissen, die het woord schijnt aan te nemen, zie Mr. Fockema Andreae, in het Rechtsgeleerd Magazijn van 1877, blz. 235.

zeggen zal, is de getuigenis afgelegd voor den Graaf met zijn mannen, waarmee hij de waarheid bezit, d. i. het verhoor afneemt. Dat verhoor geschiedt in het geheim, het is een stille waarheid, in tegenstelling van de rechtspleging, die in het openbaar plaats heeft. De partijen worden er niet bij toegelaten, zij mogen alleen toezien dat de Graaf er geen van zijn mannen toe gebruikt, die hun vijandig zijn. Uit het gehoorde wordt de waarheid vastgesteld bij meerderheid van stemmen, vervolgens opgeschreven en verzegeld en op zijn tijd ingediend in de vierschaar en daar openlijk voorgelezen. Dat alles staat wel niet met zooveel woorden in de keur van Floris de Voogd te lezen; gedeeltelijk eerst in de keur van Floris V; [1] maar geen twijfel, of het was zoo van ouds in gebruik.

Het zal Uw aandacht niet ontsnapt zijn, dat het voorschrift der keur bepaaldelijk slaat op een crimineele zaak: er wordt gesproken van een misdrijf, dat iemand wordt aangetijgd. Inderdaad de meeste gevallen, waarin de keur voorziet, betreffen misdrijf. Maar nu rijst de vraag op: wat werkt in dezen de waarheid uit? Zoo zij ten nadeele uitvalt van den aangeklaagde, is hij dan ook meteen veroordeeld? Moet het vonnis dienovereenkomstig straf uitspreken? Men zou het meenen. Toch bestaat er reden om het in twijfel te trekken. Het oudste voorbeeld, zoover ik weet, waaruit in Zeeland de kracht eener waarheid is af te leiden, is dat van Heer Jan van Renesse, die verdacht werd gehouden van medeplichtig te zijn aan den moord van Floris V. Hij beweerde echter onschuldig te wezen en beloofde, in een brief van 1291, [2] geheelijk in dezen te blijven aan de Graven van Holland en Henegouwen, « alse tot haerer goede waereyde ende der goeder lieden van den lande » en, zoo hem die tegenliep, te mogen lijden, « dat ick dien ontgelden soude met mynen lyve ende met mynen goede, sonder eenigherhande genade ». Dit schijnt duidelijk. Maar wat volgt neemt weer

[1] Oorkbk. II n°. 747, art. 82, 135, 7, 67, 71, 73.

[2] Oorkbk. II, n°. 1077.

veel van het voorafgaande terug. « Waer dat zake, » zegt hij, « dat sy my . . . . alsulck vonden in haar proeve metten goeden lieden van den lande, die mijn openbare vyanden niet en sijn, dat sy my niet onsculdich en willen laten, soo mochten sy my doen campen tallen tijden . . . . als sijs begheerden ». Dat luidt heel anders dan de aanhef. Een kamp komt niet te pas, waar de schuld al bewezen is. Dat Renesse zich bereid verklaart om, als de waarheid hem tegenloopt, voor zijn onschoude te kampen, toont duidelijk aan, dat die waarheid niet meer dan een sterk vermoeden van schuld tegen den aangeklaagde kan vestigen. En dat stemt overeen met een artikel van de keur, dat ik nog niet genoemd had en dat aldus luidt: « Wie enen man doet daghen voir den Grave, hine sal niet gaen int ghiselhuus, hine sy banlinc of sculdich vonden van des Graven waerheyt ». [1] Wie door een particulier wordt aangeklaagd, zal niet in arrest komen, dan nadat hij door 's Graven waarheid schuldig is bevonden. Maar het gijzelhuis, het arrest, dient tot bewaring van hen die nog terecht moeten staan, niet voor veroordeelden. Dus heeft de waarheid ook hier nog niet van schuld overtuigd. De Latijnsche tekst zegt dan ook iets anders dan de vertaling, die ik mededeelde. In plaats van « sculdich vonden van des Graven waerheyt » heeft hij: « donec reus inventus est per veritatem comitis », hetgeen, vrijelijk vertaald, luiden zou: totdat tegen hem rechtsingang zal zijn verleend ten gevolge van 's Graven waarheid. Dat het den reüs, die nu in het gijzelhuis gaat, nog vrij staat zich met zijn kamprecht te zuiveren, heeft dus niets dat ons verwonderen kan.

In de Middeneeuwsche rechtstaal, of liever in het rechtsbegrip dat er zich in uit, is de grens tusschen beschuldigen en doen veroordeelen, tegen iemand getuigen en hem van schuld overtuigen, moeilijk te trekken. Neem bij voorbeeld het werkwoord bedragen en de woorden daarvan afgeleid, zooals zij in het Middelneder-

---

[1] Artikel 13 der vertaling; art. 115 van den tekst.

landsche Woordenboek worden verklaard, en gij zult zien hoe die tweeërlei beteekenis nauwlijks uiteen is te houden. Bedrag beteekent zoowel beschuldiging als bewijslevering van schuld. Die twee beteekenissen, in het woordenboek te recht onderscheiden, vloeien in het spraakgebruik ineen, omdat de twee begrippen, die wij plegen te onderscheiden, toenmaals in de praktijk zich niet wel scheiden lieten. Drie scepenen, die tegen iemand getuigen, doen hem veroordeelen. Welk onderscheid bestaat hier tusschen het een en het ander? Ook zijn de straffen tegen ongegrond beschuldigen zoo zwaar, dat iemand er zich niet licht aan zal bloot stellen, en wie aanklaagt meestal zeker is van zijn zaak. De oude rechtsregel: «Men en sal niemant dief aenseggen, men zal hem dief maecken of selver een dief blyven» [1] is van algemeene toepassing. Nog zoo laat als 1445 werd hij voor de schepenen van Leiden, in een geschil over de echtheid of onechtheid van een wisselbrief, in dezen vorm voorgesteld: «de klager moet de bille valsch maken of selve valsch blijven.» [2] In die dagen, in de 15de eeuw, gold al een ander recht en de verdediger overdreef. Maar de overdrijving toont, hoe ver voorheen de regel had gestrekt, en hoe gevaarlijk het beschuldigen zonder toereikenden grond geweest was. En niet alleen door strafbedreiging had de wet daartegen geijverd. Allerlei formaliteiten wilde zij in acht hebben genomen, voordat rechtsingang werd verleend. Eer men iemand van moord kon aanklagen, moest men den doode de rechterhand afwinnen: een voorloopig proces, door ons geacht medelid Pols, die er nog niet lang geleden in deze Vergadering van gesproken heeft [3], te recht met de Coroner's inquest van het Engelsche rechtswezen vergeleken. In sommige streken en onder andere in de stad, waarin wij ons bevinden, en in het omgelegen land-

---

[1] Handvest van Zuidholland, bij Van de Wall, blz. 119.

[2] Dr. Blok, Leidsche Rechtsbronnen, blz. 152. Vergel. Mr. J. A. Fruin, Oudste Rechten van Dordrecht, II blz. 276.

[3] Versl. en Meded. 3de reeks, II blz. 209.

schap, werd bovendien in het moordproces de aanklager, die de nagelnaaste van den vermoorde zijn moest, niet tot zijn wapenruft tegen den moordenaar toegelaten, dan omgeven door acht zijner magen, twee uit elk kwartier, die bereid waren om op hun eed te betuigen, dat zij in den dood des vermoorden den rechten schuldige leggen en den onschuldige daaruit leggen zouden, alles in vastgestelde vormen en bewoordingen. [1] Het is als het ware een kusting, eigenaardig voor dit geval saamgesteld, die met haar volgeed de aanklacht van den hoofdklager bevestigt. Die aanbrengers of bedragers, of hoe zij anders heeten mogen, kunnen zeker, strikt genomen, niet gezegd worden den aangeklaagde van schuld overtuigd te hebben. Maar zij hebben toch reeds een zoo sterk vermoeden van schuld doen ontstaan, dat de veroordeeling dien ten gevolge bijna zeker is.

Ik ben schijnbaar van mijn onderwerp afgedwaald, doch ik deed het met voordacht. Ik wilde, eer ik verder ging, U duidelijk aantoonen, hoe gering de afstand is, die hier het verleenen van rechtsingang afscheidt van het veroordeelen, om te beter te doen uitkomen, hoe geleidelijk aan den anderen kant de overgang was, die de waarheid, zoo zij gunstig uitviel, in de plaats van het duel stelde en als voldoend bewijs van de onschuld des aangeklaagden deed aanmerken.

Moest ik mij uitsluitend tot Zeeuwsche rechtsbronnen bepalen, ik zou dien overgang minder duidelijk kunnen aantoonen. Wij vinden wel, gelijk ik reeds zeide, in de keur van Floris V den kamp naar den achtergrond geschoven en de waarheid algemeener in zwang, maar dit spreekt niet stellig genoeg. De handvest van Zuidholland daarentegen van 1303 geeft het noodige bewijs.

Ik had reeds gelegenheid op het belang dier handvest voor de rechtsgeschiedenis te wijzen. Zij is oorspronkelijk zoo kort van

---

[1] Amsterd. dingtaal, uitgeg. door Mr. Pijnacker Hordijk, in de N. Bijdr. voor Rechtsgel. 1879, blz. 403.

stof, dat hier en daar haar bedoeling moeilijk te gissen valt. Maar al zeer vroeg werden haar kernachtige bepalingen van een officieele of officieuse verklaring voorzien en daarmee tot een geheel versmolten, en het is dan ook in dien vorm dat zij bewaard en het eerst uitgegeven is. Aan de nasporing van Van de Wall hebben wij het te danken, dat wij in staat zijn tusschen tekst en aanteekening te onderscheiden: in zijn uitgaaf [1] valt het verschil tusschen beide terstond in het oog. — In den tekst zelf nu lezen wij:

«Vort van allen hogen rechte, dat enen man an synen lijf gaet, so wie die waereit begeert, dat hi die hebben sal, alst te haercomen is.» — Letten wij wel op de toevoeging aan het slot: in 1303 heet het reeds een oud herkomen, dat de beschuldigde des verkiezende aan een waarheid kan gaan. Hooren wij nu de verklaring van iets later tijd.

«Dats te verstaen, dat hem die bailiu eenen dach van rechten leggen sal in wat ambocht dat die misdaet gevallen is, ende daer sal hem die bailiu of aenspreecken met een kemp met scilde, met clippel ende met synen ongebonden vilt, blootshoofts ende met een gewrongen hantschoe.» — Vreemde verklaring, op het eerste aanzien. De tekst spreekt van waarheid en de toelichting van kamp. De zin is deze. In zake van halsmisdaad was van ouds de kamp tusschen des baljuws, dat is eigenlijk des graven, kemp en den beschuldigde of zijn kemp het uiterste rechtsmiddel. Later, doch lang voor 1303, werd den beschuldigde in de keus gegeven, of hij het hem van wege den Graaf aangeboden duel aanvaarden dan zich aan den uitslag van 's Graven waarheid houden wilde. Dat voorrecht wordt hem thans bij de handvest voor goed verzekerd.

Merkwaardige hervorming voorwaar. Zij moest tot de geleidelijke afschaffing van den verouderden kamp voeren; en wat nog van veel grooter beteekenis was, zij verhief het onderzoek naar de toedracht van 's Graven wege tot een onderdeel van het proces,

---

[1] Privil van Dord. blz. 110.

Het is niet mogelijk dit op te merken en niet meteen te denken aan hetgeen de Engelsche rechtsgeschiedenis gelijksoortigs te aanschouwen geeft. [1] Ook daar gold sedert de Verovering het duel als uiterste middel van bewijs, en het was Koning Hendrik II die in een bepaald geval toestond in de plaats daarvan een onderzoek van gezworenen te verkiezen, dat met onze waarheid, bij groot verschil, ook groote overeenkomst heeft. Reeds in den naam, want de uitspraak dier gezworenen heet veredictum, waarvan verdict in de volkstaal. Het geval, waarin Koning Hendrik voorzag, was dit. Tot nog toe had hij, die uit zijn landbezit gestooten was, zijn recht te bewijzen met een kamp; voortaan zou hij zich tot den Koning mogen wenden en vragen om een onderzoek, waarmee dan twaalf gezworen mannen (knights) of eigenerfden (freeholders) belast werden, die door vier mannen of eigenerfden, aan te wijzen door den baljuw (sheriff), gekozen zouden worden. Het verdict dier gezworenen was even afdoend als de uitslag van den kamp. Het is de moeite waard te hooren wat over deze hervorming Ranulph de Glanville, in zijn Tractatus de legibus et consuetudinibus regni Angliae, [2] opmerkt. Hij was onder den Koning, van wien de hervorming is uitgegaan, Aulae regis justitiarius, en waarschijnlijk medewerker aan den in zijn gevolgen zoo hoogst gewichtigen maatregel. Zijn oordeel heeft dus een bijzondere beteekenis. «Est autem,» zegt hij, «magna assisa (zoo heet deze jurie) regale quoddam beneficium, clementia principis de consilio procerum populis indultum, quo vitae hominum et status integritati tam salubriter consulitur, ut . . . duelli casum declinare possunt homines ambiguum. . . . . Ex aequitate autem maxima prodita est legalis ista institutio. Jus enim, quod post multas et longas dilationes vix evincitur per duellum, per beneficium istius constitutionis commo-

---

[1] Vgl. Stubbs, Documents illustrative of English History, p. 24.

[2] Edit. 1780, lib II, cap. 7, p. 35.

dius et acceleratius expeditur. [1] . . . . Praeterea, quantomagis ponderat in judiciis plurium idoneorum testium fides quam unius tantum: tanto majori aequitate nititur ista constitutio quam duellum. Cum enim ex unius jurati testimonio procedat duellum, duodecim ad minus legalium hominum exigit ista constitutio juramenta.» Deze lofspraak, door de Engelsche hervorming volkomen verdiend, mag hoofdzakelijk ook op onze waarheid, als plaatsvervanger van den kamp, worden toegepast. Wij zullen straks gelegenheid vinden om op het verschil tusschen de een en den ander te letten. Voor het oogenblik bepaal ik Uw aandacht op de wezenlijke overeenkomst, hierin gelegen, dat beide in de plaats van het onredelijk geweld het redelijk onderzoek stellen. De verwantschap tusschen de Groote Assize, waaruit de Engelsche jury zich ontwikkeld heeft, en 's Graven Waarheid is, dunkt mij, niet te loochenen.

In de handvest van Zuidholland wordt, wel is waar, slechts in één geval, bij halsmisdaad, de keus tusschen waarheid en kamp toegestaan. Maar het lag in de natuur der dingen, dat eens voor één geval verordend, de waarheid mettertijd bij allerlei soort van rechtszaken in gebruik moest komen. De kamp was door de Kerk verboden en voor de steden zoo goed als afgeschaft. De leemte daardoor, door het wegvallen van dit uiterste rechtsmiddel, in de procedure ontstaan, moest noodzakelijk worden aangevuld. Het bedrag door twee of drie schepenen was er niet toe in staat. Hoe de steden zich hebben weten te helpen, zullen wij zoo straks beschouwen. Op het platteland, in de maatschappij door edelen en huislieden gevormd, moest wel, naarmate de kamp meer in onbruik geraakte, 's Graven waarheid van algemeener toepassing worden. In de theorie stond het reeds tijdens Floris de Voogd vast: alle zaken, zonder landzaken, hooren tot 's Graven waarheid. Meer en

[1] Ook het geding met 's Graven waarheid wordt bijzonder wegens zijn snel verloop geprezen. Zie het belangrijke hschr., afgedrukt bij Boxhorn, Chroniick van Zeelandt, II, blz. 82.

meer zal de praktijk hieraan hebben beantwoord. Ongelukkig bezitten wij, betreffende die praktijk in Zeeland, slechts enkele oorkonden, nagenoeg geen. Toch vinden wij althans op twee onderwerpen, buiten het lijfstraffelijke recht, de rechtspleging met waarheid in gebruik. Bij geschil over geboorte en stand, of iemand al dan niet edel is, plegen partijen voor 's Graven vierschaar « in die wayride te dinghen », en zooals dan » in der wayride vonden wert », zoo is recht. [1] Even zoo in dijkzaken, als het twijfelachtig is wie een dijk te onderhouden heeft. Voor 's Graven vierschaar te Middelburg verscheen in 1331 heer Floris van Borselen met die van Goes aan de eene zijde en de Vrouwe van Wissenkerke met die van Wissenkerke aan de andere zijde, « ende werden dinghende onderlinge om den dijk van Goespolre, wie ende hoe men dyken soude, dat wart gedinghet in die wairheyde, ende die wairheyt kennede » enz. [2] Opmerkelijk is een derde geval, omdat er uit blijkt, wat wij trouwens wel vermoeden konden, dat soms het onderzoek tot geen stellige uitkomst leidt. Het was hier ook om edele geboorte te doen. Iemand, wiens adeldom betwist werd, had eenige van zijn magen voor de vierschaar meegebracht om voor hem te getuigen. Maar de tegenpartij wraakte hun getuigenis, onder voorgeven dat zij de partij niet zoo na bestonden als vereischt werd. « Ende werd an der warhede gedinghet. Die warheyde en kender niet of ». Naar het schijnt werd zulk een « non liquet » ten voordeele van den verdediger uitgelegd. Althans de gewraakte getuigen worden nu tot den eed toegelaten en zweren, « dat si hem alsoe na maghe waren van rechter boirt, . . dat si hem met rechte een vierendeel coemsten brenghen mochten » [3] Daarmee had hij zijn zaak gewonnen, geheel in over-

[1] Mieris, II blz. 577 Vgl. de bepaling van Floris de Voogd § 49.

[2] Mieris, II blz. 517. Het is zeker aan den rang der partijen toe te schrijven, dat hier een dijkzaak, die tot de landzaken gerekend wordt (keur van Floris V, § 89) en dus voor het schependom of voor dijkgezworenen te recht behoorde, met een 's Graven waarheid werd beslist. Soortgelijke afwijkingen vindt men meer. Zie b. v. Oorkbk. II n°. 522.

[3] Mieris, II blz. 306.

eenstemming met de bepaling, die wij in de keur van Floris V aantreffen: « Wort yemant beklaghet van overdade, wort hi niet bedraghen of ondraghen in der wairhede, hi salre vorenstaen mitter custinghe ». [1]

Van de ontwikkeling van het rechtswezen in Holland onder het Henegouwsche en het Beiersche huis weten wij niet meer dan van die in Zeeland. Bij gebrek aan processtukken, bij gemis van handvesten en keuren voor het platteland, tasten wij volslagen in den duister. Slechts een enkele maal wordt die dikke duisternis door een toevallig bewaard gebleven oorkonde plotseling, als door een bliksemstraal, verlicht, en ontwaren wij, dat de toestanden, sedert wij ze het laatst hadden beschouwd, veranderd zijn. Wij hebben ons dan door omzichtige gissing voor te stellen, hoedanig ondertusschen de gang der ontwikkeling mag zijn geweest.

Zulk een plotseling en kortstondig licht ontsteken voor ons vier handvesten, door Vrouw Margaretha van Henegouwen in 1346 aan de kwartieren van Holland: Zuidholland, Noordholland, Kennemerland en een deel van Westfriesland, gegeven. [2] Ook zij waren, even als de Zeeuwsche keur van Floris V, slechts van korten duur, maar even als deze zijn zij van onschatbaar belang, omdat zij ons toonen, welke waarborgen voor vrijheid en recht het platteland in dit tijdvak bovenal begeerde en van de in het nauw gebrachte vorstin afdwong. Wij laten thans al het overige, hoe belangrijk ook, ter zijde en willen alleen letten op hetgeen ons onderwerp betreft. In alle vier wordt van waarheid gesproken; in één enkele, in die van Noordholland, ook van kamp. Hieruit af te leiden dat buiten Noordholland de kamp niet langer plaats had, zou voorbarig en gewaagd zijn. Doch waar is het, dat wij van Noordholland alleen

[1] Art. 26.

[2] Gedrukt bij Van Mieris, II blz. 708, 710, 716, 723, doch gebrekkig. Voor de handvest van Noordholland gebruik ik een hschr. van het gemeentearchief van Leiden. — Een nog onuitgegeven handvest van Delfland, het onderwerp betreffende, laat ik hierachter als Bijlage A. afdrukken.

het voortduren van den kamp, de geheele veertiende eeuw door, bewijzen kunnen. In of bij de hoofdsteden van dit kwartier bezat de Graaf steeds krijthoven, voor den kamp bestemd; dat hij ze ook elders zou hebben aangehouden, blijkt niet. [1] Het was ook de baljuw van Rijnland, die de wedde te betalen had van den kemp, b. v. van dien, die in 1324 werd aangesteld om den Graaf te dienen «met swaerde ende bokelaer, ende met clippele ende scilde ende in alle stucken, so waer dat wijs of onse Bailiu begheren ende hem vermanen». [2] Van een kamp met scherpe ridderwapenen, die het gevecht met kluppel en schild overleefd schijnt te hebben, in zaken van lijfstraffelijken aard, treffen wij nog in het jaar 1402 in Noordholland een voorbeeld aan. [3] Met dat al kunnen wij aan het gestadig meer en meer in onbruik raken van het verouderde bewijsmiddel, ook wat Noordholland aangaat, niet twijfelen. De vermelding van den kamp in de handvest is er zelf een bewijs van. Want wat wordt er over gezegd? «Voert, waer dat sake dat onse bailiu of yemant van onsen weghe met onsen kempe enighen mensch, dien hij goet genoech waer, (d. i. wiens evenknie hij was) [4] te campe anesprake van doetslaghe of van vredebrake, so sal dieghene die men anespreect, die waerheyt hebben, alsoe verre als hi se begeert.» Dus dezelfde bepaling, die reeds in 1303 in de handvest van Zuidholland was neergeschreven. In een halve eeuw had de noorderhelft van het Graafschap de zuiderhelft ingehaald. Doch wat volgt getuigt van verderen vooruitgang. «Voert waer dat yement den anderen te campe anesprake, ende die anegesproken worde die waerheyt begeerde, die soude se heb-

---

[1] De Groote Keur van Zeeland van 1495, cap. IV art. 11, verbiedt het duel. Evenzoo de Costumen van Zuidholland: Oude Rechten van Dord. II blz. 275 § 77.

[2] Mieris, II blz. 335.

[3] Vaderl. Chronyk, blz. 569. vgl. 758.

[4] De verklaring dezer woorden geeft het Tallhöfer's Kamprecht: „Item ist das ain man kempflich angesprochen wirt von ainem, der nicht als gut ist als er, dem mag er mit recht ussgan". Dreijer, Sammlung vermischter Abhandlungen, I, § 166.

ben.» Van de noodzaak om te kampen wordt dus een ieder, wie hij zij, ontslagen; want dat deze vergunning, aan Noordholland gegeven, reeds feitelijk in de andere kwartieren gold, schijnt aan geen twijfel onderhevig. Maar wie niet kampen wilde, moest zich dan ook aan 's Grayen waarheid onderwerpen. En dat die evenmin gewild was bij de onderzaten, blijkt uit dezelfde reeks van handvesten.

Wij kunnen het gemakkelijk begrijpen. De waarheid miste het eigenaardig karakter der Engelsche jury, de onafhankelijkheid der gezworenen. [1] De Graaf of de Baljuw in zijn plaats zat er bij voor en koos zich uit zijn mannen de bijzitters, die hij goed vond, onder het ééne voorbehoud, dat zij niet als vijanden der partij bekend stonden. Het getuigenverhoor had in het geheim plaats, de uitspraak was ongemotiveerd. Het waren dezelfde mannen, die eerst over de waarheid zaten en vervolgens als rechters mede het vonnis hielpen wijzen. [2] Hoe weinig waarborg bestond er derhalve voor een onpartijdig oordeel. Van daar dat thans, in alle vier de kwartieren, de onderzaten zich van de Gravin de toezegging verwierven, dat zij aan geen waarheid gehouden zouden wezen, buiten enkele zware misdrijven, als moord, moordbrand, vrouwekracht, vredebraak, «het en ware (ik haal de woorden der Noordhollandsche handvest aan) of hem yemant verwilcoerde, buten bebedwanc van ons of yemant van onsent wege, ter waarheyt te bliven.» In de meeste gevallen schijnen zich de lieden het best

---

[1] Als Bijlage C laat ik hierachter de beschrijving der Engelsche jury volgen, die omstreeks 1470 Fortescue, de laudibus legum Angliae, er van geeft.

[2] Merkwaardig is het gebruik, dat wij later in Rijnland in zwang vinden. Daar verzoeken partijen doorgaans, dat haar zaak zal worden afgedaan niet door al de mannen nevens den Baljuw, maar door den Baljuw en twee kenners. Naar den naam te oordeelen zijn dit oorspronkelijk cognitores veritatis, beleiders van een stille waarheid, geweest, die nu ook, met uitsluiting der overige tot deelneming aan de rechtspraak bevoegden, alleen het vonnis wijzen. De reden, die Van Leeuwen, blz. 265, hier voor opgeeft, teekent het proces der hooge vierschaar, in zijn vreemden toestand, zeer treffend.

te hebben bevonden bij het vasthouden aan de aloude bewijsmiddelen, den kamp natuurlijk uitgezonderd, dat is te zeggen het bijbrengen van getuigen of geschreven oorkonden en het afleggen van den eed met of zonder helpers.

Overigens waren zeker, om den afkeer van 's Graven waarheid te temperen, de bepalingen zeer geschikt, die omtrent het ondervinden er van in de handvesten gegeven werden. Volgens de handvest van Noordholland, waarvan de overige niet wezenlijk verschillen, moet de baljuw de waarheid bezitten «met sinen clercke ende met den ambochtsheer (der plaats, waar de zaak voorvalt) ende met vijf welgheboren mannen uyt dien ambocht, die ghene partie en draghen, noch die baeliu's knapen niet en zijn noch van sinen onthoude. Ende en vint men se in den ambocht niet, daer die waerheyt met rechte sal beseten wesen, soe sal men se nemen in dien ambochten, die daer naest gelegen siin. Ende die waerheyt sal toebezeghelt wesen met zeghelen der mannen voirscr., ende die sal men bringhen in den Hof ten eersten dinghedage, daer onsen baeliu dinghen sal voer onse mannen, ende die sal men daer openbaren biden mannen die daerover geseten hebben, ende dan sal die baeliu een vonnisse vraghen denghenen diere sculdich of siin te wysen, hoe hy dat sculdich is te berechten na der waerheyt. Ende wat men daerof wijst, dat sal onse baeliu berechten nadat het vonnis gewijst heeft, het en ware jofs onse baeliu bi sinen gemoede hem verdraghen woude, alsoe verre alst ons aneginghe . . . . Ende soe wat mannen onse baeliu daertoe neemt, over die waerheyt te besitten, dien sal hy heuren cost quiten, varende ende keerende, ende dien kost sal hi wedernemen van denghenen, die in den onrecht bevallet nader waerheyt.»

Wij hebben hier de wijs waarop een waarheid ondervonden wordt, of althans behoort te worden, uitvoerig en vrij duidelijk beschreven. Zij verschilt niet wezenlijk van wat de Zeeuwsche keuren minder in het breede schetsten. Veel levendiger evenwel is

de beschrijving van een bepaald geval, vóór de vierschaar van Zuidholland voorgevallen, die ons een oorkonde van 1445 bewaard heeft. Al dagteekent zij uit een betrekkelijk laten tijd, zij schildert den toestand, zoo als de handvesten van een eeuw vroeger hem onderstellen. Spijtig alleen is het, dat zij een crimineele zaak betreft; wij hadden liever een geding van burgerlijk recht bijgewoond. Doch wij mogen aannemen, dat in zulk een geval de rechtspleging ongeveer evenzoo zal hebben plaats gehad. De oorkonde, die ik bedoel, is een zoogenaamd Handbetoon [1], dat is een open brief van den Baljuw, waarmee de aangeklaagde, die was vrijgesproken, zijn vrijspraak aan een ieder betoonen kan. Ik wenschte dat het stuk niet te lang was om het U geheel voor te lezen: het geeft van het gansche proces een zoo aanschouwelijk beeld. Het vangt aan met de aanklacht en de dagvaarding van den aangeklaagde; maar ik sla dit over en begin waar deze voor de vierschaar verschijnt en bij monde van zijn taalman betuigt: «dat hy dien ticht, die men hem daer aenbetiënde was, dat hy dies alinge ende al onsculdich waer, ende dattet niet dan beticht en ware, ende begeerde daerof die waerheyt. Ende hij seyde, dat hij die waarheyt sculdich was te hebben, alsoe hyse begheerde nae inhout der handvest van Zuythollant, waert recht ende wijsdent die mannen, ende begeerde des een vonnis van die mannen.» Op vermaan van den baljuw wijzen nu de mannen, dat hij inderdaad recht heeft op een waarheid. En nu ontspint zich in dingplichtige woorden een samenspraak tusschen den gedaagde, den baljuw en zijn mannen over de wijs, waarop de waarheid bezeten en ondervonden behoort te worden. Overeenkomstig den eisch van den gedaagde wordt gewezen, dat zij bezeten zal worden door den baljuw of zijn stedehouder en zijn voorspraak, met een gezworen klerk en den dorpsrechter benevens zes welgeboren mannen, die geen partij dragen, door den baljuw te kiezen. Verder dat zij bezeten zal worden in

[1] Gedrukt in de Oude Rechten van Dordrecht, II blz. 300.

aan huis of in een kerk, besloten met een open deur, en dat aan de deur de beklaagde zal staan, met zijn magen en vrienden, en keeren alle diegenen van daar, met wie hij in vrede of in veete ligt. Zoo geschiedt; gelijk de baljuw aldus verhaalt: « Des ick als een baelieu over die waerheyt ginck sitten ende hoorde aldaer getuygen ende waerheyt van allen personen, in den ambocht geseten ende woonachtig waren. Ende daernae quam ick weder van der waerheyt met recht in der vierschair, om voort recht te doen. » Daar eischt nu de taalman van den beklaagde uit zijn naam, dat de waarheid zal worden geopenbaard, en zoo wijzen ook, op vermaan des baljuws, de mannen. De gezworen klerk leest ze voor ten aanhooren van allen. Zij luidt ten voordeele van den aangeklaagde. Diens taalman eischt dienovereenkomstig vrijspraak, en zoo wijzen, door den baljuw vermaand, de mannen bij hun vonnis.

Mij dunkt, thans is de procedure ons volkomen duidelijk. De waarheid is een incident, meer niet. Zij wordt gevonden, niet in, maar buiten de vierschaar, door een jury, doch saamgesteld uit mannen, die zoo straks het vonnis zullen helpen wijzen, en onder voorzitting van den rechter zelf. Zij gelijkt in zoo ver op een kamp, als zij tusschen schuldig en onschuldig beslist. En even als na het tweegevecht in het krijt nog een vonnis van de vierschaar overeenkomstig den uitslag noodig is, zoo volgt op het voorlezen der waarheid nog een uitspraak van mannen, die voor goed beslist.

Wij zagen, dat de waarheid, dat is het getuigenverhoor, beschreven en bezegeld in de vierschaar werd ingebracht. Diergelijke geschriften moeten in de twee eeuwen, waarin waarheid bezeten is geworden, bij duizenden en tienduizenden hebben bestaan. En die alle zijn, nagenoeg zonder uitzondering, verdwenen. Niets dat de minachting van het voorgeslacht voor bescheiden, die niet langer practische waarde hadden, duidelijker uitspreekt. Er is mij voor het oogenblik slechts een enkele proeve van zulk een getuigenverhoor ten dienste eener waarheid bekend. Ik heb ze te danken

aan de hulpvaardigheid van mijn vriend prof. Blok, die haar op een los blad aantrof in een der memorialen van het Hof van Holland, en, wetende dat het onderwerp mij bezig hield, de goedheid had van haar voor mij af te schrijven. Het is volgens het opschrift « die waerheyt twisken Vriese Willem Heynensoen ende Kerstant Aelwijn Van der Hoeve. » Dus de waarheid in een geding tusschen twee particulieren, wat wij zonder dit opschrift niet vermoeden zouden. Het heft aldus aan: « Dit is die waerheyt, die Philips Van der Spange, baljuw van Delflant ende van Schielant, ende Wouter Coevoet, rentemeyster van Noorthollant, beseten hebben, van mijn liefs heren weghen van Hollant, in Maeslant. Hier hebben overgeweest als mannen », volgen vijf namen. « Woensdag na Hemelvaert 1392. »

Van het getuigenverhoor zelf deel ik slechts het begin als een proeve mede [1]. « Item tuecht een man, dat Kerstant Aelwijn hem gheleent hadde 12 gulden, ende dat hi hem daervoir gaf 16 gulden, binnen een termijn van 16 weken luttel min of meer. — Item tuecht sijn wijf als voorscr. is. — Item tuecht een man niet. » Dit weinige zal reeds voldoende zijn. Het is blijkbaar een aanklacht wegens woeker, waarover de waarheid loopt. Opmerkelijk komt het mij vooral voor, dat de getuigen niet genoemd worden. Trouwens wij weten, dat de waarheid stille waarheid is, denkelijk ook ter wille van hen die moeten getuigen. Het schijnt ook wel, dat alle ingezetenen van het dorp, voor zoo ver zij witachtig waren, in verhoor zijn genomen. Zoo verklaar ik het, dat er herhaaldelijk gezegd wordt: « Item tuecht een man niet. » Zoo een zal niets van de zaak geweten hebben, of hebben willen weten. Want dat de bezitters der waarheid dikwerf door den onwil van hen, die zij voor zich riepen, belemmerd zullen zijn, volgt uit de natuur der menschen. Wij kunnen ons ten overvloede op een voorbeeld beroepen. Toen Graaf Willem IV, in

[1] Het geheele stuk volgt hierachter, als Bijlage B.

1342, over een geval van zeeroof, waarin een burger van Zierikzee betrokken was, een waarheid liet ondervinden, «benamen die scepenen der stad hueren poorteren, dat si ons die waerheyt niet segghen en mosten, (klaagt de Graaf) ende onsen scoute, omdat hi ons die waerheyt seyde, wederseyden sy sijn poorterscap». [1] Dat de stad voor dien moedwil van haar regeering moest boeten, spreekt van zelf en verandert niet aan de zaak, die ons op een nieuwe reden opmerkzaam maakt, waarom 's Graven waarheid weinig in trek bij de onderzaten zijn moest. De verplichting om te getuigen en zoo doende nu eens zijn vrienden te bezwaren, dan weder zich machtige vijanden te maken, zal menigeen, die bovenal den vrede lief had, tegen de borst hebben gestuit.

Genoeg vooreerst over de waarheid op het platte land. Wij willen thans zien hoe het met de rechtspleging, en inzonderheid met het gerechtelijk onderzoek, in de steden gesteld was, die slechts bij uitzondering in crimineele zaken aan de hooge vierschaar onderworpen waren. Slechts in twee gevallen vinden wij daar, volgens de handvesten, 's Graven waarheid gehandhaafd. Vooreerst in geschillen, waarin zoo wel vreemden als poorters betrokken zijn en die buiten het gebied der stad waren ontstaan. «Illa comes per inquisitionem veritatis suae terminabit,» zegt de oudste handvest die wij overhebben, die van Middelburg van 1217, «quam a scabinis oppidi cognoscere poterit.» Ten andere, «Omnia quae in kora evenerint, quae justitiarius et scabini emendare non poterint, et si querela ante comitem pervenerit, ipse comes per veritatem suam emendabit, et illa per scabinos de Middelburg perscrutabitur.» [2] De laatste woorden zijn voor de vrijheid der stad van het meeste belang. De waarheid, die in zaken van poorters ondervonden wordt, bezit de Graaf of zijn stedehouder niet anders

---

[1] Mieris, II, blz. 662.

[2] Een toepasselijk voorbeeld bij van Mieris III, blz. 340.

dan met de schepenen der stad. Een zekere waarborg voor een onpartijdig onderzoek, of beter gezegd voor een onderzoek, dat niet tegen de poorters partijdig wezen zal. Al vinden wij in de handvesten der Hollandsche steden niet uitdrukkelijk hetzelfde bepaald, geen twijfel of ook daar heeft het gebruik aan het recht van Middelburg op dit punt beantwoord. Wat aan Dordrecht iets later werd toegekend, ten opzichte van de waarheid in zware crimineele zaken, is bekend, en evenzoo het hevig en bloedig geschil, dat daaruit tusschen de stad en den baljuw van Zuidholland in de dagen van Wolfert van Borselen is voortgevloeid. Ik heb er elders over gehandeld [1] en zal er thans niet van gewagen.

Buiten deze twee gevallen is er in de handvest van geen waarheid sprake. Dat er niettemin ook in velerlei andere aan een diergelijk onderzoek behoefte moet bestaan hebben, te meer omdat het kampen van burgers onderling verboden was, behoeft geen betoog. Volgens het recht, in de handvest geschreven, is nagenoeg alle schuldigverklaring afhankelijk van een getuigenis van schepenen. Bij uitzondering slechts, in enkele gevallen, worden ook particulieren als getuigen toegelaten, en dan nog alleen lieden van vermogen en beteekenis. Als regel geldt dat, waar geen schepenen of schepenbrieven tegen iemand getuigen, deze met zijn eed onschoude doen, [2] zich van de aanklacht zuiveren mag. De Haarlemsche handvest, [3] de oudste in Noordholland, waarnaar de overige gevolgd zijn, zegt met zooveel woorden: «si quis quoscunque graves et capitales excessus perpetraverit ... et super hoc accusatus fuerit et non convictus per scabinos, sola manu jurando poterit se excusare.» Hoe veel moest er nu in een stad, hoe beperkt van omvang ook, voorvallen, waarbij geen schepenen

---

[1] In deze Bijdragen ter boven aangehaalde plaats.
[2] Keurb. van Leiden, blz. 200; Leidsche Rechtsbronnen, blz. 207, n°. 227.
[3] Oorkbk. I, n°. 412, '13.

tegenwoordig waren. De bepaling der handvest verkondigde voor dit alles als het ware straffeloosheid. En ook in burgerlijke rechtszaken, hoe vaak zal de verongelijkte bij gebrek aan schepenen en schepenbrieven gevaar hebben geloopen van zijn recht te verliezen? De behoefte aan een instelling, soortgelijk als 's Graven waarheid op het platte land, moet zich uit dien hoofde ook in de stad hebben doen gevoelen, en wij hebben dus reden om te vermoeden, dat er werkelijk zoo een bestaan zal hebben.

Het is bekend, dat wij er inderdaad een aantreffen, de schepenkenning. Deze vertoont hetzelfde karakter als de waarheid van den Graaf. Zij komt incidenteel in het proces, indien partijen het verkiezen. Zij wordt dan ondervonden buiten de vierschaar, in een vertrek op het stadhuis. Partijen zijn daarbij niet tegenwoordig; beide hebben schriftelijk haar dingtaal, dat is haar pleidooi en eisch, overgegeven, zonder dat de een van des anders tale weet. Getuigen worden voor schepenen geroepen en gehoord, ten einde dezen tot de kennisse komen, wie van beide partijen beter recht heeft. Weten zij dit, dan brengen zij hun uitspraak in de vierschaar in, en geven den eenen de kenning gewonnen, den anderen de kenning verloren [1]. Naar het schijnt dingt daarop de taalman van de winnende partij, dat overeenkomstig die kenning vonnis gewezen zal worden, en geschiedt dit op vermaan van den schout [2].

Dit alles gelijkt zoo sprekend op hetgeen wij met 's Graven waarheid hebben zien gebeuren, dat wij bij het eerste aanzien wel geneigd moeten zijn om in de kenning, onder een anderen

---

[1] Het vonnis in een door Dr. Blok niet opgenomen kenning spreekt vooral duidelijk voor den aard der zaak: „Aldus soe wysen scepenen: na allen bescheyde ende kennesse, dat sy bevinden in den memoriaalboick dat voir den gerechte van der voirs sake geschiet is, ende na den tuge ende ondersoic der waerheyt, dat sy hierof in der wairheyt gehoirt hebben ende bevinden, soe sal Aelwijn Pietersz voirs. hierof comen tot sijnre onscoude na den recht van der stede, ende geven Aelwijn voirs. die kenninge gewonnen ende Willem verloren". (Kenninb. A. fo. 203).

[2] De bijzonderheden bij Nortier, Bijdr. tot de kennis van het burgelijk proces in de 15de eeuw binnen Leiden, blz. 48 vlg.

naam, dezelfde zaak te vermoeden [1]. Bij nauwkeuriger beschouwing echter stuiten wij op een verschil, dat zoo wezenlijk is, dat wij ons vermoeden terstond weer opgeven. De waarheid wordt bezeten door den Graaf of zijn stedehouder met zijn mannen; bij de kenning daarentegen trekt de schout onze aandacht alleen door zijn afwezigheid; de schepenen onderzoeken buiten hem om. Wij hebben dus met een analoge instelling te doen, maar niet met wezenlijk dezelfde als de waarheid. De oorsprong van de kenning moet dan ook een andere zijn, dan waaruit de waarheid gesproten was. Hij is spoedig gevonden, want de naam wijst ons de richting aan, waarin wij moeten zoeken. Om van schuld te overtuigen is, volgens de handvest, getuigenis van schepenen een vereischte, ook in gevallen waarbij geen schepenen tegenwoordig waren; gelijk de landkeur vorderde, dat de Graaf de waarheid zeggen zou ook van zaken, die in zijn afwezen waren geschied. Evenals nu de Graaf zich daartoe door het instellen van een onderzoek en het hooren van getuigen in staat stelde, evenzoo konden de schepenen tot de vereischte kenning komen door het hooren van personen, die met de toedracht der zaak bekend waren. Een artikel uit de handvest van Middelburg [2] komt juist van pas bevestigen, wat de aard der zaak reeds doet onderstellen. « Ubicunque », zoo luidt het, « tres legales homines (drie wetachtige, tot getuigen bevoegde, lieden) aliquid viderint et juramento ammoniti fuerint, hoc scabini testabuntur. De causis, quae in nocte evenerint, per scrutationem testabuntur. » In dit artikel, of liever in het rechtsgebruik dat het wettigt, zie ik den oorsprong van de schepenkenning. Het oude

---

[1] In de twee oudste keurboeken van Leiden komt het woord kenning nog niet voor, wel daarentegen proeving en waarheid. Zie blz. 16, 3, 21, 28, 123. Daarbij verdient het opmerking, dat de waarheid in een erfhuis, blz. 3, later, blz. 339, zoo al niet onder de kenningen dan toch nevens haar genoemd wordt. Ook komen in de kenningboeken, b. v. bij Dr. Blok, blz, 98, 117, 125, boedelscheidingen voor zonder dingtaal, naar het voorschrift van het keurboek, blz. 3.

[2] In de latere handvesten van andere Zeeuwsche steden herhaald.

strikte recht blijft gehandhaafd: getuigenis van schepenen is noodig, die van gewone poorters onvoldoende, maar door een gelukkige fictio juris wordt gedoogd, dat schepenen op hun verantwoordelijkheid getuigen wat zij van burgers te weten zijn gekomen. In de oudste handvesten der Hollandsche steden, ook van die waar de kenning het weelderigst heeft gebloeid, missen wij wel een bepaling als die van de handvest van Middelburg, maar vooral ten opzichte der handvesten en keuren is het waar, dat een argumentum ex silentio weinig beduidt. Ook is het zwijgen niet zonder uitzondering. In een handvest van Schiedam van 1275, [1] wordt met andere woorden ongeveer hetzelfde gezegd: « Die scepenen alsoewel van sien als van hoeren ende vertellingen ofte relaes van eerbare persoenen mogen den sculdigen verwinnen. » Ongetwijfeld was hetzelfde reeds in de oudere steden in gebruik, toen dit voor Schiedam werd verordend. De keuren, op de handvesten gegrond, leveren er ons ten overvloede de bewijzen van. Op de ontwikkeling der inzetting zal het voorbeeld van tsGraven waarheid natuurlijk zijn invloed hebben uitgeoefend. Dit geldt vooral van het onderzoek naar misdrijf bij nacht. « De causis, quae in nocte evenerint, scabini per scrutationem testabuntur », hebben wij de oudste Middelburgsche handvest hooren zeggen. De latere, in het Hollandsch gestelde, drukt dit aldus uit: « dinghe, die geschien bi nachte, sal men orkonden bi vereschene. » Dit schijnt de Zeeuwsche term te zijn, vereschene; wij vinden hem ook in Westfriesland in gebruik [2]; in Holland zegt men bij scepenen proeve of proevinge. In de oudste keur van Haarlem, [3] van 1390, wordt onderscheiden: « Wes bi daghe gesciet sal men berechten mitten

---

[1] Oorkbk. II nº. 288, denkelijk een latere vertaling van een thans niet voor handen Latijnschen tekst.

[2] Namelijk zonder voorvoegsel, „eyschinge": Westfr. Stadr. blz. 197, 371 Denkelijk is ook op blz. 253 zoo, met een der handschriften, te lezen in plaats van eykinghe. Zie echter Verdam i. v.

[3] Bij Van Oosten de Bruyn, Beschr. v. Haarlem, I blz. 163 vlg.

recht van der stede. Saken, die bi nachte gescieden, sullen tot scepenen proeve staen». En wat onder die proeve te verstaan is, leert een ander artikel, waar het heet, «beproeven mit witachtigen lieden, wijf of man, diet gerecht gelovede.» Ook hoe de proeve geschiedt, wordt ons gezegd. «Alle proeven, die men besitten sel, die sel men besitten mit vier scepenen ende mit twiën raden ten minsten, ende so wie van der proeven tughen sel, daert an lijf of an lit gaet, die sel men openbaerlic noemen in der vierschair, ende sel wesen van enen goeden name ende van goeden geruft ende van enen witaftigen bedde gewonnen». [1] Ik vestig Uw aandacht op de tegenstelling tusschen vierschaar en proeve. Blijkbaar wordt de laatste in het geheim gehouden. Doch in lijfstraffelijke zaken moeten bij het inbrengen van het vonnis in de vierschaar de namen worden genoemd der gehoorde getuigen, opdat het blijke dat zij aan den eisch, door de keur gesteld, voldoen. Te Leiden is bij gewone overdaad (d. i. misdrijf) bij nacht voldoende bedrag, wat «schepenen kennen of ter wairheijt moghen vinden mit tweën witachtige poirters, tsy man of wijf, die onberoft sijn». [2] Maar vooral leerzaam is de dingtaal van Delft. [3] Want zij toont ons hoe de proeve past in het proces. In het breede beschrijft zij hoe het voor de vierschaar toegaat, als de een den ander heeft aangeklaagd van den hoogsten recht. Wij hooren den beschuldigde zich op de letter der handvest beroepen, om te mogen volstaan met zijn eed van onschoude. Maar te vergeefs; schepenen wijzen, dat hij schuldig is «an die kennis te gaen» met zijn aanklager «of an sijn (diens) woorden te lijen». Natuurlijk kiest hij het eerste. «So gheeft», zegt dan de dingtaal, «die rechter een van den scepenen het vonnis den hantdadighen te bedraghen of te ontdraghen. Ende soe gaen die scepenen int raethuys ende horen

---

[1] Deze bepaling ontbreekt bij v. O. de Bruyn, maar komt in een hschr voor.
[2] Keurb. blz. 21.
[3] Uitgeg. door J. A. Fruin, N. Bijdr. voor Rechtsgel., 1878, blz. 222 vlg.

die tuyghen ende beraden hem hoe sy doen sullen, ende als sy hem wel beraden hebben, soe comen die scepenen voirt ende wijsen aldus: » enz. Is het noodig U te wijzen op de groote gelijkheid tusschen dit proces met schepenkenning en dat andere met 's Graven waarheid, voor de vierschaar van Zuidholland, dat wij in het Handbetoon hoorden beschrijven? Het voorbeeld van het laatste heeft blijkbaar bij het andere getrouwe navolging gevonden. De proeve, die oorspronkelijk alleen bij nachtelijk misdrijf was voorgeschreven, had zich ook allengs uitgebreid over alle misdrijf, waarbij niet op heeter daad betrapt werd.

Van meer belang nog dan de proeve is de kenning in zaken van burgerlijk recht, maar kortsheidshalve zij het mij vergund hier naar het reeds genoemde geschrift van Nortier te verwijzen. Alleen op een paar bijzonderheden, die den aard der instelling kenmerken, vestig ik nog Uw aandacht. Een kenning kan niet worden aangevangen of geknoopt, zooals men zegt, dan voor de vierschaar, en niet dan nadat partijen haar beweren hebben uitgesproken. De kenning heeft dan te beslissen, wie van beide juist heeft beweerd. [1] Daartoe wordt ruim tijd genomen, en in ingewikkelde zaken waarlijk niet zonder reden. Het komt voor, dat schepenen hun onderzoek uitstrekken tot in andere steden, en tal van getuigen hooren en tal van oorkonden doorzien. [2] Natuurlijk wordt het onderzoek moeilijker en tijdroovender, naarmate het verkeer en het bedrijf van het maatschappelijke leven zich vermenigvuldigen. De eigenlijke rechtspleging voor de vierschaar gaat al minder en minder beteekenen en eindigt met niet meer dan inleiding en uitgang te zijn van het wezenlijke geding, van de kenning, die met dat al niet als rechtsgeding beschouwd wordt. Zij heeft plaats, zoo als wij weten, op schepenkamer aan de schijf, waar het niet dingplichtig toegaat, en men zich niet, zooals het heet, « verkallen »

---

[1] Leidsche Rechtsbr. blz. 186 n°. 166, blz. 287 n°. 371.

[2] Ibid. blz. 195 n°. 185, blz. 202 n°. 205.

mag. « Want het een recht van der stede is, » zoo verdedigt zich eens een Leidsch poorter, « dat hem nyemant op der stedehuys vercallen en mach, noch dat scepenen nyet sculdich en sijn, kennisse daarof te draghen » [1] En een ander zegt, het zou hem niet schaden, « alwair dat sake dat Jan voirn., staende an der schijf op der stedehuys, yet gesproken mach hebben, — 't welck niet gesciet en is — want men an den schijf voir den gerechte vry spreken mach ende men dair geen vierschair en houdet. » [2] Volkomen juist: schepenen zijn daar alleen bezig om zich in kennis der zaak te stellen, ten einde hun kenning in het proces naar behooren te kunnen inbrengen. Dat is de theorie. Maar de praktijk voert ongevoelig en onweerstaanbaar tot iets anders. De kenning, die uit den aard der zaak alleen een getuigenis van schepenen moest zijn tot bevestiging der waarheid van wat een van beide partijen beweert, wordt een min of meer gemotiveerd vonnis, dat zich niet altijd juist aan het beweren van de een of de ander aansluit. Zoo moest gebeuren, wat onder de Oostenrijksche vorsten gebeurd is, toen de rechtspleging zich naar de veranderde toestanden schikte en hervormde, dat de kenning, als onderzoek buiten de rechtbank om, verviel en onder gewijzigden vorm in het rechtsgeding begrepen en daarin ingelijfd werd. [3]

Nog op een andere eigenaardigheid der kenning, waardoor zij zich van de waarheid onderscheidt, wensch ik U opmerkzaam te maken. Uit de handvesten van Vrouw Margaretha vernamen wij dat, buiten zaken van halsmisdaad, niemand verplicht was aan een waarheid te gaan, tenzij hij zich daartoe had verwilkeurd. Bij de kenning, althans te Leiden, geldt een andere regel. Wie door zijn tegenpartij voor de vierschaar aan een kenning wordt gedongen, moet aan de kenning gaan of zich verwonnen geven. [4] De vorm,

---

[1] Dingtaal, niet door Dr. Blok opgenomen. Vgl. bij hem blz. 187 n°. 173.
[2] Ibid. blz. 344 § 289.
[3] Keurb. van Leiden, blz. 418. Het laatste Kenningboek eindigt met 1542.
[4] Leidsche Rechtsbronnen, blz. 266 n°. 328.

waarin dit geschiedt, is opmerkelijk. De partij geeft haar wedde aan den rechter en dingt, dat elke wedde zal hebben zijn tegenwedde, en dus ook in dit geval. [1] De wederpartij, wil zij zich niet schuldig verklaren, is nu genoodzaakt ook haar wedde te geven, en hiermee is de kenning geknocht. Dat weddebieden komt buiten de kenning in meer andere gevallen voor, die wij ook in beschouwing zullen moeten nemen, en is zeker van oud herkomen. De verschillende pogingen om het te verklaren, door anderen en ook vroeger door mij gewaagd, voldoen mij geen van alle [2]. Ik hel thans over tot de meening, dat er nog een herinnering aan den kamp onder schuilt. In de taal van het strijdperk heet het bieden van een kamp legem vadiare. [3] Men werpt een gewrongen handschoen zijn tegenpartij voor de voeten, en eerst als deze het pand heeft opgenomen, zijn beiden «kampvast», aan elkander ten kamp verplicht. [4] Men kan ook zulk een geboden kamp niet afwijzen,

---

[1] Ibid. blz. 284 n°. 363.

[2] H. De Groot. Inleiding, B. III dl. 3 § 48. Nortier, blz. 48. Fruin, Een Holl. stad in de Middeneeuwen, Gids van 1873, II blz. 156.

[3] Zie Ducange, i. v. — Een merkwaardig voorbeeld van het gebruik van wedde in de beteekenis van pand levert een artikel van de Zeeuwsche keur van Floris de Voogd, dat ik bij deze gelegenheid meteen wil verklaren. Art. 75 luidt: „De furto et rapina obsides ponendi sunt vel scistale vadium dandum est ad solvendum ad terminum sive . ad diem quem comes prefiget." Wat is scistale vadium? De Hollandsche vertaling heeft „kistwedde"; de Fransche: tel seurté qui se dist kistwedde"; de keur van Floris V, art. 74, kiifwedde. Dit laatste is maar een schrijffout; het ware woord is kistwedde en had, in het Latijn overgezet, cistale vadium moeten heeten. Zoo ver mij bekend is, komt het in geen andere Zeeuwsche of Hollandsche oorkonde voor, wel in Friesche en Groningsche, doch in gewijzigden vorm: kista-pand; zie Jurispr. Frisiaca, XLI § 6, II blz. 33. Dit kistenpand is in Noord-Duitschland algemeen in gebruik, zie vooral Haltaus i. v., doch ook Schiller und Lübben. Het wordt tegenover etend pand gesteld en beteekent pand dat men in kist of kast kan wegsluiten (huisraad). Zie Bremisches Jahrbuch, V p. 131 noot 2. Aant. op het Gron. Stadb. III § 36 (pro excolendo, V bl. 75), Landr. van Wedde § 6. (pro excol. IV, 2 blz. 21). — Dat hier, in de oude Zeeuwsche oorkonde, kistwedde gezegd wordt, waar ontegenzeggelijk pand wordt bedoeld, acht ik onze aandacht wel waardig.

[4] Zie het merkwaardige fragment uit het leenrecht van Brugge, betreffende het duel, bij Vredius, Histor. Comit. Flandr. p. LXVI; p. 474.

of men bekent zich meteen verwonnen en schuldig. Welnu, ik wees reeds op de analogie op dit punt tusschen kenning en tweegevecht. De schepenen geven A. de kenning gewonnen en B. de kenning verloren, en die uitspraak is als de uitspraak van den kamprechter in het krijt. Ook waren de partijen voor de vierschaar den kamp van voorheen nog zoo spoedig niet vergeten. Nog omstreeks het jaar 1500 hooren wij iemand, die niet gaarne zweren wil, zich op de rechtsspreuk beroepen; «want men eedt ende camp verby sal gaen, dair men mach», hetgeen door een ander juister dus wordt aangevuld: «men alle eedt ende camp verby behoirt te gaen, daer kennis ende tughen of sijn.» [1] Dat zijn spreuken uit den tijd, dien ik in den aanvang van mijn opstel beschreef, toen eed en, in laatste ressort, kamp de voorname bewijsmiddelen waren in elk geding, dat niet over «verscher daet» liep.

Een tweede geval, waarbij weddebieden plaats heeft, verdient hier, al hangt het overigens met de kenning niet samen, toch tot beter verstand der zaak vermeld te worden. Ik bedoel den oudsten vorm van appel, of beter gezegd van verzet tegen een vonnis, waarbij men zich verongelijkt acht. Hij wordt ons beschreven in de vaak aangehaalde handvest van Zuidholland, maar niet duidelijk, en uit dien hoofde bedien ik mij in dit geval liever, bij uitzondering, van een voorbeeld uit de Stichtsche rechtspleging, dat wat de handvest voorschrijft levendig te zien geeft. Het is een burengerecht op het platte land; het geding tusschen partijen is afgeloopen, de buurman die met het vellen van het oordeel of vonnis belast werd, heeft ten voordeele van A. uitgewezen. Daartegen dingt nu B. en zegt: «Dat ordel, dat die buerman verrekent had, dattet een onrecht ordel waer, ende (hy) woude een rechter ordel wysen ende deylen. Ende hy wijsde voor recht» — natuurlijk het tegendeel van wat hij wraakte. «Dit seyde hy dat een recht

[1] Leidsche Rechtsbronnen, blz. 292, n°. 382; blz. 353 n°. 494.

ordel wair, ende boet des siin wedde.» Nu neemt de in het gelijk gestelde partij het woord en zegt: «Dat dat ordel, dat die buerman gewijst hadde, een recht ordel waer, ende biet des sijn wedde.» De schout neemt beider wedden aan en daagt ze voor schout en schepenen in de stad, die nu zullen beslechten, welk ordel van de twee het betere is. [1] Is het ook hier niet als waren wij getuigen van een uitdaging ten kamp? Althans het geding is in zulk een vorm gesteld, dat het even goed door een kamp als door een nader onderzoek tot een eind gebracht had kunnen worden. Wij herinneren ons meteen dat, volgens de Zeeuwsche keur van Floris de Voogd, indien elke partij drie schepenen als getuigen in haar voordeel bijbracht, het tweegevecht beslissen moest, wiens getuigen waarheid spraken. Welnu, de latere handvest, van Floris V., weet van zulk een geweldige beslissing niet meer, maar zegt: «daer si aldus spreken twiërsins, daer sal ment keren an die geswoerne (uit 's Graven welgeboren mannen); so sal men VII gheswoerne senden, daer die saken gesciet sijn, die die waerheyt ondervinden, ende dien die dinc niet an en gaen, daer sal men mede wisen trecht ter vierscaire ende sal bliven gestade». [2] Dus ook hier werd de kamp vervangen door een uitspraak in hooger ressort. Zoo stel ik mij voor, dat het met het appel van den lageren rechter op den hoogeren eveneens zal gegaan zijn. In Rijnland op het platte land bedient men zich van dit weddebieden om de lagere vierschaar voorbij te gaan. Voordat daar het geding aanvangt, als de wedden geboden zullen worden, biedt een der partijen, desverkiezende, de hooge wedde, die slechts bij het Hof te pas komt, en dingt dat elke hooge wedde zijn wederwedde hebben zal. Zoo wordt uitgewezen, en de zaak nu onmiddelijk voor de hooge vierschaar gebracht. [3]

Van eenigszins anderen aard maar van gelijke strekking is een

---

[1] Muller, Rechtsbronnen van Utrecht, II blz. 98.
[2] Oorkbk. II n°. 747 § 89.
[3] Van Leeuwen, Cost. v. Rijnl. blz. 244, 260.

rechtsgebruik, dat in de Zuidhollandsche costumen beschreven wordt. Het komt hierop neer. Wanneer een dorpeling ten gevolge eener gemeene waarheid — waarover straks — verdacht staat van vredebraak of ander zwaar vergrijp, moet hij afwachten dat hem de dorpsrechter met zijn bedragslieden voor het Hof in rechten betrekt. Tenzij hij, om een spoedig eind aan de zaak te maken, van zijn kant den rechter *en demeure* stelt. Hij gaat, zoo hij dit verkiest, tot den baljuw en zegt: «Heer baljuw, ick begheer hierof een wed. Ende als hi siin wed ontfangen heeft, so mach hi gaen daert hem belieft. Dan so eischt men den gewaerden rechter voirt drie genachten; ende den vierden moet hi recht doen, oft die gewaerde rechter moet selver die broken gelden.» [1] Natuurlijk, wie een ander dief scheldt en dat niet waar maakt, moet zelf dief blijven. De beschuldigde heeft het wed, de handschoen als het ware, van den baljuw bekomen en hem ten kamp opgevorderd. Er moet thans gestreden of schuld worden bekend.

Zoo deze opvatting van het weddebieden juist is, zou men verwachten, dat ook bij het aangaan van een waarheid over en weer wedden geboden en gegeven zullen zijn. Daarvan blijkt echter niets. Veeleer bestaat er reden om te vermoeden, dat het daar niet gebeurde. Dit pleit krachtig, ik moet het erkennen, tegen de juistheid der onderstelling, die ik dan ook voor niet meer uitgeef dan zij werkelijk waard is. In alle geval kwam het mij wenschelijk voor de aandacht op dit gebruik te vestigen, dat wij zoo straks nog eens, in een ander verband, ontmoeten zullen.

Wij keeren van de stad tot het platte land terug. Wij zagen reeds, dat volgens de Zeeuwsche keur op den regel, dat alle dingen tot 's Graven waarheid behooren, een uitzondering te maken is voor de landzaken. Laat ons thans zien wat daarvan is.

Wat hebben wij onder landzaken te verstaan? Vooreerst natuurlijk geschillen, betreffende den eigendom en het bezit van land,

[1] Oude Rechten van Dordrecht, II blz. 234 § 15.

en in uitgebreider zin van onroerend goed. Verder, wat de keur van Floris V er onmiddelijk op laat volgen, geschillen van dijken, watergangen, heerwegen en (in het algemeen) van dingen die ambachtsheeren toebehooren. [1] Dus in één woord alle zaken die in het nedergerecht worden afgedaan. Deze zullen staan ten schependomme, zegt de keur; maar hoe de schepenen van het ambacht ze zullen rechten, leert zij ons niet. Denkelijk op ongeveer dezelfde wijs, waarop de schepenen in de stad recht plegen. Van éen soort van zaken, van schuldvordering, laat zich dit aantoonen, maar hierin begeven wij ons niet. Wij hebben te weinig gegevens voor het plattelandsgerecht van Zeeland om er ons mee bezig te houden. Voor een ander gedeelte van het Graafschap daarentegen zijn wij beter voorzien en daarheen wenden wij bij voorkeur den blik.

In het Noorderkwartier, het oude Westfriesland en Kennemerland, vinden wij de landzaken op een eigenaardige wijs behandeld en beslist, door middel van de landzage of de landtuge, gewoonlijk naar het getal der getuigen, die men hoorde, het zeventuig genoemd. Het verschilt in uiterlijken vorm zeer van waarheid en kenning, maar in het wezen der zaak komt het er weer treffend mee overeen. Het is insgelijks een incident in het eigenlijke geding, het dient om den staat van zaken te ondervinden, buiten de vierschaar en buiten de partijen om. Naar zijn bevinding wordt ten slotte het vonnis geveld. Ook in het spraakgebruik schemert de overeenkomst door. Zoo als men zegt: aan een waarheid gaan, aan een kenning gaan, zegt men ook: aan de zeven gaan. En in éénen adem worden zeventuig en waarheid, als soortgelijke ondezoekingen, genoemd. Zoo zegt Graaf Willem III in een oorkonde, [2] dat hij, om een twist over landen en renten tusschen twee zijner mannen te beter te beslechten, « te veel stonden er waerheden of heeft doen soecken ende lantzagen er of doen zegghen ». Ook het verband, waarin het zeventuig tot het eigenlijke proces staat, is

[1] Art. 89.
[2] Mieris, II blz. 544.

soortgelijk als dat, waarin wij de waarheid en de kenning hebben aangetroffen. Ongelukkig is geen enkele beschrijving van een rechtsgeding met zeventuig volledig tot ons gekomen. Wat wij bezitten zijn losse gedeelten van zulke beschrijvingen, doch die elkander vrij wel aanvullen, en te eer saamgevoegd mogen worden, omdat zij alle uit een en dezelfde streek afkomstig zijn. [1] Hoe zich volgens hun voorschrift een rechtsgeding over landeigendom toedraagt, wil ik U in het kort verhalen.

Vooraf gaat in de meeste gevallen een noottorft of nooddruft. De klager moet den rechter overtuigen, dat hij niet zonder noodzaak zijn beklag doet. Hij bewijst dit, naar voorvonnis der schepenen, door zijn eed. Zulk stellen en uitmaken der praealable quaestie is niet uitsluitend aan de landzage eigen. In het wezen der zaak is de noottorft hetzelfde, wat, om iets te noemen, bij het moordproces het afwinnen van de rechterhand is, ten bewijze dat de doode werkelijk van manshanden is omgekomen. Ja, dat afwinnen van de rechterhand wordt ook wel nooddruft geheeten. In de dingtaal van Heusden [2] vorderen de schepenen, dat de klagers vóór de wapenruft hun «nood drijven» zullen; en op de vraag van den rechter, hoe dit dan geschieden zal, antwoorden zij, «metter dooder hant» van het lijk, die gelijk wij weten, eerst na voldongen inquest afgehouwen mocht zijn. Ook in geheel andere gevallen heb ik denzelfden eisch ontmoet. Toen in 1330 heer Jacob van Moordrecht verklaarde, dat hij «noet hadde, beyde an siere eere ende an siere lijftocht,» om zijn leengoed te verkoopen, dat echter op zijn dochter en haar kind vermaakt was na zijn dood, wezen 's Graven mannen, dat hij, «want hi toe noeturfte croende», het bezwaarde goed zou mogen verkoopen, «wairt zake dat hy met sijn ede wair makede dat hy noet hadde ende anders

---

[1] Van Santen, Handvesten van Kennemerland, blz. 187. J. A. Fruin, Westfriesche dingtaal, in N. Bijdr. 1878, blz. 39. Dezelfde, dingtaal van Waterland, 1877, blz. 327. Mr. Pijnacker Hordijk, Willekeuren van Amsterdam, 1879, blz. 16.

[2] Bij Oudenhoven, blz. 320.

gheen goed en hadde, dair hi hem mede behelpen mochte, sine noetorfte ende sine ere mede te bewaren ». [1]

Als dus door den klager, na afgelegden noottorfts-eed rechtsingang verworven is, houdt de rechter den volgenden dag op het stuk land, waarover de twist loopt, rechtzitting. Hij spant er de schepenbank en geeft den taalman van den klager het woord om zijn klacht tegen den « onrechten voorhouder » van het land in het breede te herhalen, en te besluiten met de verklaring, dat hij bereid s, zoo de ander wil wederzeggen, « te gaen aan diegheen, die dat met recht sculdich is te weten ende te scheyden ». « Ende daer is mijn wed », zegt hij, « ende mijn wed sal hebben een weerwed ».

De rechter staat dit laatste toe en laat zich door schepenen belasten met de zorg om den aangeklaagde op de gebruikelijke wijze een weet te doen van de tegen hem ingebrachte klacht, en hem te dagen om zich te komen verantwoorden. Als dien ten gevolge de aangeklaagde en de klager op den bepaalden tijd voor de vierschaar elkander ontmoeten, herhaalt de laatste zijn klacht, bij monde van zijn taalman, nog eens, en geeft thans zijn wedde over. « Ist dan zaak dat die voorhouder sijn wed daertegen overgeeft, soe ist een vol seventuych «, zegt de dingtaal. Wat zij niet zegt maar wat van zelf spreekt: als de aangeklaagde niet aan de zevenen gaan en dus zijn wed niet geven wil, verklaart hij zich daarmee overwonnen en verliest het geding.

Het zal wel niet noodig zijn er U op te wijzen, hoe dat weddebieden het zeventuig, als aanverwant van de schepenkenning, kenmerkt. Het woord is zelfs zoo bijzonder aan de landzage eigen, dat men van « een zevenwedde », voor een proces met zeventuig, spreekt, en het vonnis vellen in zulk een zaak « het wedden scheiden » noemt. [2]

---

[1] Mieris, II blz. 504.

[2] Het is opmerkelijk, dat geschillen over „legghende lant ende erve" van ouds behooren tot diegene die met een kamp gewonnen worden, althans in sommige streken van het Friesche rechtsgebied. Zie Richthofen, Fr. Rechtsqu., p. 360 § 22. Wij zagen boven, blz. 21, dat dit ook voorheen in Engeland zoo geweest was.

Het is thans de plicht van den rechter de zevenen te werven. Wie zevenen zijn moeten, verschilt naar plaatselijk gebruik. De regel is: dat de zeven naaste akkers, aan beide zijden gelegen, die er aan winnen noch verliezen, den achtsten akker geven. Maar hoe groot een akker, om te mogen geven, zijn moet; hoe het gaan zal, als een akker meer dan één eigenaar heeft, en een aantal soortgelijke vragen meer, worden hier zus, en daar zoo beantwoord. Dat daarbij licht partijdigheid plaats hebben en misbruik ontstaan kan, behoeft niet gezegd; en Philips van Bourgondië vond het in 1446 ook noodig, naar aanleiding daarvan, een algemeene ordonnnantie uit te vaardigen. [1] Zooals doorgaans, zoo schijnen ook in dit geval de buren weinig lust gehad te hebben om als getuigen op te treden. Het werd als een voorrecht beschouwd er van vrij gesteld te zijn. De abdis van Rijnsburg had dit voorrecht van Floris V in 1275 verkregen, [2] en wij vinden later meer andere geestelijken en gestichten in het genot er van. [3] Waren eens de zeven geworven, zoo als het heet, en waren zij willig, dan kon de uitspraak spoedig gedaan en het vonnis gewezen worden. Maar waren zij weerbarstig, dan konden zij door niet in vollen getale op den bepaalden tijd op te komen, en door meer andere onregelmatigheden, het afdoen van de zaak geruimen tijd verhinderen. Hoe zij zich hielden, eindelijk moesten zij toch wel tot een uitspraak komen. Vooraf hadden zij dan ten heilige te zweren, «dat sy na hun beste wetenschap een rechte tuych daer of tughen sullen.» Het is mij niet volkomen duidelijk, of zij hierbij uitsluitend met hun eigen wetenschap te rade behooren te gaan, dan of zij, zooals de schepenen bij hun kenning, ook mogen afgaan op hetgeen zij van anderen te weten zijn gekomen. Ik zou meenen, dat, al mocht oorspronkelijk eigen

---

[1] Van Leeuwen, Privileg. van Rijnl., blz. 487.

[2] Oorkbk. II nº. 286.

[3] Keuren van Amsterdam, N. Bijdr. v. Rechtsgel. 1879, blz. 17, § 5.

weten uitsluitend bedoeld en vereischt zijn geweest, het hooren van anderen mettertijd er noodzakelijk bij gekomen zal wezen. In alle geval, de zeven spraken naar hun geweten, zonder reden geven, en bleven dus vrij, hoe zij tot hun overtuiging wilden geraken. Volgens Bracton [1] en andere oude schrijvers over het Engelsche jury-recht is het zeker wenschelijk, dat de gezworenen de scientia spreken, maar, kunnen zij dit niet, dan mogen zij het ook doen de credulitate et conscientia. Ik vermoed dat het in Westfriesland niet anders zal zijn geweest. In alle geval wij vinden, dat de zeven zich onderling beraden, en dat dus niet ieder voor zich op zijn eigen weten afgaat. Zij bedienen zich ook in den regel van een taalman, die aan de vierschaar voor hen het woord voert, en er den uitslag van hun overleggingen meedeelt. Zijn zij eenstemmig in hun tuig, des te beter; maar eenstemmigheid wordt hier te lande niet gevorderd. Is er een meerderheid voor de eene en een minderheid voor de andere partij, dan dingt de taalman van hem, die de meerderheid voor zich heeft: «dat hem de tuig geholpen heeft ende den anderen gedeerd heeft», en vraagt des een vonnis. De schepenen wijzen in dien zin. En nu gaat de taalman voort en eischt, dat de schout van 's Heeren wegen den winner in het land en den anderen uit het land bannen zal, met een vredeban. Na daartoe bij vonnis van schepenen gemachtigd te zijn doet dit de schout, en hiermee is het geding geëindigd. Van appel bij landzage heb ik geen spoor kunnen ontdekken. Wat bij een kenning te Leiden geschieden kon, dat de stemmen der acht schepenen staakten, en er in hooger ressort diende uitgemaakt, welke vier een rechte en welke vier een onrechte kenning hadden uitgebracht, dit kan natuurlijk bij een vol zeventuig geen plaats hebben. De keur van Hoorn zegt dan ook uitdrukkelijk, dat het zeventuig het hoogste recht is, [2] evenals elders van de kenning

[1] De legibus et consuetudinibus Angliae (London 1880), III p. 194.

[2] Westfr. Stadr., II blz. 48.

wordt beweerd, « dat deze het hoogste recht is, waarvan men geen beroep hebben en mach » [1]. Maar dit neemt niet weg, dat wie ten gevolge van een zeventuig in het bezit van een onroerend goed is geraakt, er weer door een ander zeventuig uit gewonnen kan worden. De keur van Hoorn, die ik aanhaalde, zegt dit met zooveel woorden, en buitendien ligt het in den aard der zaak. Het zeventuig, even als waarheid en kenning, beslist tusschen twee personen, die elkaar bestrijden, en wijst uit wie van beiden beter recht heeft. Maar het verklaart geenszins, dat er nog niet een derde kan wezen met nog beter recht. Aan dien ontneemt het de bevoegdheid geenszins om nog eens een strijd aan te vangen. Dit is klaar en buiten twijfel. Maar, als wij Philips van Leiden mogen gelooven, staat het zelfs den overwonnene vrij den overwinnaar nog eens, na verloop van een jaar, voor dezelfde zeven te betrekken. Wat hij ervan zegt is zeer merkwaardig. Natuurlijk toont de Romanist, de voorstander van een rechtspraak door rechtsgeleerden, zich weinig ingenomen met een oud-Germaansch burenrecht. Er kwam nog bij, dat hij een stichting, die hem lief was, door zulk een zeventuig verongelijkt achtte. Maar dat hij uit vooringenomenheid de rechtsgewoonte opzettelijk in een valsch licht zou hebben voorgesteld, is toch niet aan te nemen. Doch hooren wij eerst wat hij zegt: « Sed quid dices de consuetudine comitatus Hollandiae? Aliquis vult impetere aliquas terras vel possessiones, extra libertates oppidorum; adit scultetum et exponit sibi causam suam et petit terras illas sibi adjudicari per septem vicinos, vicinius ibidem aliqua possidentes; quo facto citantur vicini, et si non venerint mulctantur tanto tempore quod veniant, vel possessiones eorum cadunt in commissum. Et si venerint, si placet partibus, illi septem vicini jurant, et si placet, juramenta ipsis remittuntur, et illi adjudicant reo vel actor possessiones praemissas. Et illa adjudicatio rata est saltem

[1] Verslag. en Meded. van de Vereeniging tot uitgave enz., I blz. 475.

per annum; post annum vero pars succumbens potest impetere dictas possessiones ad declarationem, determinationem et conscientiam septem praedictorum vel ipsorum majoris partis.» [1] Dit laatste klinkt zoo vreemd, dat het gezag van den schrijver der Cura Reipublicae noodig is, om ons te bewegen om het zelfs maar in overweging te nemen. Immers, daargelaten nog dat de in het ongelijk gestelde door een vredeban uit het goed was uitgebannen: welke kans bestond er, dat de zevenen, die zoo onlangs tegen hem hadden getuigd, thans integendeel voor hem getuigen zouden? Hoe zou hij het dan kunnen wagen, hoe zou de gewoonte hem kunnen machtigen, om de zaak op nieuw voor hen te brengen? Waarschijnlijker acht ik het, of liever minder onwaarschijnlijk, dat onze auteur zich bedrogen heeft, dan dat een zoo zonderling gebruik bestond; en daarom zal ik op zijn zeggen ook niet verder ingaan.

De toewijzing van onroerend goed is zeker de meest gewone taak der zevenen, maar niet de eenige. Ook het schiften en deelen der nalatenschap in het erfhuis, het zoo genaamde boelding, wordt volgens hun getuigenis gewezen. [2] In Waterland zijn zij het zelfs, die in zake van schuldvordering de volstane panden schatten, en die na een gevecht de geslagen wonden kennen, of deze al dan niet korig zijn, d. i. met geld vergoed behooren te worden. [3] Ik ga dit alles, als van ondergeschikt belang, voorbij, en bepaal Uwe aandacht tot één enkel merkwaardig geval, waarbij wij in Waterland insgelijks een zeventuig in gebruik vinden.

Gij herinnert U, dat Jan van Renesse, in Zeeland, van medeplichtigheid aan den moord van Floris V verdacht, zich op 's Gra-

[1] De Cura Reipublicae, p. 299.

[2] Westfriesche dingtaal. Handvesten van Kennemerland en van Westfriesland, Oorkbk., II n°. 816, 1098.

[3] Zoo als te verwachten was, vinden wij in de oudste handvesten der tot stad verheven plaatsen nog herinneringen aan het zeventuig. Zoo wordt b. v. in die van Haarlem bepaald, dat iemand, die 's nachts bij zich aan huis een dief betrapt, hem houden zal met zeven zijner buren. Zie ook Dingt. v. Delft, N. Bijdr. 1878, blz. 12—13.

ven waarheid beroepen had, om uit te maken, of er al dan niet rechtsingang tegen hem verleend behoorde te worden. Welnu, wat voor den edelman in Zeeland een waarheid moest beslissen, beslist in Waterland voor den gemeenen man een eigenaardig saamgesteld zeventuig. Hoort hoe ons dit beschreven wordt. «Waert dat die Heer enigen man anteghe, als van eenen vrede[brake]: dat dat ontrechten sullen seven wten twaleven sijnre naester bueren, die daer mit recht toe comen; hierenboven so mach hy enen voerweds wtsegghen, dat hi sijn vrient niet en is; den anderen mit sinen ede; aldus sijn daer veertien, daer hi die seven wt hebben sal, heeft hijs behoef; ende wten huyse mogen hem helpen drie, wie dat hi wil, ist montscap, ist anders, ende dat dan voirt te vanghen an sinen anderen bueren.» [1] Dus de veertien allernaaste buren van den verdachte worden aangewezen om uit te maken, of hij al dan niet schuldig is; daaronder mogen drie van zijn huisgenooten zijn, hetzij minderjarige kinderen in zijn voogdij, hetzij andere personen. Van deze veertien mag hij er twee uitmonsteren, éen voorweds, dat zal zijn voordat hij zijn wedde gegeven en den strijd aanvaard heeft, een tweeden met zijn eed (die uitdrukking is onduidelijk). [2] Van de twaalf, die overschieten, moet hij de meerderheid op zijn hand hebben om vrijgesproken te wezen. Blijft hij in de minderheid, dan begint het rechtsgeding, onder zeer bezwarende omstandigheden, tegen hem. — Vergis ik mij, of komt in dit voorbeeld de gelijksoortigheid van het zeventuig met 's Graven waarheid bijzonder treffend uit?

Een gansch ander karakter draagt de meest voorkomende en over een zeer wijd gebied uitgestrekte vorm van zeventuig: ik bedoel dien in dijkzaken. Ons geacht medelid G. de Vries heeft al wat daarover wetenswaardigs te zeggen is, in zijn standaardwerk over het Dijkbestuur in het Noorderquartier op het duidelijkst

---

[1] Mieris, II blz. 735.

[2] Vgl. bij Bracton III p. 182 de velerlei redenen, waarom van de jury sommigen door de partijen uitgesloten mogen worden.

uiteengezet. De hoofdzaak is, dat, bij onzekerheid wie verplicht mag zijn om een bepaald gedeelte van een dijk te onderhouden, de zeven naastgehoefslaagden uitwijzen, op welken akker of stuk gronds die verplichting berust. De overeenkomst tusschen dit zeventuig en dat in landzaken springt in het oog. Het onderscheid niet zoo terstond. En toch betreft dit het wezen der zaak. Het gewone zeventuig beslist tusschen twee strijdende partijen; het zeventuig in dijkzaken heeft geen partijen op het oog, maar onderzoekt in het algemeen, op welk stuk gronds zekere last gelegd moet worden. [1] Het komt dus niet, zooals het gewone zeventuig en de schepenkenning, met 's Graven waarheid overeen. Daarentegen heeft het treffende overeenkomst met die andere waarheid, die wij met een enquête hebben vergeleken, en die in het aangehaalde voorbeeld, tijdens de regeering van Floris V, ondervonden werd om uit te maken, aan wien in zekere streek ambacht, tienden en eigendom toebehoorden.

Ik acht het inderdaad waarschijnlijk, dat het zeventuig in dijkzaken ontstaan is uit die soort van waarheid, namelijk uit de gemeene waarheid, zooals zij heet, een onderzoek in het algemeen, in de ambachten en op de dorpen ingesteld, om zaken van allerlei aard tot klaarheid te brengen. Het best kennen wij haar in haar hatelijksten vorm, in dien van een onderzoek naar misdrijven. Ik zal er niet over uitweiden, omdat zij buiten mijn eigenlijk bestek ligt en ook omdat eerst in 1823 Ackersdijck, [2] en onlangs, in 1882, de heer Lameere [3] er breedvoerig over gehandeld heb-

---

[1] In een belangrijk dijkproces van 1322 in de Lopiekerwaard (gedrukt bij Matthaeus, de Jure Gladii, p. 524) heeren de zeven een stuk gescheurden dijks op twee morgen lands van een niet bekenden eigenaar. „Doe vragede die Dijckgraef dien sevene, wie waren in die were van die twee morgen lants. Doe antwoorde die sevene: dat sy dat niet sculdich en waren te seggen". Zoo sprekende bakenden die zeven met juistheid hun bevoegdheid en hun plicht af.

[2] N. Werken der M. v. Nederl. Letterkunde, II blz. 1.

[3] Les communes verités. Brux. 1882.

ben. [1] Om U haar karakter te teekenen, bedien ik mij bij voorkeur van een voorbeeld aan die beide schrijvers onbekend gebleven, en in een eerst onlangs uitgegeven oorkonde van 1360 vervat. De schepenen van Helmond, in Brabant, doen daarin kond, « dat die Heere van Helmondt heeft doen leggen een waerheyt om goet dat gestolen was, ende heeft daertoe doen gebieden in die kercke alle die van Helmondt: so wie daer niet toe en queem, dat men hoem houden soude voer den sculdighen.» [2] Ik behoef hier geen woord bij te voegen om U te doen begrijpen, hoe gehaat zulk een inquisitie bij het volk was. [3] Minder nog, naar het schijnt, om het gevaar, dat men liep, van onschuldig door een los gerucht in moeilijkheden te geraken, dan wel uit afkeer van verplicht te worden om als verklikker en aanbrenger op te treden. Onder de privilegiën, die dorpen en kwartieren zich van hun landsheeren plegen te verwerven, behoort dan ook, dat het houden van zulke waarheden tot eenmaal 's jaars, of althans tot enkele malen, beperkt wordt. Vooral in Brabant en Vlaanderen was deze waarheid algemeen in zwang, maar toch ook in Noordnederland. Ackersdijck heeft reeds op het recht van Drente gewezen, als op dit punt bijzonder leerrijk. Ik zal alleen van Zuidholland gewagen, omdat juist daar plaats had, wat mij tot het vermoeden leidt, dat uit zulk een waarheid het zeventuig ontstaan kan zijn. Het is bekend, dat met den voortgang des tijds veel, wat oorspronkelijk aan de gansche gemeente voorbehouden was geweest, toevertrouwd werd aan een zeker aantal vertegenwoordigers. De schepenbank vervangt op deze wijze het aloude burengerecht. Het zou aan dit voorbeeld geheel analoog wezen, indien ook de gemeene waarheid bij het opsporen van misdrijven ware ingekrom-

---

[1] Evenmin begeef ik mij in de quaestie, of deze gemeene waarheid inderdaad, gelijk beweerd wordt, uit de aloude tria placita legitima ontstaan is. Zie daarover inzonderheid Lameere.

[2] Krom en Sassen, Oorkonden betreffende Helmond, blz. 33.

[3] Dat dit onderzoek naar misdrijf veel overeenkomst heeft met de kerkelijke inquisitie, springt in het oog. Mijn bestek verbiedt mij dit thans nader aan te toonen.

pen tot een getuigenis van een zeker aantal. Welnu, dat had werkelijk plaats in Zuidholland, naar luid der handvest van 1303, of beter gezegd volgens de officieele verklaring van een harer artikelen. « Item », lezen wij daar, « in elcken ambocht sal die bailliu een stille waerheyt besitten eens 's jaars ende niet meer, ende dan sal die bailliu seven goeder knapen eden, dat sy selver niet stelen en sullen noch geen dieft helen en sullen, sy en sullent melden ende bedragen voor den bailliu ende voor ses welgheboeren mannen » enz. [1] Valt er wel aan te twijfelen, dat die zeven de plaats vervangen, vroeger door de gansche gemeente ingenomen? Het vermoeden vindt nog van ter zijde een bevestiging in diezelfde oorkonde van Helmond, waarop ik U zoo even wees. Bij gelegenheid namelijk dat daar alle ingezetenen voor het onderzoek naar den diefstal in de kerk bijeen waren, machtigden zij zeven mannen om de gemeente « na haren besten vijf sinnen te hoeffslaen. » Ik ken de locale toestanden van Helmond niet, en weet dus niet te zeggen, wat er eigenlijk te hoefslaan viel. Doch dat het woord aan het dijkwezen eigen is, is een bekende zaak. Het heeft derhalve den schijn, als of de gemeente van Helmond haar bevoegdheid tot het heeren van een dijk aan een zevental heeft overgedragen. Maar daarom nog niet aan de zeven naast gehoefslaagde buren, zooals het eigenaardige van het zeventuig meebrengt. Aan mijn betoog ontbreekt dus nog een voorname schakel. Ik erken het, maar ik heb ze reeds bij de hand en ga ze dadelijk invoegen. Het is het dijkrecht van Gelderland, dat mij er toe in staat stelt. In het landrecht van de Tieler- en Bommelerwaard, in 1316 door Graaf Reinald vernieuwd, vinden wij het volgende bepaald. « Item de cognitione veritatis, dicta vulgariter kenninge, in terra contingente, quod non maneat prout hactenus fuit, sed quod quatuor a parte inferiori et tres a parte superiori eligantur proximo siti, qui veritatem dicant et sint cognitores ». [2] Laat ik U vooraf even opmerkzaam

[1] Van de Wall, blz. 119.
[2] Nijhoff, Gedenkwaardigheden, I blz. 166.

mogen maken, op de bewoording: « cognitio veritatis, dicta kenninge », « veritatem dicent », en dit hier, waar blijkbaar van een zeventuig gesproken wordt. Dat het een zeventuig in dijkzaken is, wordt niet gezegd; maar de bijzonderheid, dat van boven drie en van beneden vier naaste buren gekozen zullen worden, pleit er toch voor. Te sterker, omdat die aanwijzing niet de gewone is. Doorgaans worden bij dijkgave van boven vier en van beneden drie buren genomen, en zoo ook in het Rijk van Nijmegen en het Land tusschen Maas en Waal. Hier juist het omgekeerde. En nu is het opmerkelijk, dat zich zelfs in zijn laatste reformatiën het dijkrecht van de Bommeler- en Tielerwaard aan het voorschrift houdt, in de handvest van Graaf Reinald gegeven. De instelling van een zeventuig in de plaats van een vroeger gebruikelijke wijs van kenning in dijkzaken, schijnt dus bewezen, en welke die vroegere wijs geweest zal zijn, is licht te gissen. Tot mijn groote voldoening behoef ik die gissing niet zelf te maken; ik mag mij beroepen op het gevoelen van ons geacht medelid Sloet, die naar aanleiding van deze zelfde oorkonde, de opmerking maakt: « Ik ben niet vreemd aan het denkbeeld, dat in den vroegeren voortijd in de stille waarheid de geheele volksgemeente, de poldervereeniging, recht sprak, en dat de zeven gevers in hun plaats zijn gekomen, gelijk in andere zaken de gezworenen, de heemraden of andere vertegenwoordigers van het volk ». [1] Ik vereenig mij met dit gevoelen volkomen, op ééne wijziging na. De zeven gevers kunnen niet gezegd worden recht te spreken: zij leveren slechts de kenning, de waarheid, waarop de rechter met zijn bijzitters, in dit geval dijkgraaf en heemraden, recht doen zullen.

Wat van het zeventuig in dijkzaken geldt, laat zich vermoeden dat wel van het zeventuig in het algemeen, ook als het een twist tusschen twee partijen over landbezit of iets van dien aard beslecht, waar zal wezen, zoodat het oorspronkelijk ook in zulke

---

[1] Van Al's, blz. 371.

gevallen de dorpsgemeente zal geweest zijn, die kende en uitwees, hoe het met de zaak in geschil geschapen stond. Een oude rechtsgewoonte in Kennemerland, die tot onder de Republiek heeft voortgeduurd, schijnt dit vermoeden te bekrachtigen. Eens in het jaar mocht daar op de dorpen de schout banding houden, dat is te zeggen, hij mocht ieder ingezetene, huis aan huis, gaan opeischen om op een bepaalden dag ten gebannen dinge te verschijnen, op een boete juist van het zelfde bedrag, als van den alleroudsten tijd af de partij verbeurde, die in een zeventuig verwonnen werd: 42 schellingen [1]. In de 17de eeuw was de schout gewoon over die boete te transigeeren, en hij schijnt het banding slechts aangehouden te hebben uit baatzucht, als iets dat hem een sommetje opbracht, doch overigens niets beteekende. Maar dat was niet altijd zoo geweest. Wat Van Santen, de eenige die van deze gewoonte melding maakt, laat volgen is voor ons onderwerp niet zonder belang. «Ende (dat banding) es een costume» zegt hij, «mitsgaders een oudt recht, dat ghedongen wert in het Seventuyghs- en Swaenhoutsrecht [2], ende oock in alle andere saken, daer op 't voorbonne, (d. i. den vredeban) ghedongen wert, ende dat voorwed ende teghenswed uytgeboden wert.» [3] De zin dezer woorden is verre van duidelijk en ik wensch niet gehouden te zijn om ze te verklaren. Maar zoo veel geven zij toch te kennen, dat er, volgens den schrijver, een zeker verband bestond tusschen het banding, waarop de gansche gemeente verscheen, en het zeventuig, en in het algemeen alle geding, waarbij wed en tegenwed

---

[1] „Waer een man spreket an een lant, die lantghenote, die dat lant helpen houden, die ne sullen ghene bote gelden, maer die 't lant ontgaet, sal ons gelden 42 sc., ende diesghelike zal wezen van den dike". Handv. der Houtwouder Friezen van 1289, Oorkbk. II n°. 649. Evenzoo in de gelijksoortige handvesten.

[2] Wie swaennoets of swadenoots (Mieris, IV blz. 360) zijn, zegt de costume van het baljuwschap van Nijenburg: „dat is te zeggen, die naesten gebruickers, weder zy eygenaers zijn off nyet". Versl. en Meded. der Vereen. tot uitg. enz., I blz. 84. — Vgl. Mr. De Vries, Dijkrecht van het Nquartier, blz. 296.

[3] Handv. van Kennemerland, blz. 208.

en vredeban te pas kwamen. En dat is het immers juist wat ons vermoeden meebracht? Waarmee nog samenhangt, dat wij slechts daar het zeventuig, buiten dijkzaken, in ruim gebruik vinden, waar het schepenrecht eerst in betrekkelijk laten tijd het aasdoms- of het burenrecht was komen vervangen.

Maar keeren wij terug tot het dijkrecht van de Tieler- en Bommelerwaard. Wij hebben nog te zien, hoe de rechtsspraak met de zevenen zich daar toedroeg. Ongelukkig is ons dit slechts voor later tijd bekend; maar wij weten, dat men vooral in dijkzaken zich houdt en zich hield aan oud herkomen. De toedracht van later heeft dus wel eenige kracht van bewijs voor den toestand van voorheen. Uit dien hoofde beschrijf ik ze U kortelijk naar het dijkrecht der 17de eeuw [1]. Indien bij de dijkschouw een blok dijks verlaten wordt bevonden, wijzen de heemraden, met de noodige formaliteiten, dat de dijkgraaf de zeven gevers, «als drie boven ende vier beneden», door zijn bode zal doen dagen. De dijkgraaf doet zoo, en als de zeven op den bepaalden dag verschenen zijn, neemt hij hun den eed af. Zij hebben dan zes weken om zich tot de dijkgave voor te bereiden en uiten daarna op den dijk, in tegenwoordigheid van dijkgraaf en heemraden, hun gave, die, zoo er zich binnen een maand niemand tegen verzet, door het oordeel van den dijkstoel bevestigd wordt. Tot dus ver is er in de procedure niets bijzonders en dus niets merkwaardigs. Maar indien de zeven met hun gave in den klem zitten en niet weten wien zij die toewijzen zullen, dan staat het hun vrij «den dijkgreef te vorderen om de stille waerheyt te besitten, ende alle degene, die zij begeeren ende willen dat met haer zegel ende brieven, ofte om contschap der waerheyt op de geprojecteerde interrogatoriën te geven, in de stille waerheyt sullen komen, naemkundigh te maecken.» De dijkgraaf zorgt dan, dat die getuigen op een

[1] Geref. Dijckrechten van Thielre ende Bommelre weerden, Arnhem 1683. Dat het in het begin der 16e eeuw zich al evenzoo toedroeg bij de dijkgerechten, kan blijken uit het Geldersch Placaet-bouck, Appendix, blz. 6 en 22.

bepaalden tijd en plaats voor de zevenen worden gedaagd. In zijn tegenwoordigheid en in die van twee heemraden wordt vervolgens de waarheid bezeten, waarvan dan de zeven voor hun gave het noodige gebruik kunnen maken.

Wij hebben hier onder een anderen naam bijna volkomen het beeld van een Engelsche jury, zooals deze zich in lateren tijd ontwikkeld had en thans bestaat. De zeven doen uitspraak over de materia facti, en ontleenen daartoe de gegevens aan een getuigenverhoor, dat in hun bijzijn door den rechter wordt afgenomen [1]. Door dien rechter met zijn heemraden wordt naar hun uitspraak ten slotte recht gedaan. Ook het hoofdverschil, dat tusschen schepenkenning en het verdict der jury bestond, hierin gelegen dat de kenning door dezelfde personen als gezworenen was bezeten, die als schepenen het vonnis wezen: dit verschil valt ook bij het zeventuig weg. De zevenen staan even zelfstandig tegenover dijkgraaf en heemraden als de Engelsche gezworenen tegenover den rechter. Ja, met de jury, zooals zij oudtijds in de Groote Assise gekozen werd, komen de zevenen ook hierin treffend overeen, dat zij uit de eigen buurt moeten genomen zijn, waarin de betwiste dijk of het betwiste land gelegen is. In zoo ver is hun aanwijzing zelfs nog meer dan die der Engelsche gezworenen tegen partijdigheid gewaarborgd, dat zij niet maar tot de naaste buren behooren, maar de allernaaste zijn moeten. De rechter die ze werft, heeft dus nagenoeg geen invloed op de keuze.

Ware dit beginsel, dat in het zeventuig is toegepast, ook bij waarheid en kenning in acht genomen: ware het onderzoek naar de toedracht der zaak toevertrouwd aan gezworenen, van den rechter en zijn bijzitters onderscheiden en onafhankelijk, dan laat

---

[1] Bracton heeft reeds opgemerkt, dat, ofschoon doorgaans „in juratore veritas, in judice judicium" wordt vereischt, toch ook als de jury „secundum conscientiam" uitspraak doet, „judicium ad juratores pertinet", III p. 196. Dit is op de zevengevers, die een stille waarheid begeerd en gehoord hebben, insgelijks van toepassing.

het zich aanzien, dat de instelling zich bij ons in dezelde richting ontwikkeld zou hebben als in Engeland, en dat de procedure, die bij dijkzaken in Gelderland eeuwen heeft voortgeleefd, in Holland bij allerlei rechtspleging in zwang zou zijn gekomen. Voor ons, die onder onze uitmuntende rechtsbedeeling leven, is dit een quaestie van enkel historisch belang. Het voorgeslacht daarentegen, dat vooral ten platten lande het gemis aan onpartijdig recht maar al te vaak ondervonden heeft, was er in gansch anderen zin bij betrokken. Het blijft echter nog altoos de vraag, of dat, wat bij het Engelsche volk gunstig heeft gewerkt, ook met het Nederlandsche volkskarakter overeenkwam. Als wij hooren, hoe Philippus a Leidis reeds over de uitwerking klaagt: « hodie tamen istud judicium propter passiones animi offuscantes, a quibus judices habent abstinere, tendit ad noxam et per consequens revocandum est; » [1] als wij verder bedenken, hoe weinig, of liever hoe volstrekt niet, het opruimen van zeventuig en wat dies meer zij bij den aanvang dezer eeuw betreurd is geworden, dan houden wij op het te bejammeren, dat onze rechtspleging zich niet nauwer aan het voorbeeld der Engelsche gehouden heeft. Men beweert wel eens, dat elk volk de regeering heeft die het verdient. Van de rechtspleging laat zich hetzelfde zeggen.

---

[1] p. 301.

Toevoegsel bij aant. 1 op blz. 44.

— Daarentegen wordt in § 88 de bepaling der keur van Floris de Voogd herhaald. Doch een aandachtige vergelijking der beide artikels leert, dat zij nevens elkander onmogelijk kunnen bestaan; dat het eerste door het volgende opgeheven en vervangen is en dat slechts door onachtzaamheid bij het redigeeren het verouderde naast het nieuwe is blijven staan.

BIJLAGE A.

(Zie hiervoor blz. 24, Aant. 1).

Margriete etc., dat wi onsen goeden luden van Delflant alsulcke gracie ghedaen hebben als hierna bescreven staet. In den eersten so wanneer dat onse bailiu van Delflant ene waerheyt besitten sal binnen den ambochte van Delflant van zaken, daer hi die waerheyt sculdich is of te besitten, die sal hi besitten mitten rechter van den ambochte voirs. met sinen clerc ende mit zeven ghesworen. Ende waert dat enich van den partien van der waerheyt hem stiete ane enighe van den gezworen, so soude die bailiu evengheliken man neme uit den ambochte voirs., die ghene partie en droeghe. Ende dese waerheyt sal men uten rechtevoirt also verre als sijs vroet sijn ende, en waren sijs niet vroet, so souden sise uten binnen viertien daghen na alzulken betoghe ende rechten als die bailiu met den gehezworen in der waerheyt bevonden hadden. Voirt van alre anetichte sullen sy te rechte staen voer horen daghelixen rechter, het en zi dat die ghezworene van hem wisen, dat is te verstane, dat sy van hem wisen sullen alle grote boeten, die boven X sc. vallen, ende die sal men verwinnen voir horen daghelixen rechter met tweën des Graven landzaten: dat blijft ghelike alse of zy by den Hof verwonnen waren, sonder wederzegghen. Voirt sal men alle waerheden besoecken aen goede wittachtighe luden binnen den ambochte voirs. Voirt so en sullen onse ghezworene van den ambochte voirs. jaerlix ghene hoenrepacht gheven. In orconde etc. Ghegheven in den Haghe, des Saterdaghes na Sinte Margretendach Int iaer ons Heren MCD zes ende viertich.

(Uit Register E. L. 23 Cas D. fo. 9, in het Rijksarchief).

BIJLAGE B.

(Zie blz. 29.)

Dit is die waerheyt, die Philips Van der Spange, baljuw van Delfland ende van Schieland, ende Wouter Coevoet, rentemeyster van Noortholland, beseten hebben van mijns liefs heren wegen van Hollant, in Maeslant. Hyr hebben overgheweest als mannen Florys van Alcmade, Jan van der Burch, jonge Vranc Wouter Vranckensoen ende Willem Janssoen.

Woensd. na Hemelv. 1392.

Item tuecht ien man, dat Kerstant Aelwijn hem gheleent hadde 12 gulden ende dat hi hem daer voir gaf 16 gulden binnen een termijn van 16 weken, luttel min of meer. Item tuecht sijn wijf als voirscr. is.

Item tuecht een man nyet.

Item tuecht een man, dat hi Kerstant Aelwijn sculdich was 6 pd., daer Kerstant hem an panden woude, des die knaep met Kerstant overdroech ende vercoft hem een deel scaep ende coft se weder opten staende voet, eer die scaep wt sijnre hant quamen, ende daer liet hi an te scade 40 sc. binnen 's jaers.

Item tuecht een man, dat hi Kerstant voirscr. vercoft een deel riets ende gaf hem om 3 pd. ende coft weder opten staenden voet om 6 pd., ende daer was die dach of omtrent een jair.

Item tuechte een man niet.

Item tuecht een man niet.

Item tuecht een man, dat hem [Kerstant] zijn zwagher gaf 4 gr. tot een menghelen wijns, omdat hi hem 50 sc. beyerde een wijl tijts.

Item tuecht een man niet.

Item tuecht een man, dat hi Kerstant sculdich was tot sinte Martijns misse 3 pd. 5 gr. ende dair of heeft hi hem gheloeft te bate 15 sc. tot Vlaerdinger marck.

Item tuecht een man, dat hi Kerstant sculdich was tot O. Vr.

daghe tot Lichtm. 6 pd. 3 sc.; daervoir heeft hi hem geloift tot Voirscoter marck 9 pd.

[Achterop staat:]

Dit is die waerheyt twisken Vriese Willem Heynensoen ende Kerstant Aelwijn van der hoeve.

BIJLAGE C.

(Zie blz. 25, aant. 3.)

Quotiescunque contendentes in curiis regis Angliae [in the Kings courtes] ad exitum placiti [to the issue of theire plea] super materia facti devenerint, concito justiciarii [the justices] per breve regis scribunt vicecomiti comitatus, in quo factum illud fieri supponitur, quod ipse venire faciat coram eisdem justiciariis ad certum diem, per eos limitatum, duodecim probos et legales homines de vicineto, ubi illud factum supponitur, qui neutri partium sic placitantium ulla affinitate attingunt, ad recognoscendum super eorum sacramenta, si factum illud factum fuerit, sicut una earundem partium dicit, vel non, sicut altera pars negat. Quo adveniente die vicecomes returnabit breve praedictum coram eisdem justiciariis una cum panello [pannell] nominum eorum, quos ipse ad hoc summonuit; quos, si venerint, utraque pars recusare poterit, dicendo quod vicecomes panellum illud favorabiliter fecit pro parte altera, vz. de personis minus indifferentibus. Quae exceptio si comperta fuerit vera per sacramentum duorum hominum de eodem panello, ad hoc per justiciarios electorum, mox panellum illud quassabitur, et justiciarii tunc scribent coronatoribus [the coroners] eiusdem comitatus, quod ipsi novum faciant panellum. Quod cum fecerint, si et illud consimiliter repertum fuerit viciatum, etiam et illud quassabitur; et tunc justiciarii eligent duos de clericis curiae illius [of the clerkes of the same court] vel alios de eodem comitatu, qui in praesentia curiae per eorum sacramenta facient indifferens panellum, quod deinde

per nullam partium illarum calumniabitur; sed cum venerint sic impanellati in curiam, quaelibet partium excipere potest contra personam cujuscunque eorum, sicut et potest in omni casu et omni tempore quo aliquis qualitercumque impanellatus comparuerit in curia super veritatem exitus huiusmodi, [upon the truth of such an issue] dicendo quod impanellatus ille est consanguineus vel affinis parti alteri, vel amicitia quacunque tali sibi conjunctus, quod indifferens ipse non est ostendere inter eos veritatem: qualium exceptionum tot sunt genera et species, quod non licet eos brevi explicare sermone. Quarum si aliqua reperta fuerit vera, non tunc jurabitur ille, contra quem exceptio illa proponitur, sed cancellabitur nomen eius in panello. Sic quoque fiet de omnibus nominibus impanellatorum, quousque duodecim eorum jurentur ita indifferentes, quod versus eos neutra partium habeat aliquam materiam calumpniae. Horum autem XII ad minus IIII erunt de hundredo, ubi villa in qua factum, de quo contenditur, fieri supponitur, sita est; et quilibet juratorum huiusmodi habebit terram vel redditus pro termino vitae suae ad minus ad valorem annuum XLsc. Et hic ordo observatur in omnibus actionibus et causis criminalibus, realibus et personalibus, praeterquam ubi damna vel debitum in personalibus non excedunt XL marcas monetae amglicae, quia tunc non requiritur quod juratores in actionibus huiusmodi tantum expendere possint. Habebunt tamen terram vel redditus ad valorem competentem juxta discretionem justiciariorum, alioquin ipsi minime jurabuntur, ne per inediam et paupertatem juratorum hujusmodi de facili valeant corrumpi aut subornari. Et si per tales exceptiomes tot juratorum nomina in panello cancellentur, quod non remaneat numerus sufficiens ad faciendam inde juratam [a Jurye], tunc mandabitur viccomes, per breve regis, quod ipse apponat plures juratos; quod et saepius fieri potest, ita quod inquisitio veritatis super exitu placiti [upon such a plea] non remanebit ob defectum juratorum. Et haec est forma qualiter juratores et veritatis hujusmodi inquisitores eligi debent in

curia regis similiter et jurari. Quare quomodo ipsi de veritate illa dicenda onerari debent et informari, jam restat ut quaeramus.

Juratis demum in forma praedicta duodecim probis et legalibus hominibus, habentibus ultra mobilia sua possessiones, ut praedicitur, sufficientes, unde eorum statum ipsi continere poterunt, et nulli partium suspectis nec invisis, sed eisdem vicinis, legetur in anglico coram eis per curiam [by ye court] totum recordum et processus placiti, quod pendet inter partes, ac delucide exponetur eis exitus placiti, de cuius veritate jurati illi curiam certificabunt. Quibus peractis utraque partium, per se vel consiliarios suos, in praesentia curiae, referet et manifestabit eisdem juratis omnes et singulas materias et evidentias, quibus eos docere se posse credit veritatem exitus taliter placitati. Et tunc adducere potest utraque pars coram eisdem juticiariis et juratis omnes et singulos testes, quos pro parte sua ipse producere velit, qui, super sancta Dei euangelia per justiciarios onerati, testificabuutur ommia quae cognoscunt probantia veritatem facti, de quo partes contendunt. Et si necessitas exegerit, dividentur testes hujusmodi donec ipsi deposuerint quidquid velint, ita quod dictum unius non docebit ant concitabit eorum alium ad consimiliter testificandum. Quibus consummatis postquam juratores illi deinde ad eorum libitum super veritate exitus hujusmodi deliberatione, quantam ipsi optabunt, colloquium habuerint, in custodia ministrorum curiae, in loco eis ad hoc assignato, ne interim eos aliqui subornare valeant, revenient illi in curiam et certificabunt justiciarios super veritate exitus sic juncti [of the yssue so ioyned] in praesentia partium (si interesse velint) et maxime petentis [and specially of the plainitife]. Quorum juratorum dictum per leges Angliae veredictum [a verdicte] nuncupatur, et tunc secundum hujusmodi veredicti qualitatem justiciarii reddent et formabunt judicium suum. Tamen si pars altera, contra quam veredictum hujusmodi prolatum est, conqueratur se per illud injuste esse gravatum, prosequi tunc potest pars illa, versus juratores illos et versus partem, quae obtinuit, breve de

attincta [then the same partye maye sue a writte of attincte]; virtute cuius, si compertum fuerit per sacramentum viginti quatuor hominum, in forma praenotata retornatorum, electorum et juratorum, qui multo majora habebunt patrimonia quam juratores primi, quod iidem primi juratores falsum fecerunt sacramentum, corpora eorundem primorum juratorum personae regis committentur, bona eorum confiscabuntur ac omnes possessiones eorundem in manus regis capientur, domus quoque eorum et aedificia prosternentur, bosci succidentur et prata arabuntur, ipsi etiam juratores primi extunc infames erunt, nec alicubi recipientur in testimonium veritatis, et pars quae succubuit in priori placito restituetur ad omnia, quae ipse perdidit occasione eius. Quis tunc (etsi immemor salutis animae suae fuerit) non formidine tantae poenae et verecundia tantae infamiae, veritatem non diceret sic iuratus? Et si unus forsan tantus sui honoris prodigus esse non pepercerit, aliqui tamen juratorum tantorum famam suam non negligent neque bona et possessiones suas taliter distrahi patientur propria culpa sua.

Nonne iam hic ordo revelandi veritatem potior et efficacior est quam est processus qualem pariunt civiles leges? Non hic periunt causae aut jus alicuius per mortem aut ob defectum testium, non hic producuntur testes ignoti, conducticii, pauperes, vagi, inconstantes, aut quorum conditiones vel maliciae ignorantur. Vicini sunt testes isti, de propriis vivere potentes, famae integrae et opinionis illaesae, non per partem in curiam ducti sed per officiarium nobilem et indifferentem electi et coram judice venire compulsi. Isti omnia sciunt quae testes deponere norunt et isti testium productorum agnoscunt constantias, inconstantiasque et famam. Quid ultra? Vere nihil est quod veritatem dubii, de quo contendi poterit, detegere valebit, quod juratoribus talibus latere quomodolibet potest, aut ignorari, dummodo possibile sit illud venire posse in agnitionem humanam.

(Fortescue, de laudibus legum Angliae, c. 25 et 26; edit. 1573, p. 54 sq.)

DE « DUINKERKSCHE HISTORISCHE COURANT. »

DOOR

Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT.

In de maand Maart 1885 werd door den boekhandel van Gebroeders Belinfante te 's Gravenhage, onder meer of min zeldzaam voorkomende couranten voor den meestbiedende verkrijgbaar gesteld, aangeboden de « Duinkerksche Historische Courant 1791 en 1792. » Het was voor de eerste maal dat ik van dit blad vond melding gemaakt. Een jaar later werd dit aanbod blijkbaar herhaald, toen in den catalogus Mr. A. G. C. Alsche, 's Gravenhage, W. P. Van Stockum & Zoon, April 1886, onder N⁰. 412 voorkwam: « Duinkerksche historische courant. Duink. v. Schelle en C°., 1 April 1721 (lees: 1791)—29 Sept. 1792. 314 nos. 4⁰. Onder redactie van de te Duinkerken vertoevende Nederlandsche émigrés, waarschijnlijk: Quint Ondaatje, C. Zillesen en C. L. Beijma. — Compleet Ex. van den aanvang tot het einde; de verzending der courant werd door den Oostenr.—Franschen oorlog bemoeielijkt en de uitgaaf daarom 29 Sept. 1792 gestaakt. — Zeer zeldzaam. » Weldra ging het nummer over in de Bibliotheek der Leidsche Hoogeschool.

Pieter Van Schelle, blijkens de opdracht vóór zijn academisch proefschrift, zoon van Gijsbert Van Schelle — misschien wel den dichter door Van der Aa, Biographisch Woordenboek, vermeld, — en kleinzoon van een' naamgenoot, Pieter Van Schelle, werd geboren te Rotterdam den 16den Juli 1749 [1]. « Rectore Frederico

[1] Aldus bij Van der Aa, Biogr. Woordenb.

Wilhelmo Pestel» werd hij op 29 Maart 1765 aan de Leidsche Hoogeschool als student in de geneeskunde ingeschreven, en promoveerde aldaar den 25sten September 1773, onder het rectoraat van den Hoogleeraar D. G. Van der Keessel, op een academisch proefschrift «de Homine nequaquam naturaliter animali pantophago.»

Reeds tijdens zijn' vrij langdurigen academischen leeftijd trad hij in 1772 als dichter op van «Neêrlands heil, by de geboorte van Willem Frederik Prins v. Oranje, 24 Aug. 1772. Leyd. Z. j. (1772). 8°.», en leverde hij eene vertaling van Carel Antonie Wetstein's meesterstuk «Leida ab obsidione Hispanorum liberata. Lugd. Bat. 1771», onder den titel van «Leyden van het beleg der Spanjaarden verlost, gevolgd naar het Latyn van C. A. de (sic) Wetstein. Leyd. 1772 8°.» [1].

In 1781 reeds stond de 32jarige Van Schelle, die zich als geneesheer te Leiden had gevestigd [2], en naar het mij voorkomt, op grond van straks te vermelden stukken, zich in eenige praktijk mocht verheugen, aan de zijde der Patriotten. Toen in den nazomer van 1781 het vlugschrift «Aan het Volk van Nederland» algemeen verspreid werd, nam Van Schelle een ijverig deel aan die verspreiding te Leiden. Ds. A. Loosjes te Amsterdam heeft in zijne in de eerste dagen van Mei 1886, ofschoon niet in den handel, verschenen keurige studie over dit «krachtig libel» blz. 43, medegedeeld wat de anti-patriottische Post naar den Neder-Rhijn [3] in N°. 67 en 81 omtrent die verspreiding vertelt. Van «rondryden in eene sjees of fourgon te Leyden» met dat

---

[1] Zie Catal. Bibl. Maatsch. Nederl. Letterk., Drukw. I, kol. 460, 461, 898.

[2] Praktiseerend sedert 1773, woonde hij tot Mei 1775 op de Langebrug, daarna op de Steenschuur hoek Garenmarkt. Hij werd in Januari 1776 adjunct van den stads-doctor Andreas Le Pla, en sedert 1783 komt hij als stads-doctor voor. Mededeeling van Mr. Ch. M. Dozy.

[3] Zie mijn artikel over dit weekblad in De Nederlandsche Spectator van 1876, n°. 29—32.

vlugschrift, had de een gemaakt dat « er 's morgens om acht uuren een Chais met twee Paarden, als vliegende door de stad (was) gereeden », en dat « de beide Heeren die 'er op zaten, — van weerskanten, quasi achteloos » het schotschrift hadden laten neervallen; een ander dat « men 's avonds met veel staats in een fourgon of Doctors koets » had rondgereden « om door de gansche stad het vloekschrift om te gooyen. » Die Doctor nu werd zeer duidelijk aangewezen, toen nader de wensch werd geuit: « Dat zeekeren Doctor eens eerlang de *Schellen van* de oogen mogen geligt worden, opdat hy nog in tyds moge zien, in welk een gevaarlijken kuil hy zich zelven hebbe nedergestort, en op dat hy, den eenen of anderen tyd eens lust krygende, om het een of ander boekje aan het Volk van Nederland rond te strooyen, als dan niet noodig hebbe, om in een Fourgon, of ander rytuig rond te ryden, maar in staat moge zyn om, zonder door iemand geleid te worden, alle hoekjes van de stad zelf te kunnen vinden! » Wat er van een en ander ook zij, werkelijk heeft Van Schelle tien jaren later, kort vóór zijn overlijden, zich opgewekt gevoeld, van Duinkerken uit, ook « Aan het Volk van Nederland » te schrijven, nog wel onder begeleiding van een portret van Van der Capellen Van de Poll, blijkbaar zonder dat het hem bekend was, dat deze de steller was van « het grootste meesterstuk, dat mogelijk eenige Nederlandsche pen heeft voortgebragt. » Aan zijn « hartlyk verlangen », in het laatst van 1791 geuit, « dat (die schrijver), hoe zeer nu onbekend, by onze kinderen ten minste nog eenmale zal bekend zyn », is thans eerst voldaan.

In 1784 behoorde Van Schelle tot de oprichters van het Genootschap van Wapenhandel, ter spreuke voerende: Voor Vryheid en Vaderland, te Leiden. Onder de « Vaderlandsche Liederen » voor dat genootschap « Te Leyden, By Cornelis Heyligert » in 1784 uitgegeven, treft men er drie aan van Van Schelle; in het Vervolg, ook in 1784 verschenen, vijf; in een Tweede Vervolg, van 1785, één, en ook één van « A. Van Schelle »; in een Derde

Vervolg, mede van 1785, drie; in het Vierde Vervolg, van 1786, geen; in het Vijfde Vervolg, ook van 1786, zes [1]. Intusschen had Van Schelle, toen de Leidsche Vroedschap op 29 Maart 1785 geweigerd had te ondersteunen zeker adres van 311 burgers aan de Staten van Holland « tot het spoedig openen der Generaliteits Kas — tot volledige opening van de gemaakte schikkingen ter verdeediging van het Vaderland, en in 't byzonder van (Holland) — tot het weeren van onwaardige Staatsdienaaren uit den Raad van Staaten, — en tot het uitwerken, dat de Hertog Van Brunswyk, by de Hooge Bondgenooten ook ter Algemeene Staatsvergadering 's Lands Grondgebied mogt verboden worden», afscheid genomen van het Genootschap van Wapenhandel, en hiervan kennis gegeven «aan de Wel-Edele Manhafte Heeren Leden van de Commissie der Directie der Societeit van Wapenhandel Voor Vryheid en Vaderland» in het volgend eigenaardig schrijven [2].

« *Wel-Edele Manhafte Heeren!* »

«Altyd heb ik het my tot een byzonder genoegen gerekend gehad, tot de Oprichters van de hier gevestigde Societeit van Wapenhandel Voor Vryheid en Vaderland te behooren, en een van de eersten geweest te zyn, die, in Leyden, door eene zucht voor 's Lands ware belangen, en de voorrechten van eenen natuurlyk vryen, maar van tyd tot tyd geknevelden en gedrukten, Burgerstaat, gedreeven, voor die belangen, voor die voorrechten de wapenen hebben durven opvatten. Ik durf my ook beroemen, altyd, zo veel ten minste myne vermogens toelieten, alles te hebben toegebragt, niet alleen wat dienen kon tot luister en in standhouding dier Societeit, maar, en dit was voornaa-

[1] Op de Leidsche Bibliotheek vond ik ook een Tweede Druk van die Vaderlandsche Liederen, tot en met het Derde Vervolg.

[2] Opgenomen in de Leydse Courant van Maandag 11 April 1785, N°. 43, en daaruit overgenomen in de Nieuwe Nederl. Jaarb. 1785, blz. 622; gedeeltelijk ook in het Vervolg op Wagenaar, Vaderl. Hist., dl. 10, blz. 149.

melyk myn uitzigt, wat strekken moest tot bereiking van die groote doeleinden, die de dryfveeren waren van onze, van aller braave Burgeren handelingen. Om deze oogmerken te bereiken, heb ik, nevens veelen Uwer, niets ontzien; myne rust, myne belangen zelfs, heb ik er aan opgeöfferd; hoon en smaad verdragen; gevaar uitgestaan: En wat is het eind van dit alles? —— Wel verre van onze zo heilzame oogmerken, ten nutte van den Burgerstaat, te bereiken, vinden wy ons in het midden onzer onvermoeide pogingen, in het midden zelfs van onze streelende vooruitzigten, op het onvoorzienst gestuit. Veel zal ik er niet van zeggen: Het voorgevallene, hier en elders, geduurende de laatste Weeken is U bekend. Dit is genoeg. Het laat zich aanzien, dat de zaaken der Burgery wel haast eenen keer zullen nemen, die niet te verwachten was geweest: en, daar misschien zulk eene gebeurtenis voor de deur staat, in wat staat zyn de zaaken? By veele Regenten heerscht wantrouwen; by de meesten der zogenaamde fatzoenelyke Lieden een valsch point d'honneur, eene vrees, dat hunne geringere Mede-Burgeren zich nevens hun verheffen zullen; en eindelyk by het gros der goede Burgery eene laauwheid en besluiteloosheid, die haren Vyanden in de hand werkt, en alle pogingen van haare Voorstanderen verydelt. Voornamelyk wantrouwd men die geenen, die, of geduurig, of nu en dan, wanneer hunne omstandigheden zulks toelieten, getoond hebben, het hunne te willen toebrengen, tot bevestiging van 's Lands waar geluk. — Daar ik nu, in zulk eenen staat, volstrekt van begrip ben, van geen nut meer te kunnen zyn; daar het dwaasheid zou zyn, te willen blyven pogen, nu alles te samen loopt, om dat pogen te dwarsboomen; daar het eindelyk eene onzinnige handelwys zou weezen, zich, zonder hoop op eenig goed gevolg, in gevaar te stellen, wat zeg ik? op te offeren; is myn vast besluit genomen, dat, namelyk, van my aan alle publieke zaaken te onttrekken, en tot de stille rust van een belangeloos Burger weder te keeren.»

«Ik sta derhalven af van de plaats, die ik, in Uw Vergadering,

geduurende eenigen tyd, met genoegen bekleed heb; ik sta af van myn Lidmaatschap, leg de Wapenen neder en verzoek, dat myne naam op de Lyst der Schutteren moge geroyeerd worden. »

« Met leedweezen, met weerzin doe ik dezen stap: Maar de tegenwoordige toedragt van zaaken, ten minste, zo die onverwacht niet eenen beslischten anderen keer neemen, dwingt my, op myne rust, myne veiligheid, en het belang van myn Huisgezin bedacht te zyn. »

« *Leijden* 7 April 1785. »

« (was get.) » « PIETER VAN SCHELLE. »

In 1787 leverde Van Schelle het « Op het titel-vignet » vóór het 3de deel, 9 Januari—25 December 1786, van De Batavier van François Bernard; en toen deze, destijds ook redacteur van de Fransche Amsterdamsche Courant [1], in datzelfde jaar, bij de dreigende tusschenkomst van Pruissen, als afgevaardigde van het Amsterdamsch Genootschap van Wapenhandel Tot Nut der Schutterij, ter vergadering van de Gewapende Burgerkorpsen binnen Holland, te Leiden op 6 Augustus gehouden, zijn voorstel had zien aannemen om een aantal mannen, door het volk gekozen, naar Frankrijk af te vaardigen ten einde ondersteuning te verkrijgen, vond men eerlang ook de naam van « Dr. Pieter van Schelle, Stads Doctor, te Leiden » op zekere « Lyst van 40 Vaderlandsche Medeburgeren, om daaruit te benoemen een getal van 25 Persoonen, als Nationaale Geconstitueerden tot de zaak der Onderhandelingen te Parys » [2].

Twee maanden later behoorde Van Schelle tot de uitgewekenen. Hij heeft het vaderland niet weder betreden, want op 28 Februari

[1] Zie Vaderlandsche Bijzonderheden, dl. 2, blz. 520; en over dit weekblad De Nederlandsche Spectator van 1873, N°. 37.

[2] Zie Nieuwe Nederl. Jaarb. 1787, blz. 4098, ontleend aan de Nederlandsche Courant (van Verlem), N°. 103. Wagenaar, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. XV, blz. 110.

1792 overleed hij te Duinkerken, nog geen 43 jaren oud. Zijn dood gaf aanleiding tot het verschijnen der Nagelatene Opwakkeringen, tot Vaderlandschen Moed en Vryheidliefde, door Pieter van Schelle. Uitgegeeven door Gerrit Jacob Georg Bacot. Te Duinkerken, By van Schelle en Comp. 1792, XVI en 216 blz. kl. 8°. Met een motto aan Lucani Pharsal. L. I., ontleend op den titel, en een ander ontleend aan de «Vaderlandsche liederen, voor het Genootschap van Wapenhandel voor Vryheid en Vaderland, I. Verv.» op de keerzijde van het titelblad. In het «Voorbericht van den Uitgeever», weleer Predikant te Eenrum in Groningen, en destijds «Leeraar van het Algemeene Christelyke Protestantsche Kerkgenootschap, in Duinkerken» [1], gedagteekend «Duinkerken, den 2den van Hooimaand, 1792» [2], loopende van blz. III tot XVI, leeren we Van Schelle nader kennen als een man van «echte verdiensten», — «van een uitgebreide wetenschap, en een doordringend oordeel; die eenen edelen smaak een vrolyk schertsend vernuft, een gulle en vriendhoudende inborst, en de mannelyke grootheid van een by uitstek stout, onwankelbaar, rondborstig en boven alle beuzelende vertooningen en gemaaktheden zich verheffend hart (bezat), benevens den werkzaamsten yver, de menschlievendste en onbekrompenste goedhartigheid, en de onkreukbaarste aankleeving aan de beginselen van stipte eerlykheid en erkenden plicht.» — «Zyne uitmuntende geneeskundige bekwaamheden», zegt Bacot verder, «mogen zyn verlies by eene groote menigte ten sterksten doen betreuren, zy maakten echter maar een gering deel uit van zyne weezenlykste waarde. Zyn ryke, schoone en krachtvolle Dichtgeest, zyne in de geschiedenis, vooral

---

[1] Aldus in eene advertentie in de Duinkerksche Historische Courant van Zaterdag 21 Januari 1792, N°. 12.

[2] Het boekje wordt dan ook voor de eerste maal aangekondigd in de Duinkerksche Historische Courant van Dinsdag 31 Juli 1792, N°. 122.

de Nederlandsche, doorkneede kennis, en zyne in de Latynsche letterkunde zo uitneemend geoeffend brein, hadden hem geen geringen roem by de fynste kenners en liefhebbers, in dit vak, verworven. Doch boven alles muntte hy uit door eene verlichte en gloeiende zucht voor de gemeene belangen des Vaderlands, en door die edele volksgezinde vryheidliefde, die tevens van de overheersching der dwinglandy, en van alle losbandige volksongeregeldheden, als beide moorddolken des maatschappelyken welzyns, zeer billyk den hoogsten afkeer heeft. Zyne gansche ziel was doordrongen met eenen onverzoenlyken haat tegen alles, wat maar eenigzins naar boeien, kruiping, veinzery, of schandelyke laagheid zweemt.» — «Hy, die in Leyden onder de moedigste, kundigste en werkzaamste Voorstanders van de goede zaak des Vaderlands had uitgemunt», begaf «zich nevens zyne lotgenooten», in 1787, «waar eene vryere lucht geademd kon worden. Wel rasch, naamenlyk in louwmaand 1788, wierd hy, volgens het toen gevormde ontwerp eener volkplanting, in een algemeene vergadering der uitgeweekene Nederlanders te Brussel, mede benoemd, om benevens den Franschen Commissaris eenige aangeduide plaatsen in Fransch Vlaanderen, Artois, Picardien en Normandien te bezigtigen, waar van het bericht, in 't begin van lentemaand deszelven jaars, wierd ingeleverd.» — «Vervolgens zich in Duinkerken hebbende ter woon begeeven, wierd hy een der voornaamste oprichters en bestuurders van de uitgebreide zich hier, zints den aanvang van het voorgaande jaar, bevindende Hollandsche Drukkery [1]. Behalven door de hoop op een betaamelyk voordeel, gevoelde hy vooral zich ook hiertoe bewogen, door de lofwaardige zucht, om den Nederlanderen, uit deeze de drukpers niet belemmerende oorden, in allerlei opzigten dat heilzaam licht mede te

[1] Dus in den aanvang van 1791. In de Lett. of Van Hoey, Dec. 8, 1789, aangehaald in de Memorials and Times of Peter Philip Juriaan Quint Ondaatje bij Mrs. C. M. Davies, Werk. Hist. Gen. N. S. N°. 13, blz. 125, schijnt intusschen op dien datum reeds prake van deze drukkerij.

deelen, welker vrye ontsteeking de overheersching, in het Vaderderland zelve, niet meer gedoogde. Men weet, hoe Franklin's pers den Amerikaanen voorlichtte, en hoe veel een Nicolai dus tot de verlichting, in Duitschland, heeft toegebragt.»

Van zijne door zijn' vroegtijdigen dood verijdelde ontwerpen te gewagen, was noodeloos; alleen zegt Bacot «dat het schryven der Duinkerksche Historische Courant hem mede niet weinig onledig hield." Maar ook moest hij vermelden hoe «zyne onvermoeide en vindingryke zucht, om op allerlei wyze nuttig te zyn, inzonderheid ook kracht, vuur en leeven aan de getrouwe vaderlandsliefde en den onverschrokkenen heldenmoed, vooral in de nog onverdorvene en voor het slaafsche dienstjuk niet reeds als vereeld en ongevoelig gewordene harten van Neêrlands edele Jongelingschap, trachtte by te zetten. Onder anderen had hy ten deezen einde een verzameling van uitgezochte Grieksche, Romeinsche en Vaderlandsche voorbeelden, benevens eenige treffende liederen, in zynen zuiveren, zenuwryken en vuurigen schryfstyl, opgesteld, aan het Volk van Nederland toegeëigend, en met den nedrigen naam van Vaderlandschen Almanak bestempeld.» Onder dezen titel toch kon hy «gevoegelykst dit stukje jaarlyks, volgens zyn voorneemen, — achtervolgen». — «De gezonde gesteldheid van een ongemeen sterk en rustig lighaam» scheen dit voornemen te wettigen. Toch overleed hij aan «eene allerhevigste borstontsteeking» — «binnen weinig dagen». Gemeld stuk, hier aangeboden, was «echter toen ten vollen reeds afgewerkt, behalven dat aan den eigenlyken Almanak zelf» (in den smaak van Swildens «Almanach en Politiek Zakboekje voor de vereenigde Nederlanders», in 1782 te Amsterdam bij W. Holtrop uitgekomen) — «nog de laatste hand ter geheele voltooijinge gelegd moest worden». Daar intusschen die Almanak weinig ter zake afdeed, het jaar al ver verstreken was, en van een jaarlijksch vervolg geen sprake was, liet de uitgever dien Almanak achterwege. Eindelijk gaf Bacot op blz. XV van zijn Voorbericht nog plaats aan het Latijnsch grafschrift,

dat Van Schelle's weduwe, Charlotte Pasteur [1], «op het Kerkhof der onroomschgezinden» te Duinkerken op zijne zerk deed beitelen.

Aan den hier door de zorg van Bacot aangeboden arbeid van Van Schelle gaat vooraf een portret van Van der Capellen Van de Poll, door Hulk (A. Hulk Jacobsz.) in 1792 gegraveerd naar het oorspronkelijke van J. A. Kaldenbach, met een vierregelig grafschrift van P. Van Schelle [2]. Het was diens voornemen geweest, om bij voortzetting van zijnen arbeid, jaarlijks daaraan toe te voegen eene dergelijke afbeelding van den een of anderen voorstander der vrijheid. En nu vindt men, onder een motto aan de Duinkerksche Historische Courant, N°. 94 (van 1791) ontleend, de blz. 1—32 «Aan het Volk van Nederland» gericht; daarna, onder een motto ontleend aan de «Vaderlandsche Liederen voor het Genootschap van Wapenhandel voor Vryheid en Vaderland. I. Verv.», de bladz. 33—114 gewijd aan «Vryheid-liefde en Burgerlyke deugden», waarbij uit de geschiedenis van onderscheidene volken gewezen wordt op Harmodius en Aristogiton (blz. 35—60), Pelopidas (blz. 61—86), Horatius Cocles (blz. 87—98), Cajus Mucius (blz. 99—108), en op Guiton (bevelhebber van La Rochelle, blz. 109—114); verder, onder een motto ontleend aan het geschrift van «Mirabeau aan de Bataven, over het Stadhouderschap, blz. 5,» de blz. 115—192 met «Vaderlandsche Voorbeelden», waarbij uit onze eigen geschiedenis gewezen wordt op Herman de Ruiter (blz. 117—144), Bordet (een Fransch krijgsman binnen het belegerde Haarlem, blz. 145—168) [3], en op Pieter Adriaanszoon Van de Werf (blz. 169—192). Eindelijk zijn, onder een motto ontleend aan de «Vaderlandsche Gezangen van Zelandus (Bellamij). bl. 105,»

---

[1] Waarschijnlijk wel eene zuster van Jan David Pasteur, Leidenaar van geboorte en welbekend lid der Nationale Vergadering, waarvan hij voorzitter was op 1 September 1797. Haar zoon was Jan David van Schelle, Resident van Macassar, vermeld in Levensb. Maatsch. Nederl. Letterk. 1874, blz. 159.

[2] Dit portret wordt niet vermeld bij F. Muller, Catal. van 7000 Nederl. portretten.

[3] Verg. Wâgenaar, Vaderl. Hist., dl. 6, blz. 430.

de blz. 193—216 ingenomen door « Vaderlandsche Liederen », waarvan 4 van 1787: Treurzang; De droeve toestand; De Hoop op Beter; De Standvastigheid; 1 van 1788: De Vaderlandsche Eed; 2 van 1791: Ballings-lied; De Gegronde Verwachting.

Zooals Bacot het in zijn Voorbericht sierlijk uitdrukt, waren « de traanen door de Dichtkunst over (het) graf (van Van Schelle) gesproeid, — reeds afzonderlijk verzameld » in een stukje « Ter gedachtenisse van P. Van Schelle », z. pl. of j., 22 blz. 8°. [1]. Men vindt hierin op Van Schelle en zijne weduwe twee (Latijnsche) gedichten van den destijds mede uitgeweken Theod. Van Kooten, drie van G. J. G. Bacot, en verder één van J. Van Roijen, R. Dibbetz, Med. Doctor [2], P. 't Hoen, K. De Pecker Pz., J. 't Hooft, Jz, en S. Van Paddenburgh.

Enkele dier uitdrukkingen der droefheid wijzen intusschen nog op persoonlijke bizonderheden. Zoo moet Van Schelle iemand zijn geweest van een sterk geheugen. J. Van Roijen — namelijk Mr. Jan Van Roijen Adriaansz., vader mijner grootmoeder van moederszijde C. A. M. Van Lelijveld, lid van de Leidsche Vroedschap, Januari 1736—11 Mei 1803 — toch zingt in zijn gedicht « Aan Mevrouwe Charlotte Pasteur, bij het afsterven van haaren waardigen echtgegenoot den heere Pieter Van Schelle, in leven der medicijnen doctor te Duinkerken, Overleden den XXVIIIsten van Sprokkelmaand MDCCXCII », ter eere van den overledene:

« Wat is met Hem een schat van wetenschap begraaven!
Wiens Zangster zingt naar eisch zijn welverdienden lof? —
Indien 't onschatbaar werk des Drossaarts [3] waar' verlooren,

---

[1] Voorhanden ter Koninklijke Bibliotheek. In den Catal. Maatsch. Nederl. Letterk. Drukw. I, kol. 572, wordt alleen het gedicht van J. 't Hooft Jzn. vermeld.

[2] Zeker Reinier Dibbetz, bekend als dichter te Heerenveen in 1787, Chirurgijn-Majoor in Franschen dienst, Griffier der wettige Representanten van het Friesche Volk, schrijver van het weekblad Heraclyt en Democryt (3 December 1796 tot 20 Januari 1798).

[3] „De Ridder P. C. Hooft."

Van Schelle's kunstrijk brein schier woord'lijk ingeprent,
Dan had die vlugge Geest dat Wonderkind herboren,
En zwierig weërgemaald op duurzaam parkament.» [1]

Zoo zingt K. De Pecker Pz. [2] in zijn gedicht: «Aan Mevrouwe Charlotte Pasteur», cet. cet.:

«Ik kende, dit weet gij, Mevrouw! 's mans edel harte,
Sints hij, in 't Leidsch Atheen, zijn lettervlijt begon;
Gehuisd in 't zelfde huis, verëend in vreugd en smarte:
Tot hij bij 't hart, uw hand, voor 't Egtåltaar, gewon.»

Zoo erkende J. 't Hooft, Jz. [3] in zijn gedicht ook «Aan Mevrouwe Charlotte Pasteur», cet. cet., dankbaar hoe Van Schelle zijn leidsman was geweest «in 't moeilijk spoor der Poëzy», en hoe ervaren hij was in 's lands geschiedenis; terwijl Leiden gedachtig was aan zijne zorg en vlijt als kundig arts. En S. Van Paddenburgh [4] vertelt ons in zijn »Grafschrift op den Heere Pieter Van Schelle, voorheen beroemd geneesheer te Leijden, en na den jaare 1787 te Duinkerken», dat «zijn Beeldnis, niet geschetst (is) door kunstnaald of penceel.»

---

[1] Van Roijen eindigt zijn gedicht:

„O Waereld! daar ge aan deugd slechts leed en hoon bereidt,
Verlaat Van Schelle U ook en vlucht naar de eeuwigheid."

Dit was een variant op „het tweeregelig, doch veel beduidend, Vaersje, op het afsterven van „Van Roijen's eersteling, Mr. Adrianus Johannes Van Roijen, geb. 1761, gepromoveerd te Leiden 2 Juni 1783, overleden te Amsterdam 16 April 1786, voorkomende in de „Lijkzangen bij het afsterven van den Weledelen Gebooren Heer Mr. Adrianus Johannes van Royen, Overleden den XVI. van Grasmaand MDCCLXXXVI. Te Leyden, Bij Cornelis Heyligert" (zie Catal. Bibl. Maatsch. Nederl. Letterk., Drukw., I, kol. 572), luidende:

„O Leijden, daar ge aan deugd slechts leed en hoon bereidt,
Verlaat Van Roijen u, en vlucht naar de eeuwigheid."

„Smaad en hoon" den jongen Van Roijen aangedaan, bij zijne zucht om „voor 't Stads-belang" als Kapitein der Leidsche Schutterij werkzaam te zijn, deed hem de vlucht nemen naar Amsterdam, en was oorzaak van zijn' vroegtijdigen dood.

[2] Hij wordt vermeld in het Vervolg op Wagenaar, Vaderl. Hist., dl. XII, 80 (1786), en dl. XXVIII, 174 (1795).

[3] Mij niet anders bekend dan als Leidsch gelegenheids-dichter.

[4] De Utrechtsche uitgever van dien naam schreef: Van Paddenburg.

Dergelijke bijzonderheden hebben waarde en beteekenis. Immers Bilderdijk, die in 1825 de Heldinnenbrieven van Van Schelle verzamelde en te Dordrecht bij J. De Vos en Comp. uitgaf, en in zijn « Voorbericht » Van Schelle rekent « onder de Dichterlijke geniën, door de kennis der Ouden gekweekt,» met wien hij in zijnen korten academischen leeftijd persoonlijk bevriend raakte, daar « eene wederzijdsche Poëtische zucht » beiden vereenigde; Bilderdijk, die de Heroïden van Van Schelle beschouwde « als schoone voorbeelden van den waren smaak en de echte navolging van Ovidius », en die « deze brieven met de beste voortbrengsels der afgeloopen eeuw gelijk » stelde, had van Valckenaer die ook « de vriend van Van Schelle geweest » was, en van andere oude vrienden niet kunnen te weten komen wat er van hem was geworden.

Bij dit onpartijdig oordeel van Bilderdijk, die in het staatkundige lijnrecht tegenover Van Schelle stond, trekt het de aandacht dat in het Anthologisch en Critisch Woordenb. van Nederl. Dichters — door A. J. Van der Aa — Aanhangsel op P. G. Witsen Geysbeeks Woordenb. der Nederl. Dichters, door R. A. (Mr. C. P. E. Robidé Van der Aa), die Van Schelle « de Maecenaat van Bilderdijk en andere jeugdige dichters » noemt, wordt verklaard hoe « het blijkt — dat hij vloeijend dichtte; doch zich in die kunst niet boven het middelmatige verhief. » Veel gunstiger is het oordeel uitgesproken in Holland's Roem in Kunsten en Wetenschappen met aanteekeningen en bijdragen door Hendrik Baron Collot d'Escury, Heer van Heinenoord, dl. IV (2), blz. 722—724.

Onder den titel van Duinkerksche Historische Courant, met het adres: «Te Duinkerken, by van Schelle en Comp.», verscheen van dit blad N⁰. 1 op Vrijdag 1 April 1791, onder

het aan Tacitus ontleende motto: «Sine ira & studio, quorum caussas procul habemus» (zonder haat of voorliefde, waarvoor geen reden bestaat), in 4 doorloopend genummerde blz. kl. 4°., in 2 kol. Onderaan las men: «De Bureau der Duinkerksche Historische Courant wordt gehouden aan de Hollandsche Drukkery, in de Soubisetraat N°. 14; waar men verzoekt de Inteekeningen, brieven en berichten, betrekkelyk tot dezelve, te adresseeren. De prys dezer Courant, die viermalen ter week, Dingsdag, Woensdag, Vrydag en Saturdag, wordt uitgegeven, is voor Duinkerken 18 Livres, voor de Provincien, en buitenslands 24 Livres Fransch geld, voor den tyd van één jaar. (Een half jaar, of vierendeel jaars naar gelang.) Brieven en geld verwacht men Franco.» Onder N°. 4 kwam daarbij achter «voor den tijd van één jaar,» nog: «vrachtvry te leveren». En onder N°. 31, van Dinsdag 24 Mei, achter het geheel: «Door het meer dan verwacht debiet onzer Courant, de eerste Nommers van dezelve geheel uitverkoft zynde, zyn wy niet langer in staat, eenig compleet Exemplaar van dezelve af te leveren: zoo echter, ten einde van een jaar, zich een genoegzaam, en ter goedmaking der kosten voldoend getal onzer Inteekenaren mogte opdoen, begerig de Couranten van haren aanvang af te bezitten, beloven wy voor dezulken de manquerende Nommers, tegen den gewonen prys eener lossche Courant, te zullen herdrukken. Om dezelfde reden vinden wy ons genoodzaakt geene nieuwe Inteekeningen aan te nemen, dan met het begin van eene maand.» Verder verdient de aandacht het aan 't einde van N°. 2, van Zaterdag 2 April, voorkomende «NB. Redenen van Convenance, en aan ons gedane verzoeken hebben ons de eerst, ter uitgeving onzer Courant, vastgestelde dagen doen verzetten; hetgeen dan ook oorzaak is van het schynbaar vertraagd uitkomen van deze onze twee eerste Nommers. — Alle zodanige lieden onder het geëerd Publicq, die in de gelegenheid en genegen mogten zyn, om ons eenige echte tydingen of belangryke stukken toe te zenden, zullen ons door zodanige Correspondentie niet

weinig verplichten, en het toegezondene zal dan altoos zoo spoedig mogelyk eene vrye plaatsing erlangen.»

In Juni 1791 werd, blijkens, N⁰. 48, van Woensdag 22 Juni, de Hollandsche Drukkerij verplaatst van N⁰. 14 naar F. N⁰. 203, of zooals het in N⁰. 59, van Dinsdag 12 Juli, en eenige andere nummers luidt: F. N⁰. 202, in dezelfde straat. Zeer waarschijnlijk was die verplaatsing het gevolg van den overgang der drukkerij in handen van Peter Philip Juriaan Quint Ondaatje, die haar intusschen reeds op 31 Juli 1792 in den steek liet, en in het laatst van 1793 te Calais eene drukkerij vestigde onder de firma Bellegarde & Ondaatje en Comp. [1].

De Courant vertelt weinig van zich zelve, althans in 1791. De aandacht kan alleen nog worden gevestigd op hetgeen bovenaan N°. 103, van Dinsdag 27 September 1791, wordt medegedeeld: «De zaken met het Post-Bestier thans, naar genoegen, geregeld zynde, hebben wy de eer zulks onzen Lezèren, by dezen te berichten; en tevens, dat wy, daar door, ons nu in staat bevinden van onze Courant, vrachtvry, door het geheele Ryk, voor de bepaalde som van 24 Livres, en wel meer geregeld, dan tot hier toe heeft kunnen geschieden, te leveren.»

Geheel compleet, zooals de verkoop-catalogus van April 1886 aangeeft, is het exemplaar niet, want een drietal nummers, N°. 6, van Zaterdag 9 April, N°. 68, van Woensdag 27 Juli, en N°. 99, van Dinsdag 20 September 1791, ontbreekt. — Daar door de uitgevers een N°. 50*, van Zaterdag 25 Juni 1791, werd geleverd, en daar N°. 158, van Zaterdag 31 December 1791, het laatste van dit jaar is, bestaat deze jaargang van 9 maanden uit 636 bladzijden. — Men zij verder gewaarschuwd, dat op N°. 40 staat Dingsdag voor Woensdag 8 Juni; op N°. 71 Dingsdag den 1 voor den 2 Augustus; op N°. 122 Saturdag den 30 voor den 29 October. — Het uiterlijk der

---

[1] Memorials and Times, zie boven, blz. 124, 125, 126, 128, 273, 274.

Courant heeft veel overeenkomst met dat der Fransche Leidsche Courant.

De jaargang 1792 begon weer met N°. 1, aan het hoofd waarvan voorkomt dit: «NB. Door de, met het begin van het jaar ingevoerde verschikking van het vertrek der Post naar Holland, zyn wy in de onvermydelyke noodzakelykheid gebragt, van ook onze gewone Couranten-dagen te veranderen, en zullen dus voortaan die van Dingsdag en Woensdag, op Maandag en Dingsdag, worden uitgegeven.» — Welke de geest van het blad was, blijkt naar aanleiding dat in N°. 117, van Maandag 23 Juli 1792, blz. 463, was opgenomen een «Brief aan de Uitgevers», dd. «Parys den 19 July 1792», waarin aan die uitgevers verklaard werd, dat men te Parijs niet zeer tevreden was, dat zij zoovele aanmerkingen maakten tegen de Jacobijnen, en toonden hun zeer partijdig te zijn, waarop de uitgevers antwoordden: «wy zyn zoo min vyanden als vrienden der Jacobynen, en even min die der Feuillants; wy zyn patriotten, dit is de eenige naam, onder welken wy behooren, en wy eerbiedigen geene andere Volks-Vergadering, dan die door het Volk wel en wettig daar toe verkoozen is.» In N°. 121, van Maandag 30 Juli 1792, blz. 479, werd daarop gezegd dd. «*Duinkerken* den 27 July. Die aan den weg timmert, leid veel aanstoots, zegt het spreekwoord; zoo is het geleegen met schryvers, inzonderheid met hen, die een dag of weekblad opstellen. — Hunne schryf, hunne denkwyze, hun caracter moet daaglyksch bloot staan voor de beoordeelingen en hekelingen, die hun door hunne vrienden en kundigen worden toegezonden, doch doorgaansch door de onkundigste ezels in 't openbaar worden uitgegalmd. — Dit ondervonden wy in de Republiek der Vereenigde Nederlanden, dit ondervinden wy ook hier; dan wy bekreunen ons thans zoo min als voorheen aan het over ons geveld wordend oordeel.» En na dan te hebben herinnerd hoe men hen als de bitterste vijanden der Jacobijnen had beschouwd, luidt het verder: «Zederd

wy in ons dagblad een ons uit Holland toegezonden brief hebben geplaatst [1], zedert worden 'er zotten gevonden, die openlyk beweeren, dat wy het rokje (gelyk men zegt) hebben omgekeerd. — Wy plaatsen de ons toegezonden staatkundige bedenkingen, wanneer die van eene ons bekende hand komen, wy laaten de daar in aan den dag gelegde stellingen over voor rekening van den schryver en aan de beoordeelingen onzer lezeren.»

Het blad eindigde zijn bestaan met N°. 156, van Zaterdag 29 September 1792, waarin blz. 627 wordt gezegd: «Daar door den ontstaanen Oorlog tusschen de tegenswoordige Fransche Republiek en het huis van Oostenryk, de verzending van dit Dagblad, per post, zeer moeilyk, en voor Vlaanderen, Braband en Zeeland onmoogelyk is geworden; heeft deeze omstandigheid, gevoegd by de moeilykheid van het zelve door de geheele Republiek der Vereenigde Nederlanden, (waar voor het van den beginnen af voornaamlyk is bestemd geweest) geregeld en tot eenen maatigen prys te bezorgen, de Uitgevers doen besluiten, met het zelven op heden den 29 September een einde te maaken, — waar van zy door deeze hunnen goedgunstigen Leezeren berigt geeven: hen tevens bedankende voor hunne toegenegenheid.» — «De Uitgevers van dit Dagblad berigten tevens hunne Lezeren, en alle andere Vryheid en waarheidlievende Burgeren, byzonder in Neêrland, dat dit hun Dagblad zal vervangen worden door een Politiek Maandschrift, waar van het eerste N°. met het laatste der maand October zal in het licht verschynen. Het zelve zal voornamentlyk een Historisch verslag opleveren van het in Europa en andere waereld deelen gewigtig voorvallende, voornaamlyk in de Nieuwe Fransche Republiek, zoo betreklyk de krygsgebeurtenissen als anderzinds. — Ook zal het een getrouw en nauwkeurig verslag geven van al het aanmerklyke,

---

[1] Waarschijnlijk wordt bedoeld het schrijven dd. 's Hage, 20 Juli, in N°. 119, van Vrijdag 27 Juli 1792, blz. 469.

't welk in de Fransche Volksvergadering word beslooten, en ten dien einde een aanvang gemaakt worden met de eerste Zitting der Volks gedeputeerden tot de Nationaale Conventie.» — «'Er zal door de Uitgevers noch moeite noch kosten gespaard worden, om dit Maandschrift belangryk, zelfs voor de nakoomlingschap, te doen zyn.» — «Binnen weinig dagen zal 'er een meer gedetailleerd Berigt van het zelve gratis worden uitgegeven. Vertrouwende de Uitgevers, dat hunne geweezene Landgenooten met genoegen zulk een Maandschrift zullen ontfangen, en hunne pogingen goedgunstig ondersteunen.»

In dezen jaargang was N°. 43, van Vrijdag 16 Maart 1792, eene Dubbele Courant; vandaar dat het geheel 628 blz. omvat. — Verder zij men gewaarschuwd, dat op N°. 68 staat Vrydag voor Saturdag den 28 April, en op N°. 76 Saturdag den 13 voor den 12 May.

Van hetgeen door de Hollandsche Drukkerij van Van Schelle & Comp. in de Soubisestraat te Duinkerken, tusschen April 1791 en October 1792 is geleverd, getuigen de advertentiën in de courant. [1] Uit die advertentiën blijkt tevens van het bestaan destijds van de boekwinkels van G. Verbeek in de Jezuitenstraat N°. 82 te Duinkerken, van Willem Bos in het Pavillon du Roi, en van T. Roelofs, beiden te St. Omer, en van Arie Riedyk te Grevelingen, evenals van de apotheek van H. Gertsen in de Rue Royale, gezegd de Capucynen-straat, N°. 88, te Duinkerken; zoo vond ik ook melding gemaakt van het «Caffé Dauphin» en het «Caffé de Dunkerque», waar gezelschappen van Hollanders bijeenkwamen. [2] Maar van den dood van Pieter Van Schelle op 28 Februari 1792 vertelt het blad niets.

Bacot stelt, gelijk we zagen, het schrijven der Duinkerksche

---

[1] Verg. thans Bibliogr. Adversaria, dl. 5, blz. 240—243, einde November 1886 uitgegeven.

[2] In De Tijdspiegel van Juni 1886, blz. 135—140, wordt met groote ingenomenheid over het tegenwoordige Duinkerken gehandeld.

Historische Courant op rekening van Van Schelle. Hiermede is in volkomen overeenstemming, dat in sommige advertentiën in de courant, en voor het eerst in N°. 31, van Dinsdag 24 Mei 1791, sprake is van «Van Schelle & Comp. Redacteurs de cette fenille». Meer dan één ongetwijfeld verrichtte dien arbeid. De schrijvers van het blad hadden immers vroeger reeds «in de Republiek der Vereenigde Nederlanden» veel aanstoots gegeleden. Met het oog op den titel der courant wordt daarom door mij allereerst gedacht aan Wybo Fynje, die in September 1787 zijne Hollandsche Historische Courant had moeten opgeven; [1] want moge het uiterlijk van het blad, door overeenkomst met dat der Fransche Leidsche Courant, herinneren aan Van Schelle's vroegere woonplaats, de titel herinnert onmiskenbaar aan Wybo Fynje's vorige werkzaamheid te Delft. Wat er verder moge zijn van de medewerking van C. Zillesen en C. L. Beijma, waarvan de verkoop-catalogus van April 1886 gewaagt, en die ik evenmin kan ontkennen als nader bewijzen, zoo heeft die van Quint Ondaatje, in verband met diens vroegere werkzaamheid, [2] en den aankoop der drukkerij van Van Schelle, veel waarschijnlijks.

Het «Politiek Maandschrift» nu dat de Duinkerksche Historische Courant zou vervangen, en waarvan het eerste nummer in het laatst der maand October 1792 zou in het licht verschijnen, is geweest het

[1] Zie Handel. Maatsch. Nederl. Letterk. 1872, blz. 56.

[2] Zie deze Bijdr. N. R. dl. 10, blz. 306—308. Pieter 't Hoen had zijn eigen orgaan in de „Gedenkschriften van Martinus Scriblerus den Jongen" (zie t. a. p., blz. 361), waarvan het Eerste Stuk voor de eerste maal wordt aangekondigd in de Duinkerksche Historische Courant van Vrijdag 9 December 1791, N°. 145, terwijl het „Eerste en tweede Stuk", niettegenstaande de Gedenkschriften „ telken maande" heeten te verschijnen, voor de eerste maal wordt aangekondigd in dezelfde courant van Dinsdag 24 April 1792, N°. 66. Vreemd voorzeker is het, dat volgens de in November 1886 uitgegeven Bibliogr. Adversaria, dl. 5, blz. 241, „op den omslag der stukjes (van de Gedenkschriften) wordt aangekondigd: De Duinkerksche Historische Courant, maandelijks verschijnende; prijs bij inteek. 10 gl."

Historisch Tafereel van Europa, en andere waereld-deelen. Byzonder van de Fransche Republiek en de handelingen der Nationaale Conventie. (October 1792) Het eerste Jaar der Fransche Republiek. N°. 1. Te Duinkerken, By Van Schelle en comp. MDCCXCII. VIII en 80 blz. 8°. Verder is mij nog alleen bekend N°. 3 en 4 van December 1792 en Januari 1793, verschenen in 1793, blz. 145—312. Deze drie nummers (twee stukken) vroeger behoord hebbende tot de Bibliotheek van Mr. L. C. Luzac, zijn thans te vinden in de verzameling vlugschriften der Universiteits-Bibliotheek te Leiden. Vreemd intusschen is het dat dit maandschrift eerst in de Naamlijst van Nederduitsche Boeken 1794—1798, blz. 126, April 1795, wordt vermeld, maar ook hier is slechts sprake van vier nummers. Op mij heeft het niet den indruk gemaakt ook « voor de nakoomlingschap » belangrijk te zijn.

In Maart 1796 verscheen het Dagverhaal der Handelingen van de Nationaale Vergadering representeerende het Volk van Nederland. Uitgegeeven door Swart en Comp. In De Haage, Ter Drukkerye van Van Schelle en Comp. Aan het slot van N°. 2 wordt ook van « de Boekverkoopers Van Schelle & Comp. » melding gemaakt. Maar wie de stichting van Pieter Van Schelle uit Duinkerken naar 's Gravenhage overbracht is mij niet bekend. Dr. A. M. Ledeboer, De Boekdrukkers, Boekverkoopers en Uitgevers in Noord-Nederland, blz. 173, vermeldt de werkzaamheid van Van Schelle & Comp. te 's Gravenhage van 1796—1799.

Amsterdam, September 1886.

EEN PROVINCIALE KLERK,

DOOR

F. G. SLOTHOUWER.

Onder de talrijke autentieke bescheiden, die zich hetzij op het oud-archief hetzij op de bibliotheek der provincie Friesland bevinden, is zeker de collectie der Van Harens niet geheel van belang ontbloot. Zij is indertijd in handen geraakt van Dr. J. H. Halbertsma en door dezen bij zijn dood aan dit gewest afgestaan, op voorwaarde evenwel dat ze op de bibliotheek zoude blijven berusten en, ten minste voor een deel, nimmer mocht worden uitgeleend. Hoe lastig ook deze laatste bepaling moge zijn, zij laat zich zeer goed verklaren uit de vrees van den Heer Halbertsma, dat deze papieren, die reeds veel hadden geleden, niet met de noodige voorzichtigheid zouden worden behandeld. In het jaar 1732 toch had een verschrikkelijke brand het kasteel der Van Harens te St. Anne vernield, zoodat de brieven en andere bescheiden, voor zoover ze nog zijn gered, deels door het vuur deels door watervlekken zoozeer zijn geschonden, dat ze niet dan met de uiterste zorg bewaard kunnen blijven.

Onder deze collectie bevinden zich talrijke brieven en verbalen, ja zelfs eigenhandige brouillons of ontwerpbrieven van den bekenden Willem Van Haren, die in de tweede helft der 17de eeuw zoo herhaaldelijk aan vredescongressen heeft deel genomen of onze republiek aan de buitenlandsche hoven, vooral aan dat van Zweden, heeft vertegenwoordigd. Men noemt hem dan ook bij voorkeur en ter onderscheiding van zijne latere naamgenooten «den Ambassadeur.» Onder de brieven van meer intiemen aard komen voor die van Cornelius Viglius, aan Willem Van Haren

gericht, toen deze in 1673 te Keulen en in 1676 te Nijmegen met andere gezanten bezig was om aan het door den oorlog zoozeer geschokte Europa den vrede terug te geven. Wie was nu die Cornelius Viglius? Lang heb ik te vergeefs naar zijne herkomst gezocht, totdat ik in een zijner brieven van 't jaar 1677, waarvàn de datum is verbrand, eene kleine aanwijzing vond. In den aanvang toch van dezen brief geeft hij te kennen, dat, indien hij op zijne aanstaande Friesche reis tijdens zijn verblijf te Berlikum het geluk mocht hebben, dat Van Haren met zijne echtgenoot te St.-Anne was, hij niet zou nalaten, hen te komen bezoeken. Te Berlikum was in die dagen predikant Godefredus Viglius, zoon van den in 1657 overleden Leeuwarder predikant Viglius Cornelii. Nu ligt, dunkt me, het vermoeden voor de hand, dat onze Cornelius een broeder van Godefredus was, bij wien hij eenigen tijd zou doorbrengen, en evenals deze een zoon van Viglius Cornelii, die met een talrijk gezin van elf kinderen was gezegend. Verder blijkt uit zijne brieven, dat hij voor de provincie Friesland klerk was aan de Griffie der Generaliteit.

Bij het doorbladeren van het belangrijke werk van Jhr. Mr. Th. Van Riemsdijk over de «Griffie van Haar Hoog Mogenden» viel mijne aandacht vooral op hetgeen hij van de provinciale klerken vermeldt. Daarbij toch spreekt hij over hetgeen door hen moest worden verricht en over de bezoldiging, die door hen werd genoten. Wat hij daar verhaalt, komt grootendeels overeen met hetgeen Viglius in zijnen brief van 18 Februari 1676 schrijft. De drukkende lasten, waaronder de gewesten gebukt gingen, schenen het noodzakelijk te hebben gemaakt de tractementen te verminderen, zoodat ook Viglius en diens zoon, die eveneens klerk voor Friesland was, met eene tractementsvermindering van een vierde werden bedreigd. Daarover nu beklaagt hij zich bij Willem Van Haren en verzoekt dezen de ramp van hen af te wenden. Immers waren hunne tractementen geheel andere dan die, waarvan aan onkosten niets behoefde afgetrokken te worden, daar zij gewoonlijk de onder-

klerken bezoldigden, wier schrijfloon ook ongeveer een vierde beliep. Verder vergelijkt hij het zijne met dat van de klerken van Zeeland, Overijsel en Stad en Lande, wier tractementen geen stuiver gekort werden, juist omdat zij daaruit hunne onderklerken betaalden, hoewel de klerk van Zeeland een tractement van 2400 en die van Stad en Lande een van 2000 gulden genoot, zonder eenige andere verplichting dan respectivelijk voor hunne provincie ééne copie der voorkomende stukken te leveren. Daarentegen had Viglius slechts een tractement van 1800 en zijn zoon een van 1600 gulden. En wat hadden zij al niet daarvoor te doen? « Ieder moest tweemaal, » zegt Viglius, « de voorkomende stukken afschrijven of laten afschrijven, namelijk eens voor de Staten, eens voor de Gedeputeerden, eens voor den Stadhouder en eens de nouvelles, niet de resolutiën der Reeckenkamer ». Te zamen moesten zij dus eigenlijk driemaal alles, wat er belangrijks in de hooge Staatscollegies, behalve in de Rekenkamer, besloten werd, overschrijven, terwijl dit eenmaal moest geschieden met de nouvelles of brieven van onze gezanten buitenslands, waarin dezen aan Hare Hoog Mogenden mededeelden al, hetgeen er in het land, waar zij vertoefden, op staatkundig gebied plaats vond. Hoeveel beter was daarentegen niet de positie van den klerk van Stad en Lande, die boven zijn grooter tractement nog 250 gulden voor papier genoot? Hij verzocht daarom aan Willem Van Haren, dat deze al zijn invloed ten Landdage zou aanwenden om te voorkomen, dat zijn tractement en dat van zijn zoon werden verminderd. Het is misschien niet zonder belang dezen brief als bijlage aan dit opstel toe te voegen.

In zijnen brief van 22 Februari 1676 kwam Viglius op het tractement van den klerk van Zeeland terug en zond daarbij tot staving zijner bewering diens verklaring over, vergezeld van eene copie uit de resolutie van die provincie. «Bij welke resolutie», zoo schrijft hij, «te zien is dat het tractement van denselven clerck hondert pont vlaems noch meer is, als ik onderricht was. Behalven dien dat hem gepermitteert is wegen het extraordinaris te declareren.»

Inderdaad nam Willem Van Haren de belangen van Viglius ter harte, want nog voor zijn vertrek naar Nijmegen heeft hij diens verzoek bij de Staten ingediend en in 't bijzonder aan T. Van Aylva aanbevolen. Zijnen brief van den 2den Maart vangt Viglius dan ook aan met eene oprechte dankbetuiging voor den grooten dienst, die hem hiermede zoo goedgunstig was bewezen. Niettemin mocht zijne zaak geene genade vinden in de oogen der Heeren Staten, vooral niet in de kamer van Westergo, die uit vrees voor de verkeerde gevolgtrekking «van andere binnenlantsche clercken» zijn verzoek niet heeft willen inwilligen. Dit althans blijkt uit den brief van den 13den Maart 1676.

Viglius liet zich evenwel niet afschrikken. Toen in het volgende jaar de Landdag wederom bijeenkwam, spande hij nogmaals zijne krachten in om het volle jaargeld te verkrijgen. Den 27sten Februari schreef hij daarover aan Van Haren en won diens raad in, over hetgeen hem te doen stond. Hij vroeg, of deze het goedvond, dat de zaak nogmaals bij de Staten werd aanhangig gemaakt. Tevens deelde hij mede, dat hij, wat de Zevenwolden aanging, meende op den steun van Daniël De Blocq van Scheltinga te kunnen rekenen. Indien hij ten minste op de woorden, in diens brieven aan hem geschreven, mocht staat maken, zou Scheltinga het daarheen trachten te leiden, dat de zaak bij zijne vrienden bijval vond. Ook hadden de steden zich op aanbeveling van Zijne Hoogheid te zijnen gunste verklaard. Van Haren schijnt dan ook zijne goedkeuring aan het verzoek van Viglius te hebben gehecht en wederom, als ten vorigen jare, diens belangen bij de Staten te hebben aanbevolen. Althans uit eenen brief van 1677, waarvan de datum is verbrand, blijkt dat Viglius' wenschen door den Landdag zijn ingewilligd, hetgeen deze vooral toeschrijft aan den invloed van Van Haren, wien hij daarvoor zeer erkentelijk is. «Ende soo dient desen,» schrijft hij, «om Uwe Excellentie in alle onderdanicheyt eerbiedelijck dank te seggen voor soo hoge gunst en groote goedheyt, als deselve gehat heeft van mijn versoeck bij Mijne Heeren de

Staten tot een goed succes te hebben gedirigeert. Ick blijve des boven andere genootene weldaden oneyndich aan Uwe Excellentie verplicht, schoon een onnutten en geringen dienstknecht om te kunnen vergelden of verdienen.» Uit dit alles blijkt, dat tusschen beide personen eene zeer intieme verhouding bestond.

In den brief van 18 Februari 1676 beroept Viglius zich nog op de vele particuliere diensten, die door hem voor Van Haren en andere aanzienlijke heeren werden verricht. Inderdaad vormde hij het middelpunt van het verkeer der Friesche staatslieden, hetzij dezen in Holland of elders vertoefden. Tot hem wendde zich ieder hunner, zoodra hij in den Haag was aangekomen, om nieuwstijdingen in te winnen; tot hem werden alle brieven gezonden, die aan de Friesche staats- of krijgslieden, welke zich buiten hunne provincie in dienst der Generaliteit bevonden, waren gericht en welke door hem, die wist, waar de belanghebbenden vertoefden, aan hun adres werden bezorgd; eveneens werden door hem alle papieren, die door dezen hetzij aan de regenten van hun gewest hetzij aan hun verwanten werden geschreven, in ontvangst genomen en werd door hem voor hunne verzending zorg gedragen. De brieven nu, welke ik van zijne hand onder de collectie der Van Harens heb aangetroffen, zijn grootendeels missiven, die telkens een pakje brieven begeleidden, welke hem van Friesland en elders werden gezonden om ze aan den Ambassadeur, toen deze te Keulen en later te Nijmegen was, te doen toekomen. Zijn ze van belang? Gedeeltelijk zeer zeker. Immers wat hij zoo nu en dan ter Griffie vernam, was hij hierbij gewoon aan Van Haren mede te deelen. Toen hij dan ook zijn klerkschap had nedergelegd, beklaagt hij zich dat, nu hij geen toegang meer tot de Griffie had, de zaken slechts zelden te zijner kennis kwamen. «Hoe gantsch eenich en verdrietig,» zoo schrijft hij in den brief van den 13den April 1680, «mij de tijt hier in ledigheijt is, zal niet verhalen. Ick had gehoopt mij daarin eenichsins te diverteeren met het overschrijven aan Mijnheer den Vorst, alsmede aan U. Hooch Edl.

van 't gene hier van eenige consideratie mocht voorvallen, maar doordien ben buyten acces en employ ter griffie, bevinde dat so in die als andere saken de communicatie en kennis mij schaars wordt medegedeelt.»

Niet beter heb ik gemeend het ambt van provincialen klerk aan de Griffie der Staten-Generaal te kunnen toelichten dan door alles te verhalen, wat ik aangaande Viglius zelven uit zijne brieven heb kunnen opsporen. En men zal mij toestemmen dat een dergelijk ambtenaar niet geheel van gewicht was ontbloot. Des te meer is het te bejammeren, dat Viglius' brieven, die bijzonderheden bevatten, welke men ter nauwernood van elders kan weten, grootendeels zijn verloren gegaan en voor een ander deel zwaar zijn gehavend.

BIJLAGE.

Hooch Edelgeboren Gestr. Heere.

Mijnheere. Ick hebbe onder couvert van Monsieur Kutsch V. Excies paquetie ontfangen ende gisteren avont met de post aan Mevrouw voortgesonden. Oock heb ick gisteren aan welgemelde Mevrouw de geordonneerde duysent rijcxdaalders gesonden; en zal morgen de respectieve leveranciers, in de memorie, mij toegesonden, uitgedrukt, laten weeten, dat se haer betalinge komen halen.

Voorts neme bij desen de vrijmoedicheyt V. Excie met eerbiedich respect te erinneren, dat ick denselven bij seeckere occasie hebbe voorgedragen gehad mijne beswaringe over de kortinge van een vierde part van mijne ende mijns soons tractementen, met aenwijsinge dat deselve onse tractementen van een geheel andere natuyr waren als sodanige, waervoor geen onkosten behoefden gedragen te worden, aengesien we de schriefdiensten aen onse onderclercken daeruyt betaelden, ongeveer mede een vierde part beliepen, min ende meer naedat te schrijven voorviel. Ick sal met permissie van U. Excie daernoch bijvoegen, dat de clercken van Zeelant, Overijsel ende Stadt ende Lande, hare provinciën mede op tractementen in plaets van declaratiën bedienende, niet een

stuyver gekort worden, om redenen dat sij uyt deselve tractementen hare onderclercken betalen, hoewel de clerck van Zeelant een tractement van 2400 gls. jaerlijcx geniet ende die van Stadt ende Lande 2000 gls., sonder verder verplicht te sijn als respectivelijck eene copie van de voorvallende stucken voor haer provincie te schrijven. Daarentegen weet U. Excie, dat ick een tractement hebbe van 1800 gls, mijn soon van 1600 gls ende dat wij elks tweemael de voorvallende stucken moeten schrijven ende laten schrijven, te weeten eens voor de Heeren Staten, eens voor de Heeren Gedeputeerde Staten, eens voor de Heer Stadhouder, ende eens de nouvelles, niet de resolutiën van de reeckenkamer. [Buyten het voorschreven tractement heeft de clerck van Stadt ende Lande 250 gls wegens papiergelt (hier zijn eenige woorden verbrand) niet het minste.] Hetwelcke ick derhalve verhale om aen te wijsen, niettegenstaende de groote disproportie van tractementen ende schriefdiensten, dat echter deselve clercken van de kortinge vrij sijn. Ick swijge nog van particuliere diensten, die ick meer als andere clercken doe, doch die ick voor U. Excie en andere genereuse heeren gaerne doe ende waertoe ik mij absolut verplicht achte. Waerom, soo hoope ick, dat mijne Heeren de Staten de binlijckheyt van de saeck insiende, mij ende mijn soon van sodanige kortinge in toekomende sullen eximeren, te meer oock Haer Edl. Mog. boden hare tractementen vrijhouden, nae alle apparentie om geen andere reden, dan dat sij daeruyt de reyskosten moeten hoeden.

Indien ick nu U Excies onverdiende goede groote gonst dorf misbruycken, soo is mijn gantsch onderdanich versoeck, dat het bijgaende request onder beneficie van U. Excies aensienlijcke recommandatie aen de tafel van Haer Edl. Mog. mag worden overgegeven, dewijl niemant beeter kennisse van de saeck ende onse diensten heeft als U Excie. ende oock niemant daeraen meerder kracht ende naedruck sal kunnen geven tot een goet succes. Ick kan dencken datter wel eenige daertegens sullen inwerpen de sware provinciale

lasten ende de schaerse financiën. Maer Hooch Edelgeb. Heer! onder ootmoedige correctie, hebben dat d'andere provincien oock niet? Moet dat mij en mijn soon meer drucken als een ander? Oock dat weynige meer off minder sal dat de provincie kunnen helpen? Niettemin soo U. Excie goetvint het gedirigeert werde, dat (hier ontbreken wederom eenige woorden) ick onderwerpe mij met schuldich respect aen deszelfs welgevallen. En soo het oock daer niet toe te brengen was, soo bid ick ootmoedich U. Excie gelieve niet een woort meer daerover te spreecken. Ick hebbe dan liever dat het blijft alsset is; sal patientie hebben; blijve echter U. Excie oneyndich verplicht, die ick bidde myn vrijmoedich addres in desen te vergeven.

Van 't gemeen is mijns weetens niets sonders, als dat hier wederom een voorloopende tijdinge is van een gevecht tusschen de Heer de Ruyter, geconjungeert met de Spaensche scheepen ende galleyen, ende de Fransche vloot en dat van de laeste vloot maer vyf scheepen overgebleven ende naer Civita Vechia gevlucht waren, maer daeraen wort gantsch niet gedefereert. Aengaende andere saecken ende tydingen sal my met U. Excies permissie refereren tot de missive ende bijlagen aen de provincie. Oock heeft de Heer Griffier dese mael niet aen U. Excie te senden, maer verleden Saturdach liet deselve mij een groot paquet voor U. Excie toekomen, hoewel op 't uytterste, besorgd' ick echter dat met de post noch afquam. Ick voege hier noch bij Haer Edl. Mog. resolutie aengaende hetgeen de Heer van Odijck gerepresenteerd ende versocht heeft; daerop goetgevonden is U. Excie ende de Heer Van Beverningck te verstaen ende waermede desen eyndigende, blijve met nedrich respect,

Hooch EdelGeboren Gestr. Heer

U. Excies

Onderdaenigen ende getrouwen dienaer,

C. Viglius.

's Hage, 18 Febr. 1676.

DE IJSSEL IN DEN LANDE VAN IJSSELSTEIN.

DOOR

J. H. Hofman.

De lezing der verdienstvolle studie, door den heer van Griethuysen in den vorigen jaargang dezer *Bijdragen* medegedeeld, vestigde onze aandacht op de volgende kondschap, welke in het archief der stad IJsselstein, portef. n°. 4, wordt bewaard. Ons scheen het toe, dat althans eenige lichtstralen ervan uitgaan; daarom werd zij afgeschreven en hier gedrukt als bijlage tot evengenoemde studie.

Het stuk is een ontwerp, helaas niet gedagteekend, noch gewaarmerkt door de hand van den secretaris; doch het schrift schijnt te duiden op het midden der 17de eeuw, op welken tijd wij ook een Willem van Duyssel te Montfoort gevestigd vinden. Zie Ant. Matthaeus, De Nobilit. bl. 812. Het papiermerk der kondschap is een schild, waarin een Fransche lelie, en waarop eene koningskroon staat, die in het front weer eene lelie draagt, ter weerzijde vergezeld van een klaverblad.

Dit volsta ter inlichting. Zie hier het stuk:

Wij schout, borgermren ende schepenen der stede IJsselsteyn oorconden ende certificeren mits deze voor de rechte waerheyt ten versoecke van Willem van Duysel, wonende tot Montfoort, dat de IJsele, lopende van omtrent den IJseldam (: nu wezende de Leckedijck:) nederwaerts voorbij ende beneffens dese stede, door de landen van IJsselsteyn, van over ongedenckelicken tijt niet anders geweest, noch oock op deze tijt en is, noch verstaen ende gehouden wort te wezen als dat canael ende water, in sulcker breette ende wijtte van omtrent derd'halve ofte drie roeden, als dezer tijt met schuyten bevaren ende alle jaers uutgesneden, onderhouden ende bij watergraven ende heemraden beschout wort;

Ende dat door het woordt ofte naem van IJsele geensins wordt beteekent noch verstaen het oever ofte de oeversloot, gelijck oock door het oever ofte de oeversloot nyet en wordt verstaen noch beteyckent de IJsele; maer dat die oevers, ten wederzijden aen ende naest de IJsele gelegen, almede van over immemorialen tijt sijn geweest, gelijck die tegenwoordigh sijn, vaste, vruchtbare ende geheel goede landen, die selffs oock subject zijn de voors. IJsele te onderhouden, geldende, immers weerdigh wezende in 't gemeen ende voor het meestedeel yder margen jaerlich in pacht dertich guldens vrijgelt, ende in cope yder margen duysent guldens.

Ende want men schuldich is in alle saecken getuygenisse der waerheyt te geven, des versocht sijnde, gelijck in deze, soo hebben wij ter oorconde der waerheyt het zegel onzer voors. stede hieronder op 't spatium deser doen drucken ende bij onzen secretaris gedaen subsigneren.

OVER HET JAARGEDING IN HOLLAND EN ZEELAND GEDURENDE DE LATERE MIDDENEEUWEN,

DOOR

R. FRUIN.

Aanleiding tot het behandelen van dit onderwerp geeft mij het Akademisch proefschrift, waarop de heer J. Wessels Boer eenige maanden geleden aan de Universiteit van Leiden den graad van Dr. in de Rechtswetenschap heeft verworven. [1] Een zeer verdienstelijk geschrift, dat van een vlijtig onderzoek en een helder oordeel getuigt, doch dat toch meer den rechtsgeleerde dan den geschiedkundige voldoen zal. De auteur stelde zich, volgens zijn voorrede, voornamelijk, zoo niet alleen, ten doel de vraag te beantwoorden: gaat eigendom van onroerend goed vóór de fransche wetgeving reeds door het koopcontract over, — zoo neen, hoe dan? Dat hij dus inderdaad, gelijk zijn titel zegt, niet meer dan een bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van den eigendomsoverdracht van onroerend goed in Nederland geleverd heeft, spreekt van zelf. Op het jaargeding en op den rol, dien dit bij den eigendomsoverdracht vervulde, heeft hij de aandacht niet gevestigd en er nauwlijks ter loops van gesproken. Dat wekte bij mij den lust op om wat ik over deze stof had opgeteekend thans tot een geheel te verwerken, te meer omdat het onderwerp, zoover mij bekend is, nog door niemand werd behandeld.

[1] Bijdrage tot de kennis van de ontwikkeling der eigendoms overdracht van onroerend goed in Nederland. Assen 1887.

Ik neem mijn punt van uitgang in de handvesten, door Willem II en Floris V aan eenige Hollandsche steden gegeven. Zij vergunnen ons het eerst een blik te werpen op de rechtsgebruiken bij overgang van onroerend goed, zooals zich die in de voorafgegane eeuwen hadden gevormd. Gelijk bekend is, zijn het de handvesten van Haarlem en Delft, die het voorbeeld hebben gegeven en ten behoeve van Alkmaar, Medenblik en vele andere steden eenvoudig herhaald zijn.

In de handvest van Haarlem wordt bepaald: [1]

« Si quis patrimonium vel hereditatem alicuius mercatus fuerit et sub testimonio scabinorum sine reclamatione per annum et diem vel amplius possederit, possessor ipsius patrimonii vel hereditatis nulli post dictum terminum, etsi impetatur, tenebitur respondere.»

De zin is duidelijk. Het eenige wat toelichting kan behoeven is « sub testimonio scabinorum,» dat echter, naar de analogie, met zekerheid kan worden overgezet: « bij schepen kennis. » Maar hoe zullen, zoo kan men verder vragen, schepenen weten, dat de kooper een jaar onaangevochten bezeten heeft? Het antwoord op die vraag blijft de Haarlemsche handvest ons schuldig, maar geeft gelukkig de Delftsche. Zij drukt zich dus uit: [2] « si quis . . . . mercatus fuerit presentibus scabinis, et sine reclamatione . . . . possederit. » Dus vordert zij een schepenkennis, niet van een onweersproken bezit gedurende een jaar, maar van den koop op een bepaalden tijd. De koop moet ten overstaan van schepenen zijn gesloten. Ik twijfel niet, of de handvest van Haarlem bedoelt hetzelfde en drukt zich slechts onduidelijk uit. Eigenlijk behooren schepenen beide te weten en te kennen: den dag van den koop,

[1] Ik houd mij aan de nauwkeurige uitgaaf der Handvesten van Haarlem, bij Joh. Enschedé, 1751, in folio. Die van het Oorkondenboek van Holland is gebrekkig.

[2] Ook de Delftsche handvest is in het Oorkondenboek naar een gebrekkig afschrift gedrukt. Ik bedien mij van de uitgaaf van Mr. Soutendam, achter zijn Keuren der stad Delft, 1870.

en dat er sedert dien een jaar is verstreken zonder dat iemand er tegen is opgekomen.

De verordening onderstelt blijkbaar, wat later algemeen is voorgeschreven, dat de koop van onroerend goed geschiedt ten overstaan van de schepenen, onder wier gebied het gelegen is. Wat Zeeland betreft, blijkt dit nader uit de handvest van Middelburg, die nog een kwart eeuw ouder is dan die der Hollandsche steden. Zij schrijft namelijk voor:

«Nullus oppidanus poterit donum [1] terre dare nisi ante scabinos de Middelburch; nullus extra commanentium poterit terram dare oppidano nisi ante scabinos de extra.»

Dus overdracht van erf voor de schepenen van de plaats, waar de verkooper thuis behoort; dat zal wel doorgaans tevens de plaats zijn, waar het erf gelegen is. Bij de keuren van Willem III van 1328 werd naderhand voor geheel Zeeland dit laatste verordend met deze woorden: «Elck mensch zal zijn lant (gebieden en) vergiften mit alsulcken scepenen als ten mailstede behoiren.» Dat dit ook in Holland algemeen gebruikelijk was lang voordat Karel V het in 1529 voorschreef, ja, reeds in de eerste helft der dertiende eeuw, maakt onze bepaling in de handvesten der Hollandsche steden zeer waarschijnlijk. Wie op deze wijs den koop gesloten had, werd na een jaar van rustig bezit onaantastbaar eigenaar. Reden genoeg voor een ieder om zich aan het voorschrift te houden; [2] te meer daar het slechts de bevestiging van den koop, de zoogenaamde gift, betrof. Men kon den koop aangaan waar en hoe men wilde: meestal deed men het in een herberg met uitreiking eener Godspenning, in gezelschap van gasten, die wijnkooplieden of lijfkooplieden werden genoemd, omdat zij in levenden lijve bij

[1] De uitgaven, alle naar afschriften genomen, lezen „dominium dare", hetwelk naar analogie der handvesten, later naar deze gevolgd, te herstellen is.

[2] Natuurlijk zijn uit te zonderen de groote heeren en de aanzienlijke corporatiën, die niemands bevestiging van hare acten behoeven. Zij „tradunt per cartam."

de onderhandeling tegenwoordig waren en den wijn hielpen drinken, die bij deze gelegenheid geschonken werd. Zij dienden partijen tot getuigen van het bedongene, [1] tot tijd en wijle dat de overgift van het gekochte tegen uitreiking van den prijs met de vereischte plechtigheden, in tegenwoordigheid van schepenen plaats greep. Van die plechtigheden kan ik hier zwijgen, even als van het bieden van den koop aan hen, die wegens aanboorte of andersins tot voorkoop of naasting gerechtigd waren. De heer Wessels Boer heeft daarover met voldoende nauwkeurigheid gehandeld.

Binnen jaar en dag (d. i. een jaar en zes weken), wij vernemen het, kon zulk een voor schepenen voltrokken koop nog in rechten aangetast worden, en om die reden liet de kooper zich dan ook doorgaans het gekochte nog een jaar en dag lang door den verkooper waren of garandeeren. Doch een ander middel stond hem ten dienst om zijn bezit al vroeger tot onaantastelijk eigendom te laten versterken. Dezelfde handvesten van Haarlem en Delft leeren ons dit in een artikel, waarop de heer Wessels Boer, ik weet niet om welke reden, verzuimd heeft te wijzen. Het luidt als volgt:

« Preterea in eodem oppido constituta sunt tria iudicia annualia: primum proxima feria tercia post epiphaniam, secundum post octavam pasche secunda feria, tercium feria secunda post festum Johannis Baptiste. Que ad hoc sunt instituta, ut quilibet oppidanus existens in possessione alicuius hereditatis in quolibet predictorum iudiciorum compareat et ibidem super hereditate, si sit qui impetat, conveniatur; si vero non conveniatur ipse postmodum iuxta sententiam scabinorum quiete hereditatem suam possideat. Et dicta iudicia in ecclesia sunt indicenda. Quieta vero hereditatis possessio non potest confirmari et probari nisi per scabinos vel iuratos. » [2]

---

[1] De Oudste Rechten van Dordrecht, door mijn broeder, wijlen Mr. J. A. Fruin, uitgegeven, bevatten een voorbeeld van zulk een verklaring van wijnkooplieden, betreffende een verkocht erf. II, blz. 40.

[2] Ik geef den tekst der Haarlemsche handvest, waarvan de Delftsche op geen wezenlijk punt verschilt, en die voor Alkmaar en de verdere steden letterlijk herhaald werd.

Wij zien het, het doel, waarmede deze jaargedingen worden ingesteld, omvat veel meer dan het bekrachtigen van bezit, door koop verkregen. Elk bezit van onroerend goed, om het even waaruit voortgesproten, uit erfenis en uit panding of vroning, zoowel als uit koop, wordt er door gebaat. Elk bezitter van huis of erf kan in een der drie jaargedingen een ieder uitdagen om hem zijn recht te betwisten, en, treedt geen bestrijder op, zich door de schepenen den vasten eigendom laten toekennen.

Wie zijn nu de rechters in dat jaargeding?

Vreemd genoeg, dezelfde die de gewone vierschaar bekleeden, en, voor zoo ver wij kunnen nagaan, verschilt de procedure van het jaargeding ook niet wezenlijk van die van de vierschaar. Waarom dan, mag men vragen, jaargedingen ingesteld, waar schijnbaar althans de vierschaar even goed had kunnen dienen?

Het antwoord op deze vraag zou moeilijk te geven zijn, indien wij uitsluitend met de bescheiden van de Hollandsche rechtspraak te rade moesten gaan. Immers het ontbreekt ons voor eigenlijk Holland aan een algemeen landrecht, waarop de voorrechten der steden uitzondering maken. Maar voor Zeeland kennen wij zulk een algemeen recht, in meerdere, gewijzigde, vormen. De oudste redactie der Keur, die tot ons is gekomen, [1] dagteekent van voor 1258, dus uit den tijd ongeveer, waartoe de handvest van Haarlem behoort. Zij verspreidt zoo al niet een helder dan toch, bij gebrek aan beter, een hoogst welkom licht over de rechtsgebruiken van Zeeland niet alleen, maar ook over die van het toenmalige Holland, die wel in sommige opzichten aanmerkelijk ervan verschilden maar in andere er zeker vrij wel mede overeen kwamen. Waarom wij dan ook niet verzuimen willen ter beantwoording der boven geopperde vraag haar te raadplegen. [2]

---

[1] Vgl. mijn opstel over Waarheid, kenning en zeventuig, hiervoren blz. 6.

[2] Ik volg bij gebrek aan beter den tekst, dien het Oorkondenboek, II n°. 40, naar een gebrekkig afschrift er van geeft.

Zij onderscheidt twee rechtbanken: de schepenbank, die overal op het platte land het geheele jaar door recht spreekt, doch slechts in zaken van plaatselijk en van gering belang, en een jaargeding, eenmaal 's jaars naar het schijnt, door den Graaf in persoon met zijn welgeboren mannen te houden, waarin alle zaken van gewicht worden uitgewezen. Wat ons onderwerp betreft, de zoogenaamde landzaken behooren aan de schepenbanken (art. XXVI), en onder deze heeft men ook de gift van erf te begrijpen. [1]

Daarentegen wie zich zuiveren wil van een beschuldiging of van een kwaad gerucht heeft zich te stellen voor het jaargeding. De gewichtige bepaling, die hierop doelt, houdt in (art. LXXVI): « Quicunque ad annuale placitum per tres dies inconvictus [2] persstiterit, liber a duello et a juramento recedet. » In ruimeren zin, dezelfde bepaling dus, die wij, enger begrensd, in de handvesten der Hollandsche steden ten gunste van hem die onroerend goed bezit, hebben aangetroffen.

Het jaarding pleegt drie dagen achtereen te duren. Wie zich gedurende deze ter verantwoording van zijn goed recht aan een ieders aanklacht heeft blootgesteld en door niemand aangesproken werd, gaat voortaan vrij van alle rechtsvervolging: hij heeft zich noch door zijn eed en dien zijner magen, noch door het gerechtelijk tweegevecht (de twee voorname rechtsmiddelen, voordat 's Graven waarheid den kamp verdrongen had) van de aangewreven schuld meer te zuiveren. Overgebracht in de rechtstoestanden der steden en beperkt tot de aanspraak op grondeigendom, moet dus de bepaling luiden, zooals zij werkelijk in de handvesten van

---

[1] Dit volgt reeds uit den aard der zaak, maar bovendien zegt de latere keur van Floris V, (Oorkbk. II, n°. 747) met zoo veel woorden: „eygendom van erven, die sal staen tscependomme" (art. IV).

[2] De tekst van het Oorkondenboek geeft „convictus", wat onzin is, en verbeterd kan worden uit de zeer oude, zoo niet gelijktijdige, vertalingen, in het Rijksarchief in hschr. bewaard: „Soe wie in den jaerdinghe III daghen blijvet onverwonnen". „Quiconque demeure en plait de l'an non convaincu par trois jours".

Haarlem en Delft voorkomt: wie zich in een der drie jaargedingen ter verantwoording stelt van zijn bezit van huis of erf en door niemand wordt aangesproken, zal bij vonnis van schepenen voortaan in het rustig bezit gehandhaafd blijven.

Maar mag men hetgeen de landkeur van Zeeland over het rechtsgebruik in dat gewest leert, toepassen op Holland, waarin Delft, en op Kennemerland, waarin Haarlem gelegen is? Hebben daar dan ook graafgedingen bestaan, als in Zeeland? Van Holland moge dit twijfelachtig wezen, van Kennemerland is het buiten twijfel. De oudste handvest van het landschap, van 1292, [1] gewaagt er van; doch daar zij veel minder uitvoerig is dan de Zeeuwsche keur, laat zij ons in het onzekere, of ook voor het Kennemer jaargeding een verdachte zich zuiveren kon op de in Zeeland gebruikelijke wijze. Haar zwijgen geeft evenwel geen recht, zelfs geen aanleiding, om tot het tegendeel te besluiten van wat de analogie waarschijnlijk maakt.

Mogen wij op dezen grond aannemen, dat het Kennemer recht hierin niet van het Zeeuwsche verschilde, dan begrijpen wij lichtelijk hoe aan de hoofdplaats van het gewest, aan Haarlem, toen het tot een stad verheven en met een eigen rechtspraak bedeeld werd, ook een bijzonder jaargeding werd toegestaan, met sommige attributen van het graafgeding toegerust. Men had kunnen volstaan met eenvoudig de schepenbank der stad te machtigen tot wat voor het platteland aan het gewone jaargeding bleef voorbehouden. Maar op beide wijzen kon het doel, dat men voorhad, bereikt worden, en de wijs, die men verkoos, bracht oogenschijnlijk een niet zoo diepe verandering in het rechtswezen te weeg, dan de andere gedaan zou hebben.

Dat voor Delft hetzelfde als voor Haarlem werd bepaald, pleit voor het vermoeden, dat ook in het district, waartoe die stad tot nog toe

[1] Oorkondenboek, II, n°. 816.

behoord had, een soortgelijk jaargeding bestond.[1] Wat deze op zich zelf waarschijnlijke gissing nog aannemelijker maakt is een spreekwijze, die wij in de stad bij het rechtswezen in zwang vinden. Voor het poortgeding een actie op een huis of erf instellen heet daar: een huis of erve « mitter gadinghe (of op een gadinghe) aanspreken ».[2] Gading nu is een andere naam voor graafgeding. De uitdrukking schijnt dus de herinnering aan een alouden toestand te bewaren.

Van een graafgeding in Zuidholland hooren wij evenmin gewagen, maar wel van een Hof, dat insgelijks een hoogere rechtspraak over het geheele kwartier bezat. Of dit hetzelfde voorrecht had als wij van het jaargeding van Zeeland vermeld vonden en van het graafgeding van Kennemerland onderstelden, blijft onzeker. Doch met zekerheid weten wij, dat toen Dordrecht omstreeks 1220 zijn stedelijke handvest ontving, er geen jaargeding voor de stad werd ingesteld. Wij weten dit zeker, niet zoo zeer omdat de handvest er van zwijgt, want in zulke zaken is ex silentio een bewijs niet af te leiden, maar omdat zulk een jaargeding eerst later, in 1315, op verzoek der poorters, door graaf Willem III verleend werd. De handvest, waarbij dit geschiedde, is voor ons onderwerp van bijzonder belang. Het gedeelte, waarop het aankomt, luidt als volgt:

« . . . dat men alle jaere des dinsendaghes des woensdaghes ende des donnersdaghes na beloken paeschen ende na beloken sinxen [pinksteren] ende na den versworen [kopper] maandach van carst-

---

[1] Misschien was het zulk een jaargeding, waarin Dirk V zijn giftbrief van 1083 (Oorkb. I, nº. 89) aan Egmond bezegelde of gezegd wordt te hebben bezegeld, wat in dit geval op hetzelfde neerkomt. Het geschiedde „publice in Flardinge coram populi multitudine". Vlaardingen nu was de hoofdstad van het kwartier, voordat Delft den voorrang verwierf.

[2] Zie de dingtaal van Delft, (N. Bijdr. v. Rechtsgel. 1878, blz. 196). De dingtaal is in haar geheel zeer belangrijk, omdat zij ons de procedure voor het poortgeding in zake van aanspraak op een huis of erf, door een ander bezeten, aanschouwelijk maakt; maar voor het onderwerp, dat wij behandelen, geeft zij verder geen licht.

daghe ghedingen houden sal, dat men heten sal porterghedinge. Ende so wie die binnen Dordrecht ende binnen anders dat ter vriede [vrijhede] van Dordrecht toebehoert, an erve oft an huze coemt met cope met huwelike of met dat hem ghegheven wort, of anecoemt van besterfte of met pandinghe na den rechte van der stede vorseit, ende dat betoeghet int poortergedinghe, ende na dier tijt, dat hijt enewarven int poorterghedinge betoecht heeft, besit een jaer ende enen dach onghekalengiert: dat hem na dier tijt gheenrehande antale noch gheenrehande calaingie deeren en sal an swilken [zulken] goede van iemens weghe, des dat goet voermaels gheweest hadde, het ne ware dat sake dat iement, die op swilken goede te secgen hadde, alle die tijt buten slands gheweest hadde ende dat kenlic ware, die mochte binnen den eersten sesse weken van dien dat bi binnen Dordrecht quame swilc goet aentalen ende recht daer of vordren van datter up te secgen hadde, ende alle dese vorscreven dinghen sijn gedaen behoudelike verweesden kinderen haers rechts, na den rechte dat van outs binnen Dordrecht gheweest heeft, dats te weten dat ne gheene wezekinderen goet vervremden en mach noch onterven van goede si in versterven ende vor oghen es, hen si bi haeren gheboren voeghet ende bi haeren ghemenen vrinden ende omme haeren orbaere ende vor scepenen.» [1]

Wij vinden hier het geding en het doel, dat men er mee beoogde, veel duidelijker beschreven dan in de oudere handvesten der Noordhollandsche steden. Wij zien dat het den naam van poortgeding, in plaats van graafgeding had aangenomen; dat het drie dagen achtereen duurde; dat de bezitter beginnen moest met er zijn titel van bezit te betoogen en dat hij dan nog een jaar en dag bloot gesteld bleef aan tegenspraak, doch als die uitbleef voor goed in den eigendom werd bevestigd. Op de voorbehouden rechten van uitlandigen en weezen behoeven wij hier niet nader

[1] Van de Wall, blz. 141.

in te gaan. Opmerking daarentegen verdient de samenkoppeling van de twee bepalingen, die in de hollandsche steden gescheiden waren. In deze verkreeg hij, die ten overstaan van schepenen gekocht had, na jaar en dag van ongestoord bezit den bestendigen eigendom, en kon hij buitendien, evenals elke bezitter onder anderen titel, terstond den vollen eigendom verwerven door zich op het jaargeding ter verantwoording van zijn aanspraak aan eens ieders aanklacht bloot te geven. In de Dortsche handvest daarentegen worden, ten behoeve der tegensprekers, beide vereischten samengevat. De kooper moet zijn titel van bezit betoogen in het poortgeding, en dan nog een jaar afwachten of iemand ertegen in verzet wil komen. De ondervinding had waarschijnlijk het wenschelijke van deze wijziging geleerd. Tweeerlei soort van tegenspraak tegen de overdracht van onroerend goed was het meest te verwachten. Nabestaanden van den verkooper of andere gerechtigden mochten opkomen om den koop te naasten. Hun ten gevalle werd op de meeste plaatsen gevorderd, dat de koop drie Zondagen achtereen in de kerk « geboden », en eerst na aldus « volboden » te zijn gesloten werd. Maar omstreeks den tijd van Graaf Willem III was daar nog bijgekomen, dat op onroerend goed niet zelden renten waren gevestigd, wier houders uit dien hoofde belang hadden bij het overdragen van het goed, hetwelk het pand was van hun jaarlijksche vordering. De tijd van twee of drie weken was zeker wat kort om daarbinnen het opkomen van zulke belanghebbenden te beperken, en de gewoonte, die zich gevestigd had, dat de verkooper het goed nog jaar en dag den kooper garandeerde, bracht van zelf mee, zoolang ook gelegenheid te geven om in verzet te komen. De handvest van Dordrecht had dus meer het belang van het algemeen dan dat van kooper of verkooper op het oog.

Hoe de zaak bij het poortgeding te Dordrecht behandeld werd, kunnen wij vernemen uit de daarop betrekkelijke dingtaal, die gelukkig tot ons is gekomen en door mijn broeder, wijlen Mr.

J. A. Fruin, is uitgegeven in «de oudste rechten der stad Dordrecht». [1]

Nadat door den schout het jaargeding [2] op plechtige wijze is gebannen, leest de klerk al de schepenbrieven, die ten bewijze van eigendom zijn overgelegd, dus ook alle schepenkennissen van voor hen verleden koop of verkoop, voor; waarop de schout, naar vonnis van schepenen, vraagt, wie tegen een dier brieven achten, d. i. zich verzetten, wil. Komt dan geen klager opdagen tegen eenigen der voorgelezen brieven, dan wijzen schepenen voor recht «dat de schout den eenen uten voorgelezen brieven bannen sal ende den anderen der weder in, met een verdeban (een vredeban), na den recht van der stede». En zoo doet dan ook de schout, met verbod aan een iegelijk om den kooper in zijn bezit te storen, «hy en comt binnen jaer ende daghe ende spreektse aen alhier te vierschair als recht is». Een keur van 1358 heldert de toedracht nog nader op; zij bepaalt op welke wijs een poorter, die land gekocht heeft buiten de stadsvrijheid, zijn brieven van dien koop door schepenen der stad bezegeld kan krijgen. «Also varre als hi dat doet (zegt de keur), so mach hi dat goet verbieden int jaergedinghe ende besit hi dan dat goet jaer ende dach na dien jaerghedinghe onghekalengiert van yemanden, so en sullen hem geen brieven van gelooften (d. i. van beloofde renten) noch van sculden ontstade doen an dien goede». [3]

Wij zien hieruit dat, gelijk de voorafgaande geboden in de kerk inzonderheid ten behoeve der naasters waren verordend, zoo het jaar van klagen na den verdeban, vooral ten dienste der schuldeischers van den verkooper was open gehouden.

Wij begrijpen verder uit het voorbeeld van Dordrecht nu ook, op welke wijs ongeveer wij te Haarlem en te Delft het verband tusschen de beide bepalingen, ten opzichte van het bekrachtigen

---

[1] I blz. 375.

[2] Wat in de handvest poortgeding heet, heet in de dingtaal jaargeding: beide zijn woorden van gelijke beteekenis.

[3] I bl. 93.

van den koop van erve, ons hebben voor te stellen. Met de noodige wijzigingen zal het zich daar wel even als te Dordrecht hebben toegedragen: de schepenbrieven zullen er in het poortgeding « betoogd » en voorgelezen en aan ieders tegenspraak onderworpen zijn geworden.

Nevens Dordrecht is er geen Hollandsche stad, omtrent wier rechtsgebruiken wij zoo goed zijn ingelicht als Leiden. Wij zijn door de uitgaven van de heeren Hamaker en Blok in het bezit van een volledige reeks keurboeken en van een menigte kenningen en rechterlijke uitspraken, en kunnen ons daarbij bedienen van de voorlichting van den heer Nortier, helaas op jeugdigen leeftijd aan de wetenschap ontvallen, wiens proefschrift een bijdrage bevat tot de kennis van het burgerlijk proces in de XVe eeuw binnen de stad Leiden. Wij willen daarom bij voorkeur de eigenaardigheid van het poortding te Leiden, ter vergelijking met dat van Dordrecht, beschouwen.

Vooraf dient te worden opgemerkt, dat bij geen der tot ons gekomen grafelijke handvesten zulk een rechtbank te Leiden is ingesteld; en, hoewel er waarschijnlijk een handvest van Willem II verloren is gegaan, is het, mijns inziens, toch hoogst onwaarschijnlijk, dat deze daaromtrent iets bepaald zal hebben. Ik vermoed veeleer, dat de stadsregeering, die al van ouds het recht had van keuren maken, eigenmachtig zich die instelling, naar het voorbeeld van Haarlem en Delft, zal gegeven hebben. De wijs waarop het oudste keurboek, dat nog uit de XIVe eeuw dagteekent, over de zaak spreekt, geeft aan dat vermoeden een goeden grond. Wij lezen daar: « Item men sel poortdinghe dinghen vierwerven 's jairs » enz, [1] juist als had men hier nog de oorspronkelijke keur voor zich, waarbij, veel vroeger, het geding werd ingesteld. Opmerking verdient verder, dat te Leiden vier en niet drie maal 's jaars, zoo als elders, het poortding

---

[1] Keurb. van 1406, III, § VI, overgenomen uit het keurb. van vóór 1400. Zie uitg. Hamaker blz. 24, 101.

gehouden wordt, even als men daar, in plaats van het meer gewone getal van zeven schepenen, er acht aantreft. Naar reden van dit verschil te gissen, zou hier niet te pas komen. Maar vee vreemder nog is het, dat noch in de keur noch in andere rechtsbronnen iets blijkt van het doel, hetwelk naar luid der handvesten van Delft en Haarlem, met het instellen van zulke jaardingen werd beoogd. Wij vinden namelijk niet, dat de bezitter van een erf zich voor het poortding van Leiden in den eigendom placht te laten bevestigen. Wel zijn de oude poortdingboeken verloren gegaan, (het nog overgeblevene vangt eerst aan met 1443) en zou het dus kunnen zijn, dat voorheen ook in het Leidsche poortgeding de overdracht van onroerend goed met een vredeban bevestigd werd, en dat dit later eerst in onbruik is geraakt, maar ik kan het toch niet gelooven. Het komt mij meer dan onwaarschijnlijk voor, dat dan geen enkel spoor van dit oude gebruik in eenige rechtsbron zou zijn overgebleven. Ook vindt men in andere steden aanmerkelijke afwijkingen van het gewone gebruik bij het poortgeding in zwang. Zoo b. v. te Rotterdam, waar, ter loops zij het aangemerkt, ook niet bij handvest dit geding was ingesteld. Daar staat in de oudste keur bepaald, dat de verkooper van een erf de gift ervan zal geven voor schout en schepenen in het poortding (§ 61). Een eenvoudig verlijden van den koop voor twee schepenen te allen tijde van het jaar, zooals te Leiden en elders, is dus hier niet voldoende; men behoort er den koop voor het gerecht in het jaargeding op vaste tijden te verlijden. Zoo moet het ons te minder verwonderen, dat wij te Leiden bij het poortgeding weer een andere eigenaardigheid aantreffen. De Leidsche koopbrieven, door den heer Wessels Boer als bijlage B. achter zijn proefschrift gedrukt, verraden niet het minste verband, van wat aard ook, met het poortgeding. Maar daarentegen wordt er in dat geding van gansch andere zaken gehandeld, waarvan en te Haarlem en te Delft en te Dordrecht geen sprake is. In de aangehaalde keur wordt voorgeschreven: « Voirt van eenige scoude, die yement den anderen verliet, of daer hi of verwonnen wort

mit aftendaghe op die dinghdach voirscr.: die sal men betalen binnen 14 daghe dair nae dat die scoude verliet of verwonnen worde, gelijc of hi ghewilcoert hadde ghelt of verloren pand upten blawen stien.»

Dit voorschrift behoeft eenige toelichting. In het oud-hollandsch recht onderscheidt men twee hoofdsoorten van schuld: bekende en onbekende, in het latijn « certificatum » en « non certificatum » geheeten. Bekende schuld is die aan schepenen bekend is en waarvan schepenbrieven voorhanden zijn, zoodat zij door den schuldenaar niet geloochend kan worden. Zij is gerechtelijk in te winnen op last van het nedergerecht, zoodra de dag van betaling verschenen is. Dit komt overeen met de algemeene opvatting van wat het nedergerecht vermag. Elk misdrijf, waarvan iemand op heeter daad betrapt wordt, mag onverwijld door den lageren rechter gestraft worden, zelfs met den dood bij een halsmisdaad. De Zeeuwsche landkeur van Floris den Voogd spreekt dit ten stelligste uit. [1] Welnu, bekende schuld is even klaarblijkelijk als een misdaad waarvan men iemand op heeter daad betrapt. Het nedergerecht doet ze daarom ook onmiddellijk betalen en straft hem die in gebreke blijft. [2]

Geheel anders is het gesteld met onbekende schuld. Daarvan moet eerst bewezen worden dat zij verschuldigd is, en dat mag niet voor het nedergerecht geschieden. De Zeeuwsche keur zegt: « Nulli fiet justitia, qui ad hanc choram pertinet (de poorters van Middelburg worden dus uitgezonderd) de debito non certificato nisi in annuali placito, nisi coram comite vel eius castellano fuerit compromissum » (art. XXXVII). Van onbekende schuld moet dus uitsluitend in het jaargeding gehandeld worden. En dat is het wat de Leidsche keur, boven aangehaald, bedoelt.

---

[1] Art. XXII.

[2] Met bekende schuld worden gelijk gesteld huishuur en landpacht binnen 's jaars, doch zijn zij eens verjaard, dan behooren ook zij tot de onbekende.

Welk een menigte van zaken zoo doende voor het jaargeding betrokken worden, begrijpen wij bij het minste nadenken. Bijna alle civiele actiën lossen zich in een schuldvordering op, en zijn daarom in het jaargeding te behandelen. Doorgaans worden scade en scoude, [1] als bijeen behoorend, tegelijk genoemd, en dan begrijpt men daaronder in Holland nagenoeg alles wat in Zeeland onder roof en kracht verstaan wordt.

Dat het onvermijdelijk noodig was aan de steden, zoodra zij haar eigen rechtspraak verwierven, het rechten ook over deze soort van zaken toe te kennen, spreekt van zelf. Zelfs aan het dorpsgerecht kon men het kwalijk onthouden, inzonderheid daar waar het graafgeding slechts zelden, doorgaans niet meer dan eenmaal 's jaars, gehouden werd, gelijk in Zeeland. Wij vinden dan ook al betrekkelijk vroeg hetgeen aan de Hollandsche steden was toegestaan, aan dorpen in Zeeland verleend. Het oudste voorbeeld, mij bekend, betreft de heerlijkheid van Haamstede. Heer Witte, Floris' bastaard, begunstigde haar in het jaar 1300 met een uitvoerige keur, [1] waarin o. a. de volgende bepaling voorkomt:

« Te drien tyden binnen den jare salmen dingen om penninck scult [onbekende schuld], ende daerof sal men bod leggen [men zal die rechtsdagen aankondigen] t'Sonnendaegs nae Sinte Jans dage midsomer, Sonnendaegs na Sinte Martijns dage in die winter ende Sonnendaegs nae versworen Maendage, die naast coemt Derthiendaghe; ende elcke weke, die naest coemt desen voornoemden Sonnendage die sal open wesen te dingene omme penninc scult; ende soe wie omme penninc scult dingen wille in eenig van desen weecken, die salt den anderen doen te wetene sonnendaeghs alsmen gebot legt. »

Wij hebben hier, zonder den naam, het jaargeding blijkbaar voor deze heerlijkheid in het bijzonder ingesteld. Dat de graaf niet achter zal zijn gebleven bij zijn leenman, maar een gelijk voor-

---

[1] Bij v. Mieris, II, blz. 18, § 25.

recht aan zijn steden en wellicht ook aan sommige zijner vrije ambachten zal hebben toegestaan, is hoogst waarschijnlijk, al kunnen wij het bij gebrek aan bescheiden niet aantoonen. Zooveel weten wij althans, dat niet later dan 1328 het recht aan het gansche land van Zeeland gemeen is gemaakt. De handvesten, in dat jaar door Willem de Goede aan Beooster en Bewester Schelde gegeven, [1] bevestigen vooreerst het recht, dat van ouds aan de nedergerechten toekwam, om van bekende schuld te vonnissen, en schrijven daarop, ten opzichte van onbekende schuld, het volgende voor:

« Alle scout van inlandsche lieden, dat scepenen niet en kennen, daer salmen of dinghen binnen vijf tyden binden jare, tot elcker tijt acht dagen. Die eerste tijt sal ingaen des Sonnendaghes na beloken Paschen » enz. «So wie opten anderen klaghen wille van onbekender scout, die salne [zal hem] doen daghen opten eersten Sonnendagh van den vijf tyden voors. [2]

Opmerkelijk is het, dat hier voor het platte land vijf jaargedingen [3] verordend worden, gelijk Leiden er vier bezat en Schoonhoven aan den anderen kant slechts een enkel. [4] Wij hebben dus aan het getal niet te hechten, en zijn zeker niet gerechtigd om uit de « tria annua placita » der Hollandsche handvesten af te leiden, dat deze uit de « echte dingen » van den Germaanschen voortijd zullen afstammen. De mogelijkheid is niet te ontkennen, maar voldoende grond om het aan te nemen ontbreekt, althans mijns inziens.

De keur van Willem III geldt alleen voor het platte land. Zij

---

[1] Bij van Mieris, II, 418, 451.

[2] Deze bepaling wordt nader uitgelegd door de breeder omschrijving er van in de keur van Vossemaer, bij Ermerins, Zeeuwsche Oudheden, II blz. 269.

[3] Dat het inderdaad jaargedingen zijn, zegt de Nieuwe Wilkoer van Duivelant, van 1493, met zooveel woorden: „art. XCII: dat men alle de vijff jaergedingen binnen acht dagen ofdyngen sal" enz. Bij Ermerins, Zeeuwsche Oudheden, VIII, blz. 271.

[4] Handv. van 1396, bij van Mieris, III, 651.

werd gegeven, « behouden onse poortren van Middelburg (en andere steden) haer rechts,» en in de stedelijke handvesten van voor dien tijd zoeken wij naar een soortgelijke bepaling te vergeefs. Maar dat de steden bij het platte land niet achter werden gesteld, dat zij integendeel reeds voordat deze keuren werden uitgevaardigd het recht der jaargedingen, ten behoeve der schuldvordering, zullen bezeten en uitgeoefend hebben, is niet te betwijfelen, al kunnen wij er het bewijs niet voor leveren. In de handvesten van later tot stad verheven plaatsen komt ook meestal zulk een bepaling voor. [1]

Ik sprak reeds mijn gevoelen uit, dat ook de steden van Holland, wier handvesten er geen melding van maken, evenwel, zoo goed als de overige, haar jaargedingen zullen bezeten hebben. Dit wordt op zeer bijzondere wijs door het voorbeeld van Dordrecht waarschijnlijk gemaakt. Wij zagen dat die stad, bij haar handvest van 1315, de vergunning verkreeg om drie poortdingen te houden, gelijk Delft en Haarlem ze van ouds bezaten, ter bevestiging van het bezit in onroerend goed. Thans wil ik er de aandacht op vestigen, dat in dit handvest geen gewag wordt gemaakt van rechtspraak op die gedingen in zake van onbekende schuld. En dat wel om een afdoende reden: immers voor deze zaken bezat de stad haar bijzonder jaargeding. Van de Wall heeft niet verzuimd het op te merken. « Met deze Poortergedingen (zegt hij) moet men niet verwarren de gedingen van St. Pieter, St. Jan en St. Maarten, die nu nog jaarlijks gehouden worden en in welke de poorters elkander tot voldoening van schulden aanspreken.» [2]

Welke van deze tweeërlei jaargedingen de oudste waren, laat de geleerde schrijver in het midden. Het is ook moeilijk uit te maken; doch ik geloof, dat uit den aard der zaak volgen moet, dat die voor

[1] Zie b. v. de handvesten van Tolen van 1366 en van 1409 (v. Mieris III, 201 en IV, 120.) Eerst kreeg deze plaats vier en vervolgens zes jaargedingen voor onbekende schuld.

[2] Handv. v. D., blz. 142 aant.

schuldvordering aan de andere zijn voorafgegaan. Zeker is het, dat zij deze hebben overleefd. Zij zijn blijven bestaan ook nadat de Staten van Holland in 1580 een nieuwe orde op de rechtspraak voor de geheele provincie hadden voorgeschreven; zoo zeer was de burgerij er aan gewoon geraakt. De stadskeur, die ze met den nieuwen vorm van rechtspraak in verband bracht, is ons door van de Wall bewaard. [1] Wij leeren er o. a. uit, dat de weten of citatiën op den Zaterdag of Zondag, aan den rechtsdag voorafgaande, plachten aan te vangen, dus overeenkomstig de gewoonte, die wij in Zeeland en Holland overal hebben aangetroffen.

Ik voorzie hier een bekenking, die uit het tot nog toe besprokene als van zelf schijnt voort te vloeien. Is het niet overal gegaan, zal men vragen, zoo als wij het te Dordrecht zagen gebeuren? Is niet overal de vordering van onbekende schuld aan andere jaargedingen gebonden dan de bevestiging in het bezit van onroerend goed? In de handvesten van Haarlem en van Delft, en in haar menigvuldige herhalingen ten behoeve van andere steden, vinden wij de judicia annua steeds en uitsluitend ten dienste der grondbezitters ingesteld, en hooren wij niets van een rechtspraak op die dagen in zake van schuldvordering. Daarentegen doelt de keur van Leiden uitsluitend op invordering van schuld, en gewaagt niet van bevestiging van bezit in onroerend goed. Te Dordrecht vindt men voor elk dier onderwerpen afzonderlijke jaardingen in zwang. Moet men dan niet overal tusschen de eene en de andere soort onderscheiden?

Ik wil het niet stellig ontkennen. Maar waarschijnlijk acht ik het toch niet. De namen zijn dezelfde: de jaardingen van Leiden ten behoeve der schuldvordering en de jaardingen te Dordrecht ten behoeve van het bezit van erven heeten beide poortdingen, en zoo ook de judicia annua van Delft en van Haarlem. Een en dezelfde naam voor twee verschillende instellingen: is dat waar-

---

[1] Blz. 1410.

schijnlijk? Daarentegen, bij onze nog zoo gebrekkige kennis van het rechtswezen der Middeneeuwen schijnt het volstrekt niet zonderling, dat wij in de verschillende steden slechts van die bevoegdheid van het poortgeding hooren gewagen, die er op den voorgrond staat. En van ééne stad althans kan ik bewijzen, dat het poortgeding over de tweeërlei zaken evenzeer recht pleegt. Het is Rotterdam. Zijn oudste keurboek van omstreeks 1400 handelt in art. 77 van de schulden, die in het poortding verwonnen worden of die men er verlijdt, en in art. 61 van de erven, waarvan men een gifte geeft voor rechter en schepenen in het poortding. Zelfs van een derde soort van zaken, aan het poortding voorbehouden, wordt in art. 62 melding gemaakt: alleen in het poortding mag men zijn goed als leen aan een ander opdragen. [1] Een toeval is het, dat wij dit een en ander van Rotterdam te weten komen. In de handvest, waarbij het in 1340 zijn stadsrecht bekwam, is zelfs geen sprake van het geheele poortgeding. Ik vestig hierop de aandacht, om te stelliger aan te toonen, hoe weinig bewijskracht bij de Nederlandsche rechtsgeschiedenis aan het «silentium» mag worden gehecht.

Mettertijd is het poortding bijna overal overvleugeld en verdrongen door de gewone vierschaar. Te Leiden werd het in 1536 uitdrukkelijk afgeschaft. Denkelijk is het in de meeste steden, in de eene wat vroeger, in de andere wat later, in onbruik geraakt; te Dordrecht zagen wij het voor de schuldvordering nog na 1580 in wezen gehouden, maar dit schijnt een uitzondering op den regel te zijn. En het voorbeeld van Dordrecht zelf wijst er op, dat de bevoegdheid van het geding in zake van grondbezit de minste duurzaamheid bezat. Daaruit zou ik willen verklaren, dat in de XIVe eeuw het poortgeding haast overal voorkomt, als in het bijzonder voor schuldvordering bestemd. De rechtsregel, dat na

---

[1] In andere plaatsen, b. v. te Vlaardingen, was het opdragen van goed in leen te eenen male verboden. Zie de Handv. v. Vlaard. blz. 351.

jaar en dag de actie tegen den grondbezitter verjaard is, moest de behoefte aan den vredeban van het poortding in verreweg de meeste gevallen overbodig maken. Een schepenbrief was bewijs genoeg om mee te ageeren, als men werd aangesproken.

In zake van schuldvordering heeft het poortding de primitive procedure van het grafelijk jaargeding behouden. In het graafgeding, zooals het in de oudste keur van Zeeland voorkomt, staan den aangeklaagde hoofdzakelijk twee middelen van verdediging ten dienst: de eed, soms door volgeeden van magen of vrienden te versterken, en de kamp, het gerechtelijk tweegevecht. Dat laatste werd echter juist omstreeks het midden der XIIIe eenw, waaruit de Zeeuwsche keur dagteekent, meer en meer verdrongen door 's Graven waarheid en door de schepenkenning, die ik thans te liever laat rusten, omdat ik haar, in verband met andere rechtsgebruiken, onlangs uitvoerig heb besproken. Bij het poortgeding komt de kenning oorspronkelijk slechts in de tweede plaats te pas. Op den eed komt het voornamelijk aan. Wie om schuld wordt aangesproken moet lijen of verzaken: erkennen of ontkennen onder eede, dat hij schuldig is. Is hij bereid om onschoude te doen, zoo als men zegt, dan is hij van de zaak af. Uitgezonderd, zeggen de handvesten van Haarlem en Delft, in twee gevallen; « nisi de promissa manu, quod vulgo gheweddehand dicitur, [1] conveniatur, vel nisi per scabinos convincatur. » Als de schuldeischer kennis van schepenen (waarvan de schepenbrief mettertijd de gewone en bijna uitsluitende vorm wordt) kan bijbrengen, mag zijn tegenpartij geen onschoude doen. Evenmin als hij bewijzen kan, dat de andere zich

[1] Bij gewedde hand kan men zich verplichten ook in afwezen van schepenen. Het gebruik wordt in een Dortsche handvest van 1270 verklaard: „debita promissa seu recognita coram judice.., qui „gewaert rechter" vulgariter dicitur, et sex testibus vel pluribus, qui dictam promissionem seu recognitionem debitorum praedictorum ratione previa recognoscunt." V. d. Wall p. 39, 69. — Te Amersfoort sprak men van „loven an der stat hant", wanneer men zijn belofte liet opteekenen in der stad register. Zie Mr. S. Muller, Inleiding tot de Utr. Rbr., blz. 153.

met gewedde hand heeft verbonden of, zoo als het Leidsche keurboek het uitdrukt, « ghewilcoert heeft ghelt of verloren pand.» [1] In die twee gevallen wordt de schuld geacht zoo goed als bekend te zijn. Maar overigens kan de om schuld aangesprokene zich met zijn eed verontschuldigen. Kan of durft hij om de een of andere reden dit niet doen, dan blijft hij doorgaans weg van het poortding, hoe herhaaldelijk ook gedaagd, en wint zoo doende tijd, maar om toch ten slotte overwonnen te worden « met aften dagen », als de allerlaatste termijn verstreken is. Komt hij daarentegen op en erkent hij zijn schuld, dan mag hij zijn onvermogen om terstond te voldoen bewijzen, en krijgt hij van den rechter vergunning om bij payementen op zekere termijnen zich te kwijten. Dit laatste schijnt mij toe een verzachting te zijn van betrekkelijk later tijd. De oorspronkelijke regel luidt eenvoudig: lijen of verzaken. Die schuld belijdt moet betalen of wordt overgegeven eerst veertien dagen lang in de bewaring van 's Graven bode, en daarna in handen van zijn schuldeischer, « ita (zeggen de handvesten der steden) quod ille debitorem pascet non vexando corpus eius et tenebit eum donec secum componet vel debita sua solvat ». Nog eenen grooten stap in den tijd terug en wij stooten op het gebruik der Romeinsche oudheid, dat den schuldeischer het recht toekent om zijn schuldenaar te verkoopen en zoo zich zelf met den behaalden prijs te betalen.

Het wezenlijke en in de gevolgen ook uiterst gewichtige verschil tuschen « debitum certificatum » en « non certificatum » kan, zoo ik mij niet vergis, ons verder nog dienen tot verklaring van iets, wat anders zeer zonderling moet schijnen.

De boete, die op een misdrijf is gesteld, wordt naar de rechtsbegrippen der middeneeuwen, geheel gelijk gesteld aan een schuldvordering, die de overheid ten laste van den misdadiger heeft, en die zij dus op de gewone wijze moet doen gelden. Zij behoort tot

[1] Blz. 25.

wat soms « 's heeren scade » [1] wordt genoemd; en tusschen de schade, dat is in dezen zin de schuldvordering, van den heer en die van zijn onderzaten, bestaat in rechten geen verschil. In Zeeland kan de Graaf zelfs de hem door zijn mannen ingewilligde bede niet van de onderhoorigen afvorderen, dan nadat hij vonnis van schepenen heeft verworven, hetwelk er hem het recht op toekent. De boete nu behoort tot de soort der onbekende schuld: de schuldenaar, in dit geval de misdrijver, heeft zich niet gewilkoerd; hij moet dus, als hij niet vrijwillig betaalt, worden aangesproken voor het jaargeding. Zoo vinden wij het ook inderdaad te Leiden in gebruik. Wie door den rechter (zegt het oudste keurboek) voor boete is aangesproken en gedaagd als recht is, zoo hij niet opkomt op zijn derden aftendag, verbeurt de boete, waarvoor hij was aangesproken. [2] De term van aftendag is aan het poortding eigen en bewijst reeds mijn beweren, hetwelk buitendien bevestigd wordt door de volgende uitzondering [3] op den regel, in een ander artikel gemaakt. « Alle cuerboeten, (heet het daar) die verbuert sijn, moet die rechter winnen mitten scepenen, also hi se dair toe heeft, so wanneer hi wil » — dus voor elke vierschaar — « ghelijc oft opten poirtdincstal wair.» Op den poortdingstal, d. i. voor het poortgeding, behoort dus eigenaardig de invordering van boeten te geschieden; alleen keurboeten zijn ook in de gewone vierschaar te innen. Het schijnt, bij het eerste aanzien, een daad van macht en niet van recht van den plaatselijken wetgever, dat hij deze uitzonderiug maakt. Het ging niet aan een ongewilkeurde, ongewedde schuld, al ware het ook 's Heeren schade, dus te bevoorrechten. In de oude handvest van Kennemerland had de Graaf zelf voorgeschreven: « Alle jare (dat is, het geheele jaar door) mach men ghedinge (nedergerechten) dinghen. . . . . Ende die rechter en sal en ghenen man panden om onghewedde boeten, die van dien ghedinge comt of

---

[1] Westfr. stadsr. I, blz. 401.

[2] Blz. 95, art. LXXIII.

[3] Blz. 23, art. II.

roeret; maer men sal se beyden (uitstellen) toet in dat Graefghedinghe ende daer verwinnen als recht is.» [1] Maakt op dezen algemeenen regel de Leidsche keur geen inbreuk? Misschien niet. Het zal de aandacht van den lezer niet ontsnapt zijn, dat de boeten, die in het jaargeding ingewonnen moeten worden, hier «ongewedde» worden geheeten. Dat doet een licht voor ons opgaan. Schuld, die met geweddehand is aangegaan, wordt bij het nedergerecht ingevorderd. Dus ook boete, die vooraf gewed of gewilkoerd is. Welnu, de keurboeten vloeien voort uit de stadskeur, dat is een willekeur, door schout en schepenen voor de gansche gemeente verordend en een ieder verbindend. «Quidquid (zegt de handvest van Leiden van 1266) per octo juratos et judicem ad utilitatem et promotionem opidi statutum et ordinatum fuerit ab omnibus erit approbandum et firmiter observandum». [2] De boeten, uit zulk een keur voortvloeiende, kunnen dus geacht worden door elk burger mede verwilkoerd te zijn, en uit dien hoofde verdienen zij werkelijk met gewilkoerde of gewedde schuld gelijk gesteld en voor het dagelijksch gerecht ingevorderd te worden.

Ziedaar in enkele hoofdtrekken althans de plaats geschetst, die naast de overige rechtbanken het jaargeding oudtijds in Holland en Zeeland bekleedde. De schets uitwerken kan ik verder niet, omdat daartoe in de rechtsbronnen, voor zoover zij thans toegankelijk zijn, de noodige gegevens ontbreken.

---

[1] Oorkb. II, n°. 816, blz. 375b.

[2] Oorkb. II n°. 151. Dat het artikel op het keuren maken doelt, blijkt ten overvloede uit de Hollandsche overzetting in de handvest van 1306, bij van Mieris, II blz. 55: „Voert soe wat bi achte scepenen ende bi den rechter ghecoert ende ghemaect wort," enz.

HET KLOOSTER TE DOORNSPIJK,

DOOR

Mr. P. VAN MEURS.

Het in 1841 uitgekomen derde deel van het Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden van A. J. van der Aa bevat op bladzijde 448 i. v. Doornspijk het volgende over het klooster aldaar:

«Het dorp Doornspijk, Doornenspijk of Doorenspijk, was eene zeer oude plaats, waar men reeds in het jaar 719, toen het bisdom Utrecht verrees, en de Veluwe daarvan een leen werd, een klooster stichtte. Het ligt 10 uur N. ten W. van Arnhem, 3/4 uur Z. ten W. van Elburg. In 805 komt het voor onder den naam Thornspijc, waar Graaf Wracharius, zoon van Brunhar, aan Ludgerus, den tienden Bisschop van Utrecht, reeds eenige goederen te Dorenspijc gaf. Vervolgens schonk Otto de Groote, in 950, bij zijnen openbaren brief van 12 Mei, ten behoeve van den Bisschoppelijken stoel onder Balderik, tot eenen vrijen eigendom het klooster binnen Thorspijc, met eene nieuwe steenen kerk, aldaar, met bosschen, wateren, visscherij en weiden, tot het voorschreven klooster en kerk. In 1270 werd dit klooster door de broeders van de orde der heilige maagd of Karmeliten in bezit genomen, en sedert is de plaats waarop dit klooster verder werd uitgebreid het Karmeliten—Hull genaamd».

De samenstellers van het Aardrijkskundig Woordenboek wendden zich indertijd tot de verschillende gemeentebesturen met het verzoek om opgaven betreffende hunne gemeenten. Voor Elburg

en Doornspijk nam toen de bij eerstgenoemde plaats wonende gepensioneerde kapitein G. Haasloop Werner die taak over, zoodat de artikelen over die plaatsen, waarvan het bovenstaande een gedeelte uitmaakt, van zijne hand zijn.

Geen wonder dus, dat in hoofdzaak de zelfde berichten worden gevonden in eene bijdrage van dezen schrijver, voorkomende in den Gelderschen Volksalmanak voor 1845, blz. 31 en vlg., getiteld Den Karmeliten-Hull (ook letterlijk opgenomen in de Wandelingen over de Veluwe van O. G. Heldring en G. Haasloop Werner, 1845, blz. 55 en vlg.). Echter wordt nu geen gewag gemaakt van de stichting des kloosters in 719, de naam Karmeliten-Hull blijkt een commentaar van den heer Haasloop te zijn voor Kernemelks-Hull, de komst der Karmelieten in 1270 wordt omstandiger verhaald in deze woorden: «Hetzelve (klooster) werd eerst bewoond door andere geestelijken, welke met die van Staveren zijn vertrokken en in het jaar 1270 door de broeders van de Heilige Maagd, die men ook Carmeliten en Vrouwenbroeders noemt, en destijds door geheel Europa en inzonderheid in deze landen verspreid werden, zijn vervangen geworden.» Voorts wordt het einde van het klooster aldus beschreven: «Kerk en klooster zijn verdwenen, de ringmuur is gesloopt en de fundamenten uitgedolven, en in de gracht is alleen nog een groote veldkei aanwezig. Het geheel is in een stuk hooiland herschapen. Zoo zijn dan ook hier de laatste sporen verdwenen! Och ja, de hooge watervloed van het jaar 1825, heeft het laatste overblijfsel, bestaande in eene boerenwoning met eenen steenen trapgevel en voor deze eene poort, met nog eene andere naastbijgelegene boerenwoning, de Bonenburg, weggespoeld, en wat de natuur begonnen heeft, hebben de menschen voltooid; zij hebben de overblijfselen van beide voor afbraak verkocht.»

W. J. Hofdijk neemt in zijn werk De Kloosterorden in Nederland deze berichten in het kort over, waar hij handelt over de Karmelieten.

P. H. Witkamp in zijn Aardrijkskundig Woordenboek van Nederland, 1e deel, blz. 282, maakt eveneens gewag van het Doornspijksche klooster, «dat reeds in de 8ste eeuw op den Karmelietenheuvel bloeide.»

Eindelijk bevatte onlangs de Navorscher (deel 35, blz. 271) eenige der bovenstaande berichten, waarop ik (deel 36, blz. 291) heb gevraagd, welke bewijsstukken voor die beweringen konden bijgebracht worden. Hierop kwam tot dusverre geen antwoord.

Ik wensch thans die verschillende opgaven aan de geschiedenis te toetsen.

Dat er in 719, «toen het bisdom Utrecht verrees, en de Veluwe daarvan een leen werd» (?), een klooster te Doornspijk zou gesticht zijn, — hiervoor vond ik geen bewijs. Het wordt dan ook alleen bij Van der Aa (1841) beweerd, niet meer in den Gelderschen Volksalmanak of de Wandelingen (1845).

Wat betreft de gift van eenige goederen onder Doornspijk, die graaf Wracharius, zoon van Brunhar, in 805 aan Ludgerus, den tienden bisschop van Utrecht, zou gedaan hebben, — dit bericht is juist, indien men voor den naam des schenkers leest Ludger, zoon van Redger, en Hiddo, zoon van Herewinus, en voor dien des begiftigden Ludger, eersten bisschop van Munster. [1] Ludger, de tiende bisschop van Utrecht, leefde eene halve eeuw later. Het verdient opmerking, dat in 794 Wrachar, zoon van Brunhar, eenige landerijen te Wichmond in de IJselgouw aan genoemden Munsterschen bisschop, toen nog slechts priester, schonk. [2] Hoe de heer Haasloop er toe kwam, den naam van den schenker dezer gift te interpoleeren in het charter van 805, kan ik niet verklaren.

Al is dus het feit, dat bisschop Ludger in 805 eenig land onder Doornspijk ontving, waar, zoo volgt daaruit nog geenszins, dat

[1] Mr. L. A. J. W. baron Sloet, Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutfen, n°. 24.

[2] A. W., n°. 15.

op hetzelve een klooster zou hebben gestaan, gelijk de schrijver door de vermelding schijnt te kennen te willen geven, duidelijk vooral in het opstel van 1845.

Het derde bericht, dat «Otto de Groote, in 950, bij zijnen openbaren brief van 12 Mei, ten behoeve van den Bisschoppelijken stoel onder Balderik, tot eenen vrijen eigendom schonk het klooster binnen Thorspijc, met eene nieuwe steenen kerk, aldaar, met bosschen, wateren, visscherij en weiden, tot het voorschreven klooster en kerk», is eveneens juist, indien men voor 12 Mei leest 20 April, en voor Thorspijc Tiel. De giftbrief is meermalen uitgegeven, het laatst bij Sloet, n°. 92. Hoe onze schrijver aan 12 Mei kwam, is gemakkelijk op te helderen: de brief is gedateerd XII kalendas Maii, en de heer Haasloop zal nu waarschijnlijk niet geweten hebben, hoe dezen datum tot den huidigen kalender te reduceeren, en een schrijver hebben gebruikt, die niet in deze moeielijkheid voorzag, b.v. Heda, ed. Bucheli, blz. 86. Hoe echter Tiel in Thorspijc (zegge Thorspijc, niet Doornspijk) is veranderd, is moeielijker op te helderen.

Vergelijkt men de bovenstaande omschrijving der gift met den brief zelf, dan blijkt, dat daarvan juist zooveel is medegedeeld, dat de vervalsching niet aan het licht kon komen.

Het charter toch begint aldus:

In nomine sanctae et individuae Trinitatis.

Oddo, divina favente clementia rex.

Notum sit omnibns fidelibus nostris, presentibus scilicet et futuris, qualiter nos ob amorem Dei nostraeque remedium animae, monasterium, in loco Tiala constructum, cum nova atque lapidea, in eodem loco, civitate [anderen lezen: ecclesia], omnibusque ecclesiis, prediis, familiis, mancipiis, silvis, aquis, piscationibus, pascuis, pratis, omnibusque ad praefatum monasterium vel ad ecclesias, a Waldgero et filio eius Radbodone, nec non et Attone, et illorum antecessoribus, ad iam dictum monasterium in proprium concessas, iure pertinentibus, ad epyscopalem sedem Traiectensem,

. . . . . cui nunc venerabilis Baldricus episcopus praeest, ... donavimus.

De schrijver, die Waltger, Radbodo en Atto niet kon gebruiken, hield dus op met de daaraan onmiddellijk voorafgaande woorden ad praefatum monasterium vel ad ecclesias, zonder er op te letten, dat hierbij nog behoorden de later volgende woorden iure pertinentibus. Vandaar dat zijn zin, zooals men zal opgemerkt hebben, niet afloopt; de woorden tot het voorschreven klooster en kerk staan zonder verband aan het einde.

Het volgende bericht luidt, dat de bewoners van het klooster « met die van Staveren zijn vertrokken, en in het jaar 1270 door de broeders van de Heilige Maagd, die men ook Carmeliten en Vrouwenbroeders noemt, en destijds door geheel Europa en inzonderheid in deze landen verspreid werden, zijn vervangen geworden ».

Noch van het vertrek van vroegere bewoners des kloosters (van welks bestaan nog niets bleek), noch van de komst der Karmelieten in 1270 heb ik eenig bewijs kunnen vinden. Wat de bijvoeging betreft dat de Karmelieten « destijds door geheel Europa en inzonderheid in deze landen verspreid werden » [sic], merk ik nog op, dat prof. H. J. Roijaards, in zijne « Geschiedenis van het Christendom in Nederl. gedurende de Middeneeuwen», II, blz. 267, van hen zegt: « Deze bespiegelende orde was niet praktisch genoeg voor Nederland: daarom tierde deze fransch-italiaansche plant niet welig op onzen bodem ».

Misschien zal men meenen, dat de heer Haasloop Werner de bewijzen voor zijne beweringen kan gevonden hebben in nog onbekende bronnen. Ik meen dit echter te mogen tegenspreken, omdat zijn bronnenmateriaal beperkt was tot het, overigens wel voorziene, oud-archief van Elburg, thans geborgen in het rijksarchiefgebouw te Arnhem, en ik daarin voor die beweringen geen zweem van bewijs heb kunnen vinden.

Als bewijzen voor het bestaan van het Doornspijksche klooster blijven de volgende berichten over:

1°. dat er eene boerenwoning met eenen steenen trapgevel en voor deze eene poort in de gemeente Doornspijk is geweest, die door den hoogen watervloed van 1825 is weggespoeld;

2°. dat daar nog een groote veldkei aanwezig is;

3°. dat het land daar Kernemelks-Hull heet.

Men zal deze berichten misschien op de verzekering van den heer Haasloop als waar mogen aannemen, niettegenstaande, wat het laatste betreft, S. Gille Heringa in zijn Aardrijkskundig Woordenboek van Nederland, zulk eene plaats niet noemt. Maar ik meen toch, dat er betere grondslagen zullen moeten aangebracht worden, wil men het Doornspijksche Karmelietenklooster voor instorting behoeden.

DE STICHTINGSBRIEF VAN ELBURG.

DOOR

Mr. P. VAN MEURS.

Op de secretarie der gemeente Elburg bevindt zich eene Beschrijving van Elburg in handschrift, de vrucht van vele jaren arbeids van den heer G. Haasloop Werner. Het vrij lijvige folio-boekwerk is blijkbaar met veel ijver samengesteld, net bewerkt en met fraaie afbeeldingen versierd. Wanneer de schrijver, na veel nieuws over Elburg in den Romeinschen tijd te hebben medegedeeld, in chronologische orde gekomen is tot het jaar 1233, verhaalt bij dat toen, den 3en Juli, de plaats door graaf Otto II tot stad verheven werd, en geeft daarop een deel van den privilegebrief.

Daar de heer Haasloop, zooals ik in de vorige bijdrage zeide, de artikelen Elburg en Doornspijk voor Van der Aa's Aardrijkskundig Woordenboek bewerkte, kan het weder geen bevreemding wekken, dat men daar i. v. Elburg (deel 4, blz. 127) het zelfde vindt geboekt.

Ook het later verschenen Aardrijkskundig Woordenboek van Witkamp behelst (deel 1, blz. 329): « Elburg ontving stedelijke rechten van Graaf Otto van Gelder den 3 Juli 1233. »

Nu is, gelijk men weet, het jaar en de dag waarop een deel van het dorp Doornspijk onder den naam Elburg tot stad verheven werd, evenals de inhoud van den stichtingsbrief, onbekend. Men kan alleen zeggen, zooals ik in mijne Geschiedenis en Rechts-

ontwikkeling van Elburg betoogde, dat die verheffing waarschijnlijk tusschen 1220 en 1271 zal hebben plaats gehad. Toevallig ontdekte ik, hoe de heer Haasloop tot zijne opgave kan gekomen zijn, zonder dat hij zich aan kwade trouw behoeft te hebben schuldig gemaakt.

In het oud-archief van Elburg bevindt zich in lade 6, n°. 23, eene lijst van Privilegiën en voorrechten der stadt Elburg, in 1649 opgemaakt door den Harderwijkschen secretaris en oudheidkundige Wilhem Heeck. Hierin wordt o. a. vermeld het privilege van 1341, waarbij hertog Reinold aan Elburg «alle vrijheyt, die de stadt van Zutphen heeft,» schonk. Ter vergelijking laat Heeck dan een gedeelte van den stichtingsbrief van Arnhem volgen, voorzoover daarbij ook aan deze stad de rechten van Zutfen werden verleend. De heer Haasloop Werner kan nu door het vinden van dit fragment in eene lijst van Elburgsche privileges op het dwaalspoor zijn gebracht, en gemeend hebben dat het de lang gezochte privilegebrief van Elburg was. Hij neemt het althans als zoodanig in zijne Beschrijving van Elburg op, alleen Arnhem overal in Elburg veranderende en voor tertio idus Julii, [1] hetgeen hem moeielijkheid gaf, nemende 3 Juli.

---

[1] Tertio idus Julii wordt in alle vroegere uitgaven als de datum opgegeven, doch Sloet (n°. 564) heeft: anno ab incarnatione Domini millesimo ducentesimo trigesimo tertio, ydus Julii. Waarschijnlijk is in de bevestigingsoorkonde, die hij volgt, bij vergissing dit tertio uitgevallen, dat voor den accusativus, Idus, niet kan ontbreken.

DE STICHTINGSBRIEF

DOOR

Mr. P. VAN

Op de secretarie der gemeent
schrijving van Elburg in
jaren arbeids van den heer G.
folio-boekwerk is blijkbaar met
en met fraaie afbeeldingen
veel nieuws over Elburg in
medegedeeld, in chronologisch
verhaalt bij dat toen, den 3e
tot stad verheven werd, en
vilegebrief.

Daar de heer Haasloop,
de artikelen Elburg en Do
kundig Woordenboek
vreemding wekken, dat m
het zelfde vindt geboekt.

Ook het later versche
van Witkamp behelst
delijke rechten van Gr

Nu is, gelijk men
van het dorp Doornsp
werd, evenals de in
kan alleen zeggen, w

Die krasse uitspraak bevreemdde mij. En in die akte zelf komen tal van zonderlinge zaken voor, die haar verdacht maken, en sedert het laatste betoog der echtheid, dat van Kluit, heeft niet alleen het kritische onderzoek van onze geschiedbronnen langere, althans andere wegen, zoodat vele der bewijzen van Kluit kwalijk meer als zoodanig kunnen gelden, maar zijn bovendien zooveele nieuwe stukken gevonden die een nieuw licht werpen over de vraag, dat een nieuw onderzoek zeker niet overbodig kan geacht worden. Op zich zelve zou mij dit echter niet bewogen hebben die vraag ter sprake te brengen. Maar ze is deel van een veel belangrijkere vraag. De oudste Egmondsche geschiedbronnen hebben groot gewicht niet alleen voor de rechts- en staatsgeschiedenis van het graafschap Holland, maar voor de oudgermaansche rechts- en staatsgeschiedenis in het algemeen. Dit bewoog dan ook den achtenswaardigen Berlijnschen geleerde, ter wille van zijn groot werk over de Oudfriesche rechtsgeschiedenis, tot een breedvoerig en nauwkeurig onderzoek betreffende den ouderdom en de onderlinge verhouding dier bronnen. Met bijzondere ingenomenheid had ik zijn werk ter hand genomen, want gelijke reden had mij, een twintigtal jaren geleden, tot gelijk onderzoek gedreven, en daar ik tijdelijk ook met het onderwijs in onze rechtsgeschiedenis was belast, had het voor mij weder actualiteit bekomen. Tot mijne teleurstelling zag ik echter de resultaten van het onderzoek van von Richthofen, die zoo ze, dank zij zijne hooge en welverdiende autoriteit, worden aangenomen, het geschiedkundig onderzoek op een dwaalspoor zullen brengen. Met name geldt dit zijn oordeel over de Annales Egmundani, waaraan hij nagenoeg alle waarde ontzegt. Terwijl ze volgens de meening van den eersten uitgever, Pertz, een werk zijn dat, in de eerste helft der 12de eeuw aangevangen, sedert door verschillende tijdgenooten tot 1205 is vervolgd, besteedt von Richthofen een groot deel van zijn werk aan het betoog, dat ze niets zijn dan een stuk dat in de 2de helft der 13de eeuw grootendeels afgeschreven is uit een ouder verloren gegaan werk, waaruit reeds het Chronicon

Hollandiae had geput. Een enkele blik op het HS. dat von Richthofen persoonlijk niet schijnt gezien te hebben, is voldoende om de stelling omver te werpen dat de Annales het werk zijn van ééne hand, die in de 2de helft der 13de eeuw een ouder werk afschreef.

Het betoog van de hooge waarde der Annales zou echter eene vrij lijvige verhandeling vorderen, daar het tot grondslag moet hebben eene kritische beschouwing en vergelijking van al de Egmondsche geschiedbronnen, ook van de latere kronieken die rechtstreeks uit die bronnen hebben geput. Mijn aanvankelijk voornemen om het werk van von Richthofen in het algemeen te bespreken, liet ik dus varen. Ik kon echter geen weerstand bieden aan de verleiding om, naar aanleiding van dat werk, een enkel punt ter sprake te brengen, dat wel niet rechtstreeks in verband staat met de Annales, maar met nog oudere en belangrijkere bronnen, die nagenoeg gelijktijdig met de Annales zijn bekend geworden, en waarvan de waarde voor een groot deel bepaald wordt door de beslissing der vraag betreffende de echtheid der cyrograaf van Dirk V. Ik bedoel de z. g. Evangelie-aanteekeningen en de uittreksels uit het Aalbertsboek, door Bakhuizen van den Brink in zijne Hecmundensia uitgegeven. [1] Vooral het laatste stuk, de uittreksels uit het Aalbertsboek, bewoog mij tot bespreking der gestelde vraag, omdat ik dienaangaande bij mijn onderzoek enkele onbekende omstandigheden vond, wier mededeeling mij van belang scheen, al ware het alleen als bewijs dat het onderzoek door het jongst verschenen werk over de Egmondsche geschiedbronnen niet als afgesloten kan worden beschouwd. Zij benamen mij allen twijfel betreffende den vermeenden giftbrief van Dirk V, en overtuigden mij dat hij het werk is van een falsaris, die hem, vermoedelijk omstreeks het laatst der 12e eeuw, met behulp van het Aalbertsboek samenstelde.

Bij mijn betoog zal ik mij bepalen tot een onderzoek van den

---

[1] Het Nederlandsch Rijksarchief, I, bl. 171 volg.

inhoud der akte, en zal ik niet alle bezwaren in detail onderzoeken. Er zijn er die ik niet heb nagegaan of kunnen nagaan met die nauwkeurigheid, die een beslist oordeel zou kunnen rechtvaardigen. Daarom zal ik ook niet treden in een onderzoek van het in het Rijksarchief aanwezige origineel. Ik neem aan dat het uitwendig geenerlei aanleiding geeft tot bedenking, daar het op dien grond geen aanleiding tot bedenking gaf aan meer bevoegden, zooals Bakhuizen van den Brink en van den Bergh. Ik neem voorts aan dat het hetzelfde stuk is, waarnaar de drie bekende officieele vidimussen of afschriften van 1317, 1404 en 1407 zijn gemaakt, en dat het omstreeks het midden der 13e eeuw reeds in het kloosterarchief aanwezig was en door den schrijver van het Chronicon Hollandiae is geraadpleegd. Ik neem dus aan dat het stuk ouder is dan 1250, en destijds reeds voor eene echte akte doorging. [1]

Alvorens echter dien inhoud te onderzoeken, is het noodig het Aalbertsboek en zijn belang voor de vraag der echtheid te bespreken. Dat boek zelve is verloren gegaan, althans tot nu toe niet bekend geworden. Wij kennen het bij name zelfs alleen uit het Hs. waarin de uittreksels, in de Hecmundensia uitgegeven, voorkomen. Het is het z. g. Cartularium Egmundanum, op het Rijksarchief aanwezig. Na de breedvoerige beschrijving van Bakhuizen van den Brink kan ik daarover kort zijn. Het is in de 15e eeuw geschreven, te midden van den fellen strijd van de abdij met de heeren van Egmond over het rechtsgebied tusschen Winnemerswet en Aremerswet, en heeft blijkbaar gediend in een der processen voor den graaf, daar achteraan eenige processtukken zijn gehecht, waaronder ook eene nota van proceskosten. Tot staving harer rechten schijnt de abdij alles bijeengezocht te hebben wat haar archief of boekerij bevatte betreffende den oorsprong van

[1] Een persoonlijk onderzoek van het origineel en eene vergelijking met de drie vidimussen zouden misschien nog eenig licht kunnen geven, maar zijn niet door mij ingesteld.

de abdij en van hare goederen, en daarvan een afschrift te hebben doen maken. De bron waaraan de stukken ontleend zijn, wordt daarbij telkens nauwkeurig aangegeven. Het eerste afgeschreven stuk bestaat uit de z. g. Evangelie aanteekeningen, eene reeks van aanteekeningen betreffende giften door de oudste graven van Holland en door andere vrome christenen gedaan, gevonden in een oud evangelieboek, cuius antiquitatem et per consequens auctoritatem et volumen ostendit et littera demonstrat, zegt de afschrijver. Daarop volgen verschillende afschriften getrokken uit een boek, door den afschrijver aangeduid als liber seu register Sancti Adalberti. Voorzoover uitgegeven, bestaan ze uit: 1^{0}. de bekende vier koninklijke giftbrieven aan de oudste graven; 2^{0}. een kroniekje van Dirk I tot aan Floris II; 3^{0}. lijsten van cariteitsgiften, inkomsten en andere bezittingen der abdij. Bovendien echter waren uit het Aalbertsboek nog talrijke charters afgeschreven, niet voorkomende in de uitgave, die niet is voortgezet. Ze zijn van eenig belang voor de behandelde vraag, zooals later zal blijken; maar het belangrijkste is het kroniekje, waarvan inhoud, ouderdom en doel van samenstelling van overwegende beteekenis zijn voor die vraag.

Het kroniekje bestaat uit eene breedvoerige mededeeling van de verschillende giften door de oudste graven of leden van hun geslacht aan het Egmonder klooster gedaan, gegoten in den vorm van een geschiedkundig verhaal en vermengd met andere berichten omtrent hen, de leden hunner familie en hunne daden. Aan elk der graven met hunne echtgenooten is een afzonderlijk bericht gewijd, en bovendien een aan Egbert, Arnulfs broeder, en aan Sifridus of Sicco, den broeder van Dirk III. Het bericht over Floris II eindigt met eene vrij lange epiloog, waaruit tijd en doel der samenstelling blijken. Geschreven na den dood van Floris II, was het stuk blijkbaar bestemd om onder de oogen te worden gebracht van zijne weduwe, gravin Petronella, en hare nog onmondige kinderen. Het is in of kort na 1125 geschreven, want

Petronella wordt er in vermeld als de dochter van hertog Theodericus, en als de bloedverwante eens konings en thans ook de zuster eens konings. [1] Haar halfbroeder Lotharius nu werd in 1125 koning van Duitschland, en het werk kan niet veel later zijn geschreven, daar hare drie zonen nog kinderen, pueri, worden genoemd. Tot Petronella en hare kinderen wordt nu in de epiloog eene warme, eenigszins opgewonden toespraak gericht, waarbij de hoop wordt uitgedrukt dat ze het voorbeeld zouden volgen van hunne vrome voorzaten, die het klooster gesticht, verrijkt en geëerd hadden, dat klooster dat thans door de onvoorzichtigheid zijner herders en de kwade raadslagen van booze menschen nagenoeg ten onder was gebracht. Neemt men nu in aanmerking den tijd waarin het kroniekje is geschreven, een tijd zoo geestig door Bakhuizen in zijne Hecmundensia geschilderd, dan is het niet twijfelachtig dat het niet aan enkele liefde voor de geschiedenis zijn ontstaan te danken heeft. De treurige toestand van de stoffelijke belangen der abdij, die toegeschreven werd aan de zwakheid van den abt en aan de baatzuchtige handelingen van een drietal aanzienlijke heeren, gunstelingen van Petronella, bewoog blijkbaar den schrijver de innige betrekkingen tusschen het grafelijke huis en het klooster in de herinnering van de gravin en van hare kinderen terug te roepen en zoo sterk mogelijk te doen uitkomen, door het klooster voor te stellen als de stichting hunner voorzaten, als een monument hunner vroomheid en mildheid, als de plaats waar hun gebeente rustte en hunne nagedachtenis in dankbare vereering was gebleven.

Onder die weldoeners nu bekleedde, zoo de cyrograaf echt is, Dirk V eene voorname plaats. Hij had niet alleen al de giften zijner voorzaten bevestigd, het recht van het klooster op zijne bezittingen vernieuwd en verzekerd, maar aan hem dankte het

[1] Hecmundensia bl. 206: „Florencius . . . accepit nobilissimam coniugem, nomine Petronillam, filiam Theoderici, ducis Saxonie, propinquam regis, nunc Deo tempora mutante et regnum cui vult dante, sororem regis."

klooster het wereldlijke gezag over een vrij uitgestrekt gebied, het rechtsgebied tusschen Winnemerswet en Aremerswet, waarin het klooster was gelegen, aan hem ook het schoutambacht in Alkmaar. De herinnering aan hem moet bovendien nog levend zijn geweest in de abdij en aan het grafelijk hof. Hij was de schoonvader van Petronella, de grootvader der doorluchte kinderen, wier herinnering aan de mildheid hunner voorzaten de kroniekschrijver zich ten taak gesteld had op te frisschen. Het klooster had in zijn lief en leed gedeeld. Als kind door de erfvijanden van zijn geslacht van zijne graafschappen en van al zijne goederen beroofd, had hij zijn jeugd in Vlaanderen doorgebracht. Abt Stefanus had in zijne ballingschap gedeeld, en gedurende verscheidene jaren was het klooster van zijn wettig hoofd verstoken geweest. Hoewel de Egmondsche bronnen er van zwijgen, weten we toevallig uit een bericht in de kroniek van het klooster van S. Bavo te Gent, dat de Egmondsche abt Stefanus van 1073 tot 1076 abt was van dat Gentsche klooster. In dat jaar 1076 had Dirk V, nauwelijks de kinderjaren ontwassen, zijn vaderlijk erf met het zwaard herwonnen en voor goed aan zijn huis verzekerd, en abt Stefanus was met hem teruggekeerd en hersteld. Hij was dus in de eerste plaats de man op wiens voorbeeld de kroniekschrijver de schoondochter en kleinkinderen moest wijzen. Die schrijver vermeldt hem dan ook met lof, als een vir omni bonitate plenus, als den overwinnaar in den gedenkwaardigen slag bij IJsselmonde, waardoor hij zijne graafschappen had herwonnen. Zijne vrouw Uthelhilda, zijne kinderen, en daaronder Petronella's gemaal Floris, worden vermeld, evenzoo zijn dood en begrafenis in de kerk van het klooster, en de gift van een dorsale tot heil zijner ziel aan het klooster gedaan. De getuigenis van dit kroniekje is dus van hoog belang voor de vermaarde gift van 1083.

De vraag of het die gift vermeldt, of de schrijver van het kroniekje

---

[1] Pertz, Monum. Germ. hist. II. bl. 185. volg.

iets van een eigen gift van Dirk V wist, is niet met een enkel woord te beantwoorden. Aan het slot van het bericht over Dirk V komt een volzin voor, die duidelijk verwijst naar een paar giften, ook in de cyrograaf vermeld. «Deze Dirk, de zevende graaf (zoo heet het) ruilde negen hoeven met St. Aalbert in Maselant, en gaf het ambacht van Alkmaar aan het Egmonder klooster, zooals een weinig hiervoor is opgeteekend over de giften uit het oude Evangelieboek tegen het eind van de rubriek: de donacione Theoderici septimi comitis». Die ruil van hoeven in Maasland en de gift van het ambacht in Alkmaar komen ook voor in de cyrograaf, en worden hier vermeld met verwijzing naar eene plaats in de Evangelie aanteekeningen, waarin een breeder bericht voorkomt, en zelfs uitdrukkelijk wordt melding gemaakt van de cyrograaf.

Over de beteekenis dezer plaats ontstond reeds een even scherpzinnig als geestig gevoerde strijd tusschen Bakhuizen van den Brink en den heer Kappeyne van de Coppello. Beiden namen aan, dat de ruil der hoeven en de gift van het ambacht door den kopiist reeds waren gevonden in het Aalbertsboek. De strijd liep alleen over de vraag of de verwijzing naar de Evangelie aanteekeningen er ook reeds in stond, of wel een bijvoegsel was van den afschrijver, en werd hoofdzakelijk gevoerd in verband met de vraag, of die afschrijver de Evangelie aanteekeningen uit het Evangelie zelf had afgeschreven, of reeds in het Aalbertsboek gevonden en daaraan ontleend. Daar beiden de echtheid van de cyrograaf aannamen en dus niet veronderstellen konden dat het kroniekje geheel van de giften van Dirk V zou zwijgen, zochten ze bovendien in die verwijzing een reden voor de zeer onnauwkeurige en onvolledige wijze van mededeeling dier giften. Dientengevolge viel hun aandacht niet op eene derde verklaring van die verwijzing, die evenzeer strookt met de woorden van den tekst, te weten dat de geheele plaats een bijvoegsel is van den schrijver van het cartularium, die, terecht verwonderd van die gift geene melding te vinden in het kroniekje, er met een enkel

woord op wees, met verwijzing overigens naar de Evangelie-aanteekeningen.

De vraag is nu: wat stond werkelijk in het Aalbertsboek? Een gelukkig toeval stelt ons in staat dit met voldoende zekerheid uit te maken. Er bestaat namelijk nog een tweede zelfstandig afschrift van het kroniekje, dat tot nu toe aan de aandacht is ontsnapt, niettegenstaande het gevonden wordt in een zeer bekend en veel gebruikt Hs., dat vroeger aan Kluit behoorde en door hem hier en daar wordt vermeld in zijne Historia Critica, levenslang door hem aan van Wijn te leen was verstrekt, tijdens de uitgave der Hecmundensia in het bezit was van Bakhuizen en een paar malen door hem wordt aangehaald, zonder dat een van hen het kroniekje er in schijnt te hebben opgemerkt. Het is het welbekende Hs. van Boudewijn van 's Gravenhage, waaraan van Wijn het necrologium en de boekenlijst der Egmonder abdij ontleende, en dat thans zich bevindt in de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. [1]

Dit afschrift van het kroniekje verschilt aanmerkelijk van dat van het Cartularium, maar levert zulke sterke waarborgen van meerdere betrouwbaarheid, dat m. i. niet twijfelachtig is dat wij, behoudens enkele gemakkelijk aan te wijzen afwijkingen, daarin den juisten tekst van het Aalbertsboek terugvinden. En het is vooral voor de vraag der echtheid van de cyrograaf van bijzonder belang, omdat niet alleen de geheele plaats betreffende de giften van Dirk V daarin ontbreekt, maar het ons tevens den oorsprong doet kennen van den meest treffenden en domsten flater waaraan de samenlapper van de akte zich schuldig maakte.

De meerdere betrouwbaarheid van het afschrift van Boudewijn van 's Gravenhage volgt zoowel uit de aanleiding tot het afschrift, als uit den vorm en den inhoud. Het afschrift van Boudewijn is blijkbaar zonder eenig bijoogmerk gemaakt. Zijn Hs. bevat een-

[1] Catalogus der Hss. no. 611.

voudig eene verzameling van collectanea of wetenswaardige stukken, tot eigen uitspanning of tot nut zijner kloosterbroeders tusschen 1520 en 1526 door een monnik uit allerlei in de bibliotheek of het archief van het klooster aanwezige boeken of oorkonden afgeschreven. Eerst vindt men allerlei stukken betreffende de orde der Benedictijnen, waaronder een soort van biografisch woordenboek en een martyrologium, daarna eene verzameling van spreuken, een lijst van de in het klooster aanwezige reliquien, van kerk- en altaarwijdingen, vervolgens een stuk van het Aalbertsboek, gevolgd door afschriften van verschillende charters en pauselijke voorrechtsbrieven, een paar stukken uit oude romans en meerdere stukken, waaronder de catalogus der boekerij en het necrologium. Het stuk uit het Aalbertsboek omvat de vier koninklijke giftbrieven, het kroniekje, twee akten van Floris II, die in het Cartularium bij de andere daarin afgeschreven charters voorkomen, eindelijk de vier eerste regels van de lijst der inkomsten van de abdij. Midden in een zin is deze echter afgebroken. Waarschijnlijk vond Boudewijn haar van geen actueel belang meer, zoodat hij tot andere stukken overging.

De vorm waarin de afschriften uit het Aalbertsboek voorkomen, is uiterst eenvoudig, wat ook verklaart dat ze tot nu toe aan de aandacht ontsnapten. Ze zijn achter elkander afgeschreven, als vormden ze één geheel, in eenvoudige rubrieken, zonder eenige opschriften, slechts door eene kleine onbeschreven tusschenruimte gescheiden en telkens door rood aangestreepte initialen en roode onderstreeping van de aanvangswoorden onderscheiden. Evenmin vindt men eenige aanwijzing van de bron waaraan Boudewijn die stukken ontleende.

Geheel anders is de vorm in het Cartularium. Niet alleen zijn de verschillende stukken, maar ook de afzonderlijke rubrieken van min of meer breedvoerige opschriften voorzien. Zoo heeft elk der koninklijke giftbrieven, en in het kroniekje elk der graven zijn eigen rubriek met bijzonder opschrift. Het geheel heeft daardoor een weidscher, meer pompeus uiterlijk bekomen, dan het afschrift

van Boudewijn, dat echter juist door zijn soberen nuchteren vorm veel meer overeenstemt met soortgelijke stukken in HSS. van de 11de of den aanvang der 12de eeuw, dus het oorspronkelijke vermoedelijk veel juister teruggeeft.

Maar ook bij vergelijking van den inhoud vindt men tallooze eigenaardige varianten, die de meerdere betrouwbaarheid van het afschrift van Boudewijn staven. De schrijver van het Cartularium is wel blijkbaar eerlijk te werk gegaan, maar veroorlooft zich verschillende bijvoegingen en andere vrijheden met zijn tekst. Soms geeft hij blijken van misplaatste of onrijpe geleerdheid, die hij zeker niet in het Aalbertsboek aantrof, en die bij Boudewijn dan ook ontbreken. Zoo duidt hij Floris II aan bij zijn populairen spotnaam van den Vetten, die vrij zonderling klinkt in een werkje, voor zijne weduwe en kinderen bestemd. Zoo heet bij Boudewijn de vader van Petronella Theodericus dux, wat in het Cartularium wordt dux Saxonie, eene dwaling die door een tijdgenoot van Petronella zeker niet is begaan. Zoo noemt hij Dirk IV een opgeschoten knaap (adolescens), niettegenstaande zijne tienjarige roemvolle regeering. Bovendien vindt men hier en daar aanteekeningen, aangeduid door de woorden et notatur, en een paar belangrijkere wijzigingen of bijvoegingen, die insgelijks in het afschrift van Boudewijn ontbreken, en in het Cartularium trouwens uitdrukkelijk als wijzigingen of bijvoegingen door den kopiist zijn gewaarmerkt. De eene betreffende de giften van Dirk V vermeldde ik reeds. De andere betreft Dirk IV. In het afschrift van Boudewijn wordt deze graaf, die niets aan het klooster schijnt gegeven te hebben, wel vermeld, maar hij heeft geene afzonderlijke rubriek en is slechts ter loops, en niet op de hem toekomende plaats, vermeld. Op Dirk III en diens broeder Sifridus volgt dadelijk Floris I; maar aan het slot van het bericht omtrent Floris I leest men: Theodericus frater Florentii interfecti maior natu, modico tempore comitatu administrato non habens legitimos filios interfectus est et ipse, sepultusque cum fratre. Ditzelfde nu vindt men in het Cartularium als een zelfstandig bericht

met het opschrift: de Theoderico adolescenti, quinto comite, filio Theoderici comitis quarti, geplaatst in de chronologische volgorde vóór het bericht omtrent Floris I. Maar dat dit het werk is van den afschrijver der 15e eeuw, en dat hij het bericht in het Aalbertsboek vond, zooals het door Boudewijn wordt gegeven, blijkt uit het slot van het bericht omtrent Floris I. Dat bericht toch eindigt evenals bij Boudewijn met de vermelding van Dirk IV, maar geeft slechts de aanvangingswoorden: Theodericus adolescens frater Florencii interfecti maior, vervangt het overige door etc. en de aanteekening: ut supra de comite quinto immediate suprascripto et per recapitulacionem in libro sancti Adalberti conscri pto hic. Ook deze verwijzing werd verschillend verklaard door de heeren Bakhuizen en Kappeyne, maar het afschrift van Boudewijn staaft het gevoelen van den eersten, dat de schrijver van het Cartularium dat bericht omtrent Dirk IV zoo vreemd geplaatst vindende, het verplaatste waar het behoorde, maar van die verplaatsing aanteekening deed ter plaatse waar hij het had gevonden. [1]

Ik kom op deze plaats nog terug. Het medegedeelde is voldoende om de waarde van het afschrift van Boudewijn nader te staven, en de verwijzing in het bericht omtrent de gift van Dirk V te verklaren. Het is moeielijk nog te betwijfelen, dat het kroniekje zelf van geenerlei eigen giften van Dirk V eenige melding maakt.

Slechts in het voorbijgaan zij opgemerkt, dat daardoor ook de beteekenis van de vermelding dier giften in de Evangelieaanteekeningen vervalt. Die aanteekeningen zelve zijn van hooge waarde, daar ze, zooals de heer Kappeyne het eerst opmerkte en door Bakhuizen nader is gestaafd, grootendeels zijn geschreven tijdens het leven van graaf Arnulf, dus in het laatst der 10de eeuw. De vermelding der akte van 1083 is dus in allen gevalle latere bijvoeging. Ten deele is ze, zooals Bakhuizen reeds opmerkte,

---

[1] Zie Hecmundensia, bl. 229.

en uit het bijgevoegde et notatur blijkt, zelfs niet aan de Evangelie aanteekeningen ontleend, maar door den schrijver van het Cartularium bijgevoegd. [1] Maar ten deele werd ze waarschijnlijk reeds in de Evangelie aanteekeningen bijgevoegd, zonder dat iets ons in staat stelt den tijd dier bijvoeging nader te bepalen dan dat ze ouder is dan de 15de eeuw. Dit deel van het bijgevoegde bewijst trouwens niets voor het bestaan van de cyrograaf. [2]

Het volstrekte stilzwijgen van het kroniekje van 1125 omtrent de giften van Dirk V is naar mijne bescheidene meening op zich zelve reeds doodend voor de echtheid der cyrograaf. Welke reden toch kan de schrijver van dat kroniekje, wien het te doen was de mildheid der voorgangers van Petronella en hare kinderen op te hemelen, en die de oudere giften zelfs nu en dan schijnt te vergrooten, gehad hebben om juist de echt vorstelijke gift van den schoonvader van Petronella, den grootvader dier kinderen, met stilzwijgen voorbij te gaan? Dat hij haar niet zou gekend of vergeten hebben, is even onaannemelijk als de gissing, dat die gift zoo bekend was dat ze niet vermeld behoefde te worden, te minder omdat de akte in het klooster aanwezig en door elk was te raadplegen. Want als de akte echt is, moet hij haar gekend hebben; en vond hij het onnoodig bekende zaken mede te deelen, die men in de aanwezige akte kon lezen, dan had hij zijn geheel kroniekje ongeschreven kunnen laten. Want ook de oudere giften stonden in die akte opgeteekend, en de overeenstemming op dat punt van het kroniekje en de cyrograaf is zoo treffend, dat het eene stuk als het ware voor dat deel een afschrift is van het andere. De

[1] Hecmundensia, bl. 221, 222. — Hierdoor vervalt natuurlijk de opmerking van Bakhuizen in de noot 1 op bl. 196, die berustte op zijne vroegere meening omtrent den ouderdom der Evangelie-aanteekeningen, en reeds gedrukt was, toen hij door den heer Kappeyne opmerkzaam werd gemaakt op den veel hoogeren ouderdom van een deel der Evangelie-aanteekeningen.

[2] Het vermeldt alleen datgene wat in de cyrograaf op zulk eene vreemde wijze vermeld wordt als geschied op denzelfden dag en voor dezelfde getuigen als het overige der akte. Bestond daarvan misschien reeds een onechte akte toen de cyrograaf werd gefabriceerd, en gebruikte de steller van deze haar misschien?

eenige verklaring is dat hij de cyrograaf niet kende, omdat ze eerst later met behulp van het kroniekje is gefabriceerd. En dat de steller van de cyrograaf niet alleen het kroniekje, maar ook andere stukken uit het Aalbertsboek gebruikt heeft, blijke nader uit eene beschouwing van den inhoud. Als men de eigen giften van Dirk V ter zijde laat, vindt men in het geheele stuk, zelfs in het bloot formeele gedeelte, nagenoeg niets wat men niet mutatis mutandis ook in het Aalbertsboek vindt.

De akte bestaat uit twee onderscheiden deelen, bevat twee onderscheiden beschikkingen: eene bevestiging van de giften der vroegere graven [1] en eene eigene gift van Dirk V. Deze laatste gift omvat weder drie onderscheidene zaken: 1° het rechtsgebied tusschen Winnemerswet en Aremerswet; 2° een jaarlijksche cyns van 8 ℔ in Alkmaar, in ruil voor 9 hoeven in Maasland en 3 in Westerbeiran; 3°. de gift van het ambacht (d. i. het schoutambacht) in Alkmaar. De aanhef der akte heeft, wat den vorm aangaat, niets bijzonders. Theodericus, Dei gratia Holtlandensis comes, deelt ons naar behooren mede, dat hij, gedachtig aan het brooze der aardsche dingen, besloten heeft aan rechtmatige beden te voldoen, ten einde zich der Goddelijke genade waardig te maken. Letterlijk gelijke aanhef met verandering alleen van Theodericus in Florencius vindt men in twee akten van Floris II van 1108 en 1116, [2] die waarschijnlijk in het Aalbertsboek onmiddelijk onder het kroniekje waren afgeschreven, en kan daaraan zijn ontleend. De graaf maakt mitsdien aan allen bekend, dat abt Stefanus hem zekere bewijzen van giften (quasdam auctoritates donationum) heeft vertoond, waarmede de vrome graven zijne voorgangers, uit hunne eigene bezittingen en uit die welke ze erfelijk van de koningen hadden verkregen, [3] de kerk van Egmond hadden opgebouwd,

[1] Kortheidshalve spreek ik van de vroegere graven, hoewel de akte ook giften van aartsbisschop Egbert en van Sifridus bevestigt.

[2] Oork. I nº. 98 en 103.

[3] Blijkbaar eene herinnering aan de vier koninklijke giftbrieven, die in het Aalbertsboek aan het kroniekje voorafgingen.

verrijkt en vereerd. Opmerking verdient, dat de graaf den abt Stefanus die bij de akte tegenwoordig was en eerst in 1105 overleed, aanduidt als bone memorie Abbas Ecmundensis, dus als abt Zaliger. Ik kom daarop later terug, en merk nog slechts op dat men dezelfde eigenaardigheid ook aantreft in de vermelde akten van Floris II, die ook in deze geheele passage mutatis mutandis met de akte van 1083 overeenkomen, behalve in de slotwoorden betreffende het opbouwen, verrijken en vereeren van het klooster, die men daarentegen in het kroniekje zelve terugvindt.

Daarna laat echter de graaf de stijve deftige kanselarijstijl varen om in lossen verhalende trant mede te deelen wat elk zijner voorzaten voor het klooster had gedaan, daarbij achtereenvolgens de giften van elk opsommende. Dit geheele zeer breedvoerige stuk komt met enkele varianten woordelijk voor in het kroniekje, zoodat de onderlinge verhouding dier twee stukken als origineel en kopy aan geen redelijken twijfel onderhevig is. In vorm en stijl heeft het veel meer van een fragment van eene kroniek of ander geschiedkundig verhaal, dan van eene officieele akte. Maar er is meer Ten opzichte van de giften der drie oudste graven bezitten wij een nog oudere bron in de Evangelie-aanteekeningen, die zooals ik reeds zeide in den tijd van graaf Arnulf, dus vóór 993, moeten zijn gesteld en, wat den vorm betreft, vooral ten opzichte van de giften van Dirk I en Arnulf, duidelijk verraden uit de giftbrieven zelve te zijn afgeschreven. Die brieven zijn later verdwenen en zelfs in afschrift niet meer bekend, maar ten tijde van graat Arnolf zullen ze nog wel aanwezig zijn geweest. Bakhuizen nu wees reeds op het aanmerkelijk verschil tusschen de opgaven dier Evangelieaanteekeningen aan den eenen kant en van de akte van 1083 en het kroniekje aan den anderen. [1] Voor de akte van 1083 is

[1] Hecmundensia, bladz. 225 volg. Opmerking verdient dat in de cyrograaf enkele giften ontbreken, die in het Aalbertsboek en in de Evangelieaanteekeningen worden genoemd. Hoewel verscheidene verklaringen zouden kunnen gegeven worden, zijn ze te onzeker om er eenig gewicht aan te hechten.

dit verschil moeielijk te verklaren. De oorspronkelijke giftbrieven zijn, wellicht gedurende de minderjarigheid van Dirk V, toen abt Stefanus uit het klooster verdreven en bisschop Willem van Utrecht aldaar en in geheel Holland meester was, verdwenen. Evenals de koninklijke giftbrieven aan de oudste graven, die te gelijkertijd schijnen verdwenen te zijn, waren die brieven onaangename getuigen tegen de aanspraken die de bisschop op het klooster maakte, en bisschop Willem was niet iemand, die zich veel gemoedsbezwaren zou maken ze uit den weg te ruimen. Die brieven kunnen dus niet de door abt Stefanus overgelegde auctoritates donationum zijn geweest. Maar de Evangelieaanteekeningen moeten hem bekend zijn geweest. Dat ze aan alle latere Egmondsche schrijvers onbekend zijn gebleven, laat zich verklaren. [1] Waren ze, zooals Bakhuizen vermoedde, in het evangelieboek van Dirk II ingeschreven, dan zullen ze, wegens den kostbaren met edelgesteenten versierden band, wel achter slot zijn bewaard, althans niet voor elk toegankelijk zijn geweest. Maar voor den abt waren ze toch geen geheim en, waar het gold de giften der oude graven te doen bevestigen, een krachtig en eerbiedwaardig bewijsmiddel. In allen gevalle was, waar het gold het scheppen van een nieuwen rechtstitel, nauwkeurigheid van opgave plicht der eerlijkheid. Geheel anders was het gesteld met den schrijver van het kroniekje. Dat de evangelie-aanteekeningen hem, evenals later aan den schrijver van het Chronicon Hollandiae en aan Melis Stoke onbekend bleven, geeft geene aanleiding tot bijzondere bevreemding. Maar voor zijn doel was eene opsomming dier giften in de oorspronkelijke bewoordingen, den oorspronkelijken vorm, ook niet noodig. Het was hem niet te doen een nieuwen rechtstitel te scheppen, maar de vroomheid en mildheid der oude graven te doen uitkomen, door eene mededeeling

[1] Volgens Bakhuizen werden ze door den schrijver van het kroniekje gebruikt. Ik acht dit echter onwaarschijnlijk, de aangevoerde gronden althans onvoldoende.

van wat het klooster aan elk hunner te danken had. De bewoordingen der oude brieven, de aanteekeningen in het Evangelieboek, gesteld dat hij ze gekend had, stelden dat niet langer aanschouwelijk voor. Sedert Dirk I waren een paar eeuwen verstreken, die vrij wat veranderingen hadden gebracht in de bezittingen, die het klooster aan de mildheid der oudste graven dankte. Hoeven waren verloren gegaan, verkocht of gesplitst, woeste gronden ontgonnen, door indijking of betere afwatering de landerijen verbeterd. De toestand van het geschonkene was dus aanmerkelijk veranderd, doch wat men aan elk der graven dankte, zal wel bekend zijn geweest. Het klooster had ongetwijfeld ten gerieve van de administratie goederenlijsten, die naar de veranderingen in de gesteldheid dier goederen gewijzigd werden, en men kan er den monnik der 12de eeuw geen verwijt van maken, dat hij in zijn geschiedverhaal met zijne omschrijving der giften zich zekere vrijheden veroorloofde, die voor zijne tijdgenooten het goederenbezit dat het klooster aan de oude graven dankte, aanschouwelijker voorstelde. Zelfs al stelde hij die giften iets grooter voor dan ze waren geweest, daarin stak geen kwaad. Maar geheel anders zou het oordeel moeten uitvallen over abt Stefanus, wanneer hij zich zulke vrijheden had veroorloofd bij zijn verzoek om bevestiging dier giften, om een nieuwen rechtstitel.

Voor dit deel der akte zij nog opgemerkt, dat graaf Dirk V ook zijne destijds nog levende moeder Gertrudis aanduidt als de bone memorie uxor van Floris I, en dat zij in de akte evenals in het kroniekje de eenige der vroegere graven en gravinnen is, die met dit praedikaat van geeerde afgestorvene wordt aangeduid en door den schrijver van het kroniekje in 1125 met volle recht kon worden aangeduid.

Na de giften zijner ouders te hebben vermeld verlaat de graaf den verhalenden trant weder om op meer plechtige officieele wijze die giften te bevestigen. Hij begint echter met een paar zonderlinge dwalingen betreffende zijn eigen voortbestaan en zijne identiteit. In de eerste plaats toch deelt hij ons (als bij wijze van Mémoire d'outre tombe) mede, dat hij de zoon geweest is van Floris, en dat hij

de vierde van zijn naam is. « Hujus Florencii filius (dus vertelt ons Dirk V) fui ego quartus Theodericus.» Ook daarover straks nader.

Aan die bevestiging der oude giften knoopt de graaf nu eerst de eerste eigen gift, van het rechtsgebied tusschen Winnemerswet en Aremerswet. Ze is zeer slordig gesteld, geeft op enkele plaatsen geen zin en is aan de bevestiging der vroegere giften op zoodanige wijze verbonden, dat het aanvankelijk slechts de bevestiging dier oude giften schijnt te zijn. De graaf treedt daarbij bovendien in enkele details, die een zeldzaam scherpzienden blik in de toekomst verraden. Over dat rechtsgebied liepen later voornamelijk de heftige twisten en tallooze processen tusschen de abten en de heeren van Egmond, en de bewoordingen dezer gift verraden een hoogst opmerkelijk voorgevoel van die twisten, niettegenstaande er in 1083 zelfs nog geen heeren van Egmond waren. Bezaten wij de oudste processtukken nog, dan zou men wellicht in een der verweerschriften van de abdij een getrouwen weerklank der woorden van Dirk V vinden. Aan het slot dezer gift volgen nu de in dien tijd niet ongebruikelijke vervloekingen tegen allen die er inbreuk op zouden maken, die in geheel dezelfde bewoordingen insgelijks voorkomen in de reeds meergemelde akten van Floris II.

Niet het minst zonderlinge deel der akte volgt echter nog. Na de heeren van Egmond bij voorbaat naar de plaats verwezen te hebben van Judas den verrader des Heeren, van den duivel en zijne engelen en van hen wier worm niet sterft en wier vuur niet wordt uitgebluscht, begint het slot der akte. Tot meerdere zekerheid was de tegenwoordige akte op last van den graaf opgemaakt en met zijn zegel bevestigd, waarbij als getuigen hadden gecompareerd abt Stefanus en tal van andere met name genoemde en ongenoemde getuigen. Nu zou men het slot verwachten. Maar neen. De graaf herneemt een oogenblik weder den verhalenden toon om mede te deelen dat hij dienzelfden dag (die nog niet genoemd was), in tegenwoordigheid van dezelfde getuigen een ruil met het klooster had gedaan van 9 hoeven in Maasland en drie in Wes-

terbeiran tegen een jaarlijkschen cijns van 8 ℔ in Alkmaar, en bovendien op verzoek en met bijstand van zijne beminde vrouw Othelhilde (die toch niet voorkomt onder de getuigen) aan abt Stefanus en zijne opvolgers (en niet zooals meer gebruikelijk was aan bet klooster of zijn heiligen schutspatroon) het ambacht in Alkmaar had gegeven. Eerst daarna wordt de akte gesloten met: Actum est hoc publice in Flardinga coram populi multitudine, met de dagteekening, waaromtrent alleen valt aan te merken dat de graaf het jaar 1083 voorstelt als het 28ste jaar van het *Keizerschap* (*imperium*) van Hendrik IV, die eerst in het volgende jaar den Keizerlijken titel bekwam. In werkelijkheid was het het 28ste jaar van zijn *Koningschap* (*regni*).

Zooals ik reeds zeide, zal ik bij elk dezer bijzonderheden niet stilstaan. Ik gaf ze alleen zoo volledig mogelijk aan, omdat het aantal zoo aanzienlijk is. De voornaamste verdediger van de echtheid der akte, Kluit, heeft slechts enkele besproken en trachten aan te toonen dat ze niets bijzonders hadden, dat men dergelijke eigenaardigheden vindt in meerdere akten van dien tijd. Ook dan nog zou een samentreffen van zoovele eigenaardigheden in eene enkele akte iets bijzonders zijn, maar omtrent een paar liet zijne verdediging mij onbevredigd. Ik heb hier het oog op het *bone memorie* als predikaat van levenden, en op het *quartus Theodericus*.

Omtrent het eerste durf ik geen beslist oordeel te vellen, daar het een onderzoek zou vorderen, dat mij te ver zou leiden. Kluit toch beroept zich op verschillende schrijvers en op verschillende akten waarin hetzelfde voorkomt, en komt tot het besluit dat het in dien tijd een zeer gebruikelijke wijze was om ook aan levenden eer te betuigen, en op zijn gezag wordt het gewoonlijk herhaald; maar bovendien vindt men hetzelfde ook elders als eene bekende zaak erkend. Toch acht ik het zulk een kluchtig klinkend praedikaat, dat de zaak mij verdacht blijft voorkomen, en de vraag bij mij rees: vindt men het ook in andere echte orgineelen, of in afschriften tijdens het leven der aldus aangeduide personen gemaakt?

Ik zelf vond het meermalen, maar steeds in latere afschriften. Daarin nu heeft het niets bijzonders; en kenden wij de akte van 1083 alleen uit zoodanige afschriften, dan zou men er geen bezwaar uit kunnen putten. Het is een bekende zaak dat men in de Middeleeuwen met het vervaardigen van afschriften niet zoo stipt nauwkeurig te werk ging als thans. Zelfs in vidimussen, die de verklaring bevatten dat het oorspronkelijke van woord tot woord is nageschreven, vindt men niet zelden groote vrijheid met den tekst gepleegd, en vooral niet zelden bijvoegingen tot nadere aanduiding van een persoon, aanvulling van titels, zelfs veranderingen in den tekst, waar de kopiist een klaarblijkelijke fout meende aan te treffen. Ik vermeldde daarvan reeds enkele voorbeelden in het afschrift van het kroniekje uit het Aalbertsboek. Maar juist voor het b o n e m e m o r i e vond ik verschillende voorbeelden in afschriften van Egmonder akten. Ik maakte reeds herhaaldelijk melding van de twee akten van Floris II van 1108 en 1116. Kluit gaf ze uit naar het afschrift bij Jo. a Leidis, en daarnaar zijn ze ook in het Oorkondenboek (n°. 98 en 103) gedrukt. Ze zijn nagenoeg gelijkluidend en bevatten eene beslissing door Floris II genomen betreffende de begrafenisrechten te Heylo en te Alkmaar, op verzoek van abt Adalard. In de tweede akte nu wordt ook deze abt b o n e m e m o r i e genoemd, niet in de eerste. In het HS. van Boudewijn van 's Gravenhage vindt men echter een afschrift van die akten, blijkbaar ontleend aan het Aalbertsboek en in of kort na 1130, althans stellig na den dood van abt Adalard, daarin overgeschreven. In beide nu vindt men niet alleen abt Adalard als bone memorie, maar nog zonderlinger als t u n c Egmondensem ecclesiam digne regens, aangeduid. In de eerste akte komt onder de getuigen voor: « Florentius Hollandensis comes » Ook dit is in gemeld afschrift geworden: « b e a t e m e m o r i e Florencius Holtlandensis Comes. » Nog grooter vrijheid veroorloofde zich een kopiist van eene akte van Floris III van 1162. Van Mieris gaf deze uit naar een afschrift, en daarin vindt men onder de getuigen: b e a t e

memorie Florentius Hollandiensis Comes et frater ejus Robertus. Huydecoper verklaarde, ook op dien grond, die akte onecht, en Kluit maakt er zich blijkbaar zeer boos over. Ten bewijze der echtheid gaf hij het nog aanwezige origineel uit. En wat blijkt daaruit? dat Floris zelfs niet voorkomt onder de getuigen. In plaats der medegedeelde woorden vindt men onder de getuigen eenvoudig vermeld: Robertus frater comitis. Soortgelijke vrijheden, al baren ze soms groote moeielijkheden, hebben in afschriften niets ongemeens. Aan een kopiist, die den naam van een sedert overleden paus of anderen geestelijke, van een vorst of weldoener ontmoette, viel het stereotype bone memorie als van zelve uit de pen. Evenzoo laat zich de verandering van regnum in imperium door een kopiist, die den koning bij zijn later verkregen keizerlijken titel kende, zeer wel verklaren. Ik vond dezelfde fout dan ook in meerdere akten, ook weder in de twee akten van Floris II. Maar de cyrograaf is een origineel, en ik aarzel aan te nemen, dat Dirk V den aanwezigen Stefanus als abt Zaliger, zijne eigene nog levende moeder als van Zaliger nagedachtenis zou hebben aangeduid, en van het keizerschap van Hendrik IV gesproken, terwijl deze eerst een jaar later keizer werd. Over dat keizerschap van Hendrik IV was meer speciaal te veel te doen geweest, om lichtelijk te gelooven, dat men in Holland niet zou geweten hebben, dat het hem nog niet gelukt was dien titel te verwerven. Ik durf wel niet absoluut aannemen dat dergelijke zonderlingheden niet voorkomen in origineelen, maar acht een bewijs, uit afschriften geput, niet afdoende.

Absoluut verwerpelijk schijnt mij daarentegen de verklaring door Kluit beproefd van het quartus Theodericus. [1] Volgens Kluit was dit een slimme streek van abt Stefanus of van den monnik die de akte stelde. Aan onwetendheid van den abt of van dien

---

[1] In het voorbijgaan, tot bevestiging van hetgeen ik zeide betreffende de vrijheden die men zich in afschriften veroorloofde, zij opgemerkt dat men in latere afschriften quartus eenvoudig vindt veranderd in quintus. Zoo bij Jo. a Leidis en in het Magn. Chron. Belg. Zie Kluit p. 136.

monnik viel niet te denken, maar men zat met den echten vierden Dirk verlegen. Hij was de eenige der vroegere graven die niets aan het klooster had gegeven, van wien dus niets te bevestigen viel. Werd Dirk V nu opmerkzaam gemaakt op het slechte voorbeeld van zijn oom, dan kon hij wel eens tot het besluit komen, dat zulke giften toch eigenlijk niet noodig waren. De looze monnik had hem dus in den waan willen brengen dat hij niet de vijfde maar de vierde Dirk was, en de graaf, die nog zeer jong (admodum juvenis) was, en waarschijnlijk, dank zij de groote verwarring die na den dood zijns vaders en gedurende zijne kindschheid geheerscht had, minder goed op de hoogte was van de geschiedenis en van zijne familie, had zich laten bedotten.

Ik acht voldoende de bezwaren tegen zulk eene verklaring kort aan te geven. Al dadelijk is de vraag geoorloofd, waarop de hypothese berust dat de akte gesteld en geschreven is door abt Stefanus of een monnik uit zijn klooster? De akte heet verleden te zijn, niet te Egmond, maar te Vlaardingen, dus aan het hof van den graaf. Hoe eenvoudig nu destijds het bestuur van het graafschap ingericht moge zijn geweest, zal de graaf toch zeker wel een eigen kanselarij hebben gehad, waardoor de akten van zijn bestuur werden opgemaakt. Maar het is onnoodig hierover uit te weiden, daar het geheel der verklaring niets is dan wilde hypothese. Er bestond niet de minste aanleiding voor een slimme streek, allerminst voor eene die met meer recht eene buitengemeen domme zou kunnen genoemd worden. De akte heet verleden in eene groote publieke volksvergadering, in het bijzijn van tal van aanzienlijke getuigen. Dergelijke giften nu waren toen, evenals nu, in den regel een beklonken zaak, als men overging tot de plechtige verlijding der akte. Het gevaar, dat de abt vreesde, was dus dat de graaf, onder dat plechtige verlijden van zijn voorgenomen en reeds toegezegde gift ontdekkende dat zijn oom Dirk IV niets aan het klooster had gegeven, plotseling berouw zou hebben gekregen over eene mildheid, die dan toch eigenlijk niet noodig was, doof zou zijn

geworden voor de bede van abt Stefanus zaliger en het verzoek zijner gemalin, en de getuigen en de verzamelde volksmenigte naar huis gezonden, om zich eerst nog eens op de zaak te beslapen. En om nu dat gevaar te bezweeren vond de looze abt er niets slimmers op dan den graaf wijs te maken, dat zijn oom een mythe en hij zelf de echte vierde Dirk was! En niet alleen de piepjonge graaf (die dan toch minstens 23 jaren oud moet zijn geweest, daar zijn vader reeds 22 jaren dood was, en nog een jongeren zoon had gehad, die voor hem overleed), maar zijn hof, de getuigen, de saamgevloeide menigte, waaronder tallooze moeten zijn geweest die Dirk IV persoonlijk gekend hadden, hadden zich laten verschalken! Toch was Dirk IV blijkbaar geen persoon geweest die zoo lichtelijk door zijne tijdgenooten kon vergeten worden. In kloekheid en vermetelheid had hij voor geen van zijn geslacht onder gedaan, wellicht allen overtroffen. Gedurende zijn tienjarig bewind had hij bijna voortdurend een heftigen en verbitterden strijd gevoerd tegen zijne naburen en tegen het Rijk. In verbond met hertog Godfried had hij geheel Lotharingen in rep en roer gehouden, en o. a. het Keizerlijke paleis te Nijmegen verwoest. Twee malen had de Keizer zelf een inval in Holland gedaan, bij de eene gelegenheid was hij bij Vlaardingen geslagen, bij de andere had hij Vlaardingen en Rijnsburg verbrand, zonder den graaf klein te krijgen. Slechts 36 of 37 jaren waren sedert dien tijd verstreken. Een paar jaren later was Dirk IV in dien strijd gevallen, maar had een waardigen opvolger gevonden in zijn broeder Floris, den vader van Dirk V. Ook Floris was in dien strijd gevallen, en na zijn dood had eindelijk de tegenpartij tijdelijk de overmacht verkregen, totdat Dirk V zelf, aan de kinderschoenen ontwassen, het werk van zijn oom en vader weer had opgevat en nu voor goed zijn graafschappen tegen alle verdere aanslagen bevestigd. Die zaken waren later in het Egmonder klooster grootendeels vergeten. Het eenige wat men later in Egmond van Dirk IV wist, was dat hij in de kerk aldaar lag begraven. Maar dat zijne tijd- en

strijdgenooten hem reeds zoo volkomen zouden hebben vergeten, dat een monnik het durfde te wagen hem op zulk eene dwaze wijze weg te cijferen en den graaf aan een mal figuur bloot te stellen door zich den vierden Dirk te noemen, is kwalijk aan te nemen. Daarbij komt nog dat er niet de minste reden bestond om den graaf openlijk en met zekere emphase te laten verklaren, de hoeveelste Dirk hij was. Geschiedschrijvers gebruikten die nummering tot nadere aanduiding van den persoon, maar in officieele akten, althans in origineele, was het niet gebruikelijk.

Dit bezwaar tegen de akte blijft mitsdien onopgelost, en wint in kracht wanneer kan worden aangetoond, dat de vergissing zich op zeer eenvoudige wijze laat verklaren uit de bron, die de latere falsaris bezigde. Ook hier verraadt zich die bron als het kroniekje, niet in den vorm waarin het door de uitgave is bekend geworden, maar in dien waarin de falsaris het in het Aalbertsboek aantrof en dien we gelukkig nog kennen uit het afschrift van Boudewijn. Zooals wij zagen werd Dirk IV door den kroniekschrijver slechts in het voorbijgaan vermeld, niet in een afzonderlijke rubriek en op zijn plaats tusschen zijn vader Dirk III en zijn jongeren broeder en opvolger Floris I, maar aan het slot van de rubriek van dezen, en op zoodanige wijze dat men het geheele bericht lichtelijk over het hoofd kon zien, althans niet opmerken dat hij daar genoemd werd als zijnde werkelijk graaf geweest. De samenlapper van de oorkonde kon er te eer toe komen, omdat hij voor zijn fabrikaat het kroniekje alleen kon gebruiken tot aan Floris I, den onmiddelijken voorganger van Dirk V, wien hij de rol bestemde van bevestiger der oude giften. Hij had de rubriek over Dirk III geexcerpeerd, daarna die over diens broeder Sifridus, vervolgens die over Florencius t e r c i i Theoderici filius. Op deze rubriek volgde de rubriek over Theodericus, Florencii et Ghertrudris filius, den man dien hij hebben moest, en het q u a r t u s Theodericus ontglipte aan zijn pen. Dirk, de zoon van Floris, den zoon van Dirk III, werd nu Dirk IV, terwijl de korte onbeduidende slotzin

van de rubriek over Floris I aan zijn aandacht ontging. Daar hij vermoedelijk meer dan een eeuw na Dirk IV zijn stuk samenstelde, en Dirk IV door geenerlei gift zijne herinnering in het klooster had levendig gehouden, behoeft zulk eene geschiedkundige fout geene bijzondere bevreemding te verwekken. Uit de geheele akte trouwens blijkt duidelijk dat de steller sterker was in materieele vervalsching dan in intellectueele.

Een onderzoek naar den juisten tijd der samenstelling ligt buiten mijn bestek. Daartoe ware een nauwkeurig onderzoek noodig van hetgeen bekend is omtrent de oudste geschillen der abdij over het rechtsgebied, dat de hoofdschotel vormt van het gerecht ons door den steller voorgezet. Slechts op ééne bijzonderheid vestig ik ten slotte de aandacht. De namen der getuigen geven soms eene aanwijzing betreffende den tijd van ontstaan eener valsche akte. Verscheidene naamgenooten der in de cyrograaf genoemde getuigen vindt men in de latere stukken van het Aalbertsboek terug en zijn dus vermoedelijk daaraan ontleend. Enkelen daarvan baarden reeds zorg aan Bakhuizen, die onder anderen ook broeders van den lateren abt Adalard meende te herkennen. [1] Een ander dier getuigen meen ik echter elders te hebben teruggevonden. Onder de laïci komt voor Deddo de Riswic. Aanvankelijk doet deze denken aan een der oudste heeren van Rijswijk. Ten tijde van abt Wouter (1130--1161) komt echter een Deddo presbiter de Rijswijc voor, die volgens de catalogus der Egmondsche boekerij aan het klooster eenige boeken ten geschenke gaf. De naamsgelijkheid doet onwillekeurig de gedachte rijzen, dat de steller der akte dien Rijswijkschen pastoor der 12de eeuw als heer van Rijswijk bij de akte der 11de eeuw heeft laten compareeren. Is dit zoo, dan is het waarschijnlijk geschied na den dood van Deddo en van zijne tijdgenooten, en is de akte mitsdien niet vóór het laatst der 12de eeuw, dus ongeveer een eeuw na den dood van Dirk V, ontstaan.

---

[1] Hecmundensia, blz. 183.

TWEE NIEUWE BIJDRAGEN TOT DE KENNIS VAN HET TIJDVAK VAN KONING LODEWIJK

medegedeeld door R. FRUIN.

Aan de goedheid mijner hooggeachte vrienden, B[n]. Sloet van de Beele en Mr. W. B. Wttewaall van Wickenburg, heb ik het te danken, dat ik in staat ben om de twee volgende stukken, die mij voorkomen niet onbelangrijk te zijn, hier mede te deelen.

I.

Het eerste is een uitvoerige brief van een oud-patriot, Mr. Gerardus Anthony Visscher, in December 1814 aan een vertrouwd vriend, zijn zwager Sloet, geschreven over de strekking der jongste gebeurtenissen hier te lande en over hetgeen hij in den tijd van Koning Lodewijk had bijgewoond. Dit laatste verdient vooral aan de vergetelheid ontrukt te worden. Maar ook het overige schijnt mij merkwaardig genoeg. Wij vernemen gaarne, welken indruk de herstelling van het Huis van Oranje maakte op een oud-republikein en revolutie-man, zoo als er in 1813 nog zoo velen in leven waren.

De familie Visscher behoorde, aan het eind der vorige eeuw, tot de aanzienlijkste der stad Utrecht, maar niet tot de regeerings geslachten. Eerst bij de revolutionaire regeeringsverandering van 1786 kwam onze briefschrijver, toen vier en twintig jaar oud, op het kussen en aan het ambt van drossaard van de stads heerlijkheid Vreeswijk of de Vaart. Aan alle maatregelen van het nieuwe

bestuur, van democratischen aard, nam hij volijverig deel. Toen den 9den Mei 1787 de Utrechtsche burger-vaandels uittrokken om de troepen der Generaliteit, die aan de Vaart hadden post gevat, van daar te verdrijven, nam hij benevens twee jongere broeders deel aan dien tocht en aan het gevecht, waarbij een van hen, Mr. Cornelis Gerrit Visscher, bevelhebber van het vaandel Turkijen, sneuvelde. Dit sterven voor de patriotsche zaak stelde de geheele familie in een schitterend licht, [1] en na den ommekeer van zaken, in September van het volgend jaar, achtte het dan ook de nu weer afgezette Vroedschap en Drost geraden naar buiten 's lands met de zijnen de wijk te nemen. Hij vestigde zich eerst te Antwerpen en vervolgens te Rijssel, waar hij door de burgerij tot kapitein der Nationale garde en bewaker der Engelsche gevangenen werd aangesteld. In deze betrekking, van kapitein, had hij onder zijn orders als fourier Louis Bonaparte, den lateren koning van Holland. Hij woonde ook het beleg der stad en het bombardement door de verbonden mogendheden bij. Naderhand, bij het oprichten van het Légion Batave, kwam hij daarbij in dienst, werd Adjudant van den Generaal de Winter en onderscheidde zich zeer in den veldtocht van 1794. In het Vaderland teruggekeerd was hij aanvankelijk hersteld in de posten van Vroedschap van Utrecht en Drossaard van Vreeswijk, maar werd al spoedig tot lid der Staten-Generaal benoemd en begaf zich in die waardigheid naar Den Haag. Tijdens den vrede van Amiens had hij de eer die hooge vergadering te presideeren. In 1803 werd hij Hoofdofficier van zijn vaderstad en trok als zoodanig de aandacht van Koning Lodewijk, die zich zijner van Rijssel nog herinnerde. Toen de Koning in 1808 zijn residentie naar Amsterdam verlegde, was hij bij dezen zoo zeer in gunst geraakt, dat hij derwaarts verplaatst werd en tot op de inlijving in Frankrijk aldaar Hoofdofficier, Procureur des Konings en Advokaat-fiscaal der middelen te water en te land

[1] Zie in de Utrechtsche Courant van 17 Mei 1787 een hoogdravende lofrede op de gansche familie.

bleef. Ook werd hij tot Ridder, tot Commandeur, eindelijk tot Grootkruis van de Orde der Unie verheven, en vereerd met een gouden doos, waarop de beeltenis van den Koning met diamanten omzet. Na den val van zijn Vorst, voor wien hij niet slechts hoogachting maar ook warme vriendschap gevoelde, weigerde hij in Franschen dienst over te gaan Hij legde zijn ambten neder en ging buiten, in de buurt van Utrecht, stil leven totdat de opvoeding van zijn kinderen meebracht, dat hij zich weer in de stad vestigde. Na 1813 bleef hij steeds ambteloos en onveranderlijk aan zijn vroegeren Koning gehecht. Eens, in 1821, heeft hij de pen opgevat om de eer van den Vorst, die door een ongenoemden schrijver verkort was, tegen dezen te handhaven, [1] en uit den brief, die volgt, blijkt dat hij al veel vroeger met de gedachte omging om een volledige verdediging van zijn regeering en zijn gedrag te schrijven en uit te geven, waarvan echter nooit iets gekomen is. Hij overleed den 14den Januari 1827.

De uitgebreidde briefwisseling tusschen hem en koning Lodewijk, die hij naliet, is, ik kan niet zeggen om welke reden, vernietigd. Uit dien hoofde is deze eenige brief, dien de heer Sloet mij heeft toevertrouwd, om de bijzonderheden die hij uit de verloren briefwisseling bevat, dubbel belangrijk. Hij luidt aldus:

12 Decemb. 14.

Met familie en boedelzaken heb ik 14, meestal onaangename, dagen af en aan te Rotterdam moeten doorbrengen, en het is eerst op heden, dat ik in staat ben en heb kunnen bepalen eenige uuren met U, mijn Vriend! op het papier vrij te praaten.

Voordezen eenen brief ontfangende las ik dien eenmaal en was

---

[1] Brief van G. A. Visscher aan den naamloozen schrijver der Geschiedkundige Aanmerkingen op de Geschiedkundige Gedenkstukken en Aanmerkingen over het Bestuur van Holland door Lodewijk Bonaparte, gewezen Koning van Holland; het kerkelijke, godsdienstige en zedelijke derzelve in 't bijzonder betreffende. Te Utrecht bij J. G. van Terveen, 1821. — De schrijver, tegen wien de brief gericht is, was Hendrik Gallois, predikant te Vriezenveen. Zie Navorscher, 1864, blz. 118.

alsdan in de mogelijkheid, zonder weder inzien, op alle punten daarin vervat te andwoorden; dan, door een meer dan 52 jarig gebruik, en zoms geforceerd gebruik, mijner herssenen is zulks over en moet ik den brief naast mij leggen en sin voor sin opnemen; dit nu geeft een stroever stijl, dewelken Gij U zult moeten getroosten.

Ik houw, ja, tot mijn leedwezen, staande een vreemdeling in Nederland te zijn, daar ik mij met deszelfs willekeurige Constitutie, Gouvernement, en met dat daarmede verband heeft, niet uit koppigheid of partijschaps wille, maar uit principe en in gemoede, niet kan vereenigen; wel echter zal ik desselfs welvaren, heil en geluk vierig blijven wenschen; dan niets voor mij of de mijnen begeer ik, als bescherming der wet en zodanige dragelijke belastingen, waardoor ik niet methodiquement tot verhuizing gedwongen worde. Gij besluit, omdat ik van het een en ander onderricht ben, dat ik geen vreemdeling zijn kan; wel nu, andwoord mij eens; zijn de Engelsche ambassadeur en desselfs secretaris geene vreemdelingen? stellen zij geen belang in het welzijn van Nederland en zijn zij niet wel onderricht?

Uwe aanmerking en zijdelings daarin opgeslotene verwondering, dat ik Lodewijk nog mijnen vriend noeme, vordert, dat ik daaromtrend mij nader uitlate; . . . Geen Hollander, met mij in suivere Republikainsche principes opgevoed en van dezelve onuitwischbaar doordrongen, kon meer dan ik ontroerd en verontwaardigd zijn geweest bij zijnen komst als Koning, ook was het niet dan op last van de Regtbank en in commissie, dat ik met een beklemd en bloedend hart hem moest gaan complimenteeren, schoon zulks niet in laage, laffe, vleijende maar in, den ouden vrijen Hollander passende, woorden door mij volbragt wierd; — particuliere audientie, particuliere aanbevelingen konden in mij niet opkomen; — dan wat gebeurd er? Lodewijk komt in Utrecht en laat mij dadelijk bij hem ontbieden; met eenige niets beduidende vragen en andwoorden begon ons discours; — eensklaps vat hij mij bij den

arm, leidt mij naar het vengster, ziet mij sterk aan en zegt: Gij zijt mij niet vreemd, Gij zijt een regtschapen man; niemand, van wat partij hij ook zijn mooge, heeft mij anders dan goed van U gezegd; — Gij bemint Uw Vaderland; — Gij zijt een waar belangloos Republikain; — ik respecteer, meer dan Gij voorals nog kundt geloven, deze principes; ik ken grondig de historie van Uw Land en daaruit alle de groote mannen, die even als Gij dachten; — ik eisch vertrouwen, ik eisch dienst van U; wilt, zult Gij mij die schenken en bewijzen? — Getroffen door dit alles, was mijn andwoord niet twijfelachtig; hetzelve was: ja ik wil, ik zal mijn Vaderland in U dienen; dan, om zulks, volgens mijne tot dus verre gehoudene wijze van handelen, te doen, moet ik steeds de volste vrijheid hebben, de waarheid in alles en op alles, hoe hard die ook zoude kunnen zijn, met mijne vrije gevoelens op al het geen mij door U of van Uwentwegen mogte gevraagd worden, te kennen te geeven, en moet ik nooit iemand mogen beschuldigen, of van iemand nadeligs of kwaads zeggen dan in zijne tegenwoordigheid of schriftelijk met mijnen naam onderteekend. — O, niet alleen staa ik U dit toe, maar vorder ik zulks in alle gevallen van U, was zijn weder andwoord; van nu af en voordaan, ging hij voort, zij alle belemmering van étiquette tusschen ons weggenomen; op alle plaatsen en uuren hebt Gij tot mij de vrije toegang, zeg dit uit mijn naam aan den dienstdoenden kamerheer van Dedem; adieu! — Dit deed ik, en van dien dag af aan waren onze gesprekken hoe langer hoe vertrouwelijker. — Dan eerst op Zoestdijk, waar ik ontboden was, lag hij mij geheel zijn hart open, verklaarde hij mij hoe hij tegen zijnen zin, en door zijnen broeder gedwongen, hier gekomen was, denkelijk om hem door het Hollandsche Climaat te dooden, [1] het

---

[1] De aantijging is jegens Napoleon natuurlijk ongegrond. Maar dat Lodewijk werkelijk niet vrij was van deze achterdocht, en dat dus Visscher zegt wat hij van hem had gehoord, blijkt uit de Documens Historiques van den Koning, II p. 293. In den brief, dien hij van den Keizer over den opengevallen troon van

geen echter het geval niet scheen te zullen zijn, want, dat hij zich wel steeds ongesteld maar eventwel niet ongestelder dan in Vrankrijk, Duitschland, of Italie zich bevond; — dat Hij, nu eens in Holland zijnde, nalgré son frère, Hollander wilde worden, en zulks spoedig zoude tonen door zoo veel mooglijk alle Franschen van zich te verwijderen, zich op onze taal, gebruiken enz. toeteleggen, en, zoo God nog eens gave, dat hij geheel meester zijner daden wierdt, Holland weder als Republiek te herstellen, en in desselfs midden ambteloos en voldaan te leven. [1] Hierop volgde een geheel onbewimpeld verslag of verhaal, op wat voet hij met zijnen broeder stondt, over een aantal personen, intrigues, enz. Naa dien tijd werdt onze correspondentie vertrouwelijker dan ooit, en alle titels, ceremonies, gewone onderschrijvingen enz. waren daarin, op zijne nadrukkelijke vordering, weggelaten. — Bij zijne komst te Amsterdam bragt ik in zijn Cabinet meer dan eenen avond met hem alleen door, en deedt hij mij zulke openingen van al het geen hij leedt, van al het geen men van hem tegen het belang van ons vorderde, van al zijn lijden ook van den kant van zijne vrouw enz., dat ik, overtuigd van op den bodem van zijn hart alles gelezen te hebben, mij zijn sort opregt aantrok en ik hem ongelukkigen in mij zelven achting, trouw, hulp en vriendschap zwoer. — Duizende harde waarheden heb ik hem achtervolgends gezegd en geschreven, nimmer heeft hij eenen eenigen kwalijk genomen, in tegendeel overlade hij mij met zijnen dank en vertrouwen, (de eenige beloningen, die ik immer van hem begeerde:)

Spanje, 27 Maart 1808 ontving, „un article le blessa cruellement. Il lui fut prouvé de nouveau ce qu'il tâchait en vain de dissimuler. Ces mots: Le climat de la Holllande ne vous convient pas, prouvaient d'une manière irrécusable qu'on l'avait poussé sur le trône pour le perdre."

[1] „Dans la situation, où se trouvait un roi étranger dans un pays aussi républicain que la Hollande, il falloit ou s'efforcer de changer les idées et les habitudes de deux millions d'hommes, pour les conformer à celles d'un seul, ou bien que celui-ci adoptât parfaitement celles de la nation: c'est le dernier parti que le roi embrassa comme le plus juste et surtout le plus facile." Docum. histor. I, p. 173.

en als hij mijnen gevraagden en gegeven raad niet konde volgen, gaf hij mij uit zich zelven daarvan doorgaans de reeden bij de eerste gelegenheid, die zich voordeedt, op. — Ik heb, om uit veelen maar eenen te allegeeren, nog voorhanden een briefje van zijn eigen hand, waarin hij mij vraagt: — wat zijn wel de grootste fouten, die men in mij vindt? De kamerdienaar, die mij dit briefje bragt, liet ik even wachten, en mijn andwoord was: spilzucht en ongestadigheid; en niet lang daarna ontfing ik deze zijne solutie. Beklaag mij; — wel U maar niet de Natie kan ik reeden van deze mijne vermeende fouten geeven; — mijn norsche, geen tegenspraak duldende, broeder heeft gezegd: Holland kan en moet zoo veele millioenen opbrengen; bestee ik dus die bepaalde somma tot den laatsten stuiver in het Land niet, waarvan de werkman en andere Hollandsche ingezetenen nog welvaren, dan zoude voor het restant gewis onder het een of ander voorwendsel uit Parijs op ons getrokken worden, en ik ongelukkig niet het vermogen hebben van te kunnen protesteeren of het protest vol te houden; [1] — de reede nu van mijne ongestadigheid is U voor het grootste gedeelte bekend, als wetende het aantal spions, van allerlijen aart, dat mij, zoo ik lang op eene plaats vertoeve, omringt, en waarvan ik mij alleen gedeeltelijk, door eene gestadige verandering van verblijf, kan ontslaan. — Op den zelfden voet duurden onze omgang en correspondentie tot zijn geforceerd vertrek naar Parijs, ter bijwoning van de Kroning, in het laast van 1810; en, als ik zijn biegtvader ware geweest, had hij mij geene openhartiger mededeling van zaken van allerhanden aart kunnen geeven, dan hij mij toen gaf; onder anderen voorzag hij alles, wat hij van zijnen despotieken broeder te wachten en te lijden zoude hebben, en dit gaf ons het voordeel van in de middelen, casu quo, te voorzien;

---

[1] „Le but était de réduire les finances de la Hollande à l'extrémité, d'entraîner ce pays à la banqueroute et d'arriver ainsi au moment marqué pour son invasion et son incorporation." Docum. histor. II, p. 4. — Dat de verontschuldiging van den Koning hem geenszins kan vrijpleiten van de verkwisting, die veeleer in zijn karakter lag, behoeft nauwlijks gezegd te worden.

en had, in s' Konings absentie, de burgemeester Van de Pol, uit zwakheid en condescendentie voor den listigen Franschen minister Larochefoucauld, en waaraan hij, Van de Pol, naderhand ter beloning zijne benoeming tot Senateur te danken heeft gehad, niet eenen brief aan Lodewijk gezonden en daarvan copie aan den minister voorn. gegeven, behelsende hoofdzakelijk eene afrading van openlijke verzetting en verklaring dat het volk van Amsterdam tegen alle middelen van defensie gestemd was enz., dan voorzeker had Lodewijk nimmer het tractaat van afstand van Zeeland, Braband en een gedeelte van Holland en Gelderland getekend, en de order tot de ontruiming der vestingen gegeven, en was niet onder conditiën teruggekeerd, die hij niet kost volbrengen, dan op welkers volkomen vervulling hij zich, om diverse redenen, gevleid had, dat door Napoleon niet zoude worden aangedrongen. — Onze eerste zamenkomst, naa zijn retour, tekende vertrouwen en vriendschap, daar die met den burgemeester alle tekenen van hoofsche beleefdheid droeg. — Rasch bleek het intusschen, dat de weinige waare, cordaate, Hollandsche harten bezittende, belangeloose, vaderlandsche vrienden, die Lodewijk volgens eer, geweten en pligt raden en dienden, door Vrankrijk, op denunciatie en instigatie van zijnen Ambassadeur, als desselfs vijanden, en daarentegen lage, laffe, bange, kruipende, niet dan eigen ik beoogende, intriguante wezens als desselfs vrienden wierden aangezien. Hieruit en uit meer andere oorzaken ontstonden er dagelijks veele steeds toenemende botsingen; en, toen een legioen douaniers en eene Fransche armée in het binnendste van Holland rukte en in Amsterdam wilde komen garnisoen houden, moest, mijns en zijner Ministers inziens, Lodewijk voor zijne eer, voor zijnen pligt en als de eenige wijze waarop hij zijns broeders gedragingen voor geheel Europa, als dien van den onbeschaamdsten, willekeurigsten, onnatuurlijksten dwingeland konde ten toon spreiden, de partij van het nederleggen van zijne kroon neemen: die hij genomen heeft, en waarin bovenal en wel zijne voornaamste bedoeling was, om grootere rampen, kwellingen

en mishandelingen aan Holland te spaaren. En hoe schoon was niet dit zijn besluit in zijne missive aan het Wetgevend Ligchaam ontwikkeld! — Meer dan aandoenlijk was vooral voor mij het geheim moment van afscheid, en het was bij die gelegenheid, dat hij mij nog toeriep de woorden, in mijnen vorigen opgegeven: «Caractère, fermeté, courage! l'homme propose et Dieu dispose!» — Men leeze voorts over dit zijn vertrek het door een Oranje-vriend geschreven stukje, uitgegeven bij Maaskamp, 1814, onder den titul: Merkwaardige en echte berigten wegens het vertrek van Lodewijk Napoleon, voormalig Koning van Holland, waarin na een narré van all het gebeurde onder anderen op pag. 44 gezegd word: — «uit de schipbreuk, die Lodewijk in zijne grootheid leedt, had hij «het kostbaarste gered wat ooit een Koning redden kan; het ge- «tuigenis namenlijk van een goed geweten en de achting van een «eerlijk man». — Ik voege hier nog bij extract of liever deze copie van eene missive, kort naa zijn vertrek geschreven.

2 juillet 1810. Monsieur! . . . . . je meriterais mon sort, si je n'étais pas entièrement sensible à ce que je suis obligé de faire et surtout à la séparation d'un Peuple et des personnes, telles que vous. Je vous prie de faire agréer mes sentimens aux autres M. — Je ne sais pas positivement où il me sera permis d'aller, mais je vous ferai avoir de mes nouvelles et je vous demanderai de celles de votre Païs. C'est à present qu'il m'est doux de lui donner ce nom, puisque jusqu'ici on pourrait me croire des vûes ou des intérêts particuliers. Entièrement soumis à la volonté de la Providence, qui fait et défait les Rois à son gré, je n'ai qu'un regret, celui de n'avoir pu assoire le bonheur du Peuple sur des bases durables, et qu'un voeu, celui du bonheur de ce bon Peuple. Je suis devenu meilleur, depuis que je l'ai connu, et si je l'avois connu plutôt je l'aurois été d'avantage. J'avois tellement lié mon sort au sien que je n'en conçois pas l'existance dans cette séparation, d'autant plus qu'aucune consolation domestique

ne me suivra. Je me ferai des occupations, et comme j'aime le travail je saurai interrompre mon chagrin; — ce ne sont point les grandeurs que je regrette, mais j'ai toujours détesté la vie errante — — et malheureusement j'y serai condamné. Soyez bien persuadé, mon cher M! que je sens ma position, comme je l'ai senti le 16 Mars, et si l'habitude du malheur et de la douleur a tari mes larmes je n'en souffre pas moins, mais les regrets, les chagrins sont avec moi seul, qu'est ce qu'un homme? C'est comme si j'étois mort, et la Hollande ne peut manquer d'être moins souffrante sans moi: si cela se réalise j'aurai des consolations, dont au reste j'ai l'habitude de me passer. — Mais pourquoi tous ces discours? Quand même je serais né sur le trône et j'aurois toujours été heureux, pourquoi s'affliger du malheur d'un homme, quand des milliers souffrent, sans qu'on les plaigne! Soyez bien convaincu, que tous les noms Hollandais, que j'aimerais à regretter, me seront toujours aussi familiers. — Je suis resté sur le trône sans illusion, j'en descenderai de même; j'ai fait des fautes, puisque tout homme doit en faire, mais je sens plus et mieux que personne ce qui me manque le plus, c'est de ne pas connaître assez tôt mon devoir, — d'employer trop de tems à le chercher. — Adieu, mon cher M! vous avez une tache difficile, mais il faut m'obéir pour la denière fois: — Restez à vos places tous. etc.

Je vous embrasse tous et vous assure bien que malgré ma froideur et ma vivacité je n'oublierai jamais la Hollande ni vous tous.

signé Louis Bonaparte.

Gij zult mij voorzeker niet willen ontkennen, dat hierin zijn braaf hart en edele wijze van denken klaar uit- en voorkomen; en hoe zich allezints gelijkblijvende zijn zijne volgende gedragingen niet geweest! Men denke eens terug op alle zijne personeele en

andere zorgen in den vreeselijken ramp van Leijden en in de watervloeden getoond; hoe ijlde en snelde hij niet naar daar, en was hij niet tegenwoordig, waar hulp en vertroosting nodig waren! — En wie is er die gevoelloos het verhaal zoude kunnen aanhoren of in het werkje van den Heer de Perponcher, te Utrecht bij Schoonhoven in dit jaar uitgegeven, lezen alle moeitens, en zorgen door den braven Lodewijk aangewend om eerst het lot van den uit Utrecht als gijselaars vervoerde en te Parijs in de gevangenis, de Pélagie genaamd, opgeslotene Heeren Perponcher, Buddingh, Ram en Singendonk te doen verbeteren, vervolgens derzelver slaking te bewerken en eindelijk hen aan zijne tafel, op de kieste wijze, te ontfangen! — Hoe kiesch en grootmoedig waren ook niet zijne principes toen hij den officiëlen aanzoek der Geallierde Mogendheden, waarvan de origineele stukken nog onder hem berusten, van de hand wees, om met hunne hulp zich weder op den troon te plaatsen en in Holland te regeeren. — En ten bewijzen hoe hij over het gebeurde bij ons denkt, kan dit volgend extract zijner missive mij uit Lausane den 15 junij ll. gezonden doen consteeren.

J'ai reçu mon cher V! votre lettre du 15 du mois de Mai etc. . . . . .

Je profite de cette occasion poor vous prier de me rendre un service. Vous trouverez ci-joint les copies authentiques de deux pièces que j'ai écrites et signées le 30 Déc. 1810, c'est à dire il y a 3 ans et ½. — Je voudrais qu'elles fussent publiées dans une de vos gazettes, afin que vous fussiez tous persuadés et qu'il fut bien prouvé, que je n'ai point accepté cette transaction honteuse, et que depuis le mois de juillet 1810 je n'ai cessé de rester attaché à la Hollande et de la considérer comme ma Patrie, jusqu'à ce que les derniers événemens m'ayent degagé de mes obligations, sans me degager de mon attachement pour elle, car dès que votre Païs a été libre et heureuse le plus

grand but de ma vie comme celui de mes désirs ont été remplis.

Ce refus etc.

signé: L. de St. Leu.

De stukken hierin bedoeld zijn betreklijk op het door Hem, ook voor zijne geheele familie, geweigerd, toegelegd apanage door den Franschen Senaat, die in het laatst van julij van dit jaar in onderscheide onzer nieuwspapieren zijn te lezen geweest. — Voorts had Lodewijk onze Staatsregeling toen nog niet gelezen, maar oordeelde naar hetgeen onze en duitsche papieren schreven.

Heeft eindelijk niet het zegel van waare belangelooze braafheid op alle zijne voorgaande gedragingen gedrukt de weigering voor zich en zijne descendenten der toelage bij de laatste overeenkomst van Parijs tusschen de Geallieerde Mogendheden en Napoleon bepaald, waaraan niemand, die de volgende advertentie leest, kan of zal twijffelen: —

« De gewezen Koning van Holland, sints de maand julij 1810
« den naam van Louis de St. Leu voerende, in de Courant van
« Lausanne van den 17 dezer eene overeenkomst hebbende gelezen
« in welke hij begrepen is, verklaart dat hij van alles wat bij het
« 6e art. van dat tractaat, ten zijnen opzigten bepaald is, afstand
« doet. Hij verklaart daarenboven, dat, daar niemand het regt
« heeft om voor zijne kinderen, buiten zijne toestemming, bijzon-
« dere voordeelen aan te nemen of te bepalen, hij derhalven voor
« hen van alles afziet en alles afkeurt wat reeds verrigt mogt zijn,
« of gedurende derzelver scheiding van hem, zou kunnen geschieden.

Gegeven en getekend te Lausanne den 18den junij 1814.

Was getekend: Louis de St. Leu. [1]

Reeds was ik veel te lang, echter zoude ik nog niet eindigen

[1] Dit stuk staat in het oorspronkelijk Fransch gedrukt in de Docum. histor., III, p. 385.

kunnen, zoo ik niet vast besloten had en enkel naa Lodewijks toestemming en eenige weinige mij ontbrekende stukken wachte, om alles wat tot hem, braven man, en waarvan dit bovenstaande niet meer dan een staaltje van een stuk is, betrekking heeft, volgens geprouveerde waarheid, zonder wie hij ook zijn mooge daarin te menageeren, met mijnen naam er onder, in het licht te geeven, — dan wie weet of men nog morgen leeft! en dit op mij zelven toepassende beklaage ik mij de moeite niet van dit mijn gekrabbel en apologistiesch gedreun; een vriend is mij het heiligst op aarde, voor een vriend is mij niets te moeijelijk, niets onmooglijk! God geeve er U eenen eenigen in dien zin! —

Weg, weg voorts met de, in het naamloos en diverse andere onwaarheden bevattende, geschrift, voorkomende beschuldiging jegens zekere Lyonsche vrouw. — Ik heb in Lodewijks hart gelezen, ik heb den bodem van het zelve gezien; wel waren daarin losheid, ligtzinnigheid maar geene wan- of misdaad te vinden; — die Caulincourt heeft hij immers reeds te Utrecht van zich weggejaagt, en iemand met wien men zoo iets uitstaanden zoude gehad hebben, ontziet men wel maar jaagt men niet weg; niets was er ook, dat Lodewijk in Holland in de opinie konde schaden, verachtelijk of belagchelijk konde maken, dat niet door de creaturen van zijne Hortense en op het laast ook door zijnen broeder werd aan den dag gebragt, en nimmer is, in het allergeringste zelfs, iets aan dien snaar geroerd geworden. Dan het geen in deze vrij meer afdoet is het openlijk getuigenis van den anderzints tegen al wat Napoleons of Buonapartes familie betreft, zoo vreeslijk verbitterden Lewis Goldsmith, Notaire et exinterprête près les cours de justice de Paris, in zijn werk, genaamd: Histoire secrète du Cabinet de Napoléon Buonaparte, à Paris chez les marchans de nouvautés, 1814, zijnde letterlijk het volgende:

«Ce jeune homme est bon, honnête et a le désir de faire «le bien; je ne pense pas qu'il y ait un Hollandais, qui ne «lui rende ce témoignage. On lui a imputé bien du mal;

«personne assurément ne m'accusera de partialité pour «la famille de Buonaparte; mais la vérité me force de con- «tradire tout ce qu'on a pû publier contre lui.»

De volgende dichtregels van Bilderdijk (in dezen belangeloos, want Lodewijk was reeds Koning af) neeme ik voor mij over:

T'is Hij, wiens zachte hand de versch geslagen wonden
Der dolle burgertwist zoo minzaam heeft verbonden.
Die Koning, wien zijn zucht voor s'Vaderlands belang
Den Scepter heeft gekost en heel zijn ondergang.
Die onvergeetbaar, om zijn weldaan niet te tellen,
Den dwang ten offer viel om Holland vrij te stellen.

Wie toch zou zich dan kunnen schamen van, of wie liever zou dan niet geoorloofd trotsch zijn, hem, achtenswaardigen man, zijnen vriend te mogen noemen en zulks door alles heen te blijven? Uit dit, mijn heilig principe ook, is zijne aanhoudende onschuldige correspondentie mij zoo aangenaam en dierbaar, dat ik daarboven niets stelle!

U, mijn vriend, thans neem ik het verder in Uwe missive voorkomende op, wensche ik geluk, dat Gij Uwen tegenwoordigen Vorst hartelijk en welmenend genegen zijt. — Ik heb het immer eene wreedheid geoordeelt, de kalmte en voldoening, die iemand zoo in het religieuse als in het politieke in zich zelven gevoelde te willen ondermijnen en omverwerpen: geen ander oogmerk heb ik derhalven met het volgende dan alleen om voor te komen, dat men mij niet voor eenen al te toegevenden ja-broeder houde, en dat de illusie niet al te ver gaa.

Ad primum stemme ik dus met U in zoo verre in, dat wij groote verpligtingen aan sommige zijner voorvaderen hebben. Namentlijk aan Willem den eersten, als, met andere groote Hollandsche mannen, grondlegger van ons Gemeenebest, die er goed en bloed voor opgeofferd heeft; aan Maurits, als door zijne heldendaden en overwinningen bevestiger van het zelve; schoon de moord van Oldenbarneveld en schandelijke handeling omtrent

den onsterfelijken Huig de Groot en veele andere brave Vaderlandsche mannen in mijn hart tegen hem veel doen opkomen en gevoelen; — aan Fredrik Hendrik als den besten en braafsten, dien ik van allen ken. — Willem de 2e is mij onverschillig; zijne expeditie op Amsterdam is de meest geruchtmakende zijner daden geweest; en Willem de 3e een veelal gelukkig oorlogsman, daarna, door onze hulp en schatten, Koning van Engeland, heeft op het eind ons en zijn vaderland met ondankbaarheid beloond; — Willem de 4e deedt noch goed noch kwaad; en in Willem den 5e huiver ik niet een vaderlandsch hart te erkennen, en wijte, zoo niet alles, ten minsten 7/8 van het geen men meende niet goed in hem te vinden, aan de Duitsche en andere principes, die de Hertog van Wolfenbuttel hem van kindsbeen af had ingeboezemd en had gezorgd, dat hem door allen, die hem omringden, steeds ingeboezemd wierden; — ook nimmer, dit betuige ik plegtig, hebben mijne gedachten en inzichten zich verder in 1786 en 1787 uitgestrekt, dan om eenige vermeende fauten in de functien van het Stadhouderschap veranderd en daaromtrent eene vaste bepaling tot onderling genoegen en algemeen nut daargesteld te zien; eene geheele afschaffing van het Stadhouderschap is nimmer toen ter tijd in mij opgekomen; — aan Hem, dit zegge ik ronduit, heeft mijn Vaderland verpligting; — want, als Hij in het eind van den jare 1787 weder in den Haag gekomen was, stelde men hem de Souverainiteit of Gravelijkheid voor, dan dit wees hij grootmoedig van de hand en verklaarde zonder aarzelen en zoo rondelijk zijne mening, van niet anders dan daar hij regt op had, dat is, Erfstadhouder te willen zijn, dat men er hem daarna nimmer meer van heeft durven spreken; — ook betoonde hij dikwerf, naa zijne verdrijving in 1795, een echt Hollandsch caracter te bezitten, en zie hier een staaltje er van. Twee Hollandsche Heeren van naam, waarvan er een in de troubele tijden steeds tegen het huis van Oranje in zijne opinie geweest was, komen hem te Fulda bezoeken en worden dadelijk bij Hem ter maaltijd

genodigd; naa het houden van zeer interessante discoursen over den toenmaligen staat van Holland, zegt Hij tegen den eenen: ik weet dat Gij een liefhebber van een goed glas Rhijnsche wijn zijt, ik zal er eens van laten komen; de hofmeester wordt geroepen en gelast beste Rhijnsche wijn te geeven, en die vraagt, van dewelke gelieft zijne Hoogheid, noemende eenige van de voornaamste soorten uit de kelder van den verjaagden Abt van Fulda op; Willem dit horende vliegt op en zegt aan den Hofmeester deze merkwaardige woorden; wat durft Gij vragen; ik drink nooit gestoole of geroofde wijn, maar alleen die, die ik betaald heb; geef uit mijne eigene kelder van de beste; de andere zal mijn Zoon wel met de zijnen leegen!

Ad secundum zeg ik, mooglijk ja; maar dan nog op genen anderen voet als dien van Stadhouder; tenzij, of zijn erfregt hieromtrent anders had gesproken of Hem de Souverainiteit op eene legale wijze, maar niet door eenen ellendigen Fannius Scholten met weinige anderen in den nacht, in de tegenwoordigheid van drie toehoorders, uit het Paleijs te Amsterdam, waare opgedragen geworden, en naderhand, zoo men wel zoude willen doen voorkomen, bij de aanneming der droevige Staatsregeling, door de vergadering van zoogenaamde notabelen, in de Engelsche papieren not-able genoemd, door den Prins zelve benoemd; waarvan de presenten seven achsten ambtenaaren waren, waarvan, van de 600 ver op de 100 waren te huis gebleven, en waarvan er eenige der tegenwoordigen zich tegen en eenige der afwezigen zich zelfs in brieven verklaart hadden, zich onbevoegd te oordeelen om zonder den duidelijken geprononceerden wil der geheele Natie over het weggeven van desselffs Souverainiteit te stemmen en van een vrij volk onderdanen te maken, zoude zijn geconsolideerd geworden.

Ad tertium; ja, Hij is een Hollander; en als zoodanig als Stadhouder en, ik gaa nog verder, onder eenen naar onze moijens geschikte Engelsche, Fransche of Zweedsche regeringsform, en dus vrije, weldadige regeringsform, zoude Hij als Hollander,

met instemming der Natie, in nog hoger graad zelve mij gevallig geweest zijn.

Ad quartum, komt het op de betekenis van het woord braaf veel aan; — bij voorbeeld de Koning van Pruissen zoude hier tegen inbrengen, ik wil Hem nog niet onder mijne oogen zien, om het voorgevallene in en naa den slag van Jena, in het Corps of de Divisie van Mollendorff, bij Erfurt; dat was niet braaf! — De Fransche Bourbons en de Engelsche zouden zeggen, gedurende veele maanden was hij nergens zoo druk dan in de Antichambre van Napoleon te Parijs; — in de spectakels over of in de loges van Napoleon; — op de cercles van Napoleon of van Schimmelpenninck en vrouw en andere te vinden, en dit hielden en houden wij niet voor heel braaf, of achtenswaardig . . . .

Ad quintum: ik geloof met U dat Hij het wel met het Vaderland meent, en als Hij, veele andere noodwendigheden daargelaten, zijn vertrouwen, zijn geheele vertrouwen aan een braaf, belangloos man, door den tijd schenkt, want tot dusverre heeft Hij genen enkelen vriend, aan wien hij zijn hart open en bloot legt, en van wien hij steeds de taal der waarheid vordert en wil horen, zeg ik dat wij om zijn lang leven mogen wenschen en bidden; te meer nog daar zijn zoontje geheel door Engelsche principes, als 't waare, doordrongen en doorweekt is, blijkens zijn handel en wandel! Zijne Hollandsche adjudanten, aides de camps enz. hebben plaats bij Hem voor Engelsche officieren moeten maken; vijf Engelsche Generaals Uniformen heeft hij laatstemaal uit den Haag medegenomen en draagt geene andere. Hij droomt van niets dan van het militaire . . . .

Ik stap van dit sujet met den wensch af, dat W. ons Land inderdaad zoo gelukkig make, dat allen hem voor en in het zelve hartgrondig moeten danken! waarin ik dan ook voorzeker niet de laaste noch de minst opregte zal zijn!

Als ik U thans zeg, ik ben, naa ses uuren agter den anderen te kraffelen, afgeschreven, zult Gij gewisselijk zonder verdere ver-

zekering mij wel op mijn woord willen geloven; het ergste echter hiervan is, dat deze nu een postdag later zal moeten vertrekken.

. . . .

Op geene Uwer drie vragen, rakende de Schouten enz., heb ik tot dusverre eenig zeker andwoord bekomen; ik wacht nog op dien van den Secretaris gen. van het Ministerie van Binn. Zaken, die, zoo meer voldoenende is, ik nog hier per postscriptum zal bijvoegen. Allen veronderstellen dat de organisatie spoedig zal voortgaan; ik heb intusschen gezorgd dat uwe klaar aangetoonde berekening omtrend het onderhoud van eenen schout en vier burgemeesters in de eerste hand gekomen is: of men er naa zal handelen moet de uitkomst leeren. Echt en goed nieuws is er weinig. Vorst Willem komt tegen het einde dezer maand weder hier. Zeg mij eens, hoe bevalt het U, dat, casu quo, niet België bij ons gevoegd, maar wij in België gesmolten en dus gebelgd zullen worden? Ook hierover zoude ik eenige paginaas kunnen vullen. Nieuws van eenen onaardigen aart is, dat onze Engelsche Broeders vreeslijk op Java huishouden en van daar alles, wat hun mooglijk is, weghalen; en dat een der Javaansche Koningen, in oorlog met de Europeanen zijnde, alle de plantagiën plat gelopen en de slaven er van medegenomen heeft; waarlijk een zeer groot verlies, en voor onze landslieden, die er naartoegaan, een vast vooruitzicht, om dadelijk aan het vegten te kunnen komen. Ook springt het tegen mijnen oud-Hollandschen kop terug en doet het mij in de siel leed, dat het Engelsche Gouvernement het onze genoodzaakt heeft, den ambassadeur Changuijon, die met zoo veel hartelijkheid ontvangen was, uit America terug te roepen, en wel omdat de Engelschen niet konden dulden, dat onze Staat, die met hem zoo bevriend was, eenige vriendschap had, of eenige égards betoonde aan eenen Staat, met wien zij in oorlog waren. Ik word dik over dit misbruik des sterkste, dan cui bono!

Siedaar een briefje, Vriend! zoo als ik niet gelove, dat Gij er veelen in Uw leven zult gehad hebben. Zie fauten in spelding,

stijl, schrift enz. over het hoofd, want lust tot corrigeeren ontbrak mij. — Schrijf mij altoos zoo vrij als ik U zal andwoorden. Omhels Hans en Uwe lieve jongen voor mij en allen, groet de vrienden en geloof mij onveranderlijk en opregt, met achting en vriendschap, geheel

Uwen Geerard.

II.

Mr. Jacob van Haaften was een zwager van onzen Visscher. In het begin van 1787 huwde hij diens zuster Sara Warmoldina. Ook hij was van een aanzienlijk geslacht en lid der Vroedschap van Utrecht reeds onder de oude bedeeling, en gecommitteerd wegens de Stad in de Staten der Provincie. Toen de patriotsche onlusten begonnen, onderscheidde hij zich door zijn ijver voor de nieuwe begrippen en voor de democratische hervormingen; hij was dus een geestverwant der familie, waarmee hij zich verzwagerde. Na de revolutie van 1795 werd hij secretaris van de Representanten 's Lands van Utrecht, naderhand secretaris van de eerste Commissie tot het ontwerpen eener Constitutie voor de Bataafsche Republiek, en Eerste Secretaris van de tweede Nationale Vergadering, Lid van het Intermediair Wetgevend Ligchaam. Na de regeeringsverandering van 1801 schijnt hij zijn ambten verloren of neergelegd te hebben: zeker was hij in het jaar 1806 zonder eenige staatsbediening en woonde weer in zijn vaderstad. Met innige deelneming doch niet zonder spijt en ergernis beschouwde hij van daar uit wat op het staatstooneel in Den Haag voorviel, en schreef daarover

aan een vertrouwd vriend. Die brieven zijn in een afschrift, dat met veel kantteekeningen verrijkt is, bewaard gebleven; er komt veel in voor dat van ondergeschikt belang is en niet gedrukt verdient te worden, maar ook veel dat den indruk weergeeft, dien de gebeurtenissen van dit gewichtig jaar op het gemoed van een oprecht pratiot maakten. Daarvan laat ik hier het voornaamste volgen. De briefschrijver, laat ik dat hier nog bijvoegen, is onder de Fransche heerschappij ambteloos gebleven, doch heeft zich na 1813 aangesloten bij diegenen zijner geestverwanten, die van de partijschap genoeg hadden en in den nieuwen staat van zaken zich wel konden voegen. Hij is toen rechter geworden in de Rechtbank van eersten aanslag te Heerenveen — een bescheiden betrekking waarlijk voor iemand van zijn verleden — en aldaar overleden in 1827. Hij had het jaar te voren een bundel Gedichten, uitgegeven, die te onbeduidend zijn, om voor zijn karakterteekening iets te kunnen bijdragen.

De aanteekeningen beginnen met bittere klachten over den druk der belastingen, het niet bij tijds betalen der verschenen rente der Lands obligatiën en in het algemeen over het stelsel en het beheer van den Minister Gogel. Wij kunnen ons die wel voorstellen. Slechts eene anecdote, die den Minister kenteekent, wil ik er uit mededeelen.

> Dan om U echter een bewijs van 's mans stuurschen aart te geven, zoo zal ik mij vergenoegen er een staaltje van bij te brengen. Het voorschot dat door de wijnkopers en zeehandelaars omtrent den impost op de wijnen moest gedaan worden, was voor velen aller bezwarendst. Men besloot een Commissie naar Gogel te zenden. De Heer van der Kun een der voornaamste wijnkopers uit Rotterdam, sprak als Gevolmagtigde met den Heer Gogel over dit stuk, en trachte den Secretaris het moeilijke en schadelijke dezer bepaling te doen gevoelen, dan naa eenige woordewisselingen, zeide de

Heer van der Kun, dat dit oorzaak zoude zijn, dat veele kantoren van negotie zouden verlegd worden, en zommige kooplieden het land zouden moeten verlaten. Het gevolg was, dat de inderdaad weinig menschenkennis hebbende Gogel, aan de bel trok, en den Heer van der Kun, deze woorden toevoegde: Dan wensche ik U goede reis! —

Ook over den overmoed der Fransche Generaals zijn de klachten hevig en zeker wel niet ongegrond. De proeven, die er van worden gegeven, komen mij niet merkwaardig genoeg voor om ze over te nemen.

In Maart trok vooral de zending van Verheul naar Parijs de aandacht. Allerlei geruchten kwamen in omloop. Onze briefschrijver vermeldt sommige, maar zegt als zijn gevoelen:

Maar verstandigen en der zaken kundig zagen zeer wel, dat er iets in Parijs moest gaande zijn dat betrekking, of op nieuw vorderingen, of op veranderingen in ons land hadt.

In het laast dezer maand kwam de Secretaris Zuijlen van Nieveld van den Ambassadeur Brandsen in den Haag, en gaf, zoo men wilde, voorlopig kennis, dat Napoleon besloten hadt, een Opperhoofd over de Bataafsche Republiek aan te stellen. Deze tijding maakte een vrezelijke sensatie; het niet betalen der intressen dan drie maanden naa den vervaltijd; het langzaam in werking brengen der nieuwe impositien; het, zoo men wilde, vergroten der nationale schuld, door het ondersteken der Nationale Schuldbrieven op het kantoor van conversie, en de enorme uitgaven, gevoegd bij de vrees van nieuwe eischen door Napoleon tot het betalen van millioenen, leveren van Linieschepen, ja zelfs van Zeeland, en de Landen over de Maas, dit alles deedt, op of omtrent den 21 dezer maand, de 2½ pCt. schuldbrieven tot op 29½ dalen.

Men sprak, dat Louis Bonaparte Vorst en Heer over ons Land zoude worden, en voegde er bij, dat het plan van Enge-

land, en de Coalitie, — dat men met Pruisen over de herstelling des stadhouders hadt gehandeld wisten de stadhoudersgezinden zeer wel, — om den Prins van Oranje als vorst over de Belgiën en onze provinciën aan te stellen, tot het stellen van een Vorst over dit Land aan Napoleon gelegenheid gaf. Immers men gebruikte deze voorwendzels.

Zommigen meenden, dat Schimmelpennink Raadpensionaris zou blijven, en dat het huis te Honslaarsdijk voor hem ter woning wierdt in gereedheid gebragt.

Te verwonderen was het, dat niet alleen de Fransche generaals hier te lande verzekerden, niets van deze verandering te weten, maar zelfs zeer verstoord wierden toen men er van sprak. Dan verstandigen merkten reeds op, uit de aanspraak van den Minister van binnenlandsche zaken Champagny te Parijs, dat Frankrijk ons onder zijne bondgenoten niet meer telde. Dit waren zijne uitdrukkiegen:

« Engeland stelt wijnig belang in Italie; de Belgiën zijn « de waare grond van den haat, die het ons toedraagt. Maar « Holland, de honderd en tien Departementen van Frankrijk, het koningrijk Italie, Venetien Dalmatien Istrien en Napels zijn thans ONDER BESCHERMING VAN DEN KEIZERLIJKEN ADELAAR, en de vereeniging van die Staten geeft ons alleen maar de nodige middelen, om op de grenzen en kusten ontzaggelijk te zijn. Bijeren, Wurtenberg, Baden en verscheiden der voornaamste Mogenheden van Duitschland zijn onze geallieerden.»

Deze sprak van Prins Murat, die over het land van Berge zoude gesteld, en als Prins van het Duitsche Rijk erkend worden; — die van Prins Louis van Baden — doch dit konde men niet geloven, omdat de Prins van Baden opvolger moest zijn van zijn stokouden grootvader.

Men wagte met vrees den Admiraal Ver Heul in den Haage.—

Men wilde dat Napoleon een tweeledig voorstel zou gedaan hebben, of om ons in Frankrijk in te lijven, of om ons een Frans Prins als Vorst te geven.

Onder de geheimen luisterde men elkander in het oor, dat een Commissie naar Parijs was gezonden, om zoo veel mooglijk van onzen leenheer voordeelige voorwaarden als vasallen van Frankrijk te bedingen.

H. H. M. wierden buitengewoon op den 1 April bijeengeroepen; doch alles bleef in een donkere nacht begraven.

In April had men al meer zekerheid en speculeerde over de gevolgen van wat men als onvermijdelijk zag aankomen. Boven de inlijving bij Frankrijk verkoos men nog altoos een eigen regering, zij het ook onder een Franschen vorst.

Men merkte op dat door de inlijving in Frankrijk onze ingesetenen aan de requisitie zouden worden blootgesteld, onze negotie gedrukt, onze intressen gereduceerd, of de schuld voor een gedeelte zou worden uitgeschrapt, en dat, daar men naa de dood van Napoleon door de collossale grootte van het Fransche rijk in dat rijk weder inwendige beroertens voorspelde, wij dan noodwendig partij zouden moeten kiezen. . .

Na dat ik dit geschreven had, zoo wierdt mij bericht, dat indien de Pensionaris niet blind was geweest, men dan een plan gehadt hadt om hem tot Hertog te verheffen; zijn Famillie aan die van Napoleon door het huwlijk te verbinden, en dus eindelijk ons door een Franschman te doen regeren. Doch dit komt mij, schoon door een der Ministers aan mij medegedeeld, onwaarschijnlijk voor.

Die iets meenden te weten verzekerden, dat het voornemen van Napoleon was geweest, om Belgiën met ons land te vereenigen, en over de 17 Provinciën een Vorst aan te stellen, welke een gedeelte des jaars te Brussel, en een ander gedeelte in den Haag zoude resideren. Dan men wagte de terugkomst der Commissie, die den 18 vertrok, met geduld —

doch men verwonderde zig, dat van Stralen en Gogel, die in de daad de teugels van het gouvernement in handen hadden, het zoover hadden weten te brengen, dat er twee vrienden des Stadhouders, Verheul en Six, welke laatste in 1794 door Willem de vijfde en de Staten-Generaal naar Parijs gezonden wierdt, om in onderhandeling te treden, en Gogel zelfs in de Commissie benoemd wierden.

In het begin van Mei bracht van Haaften eenige dagen in Den Haag door. Na zijn terugkomst schreef hij:

Ik zal U schrijven wat men algemeen onder lieden, die meenden iets te weten, verhaalde; want hoe meer ik zag, dat alle mijne voorspellingen, bij het aanvaarden der Hooge Regering door een man, die in 1803 getracht hadt, om als vaste president van de hooge vergadering, even als in America, aangesteld te worden, bewaarheid wierden, hoemeer ik mij van de Hofplaats verwijderde; en dus natuurlijk minder gelegenheid had, de zaken van nabij te onderzoeken. Ik had in den beginne dezer maand mij in den Haag opgehouden, en toen reeds werd mij in vertrouwen gezegd, dat de Fransche Keizer absolut prins Louis tot vorst des Lands wilde uitgeroepen hebben, en dat, indien men daar niet in wilde komen, hij besloten hadt een gedeelte der armee in onze Republiek te brengen. Verstandigen merkten toen reeds aan, dat men uit het opentlijk gedrag van den Minister der Marine Verhuell, bij het houden der vergaderingen in het huis in het Bosch, reeds duidelijk hadt kunnen opmerken, dat de fondamenten voor alles in Parijs reeds gelegd waren, en onze zwakke instrumenten, zoo men die tot vernietiging dier fondamenten wilden gebruiken, in stukken zouden breken. Men merkte op, dat het gedrag van Schimmelpennink, en alle het gebeurde, vóórlopers schenen geweest te zijn van het geen nu wierdt doorgedrongen.

Zeker geestig man gevraagd zijnde, wat hij van Schimmel-

pennink dacht? zeide, ik denk dat Schimmelpennink Johannes de Dooper gelijk is geweest.

En men moest zich inderdaad verwonderen, dat een Man, die toen voorgaf de Redder van zijn Vaderland te zijn, en de hooge en onbeperkte macht in onze Republiek te aanvaarden, om voor te komen, dat er geen Fransch prins in ons Vaderland aan het hoofd kwam, nu niet direct naa een Hof vloog, met welkers Keizer hij in zulke nauwe verbintenis voorgegeven hadt te staan. Men verwonderde zig, dat een Schimmelpennink, (in een note door dezen Pensionaris met zijnen zwager de Generaal Bruce aan Bonaparte naa de overwinning bij Austerlitz toegezonden, zeide hij — in substantie: Sire, nadat Gij den Vrede aan Europa zult hebben gegeven, hopen wij dat Gij een gunstig lot over deze Republiek zult beschikken. Is dit de taal van een waar Republikein?) zoo onverschillig was gebleven over het schrijven van de Moniteur, in de maand April, hierop nederkomende: dat de Keizer wel hadde gewildt, dat Schimmelpennink, aan het hoofd kwam, onder den modesten tijtel van Raadpensionaris, maar dat hij de inrichtinge der Constitutie zelfs aan hem Pensionaris hadt overgelaten, daar hij Pensionaris zeide, het plan der Constitutie zelfs, met marginale aantekeningen, door den Keizers zelf met potlood geschreven, in handen te hebben.

Men moest zig verwonderen, dat er in ons Land Edellieden gevonden wierden, die medewerkten om Prins Louis tot Koning te doen uitroepen. En dat dit zoo was, hiervan zal de uitkomst de onweerspreeklijkste bewijzen opleveren. Bij de reize van prins Louis in ons Land vervoegden, zoo sommigen verzekerden, zig in Amsterdam bij zijne Keizerlijke Hoogheid de Baron van Nijvenheim en nog twee Edellieden, ten einde aan dien prins voorslagen te doen, om zig aan het hoofd der Republiek te doen plaatzen. En men wil

dat dit door Zijne Keiz. Hoogheid aan Napoleon bekend gemaakt zijnde, en dat hij dit voorstel hadt van de hand gewezen, deze Vorst daar op zoude geantwoord hebben, dat zulks zeer verkeerd was, alzoo die Heeren juist tot het plan van Hem, Napoleon, hadden medegewerkt.

Dat men in Braband reeds voorlang gewerkt hadt, om in Frankrijk te worden ingelijfd, is buiten kijf.

De Heer Verheijen, oud Lid van het Staats-Bewind, La Court en anderen hadden lang hiertoe onder de hand pogingen aangewend.

De Nakomelingschap zal verbaast staan, hoe lieden, die den Stadhouder in zijn macht in 1785 wilden beperken, of die een Stadhouder uit het huis van Oranje als een beschermgod voor den Staat aanbaaden, nu, zonder het volk te kennen, of hunne vorige beginzelen in het oog te houden, hoe zoodanige lieden, nu bij meerderheid besloten, het ontworpen tractaat te ratificeren, en een Courier, met die zonder 's volks voorkennis gesloten ratificatie, naar Parijs te zenden.

De verslagenheid was groot, maar alles bleef stil en rustig.

Den 18den Juni 1806 was de nieuwe Koning in Den Haag aangekomen. Over de stemming, waarin het volk hem de regeering zag aanvaarden, schrijft van Haaften in Juli:

> Men zag het algemeen zig langzaam naa de omstandigheden schikken. In het publiek hoorde men bijna niets — maar velen waren in hun hart met de verkiezing van een Koning niet te vreden, en nog minder over hen, die er als gevolmagtigden des volks hun toestemming toe gegeven hadden. Wat den Koning betrof, geloofwaardige getuigen presen hem zeer. De Minister van der Goes hadt tot Lid van het Departementaal Bestuur van Zeeland een vriend van hem aanbevolen, die nog Engelsch pensioen trok. De Koning, hiervan

verwittigd, nam het zeer euvel op, en beval den Minister zich beter te informeren.

De zelve Heer hadt als Ceremoniemeester twee a drie vrouwen van de Lijst afgelaten, en een der Heeren, hierover gebelgd, addresseerde zich bij de eerste Staatsdame. Het gevolg was, dat de overgeslagen dames het eerst de volgende reis aan de Koningin wierden voorgesteld; en de Heer van der Goes van het houden der Lijst van de dames gedispenseerd.

De Roomschen waren in den beginne met den Roomschen Koning zeer verheerlijkt, maar, ziende dat de Koning hen niet voor anderen trok, waren zij misnoegd.

Men wil dat eenige Roomschen zig bij Koning Louis vervoegden, en om het gebruik van eenige kerken in den Haag zouden gevraagd hebben. Dan de Koning zou geantwoord hebben, dat hij dit verzoek in geen beraad behoefde te nemen, en dat de Roomschen hunnen godsdienst in de plaatsen, daartoe van ouds geschikt, konden uitoeffenen; — ook gelaste hij de namen van die Roomsche Heeren op te schrijven.

De stad van Amsterdam scheen des Konings grootste zorge waardig. Hij zondt een last aan de Regeering om 50 notabelen te benoemen, om met Hem over de belangen der negotie te raadplegen. Dan men besloot, de 50 niet kunnende gevonden worden, om een Commissie te benoemen, om met den Koning over de belangen van de negotie te handelen. Het zelve hadt plaats te Rotterdam.

Het oude corps zee-officieren werdt aangezogt, en men wil dat Biland de flottille te Brest zou commandeeren. De Admiraal Kinsbergen werdt tot honorair Kamerheer benoemd.

De volgende gebeurtenis verdient aantekening. De Admiraal Kikkert een rond braaf zeeman, die de Fransche taal niet magtig was, kwam bij den Koning om zijn eed af te leggen; dan wijgerde dien te doen, voor hij aangesteld was. Zijn adjudant bragt de rede van wijgering aan den Koning over —

die daarop zeide, dat Hij den heer Kikker als admiraal aanstelde, zijn braafheid prees — en de Admiraal deedt den eed. . . . . Ik moet U eene anecdote vermelden, die mij van goederhand is verzekerd, opdat gij daaruit zien kunt hoe velen dachten. Een predikant voor den Koning, volgends een genomen decreet moetende bidden, eindigde zijn nagebed met deze woorden: Nog moeten wij U bidden voor den Koning van Holland, de Koningin en het Vorstelijke huis — Heere verlos ons van den bosen! Amen. [1] . . . .

Men zegt algemeen dat Louis alles doet om de harten der natie in te nemen — dan ook bij den aan ons gegeven Vorst zullen de Ministers veel vermogen, en van de keuze van deze zal veel afhangen.

Het schijnt, dat de Koning van Holland gevoelt, dat hij die de beurs van Amsterdam wil tegenwerken, hier te Lande vroeg of laat het slagtoffer wordt. Hij behandelde ten minste de afgevaardigden van die stad met distinctie, verklaarde dat hij Amsterdam voor de hoofdstad des rijks hieldt, en dat hij dit lopende jaar aldaar nog zoude gekroond worden.

Zoo zeer men in zommige provintien, over de opdragt van het Koningschap aan Prins Louis te onvreden was, zoo zeer was men in Braband er mede opgehemeld. Men maakte het gemeen diets, dat de Roomschen de grote kerken zouden krijgen, dat het geloof zou zegevieren, dat de Gereformeerden Braband zouden verlaten, en het een Roomsch Departement zou worden.

Men liet stilzwijgend de uitkeringen aan de Roomsche geestelijken voortduren. Deze uitkeringen hadt het Departementaal Bestuur gedaan uit de pacht der geestelijke goederen en tiendens, waarbij zij sjaars eenige duizenden hadden ge-

---

[1] De predikant was Dominus Feltman te Voorst in Gelderland.

profiteerd; doch in stede van dit geld in de provinciaal kasse te storten, had men die gelden tot soutien van den Roomsch Katholijken Godsdienst, volgens een secrete Resolutie, aan de Roomsche Geestelijkheid uitgekeerd. Dit stuk durve ik met grond van zekerheid melden, alzoo ik de bewijzen zelfs in der tijd aan den Raadpensionaris heb overhandigd, en dezelve nog onder den Heer Hultman berusten.

De gebeurtenissen op het groote wereldtooneel hielden in het vaderland de gemoederen in voortdurende spanning. Oostenrijk was na Austerlitz onschadelijk voor den Keizer; Pruisen, dat zich onvoorzichtig bloot stelde, lag aan de beurt. Wat onze schrijver van dat alles zegt, heeft voor ons thans geen belang meer. Over de binnenlandsche zaken merkt hij in September op:

In het Koningrijk Holland was alles in een dodelijke stilte. Men zag niemand, die vergenoegd scheen, dan alleen die in posten en ambten waren gesteld. Het was echter ontwijfelbaar, dat Louis vele blijken van genegenheid voor de Hollandsche natie en van een goed verstand gaf. En zie hier twee voorbeelden.

De Minister van finantie had, volgends een volmacht des Konings, eenige Commissarissen voor de regeling der verpondingen benoemd. Hij hadt daartoe meest lieden, die sterk de partij van den Stadhouder waren toegedaan, het geschikst geoordeeld. De Koning gaf hierover bij een eigenhandigen brief zijne verwondering te kennen. De Minister, op de gegeven volmacht steunende, antwoorde aan Z. M., dat aan hem de keuze zijnde overgelaten, hij de kundigsten genomen en gekozen hadt; en de Koning scheen zig hiermede voldaan te rekenen.

De Admiraal de Winter was in een gesprek met den Admiraal Verheul ingewikkeld, en liet daarin zijn republikeinsche gevoelens doorstralen. Verhuel maakte van dit vertrouwen misbruik, en gaf den Koning kennis van het gehouden

gedrag en gesprek van de Winter. Gevallig kwam de Winter ter audientie van den Koning, en sprak over zaken zijn Inspecteur-generaalschap der Marine betreffende. De Koning bragt hem op het stuk rakende den Republikeinschen geest van velen. De Winter zeide een geboren Republikein te zijn, en in zijn hart diezelve gevoelens te koesteren, daarbij voegende, dat hij een man van fortuin was, dat hij op de Doggersbank gevogten en een eereteken ontvangen hadt, naderhand gediend had onder de Waardgelders; dat hij Generaal in Franschen dienst was geworden en eindelijk Admiraal in Hollandschen dienst; dat hij met Duncan geslagen hadt; dat hij nu zijn eed aan den Koning gedaan hebbende, hem als een eerlijk man getrouw zou dienen. Hierop boog zig de Admiraal, en beval zich in de protectie des Konings. De Koning riep hem terug en zeide: Ik geve U het opperbevel over de Vloot. Men wil dat het gedrag van Verheul bij den Koning een voor hem nadeligen invloed heeft gehad, en zijn crediet merkelijk verminderd zou hebben. Met alle de geruchten van oorlog was het singulier, dat de fondsen bleven rijsen, immers zeer geringe daling bespeurd wierdt.

De Koning gaf wel order, dat alle de troupes, zelfs de guardes, zig marschvaardig moesten houden. Groningen en Delfsziel waren reeds voorlang in staat van beleg verklaard — doch men scheen voor geen inval te vrezen, die echter dodelijk voor ons Land zoude kunnen zijn, daar de Koning van Pruisen met 80,000 man op de grensen stond, en schoon in een verdedigende houding ligt aanvallender wijze konde ageren. . . . .

Omtrent het midden dezer maand was in de daad het nieuwe Koningrijk in allerhachgelijkste omstandigheden. De nieuwe impositiën bragten niet op hetgeen men juist berekend hadt. Onkunde en slegte betaling van een menigte collecteurs en opzienders verlamde de werkzaamheden. Zommige middelen

bragten daardoor minder op dan men moest toedragen. 's Lands kas was uitgeput. En de Natie zag met leedwezen de enorme kosten, die tot het aankopen van huizen en het in gereedheid brengen zoo van het Hof des Konings, als van de vergaderplaatsen en andere benodigde vertrekken voor de nieuwe ministers en bijzondere Collegien, gemaakt wierden.

Men sprak van een plan om op de plaats, daar het Kamp naabij Zijst in de provincie Utrecht gelegen was, een Stad op te richten. Tot Gouverneur dezer Stad, die den naam van Austerlits zou dragen, wierdt eerst de Generaal van Geerike, en naderhand een gepensioneerd Collonel Pineda aangesteld, zoo men zeide, met last, om het plan der stad en de voorrechten enz. tot opbouwing noodzaaklijk, op te geven. Deze Stad zou door den Koning tot een verblijf van gepensioneerde Officieren en van Joden bestemd zijn.

Welk een vreemd oogmerk in een tijd dat vele steden in ons land merkelijk vervielen. In een tijd dat men tot instandhouding, betaling, en in dadelijke werking brenging van onze troupen, geld te kort kwam. In een tijd, dat men versprijde, dat er 9 millioenen tot defensie wierden gevorderd.

De Leden van de hooge en lagere rechtbanken beklaagden zig over de stremming der Justitie — daar men in een begrip stondt, dat alle vonnissen door den Minister van Hooff moesten getekend of geviseerd worden.

De Koning hadt gedurende zijn afwezen gelast, dat geen doodvonnissen mogten ter uitvoer gebragt worden. Een man, die gefraudeerd hadt, en zelfs zijn knegts aangeset om zig fijtelijk tegens de Commisen te versetten, presenteerde een request aan den Koning tot abolitie; hangende het advis van het Hoog Nationaal gerichtshof, wist hij te Aken een smeekschrift aan den Koning te doen geworden, en Zijne M. zondt order aan den Minister van Justitie, hem terstond te

doen ontslaan. Dit wierdt ter uitvoer gebragt, niettegenstaande het Nationaal Gerichtshof niet favorabel hadt geadviseerd. De Minister der Justitie hadt geen moeds genoeg, dit den Koning onder het oog te brengen, of de uitvoering der gegeven orders te vertragen, tot de Koning van het advis van het Hof kennis bekomen hadt. Zoo wierdt een man, die te voren altijd ronduit zijn gedachten hadt durven uiten, met vrees vervuld, en hij, die een der grootste voorstanders van gelijkheid en broederschap geweest was, in een vreesachtigen Minister herschapen.

Men sprak van veele bezuinigingen, die door den Koning waren voorgenomen.

En in de daad toen de Koning de regering aanvaarde, wilde hij volstrekt een balans tussen inkomsten en uitgaven daarstellen. Z. M. beschouwde het zenden van Ministers naar de Hoven nutteloos, daar hij overtuigd was, dat men met een simple represensatie zoo veel geld niet moest verspillen; en daarom konde men ligt agenten, die in de residentieplaatsen woonden, benoemen.

Dan met dit alles wierden de traktementen der Oficieren en gemenen van de guardes merkelijk verhoogd. Een maatregel, die altijd jalousie onder de militairen verwekt, en volgens het oordeel van deskundigen in eene kleine armée altijd nadelige gevolgen heeft.

Men mompelde van nieuwe heffingen; doch hiertoe besloot men niet, maar men was bedacht, om of nieuwe belastingen in te voeren, of zommige middelen van belasting te verhogen. Op de verpondingen wierdt geanticiepeerd, en men bekwam door middel van eenige voorname kantoren een anticipatie van 9 a 10 millioen.

Tot kosten van den oorlog wierden 9 millioenen geeischt. Men besloot aan ieder Minister een tractement van 15,000 's jaars toe te leggen, en deze som, zoo zij vrij vuur en licht

en inwoning bekwamen, op 13,000 te bepalen. Dit ergerde velen in een tijd, dat men in het betalen van alle ambtenaren en van de armé agterlijk was, en dat men op zommige 's Lands kantoren, die op order drie maanden met het betalen van intressen ten agteren waren, naa het verloop van dien tijd nog geen geld konde krijgen. In een tijd, dat een aannemer van leverantie van brood, met stellige toezegging van prompte betaling hebbende aangenomen het een derde minder dan gewoonlijk te leveren, door den Minister van Finantie, die hem indertijd van de prompte betaling hadde verzekerd, rond uit wierdt afgescheept, met het zeggen: er is geen geld, ik kan mijn woord niet houden. De omslagtigheid en verwarring was in de daad algemeen. En de Koning, die algemeen gepresen wierdt, scheen van den waren staat van zaken onkundig, en niemand moeds genoeg te hebben, om de waarheid te zeggen. . . . .

Ofschoon verstandigen gehoopt hadden, dat met de komst van een vreemden prins aan het hoofd alle partijschappen zouden vergeten zijn, deedt de uitkomst wel deeglijk het tegendeel blijken.

Veele prinsgezinden wisten zig in de eerste posten te doen plaatzen, en zig zoodanig bij den Koning in te dringen, dat zij in staat waren hun partij boven andere in posten te doen stellen.

De oude Aristocraten speelden ook hier en daar hun rol. In Vriesland zogt een der voornaamsten, door behulp van den Generalen Secretaris Roëll, zommige drosten uit Vriesland, die van geen adel of patricische familie waren, uit hun posten te wippen, en onder deze wierdt zelfs de heer Siderius, Drost van Oost- en Weststellingwerf, genoemd, een man van bekende braafheid en kunde.

Zommige onversettelijke aanhangers van het huis van Orange zogten nog in troubel water te vissen. Men verhaalde zelfs

dat twee lieden, voor zodanig bekend, Bentinck van Rhoon en zekere Maclaine, zig te Petersburg onthielden, en daar zogten, door correspondentie hier te lande, de Coalitie van dienst te zijn.

Den 18den October werd bij Jena ook de Pruisische macht verbrijzeld. De spanning, waarin ons volk, zoolang de onzekerheid duurde, had verkeerd, was nu voorbij.

...... Toen schepte men weder adem. Want voor en alleer de Pruisische magt vernietigd was, waren er nog politieke dwepers, die zig de terugkomst van den Erfprins als zeker voorstelden; doch zij, die noch onder de overdreven vrienden des stadhouders, noch onder de altoos misnoegde hoop van eigenbelangzoekers of overdreven patriotten behoorden, wenschten naar geen verandering, overtuigd dat dezelve in den tegenwoordigen staat van zaken allernadeligst voor den Lande moest uitvallen, en niet konde missen weder verscheiden familien ongelukkig, het crediet van 's Lands financien nog zwakker en ons Land weder van een anderen Vorst of Mogenheid afhanklijk, te maken. . . . .

Alle de buitenlandsche gebeurtenissen hielden het oog van het publiek alleen op het toneel des oorlogs gevestigd. Men berekende reeds de nieuwe grenspalen van het Koningrijk Holland, en zommigen wilden dat Maagdenburg een der frontiersteden zou uitmaken. Men sprak van den afstand van Braband en Zeeland aan Frankrijk, en dat de Maas aan deze, en de Elbe of de Wezer aan gene zijde de grenspalen van het Koningrijk Holland zouden uitmaken; doch andere spraken dit tegen, en verzekerden dat de Koning zelve die geruchten voor onwaar hieldt.

Van onze inwendige gesteldheid hoorde men bijna niet spreken.

.... De invoer van Engelsche goederen wierd wel overal zeer gestremd, maar te Katwijk aan Zee ging die nog

ongestoord door het kantoor van zekeren Varkevisser voort. Dit kwam velen ongerijmd voor, maar men wist niet, dat die smokkelaars juist de genen waren, die het Gouvernement van alles, dat in Engeland gebeurde, onderrichten. En in de daad, indien men dit niet zeker wist, zou het niet van onvoorzigtigheid zijn vrij te spreken, dat men onze kusten tegens een inval der Engelschen niet meer dekte, en Vlissingen bijna van alle defensie ontbloote.

Langen tijd is door verstandigen opgemerkt, dat het stremmen van den smokkelhandel slegts voor een tijd is. Men wijgerde granen uit Fransch Vlaanderen en Braband herwaarts te voeren. Ons gouvernement had daar tegen nooit met ernst geijverd; maar de kooplieden wisten, door de Fransche Generaals, op wier requisitie de granen tot de grenzen mogten vervoerd worden, het dubbele te doen requireren, en door den gouden regen van Jupiter het vervoeren naar ons land gemakkelijk te maken. Singulier is het, dat zelfs nog onlangs zeven schepen met graan van Nantes naar Engeland vertrokken, en te Amsterdam voor drie ton wierden geassureerd.

In November verwachtte men nog steeds verandering van grenzen en uitbreiding van grondgebied, ten gevolge der neerlaag van onzen oostelijken nabuur.

Men sprak nog van de overgave van Zeeland, Braband, en het Overmaasche aan Frankrijk; — dan een eigenhandige brief van den Koning, in het laast van October geschreven, verzekerde, dat er geen Landen aan Frankrijk zouden afgestaan worden. Bonaparte was, zoo men verzekerde, zeer te onvreden, dat de Koning van Holland het Munstersche en andere plaatzen op zijn naam, en niet op dien van Napoleon, hadt doen opeischen. Met dit al verzekerde men, dat het Oostfriesche aan ons Land zoude getrokken worden, en dat Gogel reeds bezig was om de middelen, die aldaar zouden behoren geheven te worden, te regelen. Dan er waren er die meenden, dat

Oost-Friesland als een bijzonder eigendom des Konings en als een domein, tot de kroon behoorende, door Napoleon aan Louis den Eersten zou afgestaan worden. Te verwonderen was het dat de Koning van Holland, even als Prins Willem de IV, zijn grootste tegenstrevers of Anti-Fransch-gezinden in de eerste en voornaamste posten plaatste. De algemeene Secretaris Roël en de Minister Mollerus waren voor vrienden van het Stadhouderlijk huis bekend. Vooral de laatste, die in den jare 1798 naar Engeland was gegaan, en uit vrees voor de Patriottische partij in zijn Vaderland niet wilde wagen terug te keren, voor de Engelsche Landing mislukt en de gemoederen tegens de Orange-vrienden bedaard waren. Men zag in alle posten de Orange-vrienden, die zig van een onbepaalden invloed van het Hof hadden weten te verzekeren, boven de Patriotten trekken. De Minister van Frankrijk du Pont verzette zig hier wel tegen, doch met wijnig vrugt. Een Molerus, Roël, van der Duin, Twent van Raaphorst en anderen wisten den Koning de meeste Patriotten af te schilderen, als menschen in hun ziel van alle Monarchale Regering afkerig, als lieden van weinig kennis, en gereed om met hun democratische denkbeelden de ingesetenen weder tot opstand aan te setten. Dan in December wierdt de Vergadering van H. H. M. geopend, en de Heer Wikkevoord Crommelein, een bekend Patriot, was in het laast van November reeds tot president verkozen.

Den 21sten November verscheen het befaamde Decreet van Berlijn, dat om Engeland van het vasteland te verbannen het Continentale stelsel invoerde. Onze handelsstand vernam het met verbazing en wanhoop. Wat de Keizer gebood kon onze Koning, hoe goed gezind ook, niet nalaten:

...... Daar men meest alle Landen als leenroerig aan Frankrijk moest beschouwen, zoo was het niet te verwonderen, dat onze Koning indedaad een Stadhouder van Napoleon was.

De bewustheid dezer waarheid baarde in Holland een allervreeselijkste schrik, toen men las, welke vrezelijke maatregelen Napoleon tegen Engeland genomen had, waardoor dat ijland als geblokkeerd wierdt beschouwd, alle verstandhouding mede afgesneden, en alle betalingen en briefwisseling gestremd wierden; de Engelsche goederen voor verbeurd verklaard wierden en alle Engelschen in Frankrijk als krijgsgevangenen moesten behandeld worden. Van dit schrikverwekkend besluit hadt de Keizer aan alle zijne Bondgenoten kennis gegeven, en men vreesde dat hetzelve ook hier te Lande in werking zoude gebragt worden. Er ontstondt een groote vrees bij alle degenen, die in Engeland hunne fondsen hadden. Men sprak van het niet betalen der dividenden, en men hadt een billijke vrees, dat Engeland bij wedervergelding alle de schulden van Fransche ingesetenen of die van derzelver Bondgenoten zoude doorslaan, om daardoor vergoeding te geven aan de kooplieden en fabrikeurs, welker goederen Napoleon verbeurd verklaard hadt. Welk een ongeluk, dat de misdaden en onrechtvaardigheden der groten door de beste ingesetenen moeten geboet worden. En indedaad, daar de intressen der Engelsche effecten eenige millioenen bedroegen, zoo zoude, zoo die schuld op het grootboek in Engeland wierdt doorgeslagen, verscheide ingesetenen geheel geruineerd worden. In de provincie Utrecht wierdt de opbrengst der Engelsche dividenden 's jaars op meer dan één millioen berekendt. . .

. . . .

Dan dit voorstel wierdt afgeslagen. En men verzekert, dat het voorzigtig besluit van den Koning van Holland, op voorstel van den Minister Gogel genomen, om het decreet van Napoleon, in zooverre voorige maatregelen niet genoegzaaam mogten bevonden worden, te doen werken, het niet verbeurd verklaren van eenige millioenen dividenden heeft tegen gehouden. Ook is het zeker, dat

Engelands crediet er door zou lijden, en zij die nog vrienden van het Engelsch Gouvernement waren in hunne vijanden zouden herschapen worden.

Deze aanteekening dagteekent van de maand December en is de laatste van het handschrift, dat mij ten dienst staat. Zoo Van Haaften de briefwisseling met zijn vriend in de volgende jaren heeft voortgezet, wat niet onwaarschijnlijk is, is er toch niets van tot ons gekomen. Het is te bejammeren; want hoe bekend de geschiedenis der eerstvolgende jaren moge zijn, de wijs waarop zij bij onze landgenooten werd beschouwd en beoordeeld, hadden wij gaarne van iemand als Van Haaften, met zijn beginselen en zijn verleden, hooren beschrijven.

WYBO FYNJE, EEN MISDADIGER?

DOOR

Dr. A. J. KRONENBERG.

> Actiones animus, quo factae sunt, aut bonas aut malas reddit.
>
> Stelling achter de dissertatie van Fynje.

Geen krachtiger bewijs voor de felheid onzer vroegere partijschappen dan de heftigheid, waarmeê onze Staatslieden altijd zijn aangevallen. Niet alleen brachten hunne beginselen, zoo luidde het vonnis, het vaderland op den rand van den afgrond, ook door onedele drijfveeren werden zij dikwijls bestuurd. Oldenbarneveldt is niet de eenige, bij wien men de pistoletten van 't verraad, gelukkig te vergeefs, zocht. Om 's volks haat scherp te wetten en zijn eigen vijandschap te verbergen onder den mantel van vaderslandsliefde legde men zijne tegenpartij menig slecht stuk ten laste. Zoo was het ook nog in 1798.

Een man, die zijne buitengewone kundigheden, zijne onovertroffen werkkracht, zijn groot vermogen had gewijd aan 'tgeen in zijne oogen de goede zaak was, werd gevangen gezet, beschuldigd van diefstal of medeplichtigheid aan diefstal, en voordat zijn proces was afgeloopen en zijne onschuld aan 't licht gekomen, werd hem door eene amnestie wel zijne vrijheid maar niet zijn eer teruggegeven. Wybo Fynje werd uit den kerker ontslagen, maar een smet bleef op zijn naam kleven.

Wanneer wij op de bloote getuigenissen, die vriend en vijand van Fynje's karakter afleggen, ons oordeel moesten uitspreken over de mogelijkheid, of hij zich aan zulk eene groote misdaad zou hebben kunnen schuldig maken, zouden wij niet weinig verlegen zijn. Want die getuigenissen vormen een bonte staalkaart van loftuitingen en smaadredenen. Denk U een zeer kundig, geleerd, talentvol, schrander en werkzaam man, politieker dan Vreede, doch die niet het minste denkbeeld van politiek had; een man, bemind om de bewonderenswaardige zachtheid van karakter, een uitmuntend Vaderlander, een welmeenend, ijverig en getrouw vriend, menschlievend meer dan een ander, echter overdreven driftig, een huichelaar in den hoogsten graad, wraakzuchtig, hoogmoedig, kwaaddenkend, die niemand vertrouwde, omdat hij zelf niet te vertrouwen was, een verachtelijk mensch, welke vereert dien hij laakt en onteert dien hij prijst! [1]

Uit die verschillende gegevens kan men een edel mensch of een monster samenstellen, al naar men wil, evenals een kind uit de stukken van een legkaart tal van figuren kan leggen.

Maar gelukkig hebben wij die getuigenissen niet noodig; de stukken zelve, waaruit wij kunnen opmaken of Wybo Fynje zich schuldig heeft gemaakt aan diefstal of van medeplichtigheid kan beticht worden, bestaan nog. Die stukken zijn onwraakbare getuigen, wanneer wij er zijne schuld niet in kunnen lezen, want ze zijn door zijne vijanden vervaardigd. [2]

---

[1] Journal des Campagnes et des Armées dato 6 Messidor A°. 6, aangehaald in: Eerste Missive van een vriend aan een vriend, behelzende de vertaaling eener gedeelte van het Fransche Dagblad: de Republikain N°. 63. 3 Messidor A° 6 te Antwerpen bij le Sage; Drie voorlezingen over de voormalige Staatspartijen in de Nederlandsche Republiek door Mr. H. W. Tydeman blz. 54; J. H. Appelius, De Staats-omwenteling van 1795 in haren aart, loop en gevolgen beschouwd blz. 92; Brief van een boezemvriend (waarschijnlijk Jan van Heekeren) van D. J. van Lennep, zie Leven van C. en D. J. van Lennep dl. 2 blz. 266; Dagverhaal der Handelingen van de 2de Nationale Vergadering Zitting van 23 en 24 Januari 1798; Daendels, zie Vaderl. Historie, ten vervolge van Wagenaar XL, blz. 6; Paape, Mijne vrolijke Wijsbegeerte blz. 76; Rendorp, Memoriën.

[2] Hier worden bedoeld de stukken, later opgenoemd onder I, II, III, VI, VII.

Voor ik echter overga tot het ontzenuwen der beschuldigingen, tegen Fynje ingebracht, zij het mij vergund de hoofdmomenten van zijn leven aan te stippen.

Wybo Fynje werd den 24sten Januari 1750 te Zwolle geboren uit Jan Wybes Fynje en Johanna Seye. Tegen zijne roeping in, waarschijnlijk op aandrang zijner voogden, volgde hij de familietraditie en werd Doopsgezind leeraar. Toen hij in Deventer predikant was, promoveerde hij (1774) te Leiden in de philosophie op eene dissertatie getiteld: Theoriae Systematis Universi specimen philosophicum.

Wat hem naar Delft riep, weet ik niet, maar hij was er in de troebele jaren voor de Pruisische invasie een man van grooten invloed onder de Patriotten; en niet alleen in Delft, maar in 't geheele land gaf zijn « Delftsche Historische Courant » dikwijls den toon aan. In zijne ballingschap te St. Omer verloor hij zijne eerste vrouw Emilia Luzac, zuster van professor Luzac, en hertrouwde met Marie Françoise Constance Tenar van St. Omer.

In het vaderland met de zegevierende Fransche legers teruggekeerd werd hij lid van het Bestuur der Oost-Indische Zaken, ontwierp met andere invloedrijke Patriotten een plan voor een intermediair tusschenbestuur voor de provincie Holland, werd lid der Eerste Hollandsche Vergadering en was een der ijverigste leden van de uitgebreide Sociëteiten-associatie, 'tgeen blijkt uit zijne benoeming tot lid van eene geheime Commissie, die in Zeeland het oprichten van nieuwe Sociëteiten zou bevorderen. [1]

---

[1] Mededeelingen, mij gedaan door Wybo Fynje's zoon W. F. Fynje, Oud Hoofd-Inspecteur van den Waterstaat; Het Leven van Wiselius blz. 82, 88; Bijdrage tot de Geschiedenis der Omwenteling van 1795—1798 door Mr. G. W. Vreede blz. 69; J. H. Appelius, De Staatsomwenteling van 1795 in haren aart, loop en gevolgen beschouwd blz. 92; Algemeen Noodwendig Woordenboek der Zamenleving blz. 500; Over de ondersteuning, die Fynje in zijne ballingschap genoot zie: Verhaal van het voorgevallene ten opzichte der Uitgeweeken Nederlanders, die zich zedert de omwenteling in de Republiek der Vereenigde Provincien te St. Omer, Bethune en Gravelines in Frankrijk bevonden hebben 1790 blz. 137. Die hooge ondersteuning had Fynje waarschijnlijk te danken aan Valckenaer, een neef van zijne eerste vrouw.

Hij was dus een man van grooten invloed bij de revolutionnaire partij; geen wonder derhalve, dat zij, die den coup d'état van 22 Januari voorbereidden, op hem het oog hadden gevestigd. Hij trad met zijne politieke vrienden, leden der Nationale Vergadering, in onderhandeling en beraamde met dezen de plannen tot de Revolutie. Die Staatsgreep gelukte en Wybo Fynje werd tot een der vijf Directeuren gekozen. Bij de omverwerping van deze regeering wist hij te ontkomen, maar eenigen tijd later stelde hij zich vrijwillig ter beschikking van de Regeering, werd gevangen gezet en tegen hem werd rechtsingang verleend. Spoedig daarna werd op dringend verlangen der Fransche Regeering eene algemeene amnestie afgekondigd; ook Fynje kreeg zijne vrijheid terug, ofschoon de Procureur-Generaal van de voormalige Gewesten van Holland en Zeeland een geheim Rapport had ingediend bij de Regeering, waarin hij trachtte te betoogen, dat amnestie nooit kon verleend worden aan hen, die zich schuldig hadden gemaakt aan zoodanige misdaden, als Fynje bedreven had.

Ook het Rapport van eene Commissie uit de Eerste Kamer, door Appelius opgemaakt, hoewel tot amnestie adviseerende, had zeer veel van eene beschuldiging.

Daar het niet in mijn bestek ligt eene geschiedenis te schrijven van dien coup d'état, noch van het Vijfmanschap, noch van den Staatsgreep, die een einde maakte aan het bewind dier vijf directeuren, maar het mij nu alleen te doen is om te bewijzen, dat op Wybo Fynje's naam zeer ten onrechte de smet van oneerlijkheid is blijven kleven, komt het mij 't best voor, dadelijk de punten van aanklacht te onderzoeken zonder nader in bijzonderheden te treden omtrent de kortstondige regeering der vijfmannen, dan in zooverre het tot goed begrip van aanklacht en verdediging zal noodig zijn. De bronnen, die ik geraadpleegd heb, zijn:

Iste Authentique Bijlagen tot de Geschiedenis der Omwenteling van 22 Januarij 1798 en van het Arrest en ontslag van 28 leden der Nationale Vergadering, Represente-

rende het Volk van Nederland. Te Amsterdam bij Johannes Allart 1799.

IIde Authentique Bijlagen tot de Gebeurtenissen van den 12 Junij 1798. Uitgegeven op last van het intermediair uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek. Te Leyden, ter boekdrukkerije van Herdingh en du Mortier 1798.

IIIde Memorie door de Leden van 't intermediair uitvoerend bewind der Bataafsche Republiek aan de Eerste Kamer van 't vertegenwoordigend Lichaam; houdende hunne verantwoording van het door hun verrigte op en na den 12 Junij 1798, met een schets van hetgeen verder dient te worden verrigt. In den Haag, ter 's Lands Drukkerij 1798.

IVde Verantwoording van Pieter Vreede, lid van het voormalig uitvoerend Bewind, aan de Bataafsche natie en aan haere Vertegenwoordigers; ingegeven bij de eerste Kamer der wetgevende Vergadering den 9 October 1798. Te Leyden bij H. Coster en P. H. Trap.

Vde Eigenhandig en omstandig verhaal van de omwenteling van 22 Januari door Wiselius opgesteld, meegedeeld in zijn Leven door P. van Limburg Brouwer, blz. 98.

VIde Dagverhaal der Handeling van de 2de Nationale Vergadering en dat van het Vertegenwoordigend Lichaam des Bataafschen Volks.

VIIde Rapport (geheim) van den Procureur-Generaal over de voormalige Gewesten van Holland en Zeeland omtrent den staat der procedures tegen de Burgers van Langen en Fynje geëntameerd, mitsgaders bericht en consideratiën over den aard van zoodanige misdaad als van welke de gemelde Burgers worden beschuldigd, met eene begeleidende missive van het Hof van Justitie over de voormalige gewesten Holland en Zeeland (Rijksarchief).

VIIIste Nota van opmerkingen ten aanzien der omwentelingen

van 22 Januari en 12 Juni 1798, opgemaakt door den zoon van Wybo Fynje, H. F. Fynje oud-hoofdingenieur van den Waterstaat, en mij welwillend ten gebruike afgestaan.

Geruchten van een aanslag op de Nationale Vergadering hadden reeds een paar maanden te voren geloopen [1], toen den 17den Januari 1798 Wybo Fynje, lid van het Oost-Indisch Committé, des morgens vroegtijdig bij Wiselius, zijn collega, te Amsterdam kwam en hem bekend maakte, dat eenige leden der Nationale Vergadering hem hun verlangen hadden te kennen gegeven om een onderhoud te hebben met sommige leden van het Oost-Indisch Committé, met name met hem zelven en met de burgers Wiselius, von Liebeherr en Ondaatje (V. blz. 98) [2]. Waarom die lieden van de Nationale Vergadering er zoo op aandrongen een onderhoud te hebben met de leden van het Oost-Indisch Committé blijkt duidelijk uit het Rapport van den Procureur-Generaal. Daar toch lezen wij de verklaring van Wybo Fynje: dat hij gevangene en de burgers Wiselius, Ondaatje en von Liebeherr speciaal door die club (bedoeld is de club der Repraesentanten « die tot daarstelling van de omwenteling van 22 Januari werkzaam was ») tot dat einde (om tot daarstelling dier revolutie penningen te fourneeren) in den Haag gerequireerd waren, en dat vervolgens door dat geheele Committé daartoe aan die club geaccordeerd zoude zijn de dispositie over eenige penningen eener zogenaamde secreet cassa van dat Committé, waarvan de oorsprong onzeker zoude zijn, welke meermaalen bevoorens ten dienste van den lande zoude zijn aangesproken geworden, ook nu daartoe invoege voorsz. gebezigd zoude zijn, en op welke nog het land, nog particulieren eenig regt zouden hebben. »

---

[1] Zie I (deze cijfers verwijzen naar bovenstaande bronnen) blz. 5. Advis van J. F. R. van Hooff, uitgebragt in de N. V. in Committé Generaal vergaderd 4 Dec. 1797. Dit advies strekte om het Garnizoen in den Haag, dat tot 600 man verminderd was, weder tot zijne bepaalde sterkte van 2000 man te brengen, daar er geruchten liepen, dat men hier te lande een 31sten Mei wilde ondernemen.

[2] Zie vorige noot.

Uit het voorgaande zien wij, hoe het mogelijk was, dat Fynje's mededirecteur, van Langen, reeds den 18den Januari een wissel van *f* 7000 trok op P. de Munnick, «secretaris van het Departement van Finantie van het Committé van den Oost-Indischen Handel en Bezittingen», en dat van Munnick den 20sten Januari dien wissel betaalde. Voornoemd Committé en niet Wybo Fynje alleen had, zooals uit het bovenstaande blijkt, zijn secretaris gelast dien wissel, door van Langen getrokken, te honoreeren (de Munnick zou toch alleen op last van Fynje daartoe niet zijn overgegaan), met welk recht weet ik niet, en ook niet gaarne zou ik de verdediging van die handelwijze op mij durven nemen, maar aan de omstandigheid, dat van Langen die gelden voor zich zelf in zijn eigen zaken gebruikt had, kon toch de Procureur-Generaal niet het recht ontleenen zijn 9de poinct van aanklacht te doen luiden: «dat de gevangene S. J. van Langen op consent van den gevangene W. Fynje, voor dat zij tot leeden van het Provisioneel Uitvoerend Bewind verkoozen waaren, of eenige macht of bevoegdheid hadden, om over de cassa van de Oost te disponeeren, ten zijnen privé behoeve op die cassa eene adsignatie of wissel getrokken heeft groot *f* 7000.» Ook verklaart de Procureur-Generaal zelf, dat de gevangene Wybo Fynje, zelfs niet bij confrontatie met zijnen voorn. complice, te brengen is geweest tot confessie, dat hij die penningen aan van Langen zoude bezorgd hebben ten privé gebruyke van laatstgen., en in tegendeel heeft voorgegeeven, dat hij zoude gemeend hebben, dat dezelve door van Langen, wien hij met de directie der finantieele zaaken van de Club der Repraesentanten, die tot daarstelling van de omwenteling van 22 January werkzaam was, gecharcheerd vond, ook tot dat einde gerequireerd waren.» Van Langen verdedig ik hier niet, maar voor de beschuldiging van medeplichtigheid van peculaat, door den Procureur-Generaal tegen Fynje ingebracht, wordt zelfs geen schijn van bewijs gevonden. Wanneer in het Rapport over de amnestie, door Appelius 12 Dec. 98 in de Eerste Kamer gelezen, gezegd wordt, dat bij

nader onderzoek eene menigte andere ingezetenen zouden kunnen worden gecompromitteerd, heeft Appelius m. i. het geheele Committé van den Oost-Indischen Handel en Bezittingen op het oog, en er was misschien reden dat committé te verdenken van onwettige handelingen, maar ik begrijp niet, met welk recht hij dadelijk daarop de schemerachtige woorden kan laten volgen, die nog wel moeten dienen tot rechtvaardiging der amnestie: «Wanneer men vervolgens de beide pointen (het 9de point en het tiende dat alleen tegen van Langen gericht is), welke schijnen gaaf te kunnen worden behandeld, wat meer van nabij beschouwd, zal men moeten erkennen, dat dezelve, wel is waar strafwaardig en zeer strafwaardig zijn, dan dat egter, door dezelve geheel van het Politieke en de betrekking der Gevangenen aftetrekken, het misdadige nimmer zoo zeer zal in het oog loopen, als hun geheel gedrag en deszelfs zamenhang wel zouden verdienen; en dat, wederom aan den anderen kant, de oorsprong dezer misdrijven, aan politieke gebeurtenissen zal worden toegeschreeven, of ten minsten vrij waarschijnlijk kan worden betoogd, dat dezelve, zonder het vooruitzigt op de revolutie van den 22 January dezes jaars niet zouden hebben kunnen worden gepleegd.» Dit mooie zinnetje, dat moest dienen tot aanprijzing der amnestie, zal Fynje wel hebben doen uitroepen: Bewaar mij, Heer, voor mijne verdedigers!

Welk recht het Oost-Indisch Committé had van die geheimzinnige «secrete cassa, waarvan de oorsprong onzeker is», gebruik te maken ten bate van eene revolutie, die het meende in het belang van het land te moeten steunen, weet ik, zooals ik reeds boven gezegd heb, niet, maar die handelwijze is ook geen punt van aanklacht tegen Fynje, wel dat hij zou toegestemd hebben die gelden aan van Langen voor zijn privaat gebruik te geven, en die bewering wordt door Fynje ten sterkste tegengesproken niet alleen, maar zij grondt zich ook niet op een zweem van bewijs of het moest zijn op de woorden van van Langen, die toch zeker in deze zaak als getuige moet gewraakt worden.

Dit negende punt van aanklacht houden wij dus voor afgedaan. Toen het Directoire ongeveer een maand aan het Bewind was geweest en de geldnood op zijn hoogst was, werd het Committé tot den Oost-Indischen Handel en Bezittingen den 21sten Febr. door de Vijfmannen « geauthoriseerd en gequalificeerd omme ten dienste van de Lande op door of vanwege het Uitvoerend Bewind aftegeeven wisselbrieven of Adsignatien, voor te schieten eene somma van *f* 400.000 en welke alzo door het Committé voornoemd afgegeevene gelden van wegens den lande, uiterlijk binnen den tijd van drie Maanden, na dato van deeze qualificatie van het zelve zal worden gerestitueerd » II. Ten opzichte van dit besluit en het gebruik, dat van die gelden gemaakt is, luidt de aanklacht van den Procureur-Generaal als volgt:

6de poinct: Dat zij bovendien aan onwaardige persoonen en tot zeer schandelijke eindens, 's lands penningen, met welker beheering zij (van Langen en Fynje) meer bijzonderlijk, dan hunne ambtgenooten belast waaren, als met volle handen hebben uitgegeeven of gedilapideerd.

7de poinct: Dat zij zulks alles hebben gedaan niettegenstaande aan het gemelde bewind nimmer de bevoegdheid of macht was gegeeven, om over eenige penningen te disponeeren, dan over zodanige, welke hun tot dat einde door de Wetgeevende Macht waaren geconsenteerd, veel min over de cassa van het Committé tot den Oostindischen handel en bezittingen te Amsterdam, over welke zij gedurig aan hebben gedisponeerd, uit kragte quasi van zeeker misdadig besluyt door hun gevangenen en hunne meededirecteuren destijds present op den 21 February laatstl. genoomen.

8ste poinct; Dat zij gevangenen zelfs nadat zij de beschikking over de zoogenaamde secreete cassa onder den burger van Staphorst te Amsterdam berustende, en andere penningen bekomen hadden, zijn voortgegaan om over die cassa van de Oost op eene zeer willekeurige wijze en zonder dat daarvoor eenige reeden exsteerde, te disponeeren.

In deze drie punten ligt het zwaartepunt van de aanklacht tegen Fynje; zij laten zich aldus samenvatten: 1°. Met welk recht disponeerden de Directeuren over de gelden van het Oost-Indisch Committé? 2°. Welk gebruik hebben zij gemaakt van die gelden?

Aangaande het recht om te beschikken over de gelden van het O. I. Committé zegt de Procureur-Generaal in zijn rapport, dat de gevangenen zich aldus hebben trachten te verdedigen: « Over het algemeen hebben de gevangenen gesustineerd, dat zij uit kragte van hunne aanstelling de macht hadden, om over 's lands penningen te disponeeren, en ook daarom tot het bewuste decreet hebben geconcurreerd. Dat dit decreet voorts niet soude staan ter hunner bijzondere verantwoording, maar ter verantwoordinge van het geheele Uitvoerend Bewind; — dat zij ook zouden ignoreeren op wat fundament het bewind gemeend had over die penningen te kunnen en te mogen disponeeren, of zoo als den gevangen Wybo Fynje verkoozen heeft zulks uit te drukken, die cassa van de compagnie voor eenigen tijd in requisitie te stellen; dat ook hun's weetens die questie in het bewind niet zoude gemoveerd zijn geworden, maar het bewind alleen het gereedste middel zoude bij der hand genoomen hebben, omdat quasi de hooge nood des lands zulks vorderde, en meer andere dergelijke alleguatien, waarvan het irrelevante en contradictoire aan de gevangenen bij hunne verhooren reets gedeeltelijk is aangetoond enz. »

Mij dunkt, Fynje had zich beter kunnen verdedigen, hij had kunnen zeggen, dat, wanneer de Directeuren uit kracht van hunne aanstelling de macht hadden over 's lands gelden te disponeeren, zij natuurlijk ook van de O.-I. C. eene som mochten leenen, onder belofte die terug te betalen uit 's lands kas. Het was dan alleen de quaestie, of de O.-I. C. genegen was het geld voor te schieten.

Wanneer dus het Committé zelf zijne toestemming had gegeven, zou dan ook het Vijfmanschap van onwettige handelingen te beschuldigen zijn geweest? En was het Committé zoo afhankelijk van de Regeering, dat het die *f* 400.000 ook tegen zijn wil zou hebben

moeten uitleenen? Ik betwijfel het, maar hoe het ook zij en welke ook de reden moge geweest zijn, dat men bleef trekken op de «Casse van de Compagnie,» toen er reeds andere gelden beschikbaar waren, misdrijf, diefstal, enz. kan die handelwijze niet genoemd worden.

Voor wij verder gaan, moeten wij eerst nog op iets onverklaarbaars de aandacht vestigen. Zooals wij reeds gezien hebben, had van Langen vóór den 22 Januari reeds een wissel van *f* 7000 getrokken op de kas van het Committé v. O.-I. H. en B. met consent van dat Committé, maar ofschoon eerst op den 21sten Februari door de Directeuren het besluit was genomen *f* 400.000 te leenen uit gezegde kas, had van Langen toch reeds vóór dien datum nog meer dan *f* 30.000 getrokken (III). Op welk gezag werden die wissels door den Secretaris van boveng. Committé betaald? Van Langen beweert (volgens den Procureur-Generaal) dat de Directeuren hem gemachtigd hadden die wissels te trekken en dat is niet onmogelijk, maar het blijft toch onverklaarbaar, dat van een dergelijke machtiging nergens melding wordt gemaakt, terwijl telkens met veel ophef het besluit der Directeuren om *f* 400.000 te leenen wordt afgekeurd.

Het besluit «om de Casse van de Compagnie voor eenigen tijd in requisitie te stellen» dateert van 21 Febr.; twee dagen later authoriseert en qualificeert het Uitvoerend Bewind de Directeuren Fynje en van Langen «tot het doen der betalingen uit de secreete kas en andere uitgaven». Het zijn deze gelden uit de secreete kas en de sommen, geleend van de O-I. C., die door van Langen en Fynje volgens de beschuldiging «tot zeer schandelijke eindens zijn gedilapideerd». De wijze, waarop die gelden besteed zijn, moet de volgende woorden van het Intermediair Uitvoerend Bewind rechtvaardigen: «Landgenooten, ziet op welk eene verregaande, onregelmatige en diefachtige wijze men met de vrugten van uwen vlijt gehandeld heeft en leert den dag zegenen, die u van Monsters verloste, welke hunnen plicht aan U, aan de eerste beginsels van eerlijkheid, op eene zoo verregaande wijze, konden vergeeten.»

Bij de verhooren, door den Procureur-Generaal aan van Langen en Fynje afgenomen, noemden de beschuldigden verschillende posten op, die met die gelden bestreden waren, bijv.: « goedmaking der onkosten gevallen op de daarstelling der revolutie van den 22 Januarij; geschenk aan Charles de la Croix voor het sluijten van een zeer voordeelig tractaat; aankoop van meubilen; tot soutien en instandhouding der Fransche Comoedie te Amsterdam enz. », maar het grootste gedeelte der gelden was uitgegeven « tot geheijme diplomatique uitgaven, welke niet mogen gereleveerd worden en tot andere geheime eindens. » « Verre is het er echter van af (zoo zegt de Procureur-Generaal) dat al deeze opgaven door beide de gevangenen gedaan zouden zijn, veelal zijn er door den een desweegens opgaaven gedaan, welke de andere voorgegeeven heeft zig niet te kunnen herinneren, of ongehouden te zijn aan den rechter meede te deelen, dan over het algemeen heeft den gevange Wybo Fynje op dit poinct het cordaast geandwoord ». 't Is wonder, dat de Procureur-Generaal — het was C. F. van Maanen — het van zich kon verkrijgen nog iets ten gunste te zeggen van Fynje, van den man « met den grooten omhaal van woorden en parade van sentimenten. » Het geheele Rapport toch ademt een zeer vijandigen en partijdigen geest.

Een gedeelte der gelden was derhalve verantwoord: men mocht de bovengenoemde uitgaven al of niet gerechtvaardigd vinden, men mocht ze zelfs noodeloos en verkeerd achten, van misdaad of diefstal kon geen sprake zijn. Anders was het echter gesteld met die geheime uitgaven, waarvan Fynje en van Langen geen uitsluitsel wilden geven, omdat het « secreeten van staat » waren. De Procureur-Generaal zegt in zijn rapport « dat hij voorgenomen had, eerlang de nodige demarches bij den Hove te doen, ten einde de scrupules, welke in voege voorsz. bij de gevangenen volgens hunlieder voorgeeven resideerden, weg te neemen, en de gevangenen op dit en soortgelijke poincten nader te hooren. » Voordat dit echter kon geschieden, was de amnestie goedgekeurd, en het

onderzoek naar die «secreete uitgaven» en de gelden, die van Langen vóór den 21sten Febr. op de O.-I. C. had getrokken met machtiging van de andere directeuren, werd gestaakt. Dit was voor Fynje te betreuren, want «die amnestie zal nooit kunnen worden opgevat als een bewijs van onschuld», zooals Appelius in zijn Rapport zegt. Maar toch evenmin als een bewijs van schuld, had hij er bij kunnen voegen: men liet het proces rusten, omdat Frankrijks wenken voor ons bevelen waren.

Waaraan meende men echter het recht te kunnen ontleenen om Fynje zijn nog niet uitbetaald tractement te onthouden? Er was door den Procureur-Generaal in zijn vijandig en partijdig Rapport nog niet de geringste misdaad bewezen, men kon met eenige zekerheid nog geen oordeel vellen. Dit blijkt ten duidelijkste uit de onpartijdige missive van het Hof, die het Rapport van den Proc. Gen. begeleidde. Hierin toch lezen wij: «Wij kunnen daarbij voegen, dat de crimineele procedures tegen de gevangenen van Langen en Fynje noch geenzints tot die hoogte zijn gebracht, dat daarover van onzent wege een rechterlijk oordeel zoude kunnen gaan en dat zelfs tot het brengen dier zaake tot die hoogte noch eene aanmerkelijke tijd zal vereischt worden, vooral in consideratie dat dezelve zoodanig met andere omstandigheden in connexie staan welke een nader en dieper onderzoek requireeren, en waartoe wij zelfs buiten staat zullen zijn, zonder daarin door de hoogst geconstitueerde Macht, door het suppediteeren van diverse stukken tot welke wij geen acces hebben, geholpen te worden, waartoe ook al meede zoude moeten voorafgaan, zodanige operatien, als waar meede wij geinformeerd zijn dat de Agent van finantien zich tegenwoordig bezig houdt, het opneemen naamlijk van de rekening van het geweezen inconstitutioneel Uitvoerend Bewind, als waar uit met meerder klaarheid zal kunnen consteeren, zoo van het employ hetgeen door de gevangenen van 's lands penningen gemaakt is, als van het hoofdpoinct hunner defensie, dewijl dezelve zich veelal hoofdzaaklijk daarop beroepen, dat al hetgeen door hun

zoude zijn verricht, door hen als leeden van dat geweezen Uitvoerend Bewind, met communicatie en gemeen overleg van het gantsche college zoude zijn geschied, en zij dus daarvoor in hun privé niet responsabel zouden zijn, zooals zij zich ook hoofdzakelijk daarop beroepen, dat het employ door hen van 's lands penningen gemaakt, ten nutte en voordeele van den lande, tot daarstelling van de revolutie van 22 January laatstleeden, en tot andere diplomatique eindens zoude zijn geschied: ook zelfs dan, wanneer het particulier interest van sommige leeden van het gemelde Uitvoerend Bewind (dit ziet op Vreede en van Langen) daar meede in connexie hadden gestaan, hetgeen dan weder niet alleen door het gemelde Uitvoerend Bewind, maar zelfs door de toenmalige hoogste Macht zoude zijn geapprobeerd geworden, ook dan, wanneer een der leeden van het gemelde Uitvoerend Bewind (van Langen) 's lands penningen tot zijn privé behoef zoude mogen hebben gebruikt, welke hij in allen gevalle met den lande zoude hebben verreekend. »

Waaraan was het geld besteed? Van de wijze, waarop die vraag beantwoord werd, hing het oordeel af, dat men over Fynje moest vellen. De beschuldigde wilde geen antwoord geven uit vrees voor het schenden van staatsgeheimen, het Hof kon geen antwoord geven, voordat het de geheime stukken had gezien, toch volgde de amnestie, door vreemden invloed, maar men onthield aan Fynje het hem toekomende geld, om hem en het volk te toonen, dat men niettegenstaande zijne invrijheidstelling hem toch voor schuldig hield.

Later, na den dood van Fynje, werd het ingehouden tractement aan de familie uitbetaald. Men vergunne mij uit het stuk, door Wybo Fynje's zoon, den oud-hoofdingenieur vau den waterstaat, H. F. Fynje (geb. 1796) opgemaakt, dat gedeelte over te schrijven, dat betrekking heeft op de uitbetaling, en op eenige bijzonderheden van Wybo Fynje's leven na zijn ontslag. Men kan er uit zien, hoe men in 't algemeen over den vroegeren Directeur dacht: « Tengevolge hiervan (van de amnestie), » zoo lezen wij in dit stuk,

« werden van Langen en mijn vader uit de gevangenis ontslagen, hetgeen elke poging vruchteloos maakte om zich nader te verantwoorden van de smet, hunne eer aangedaan. Mijn vader bleef als stil burger leven, nadat hem slechts een beperkt deel was overgebleven van het groote vermogen, dat hij aan de behartiging zijner meeningen tot heil van zijn vaderland had opgeofferd. Hij trok zich zoozeer de aanranding zijner eer aan, dat hij op ongeveer 59jarigen leeftijd in 1809 aan tering is bezweken. Hoewel destijds kind zijnde, herinner ik mij, dat het verdriet, dat hij gevoelde over de onmogelijkheid om zich met bewijsstukken te verantwoorden, doordien de amnestie was uitgesproken, als de oorzaak van zijn vroegen dood moet beschouwd worden. In weerwil van die smet bleek het, dat hij de achting van sommigen zijner tegenstanders ten volle had behouden. Onder anderen werd hem tegen geringe vergoeding vergund het zoogenaamde « Kleine Loo » te betrekken. Het behoorde toenmaals tot het « Huis ten Bosch ». Mijn vader hield zich tot het jaar 1806 met mathematische studiën bezig. Toen moest hij het « Kleine Loo » weder verlaten, daar Koning Louis Napoleon het in bezit nam. Ik herinner mij, dat op het « Kleine Loo » vele hooggeplaatste personen mijn vader kwamen bezoeken. De Raadpensionaris Schimmelpenninck, die toenmaals op het Huis ten Bosch verblijf hield, kwam hem menigmaal raadplegen, alvorens hij zich naar de Raadsvergadering in den Haag begaf. De escorte dragonders, welke den Raadpensionaris begeleidden, zijn mij nog levendig in 't geheugen gebleven. Toen Koning Lodewijk aan het bestuur kwam, was het algemeen gevoelen, dat mijn vader door Keizer Napoleon was aangewezen om als minister op te treden. Onderscheidene requesten tot plaatsing in eene betrekking werden mijn vader reeds toegezonden. Maar zij het dat zijne tegenstanders voor zich zelf daarin nadeel zagen, zij wisten bij Koning Lodewijk te bewerken, dat hij niet werd benoemd tot Minister, doch alleen met de oprichting en directie van de Koninklijke Staatscourant werd belast. Dit alles toonde wel

aan, dat er op den naam mijns vaders geen smet was blijven kleven, hoezeer de verlangde verantwoording niet plaats had. Intusschen heeft er na mijns vaders dood een feit plaats gehad, dat het finantieel gedeelte der beschuldigingen jegens mijn vader geheel vernietigde. Na de vereeniging met het Fransche Rijk, toen Koning Lodewijk abdiceerde en het Ministerie van Finantiën in andere handen overging, werden in een der kelders van dat Ministerie alle kwitantiën en bewijsstukken gevonden van het gebruik der landspenningen. Vermoedelijk waren deze kwitantiën met opzet verduisterd, zooals men in de authentieke bijlagen van 1798 ondersteld had, doch was tegengesproken. [1] Nadat de teruggevonden kwitantiën de wijze hadden opgehelderd, waarop de landspenningen waren besteed, werd, zooals ik mij zeer goed herinner, tijdens het Fransche Bestuur, het teruggehouden salaris als lid van het Uitvoerend Bewind aan ons of de erfgenamen van mijn vader uitbetaald, hetgeen wel als eene verontschuldiging van de vroegere aantijgingen jegens mijn vader mag beschouwd worden en hem rechtvaardigde. »

Uit deze herinneringen blijkt zonneklaar, dat de tijdgenooten aan de beschuldigingen van het Intermediair geen geloof schonken. Had Schimmelpenninck vermoed, dat er een grond van waarheid kon zijn in die aantijgingen, dan zou hij voorzeker op die wijze Fynje niet bezocht hebben; en welke ook de reden moge geweest zijn van de betaling der 6000 gulden, 't zij dan dat men inderdaad zekere schulddelgende papieren had gevonden, 't zij niet, het terugbetalen stond met herstel van eer, zoo dat nog noodig was, gelijk.

Waaraan waren die heftige beschuldigingen tegen Fynje te wijten? Het Intermediair Uitvoerend Bewind kon zijn eigen optreden niet

---

[1] De Heer Fynje heeft hier de volgende woorden uit de authentieke bijlagen op 't oog: Laage zielen mogen de verfoeijelijke leugen gissender wijze uitventen, alsof hieromtrent (omtrent de wissels, getrokken op de O. C.) papieren verduisterd waren, wij kunnen in de goede trouw verzekeren, dat dit geheel onwaarachtig is en dat het tegenwoordig Bestuur gruwd van zulk eene misdaad.

beter rechtvaardigen dan door het bewijs, dat de vijf Directeuren Monsters waren, « die door hun kwade trouw, hun wellustig leven, hunne slordige en diefachtige behandeling van de hun toevertrouwde gelden », eerder achter de tralies behoorden te zitten dan op de Regeeringskussens. En o wee den beschuldigde, die zeggen moet: voor iedere misdaad, die mij aangewreven wordt, steekt de aanklager een veer op zijn hoed! Reeds in de zitting van 18 Sept. '98 werd door de Sonnaville in de Eerste Kamer gezegd, dat het niet moeielijk zoude zijn « te zeggen alle onwaarheden, twijffelachtigheden, tegen elkander botsende, en geringe waarde van veele beschuldigingen, in de volumineuse memorieele verantwoording van de burgers Spoors, Pyman, Gogel, Tadema en la Pierre voorkomende ». En ook na het lezen van het geheime Rapport van den Procureur-Generaal zegt P. Linthorst: [1] « Ik zal niet op mij nemen, om hier in naam van die burgers, die beschuldigingen te wederleggen, dat — schoon ik er heel veel voor zoude kunnen zeggen — noch mijn taak, noch mijn zaak is, en moet alleenlijk reflecteeren, dat de antwoorden en verantwoordingen bijzonder op de twee laatste poincten mij van dien aart voorkomen, dat die burgers nimmer eene Amnestie kunnen of zullen begeeren of ook aannemen, die hun schuldig en verachterlijk in de oogen van de geheele waereld maken zou. »

En wat beteekent dat crimineele, partijdige Rapport van den Procureur-Generaal, die bijna bij ieder punt van aanklacht nader onderzoek zeer wenschelijk acht, omdat hij eerst uit geheime stukken, die hij nog niet heeft kunnen inzien, en van getuigen die hij nog niet heeft kunnen oproepen, kan zien en hooren of de verdediging van Fynje op goede gronden berust! Was het toen

---

[1] Advys over eene te verleene Amnestie uitgebragt door den Burger Representant P. Linthorst, in het Committé Generaal den 5 Dec. 1798. In den Haag, bij S. van de Graaff en Comp. 1799. „Dit Committé Generaal was belegd preparatoir te bekragtigen het besluit van de Eerste Kamer daartoe (tot de Amnestie) strekkende."

meer dan tegenwoordig het geval, dat hij die de onpartijdigheid zelve moest wezen, een heftig vijand scheen te zijn van den aangeklaagde?

De overige punten van aanklacht, die geen betrekking hebben op de misdaden, waarvan ik Wybo Fynje heb trachten te zuiveren, zal ik stilzwijgend voorbijgaan. Men kan zich de kracht er van voorstellen, wanneer men den Procureur-Generaal dienaangaande hoort verklaren: « kunnen dezelve (de verschillende misdaden in de overige punten van aanklacht aan Fynje ten laste gelegd) zo wel toegeschreven worden aan opzettelijke kwade trouw, als aan wanbegrippen, verhitte denkbeelden, drift en animositeit, uyt de beroeringen en scheuringen, welke den staat zedert eenige jaaren zo merkelijk hebben geschokt, hervoortgesproten, en door welke bij den een veelal overloflijk gehouden wordt, dat door den ander overlastelijk wordt gereekend. »

Waarvoor de Procureur-Generaal het houdt, is niet moeielijk te gissen; ik zou echter liever instemmen met de woorden van een misschien ook niet geheel onpartijdig man [1]: « Welke dwalingen men in een Bestuur kunne gispen, aan hetwelk, in de neteligste tijden, een zoo moeijelijke taak was opgedragen, de invoering der Staatsregeling, de aanvankelijke inrigting der ministeriële Departementen, de keuze van eenige uitstekende Mannen, die met de werkzaamheden aan het Agentschap verknocht, werden belast, de begeerte welke het bewind koesterde, het getal der Hoofdambtenaren met nog andere verdienstelijke Vaderlanders te vermeerderen, zijn geen onwaardige gedenkteekenen van den ijver en de welgemeende bedoelingen dier kortstondige Regering. »

---

[1] G. W. Vreede, Bijdrage tot de Geschiedenis der Omwenteling van 1795—1798 blz. 61.

HET ARCHIEF DER OUD-BISSCHOPPELIJKE KLEREZIJ TE UTRECHT.

DOOR

Mr. S. MULLER Fz.

Het archief der Oud-bisschoppelijke Klerezij is aan alle geschiedvorschers wel bekend. Twee standaardwerken over onze geschiedenis zijn nagenoeg geheel daaruit samengesteld: de Batavia Sacra van Van Heussen en het Archief voor kerkelijke en wereldlijke geschiedenissen van Dodt van Flensburg. Toch schijnt het niet overbodig, op nieuw de aandacht daarop te vestigen, nu in het begin van dit jaar eene verandering in het beheer is gebracht, die het voor studie gemakkelijker toegankelijk maakt. Men vindt toch in dit archief naast veel, wat iedereen daar verwachten zou, tal van bescheiden, die men verbaasd staat daar te ontmoeten en wier bestaan dus wel verdient opzettelijk aangekondigd te worden. De geschiedenis van het archief zal duidelijk maken, hoe deze stukken daar verdwaald zijn.

Eene doorloopende reeks van dignitarissen verbindt de middeleeuwsche bisschoppen en aartsbisschoppen van Utrecht met de apostolische vicarissen en de aartsbisschoppen der Oud-bisschoppelijke klerezij. Terwijl de stukken, die het kerkelijk bewind der middeleeuwsche bisschoppen vóór de opheffing van hun wereldlijk gezag betreffen, met de bescheiden over dit gezag dooreengemengd waren en dus (voorzoover ze bewaard bleven) daarmede in de rijksarchieven zijn overgegaan, is het dus natuurlijk, dat al wat de

geschiedenis der Nederlandsche katholieken na de hervorming en hunne betrekkingen met Rome betreft, in handen van den aartsbisschop der Oud-bisschoppelijke klerezij zich bevindt. Daarbij sluit zich aan eene groote verzameling van stukken betreffende de bewoners van Port-Royal en hunne beroemde volgelingen, die, toen de aartsbisschoppen van Utrecht zich bij hen aansloten, in grooten getale eene toevlucht zochten en vonden in de provincie Utrecht. Zoo kwamen pakken met brieven van Arnauld, Quesnel en andere beroemde mannen het archief der Utrechtsche aartbisschoppen verrijken. Voegt daarbij eenige stukken over het beheer van fundatiën, door vrome katholieken na de hervorming in het geheim gesticht en onder de hoede van hunnen aartsbisschop gesteld of later gebracht, en gij hebt eene duidelijke voorstelling van het eigenlijke archief der Oud-bisschoppelijke klerezij, eene rijke bron van kennis, waartoe de bewaarder, de weleerwaarde heer C. Deelder (Driehoek te Utrecht) volgaarne den toegang aan belangstellenden verleent.

Maar om dezen kern hebben zich in den loop der eeuwen tal van andere documenten verzameld: bescheiden, grootendeels ontleend aan verschillende archieven uit alle deelen van ons land, en zelfs gedeeltelijk van daarbuiten. Hoe komen deze stukken hier? Langs zeer verschillende wegen. De overgroote meerderheid is afkomstig uit de archieven van geestelijke gestichten. Sommige dezer gestichten zijn na de hervorming blijven bestaan, met name de Utrechtsche kapittelen (van wie tal van stukken afkomstig zijn); in deze gevallen kan alleen aan verduistering der archieven gedacht worden, immers de kapittelen hebben hunne archieven ten allen tijde te zeer in eere gehouden, om de gedachte aan onderhandsche vervreemding van deelen daarvan te doen opkomen [1]. Zonder twijfel

[1] Zoo draagt het Liber donationum van den Dom de twee tegenstrijdige inscripties: „Pertinet Maiori ecclesie Traiectensi" en „Dit boek behoort den hoogstwaardigen Hr. aardsbisschop van Utrecht en moet daarhenen (sic!) wederkeren."

hebben katholiek-geblevene leden dier gestichten de stukken uit het archief geleend en, hetzij door zorgeloosheid hetzij opzettelijk, behouden, om ze bij hunnen dood aan hunnen aartsbisschop na te laten. Anders is het gesteld met de archiefstukken, afkomstig van opgehevene gestichten, vooral kloosters. Dezen zijn niet aan hunne rechtmatige bezitters onttrokken, maar door hunne leden bij de gewelddadige inbezitneming der goederen, in de hoop op betere tijden, verborgen gehouden. Van enkele gestichten is zoodoende nagenoeg het geheele archief gered. Het is niet met zekerheid te zeggen, hoe deze documenten in het depot der Klerezij zijn beland, maar verschillende omstandigheden wijzen er op, dat de beroemde Hugo Van Heussen, toen hij zijne Batavia Sacra begon te schrijven, eenen onderzoekingstocht door de provincie Holland heeft gedaan, en, vermogend en aanzienlijk als hij was, er in geslaagd is, talrijke bij partikulieren bewaarde archieven te ontdekken en van de bezitters op te koopen. Vandaar dat vooral Hollandsche kloosters in de collectie vertegenwoordigd zijn. Daarbij kwamen in den loop der eeuwen nog eenige stukken, door katholieke familiën aan hunnen aartsbisschop geschonken of nagelaten, meestal familiepapieren en historische handschriften. Reeds daardoor werden vele heterogene bestanddeelen in dit kerkelijke archief opgenomen. Maar de aanwezigheid van pakken met staatsstukken, origineele brieven aan de Staten van Utrecht enz., wordt toch daardoor niet verklaard. De herkomst dezer stukken werd mij eerst duidelijk, toen ik op enkele daarvan de welbekende hand van Mr. P. Van Musschenbroek ontdekte. Het is bekend, dat deze voor zijne uitgebreide bibliotheek een belangrijk deel van het archief der Staten van Utrecht had weten te verkrijgen. In de veiling dier bibliotheek (te Leiden in 1826) heeft zonder twijfel de toenmalige beheerder van de schatten der Klerezij eenige pakken aangekocht, waarin naast enkele papieren, die zijne aandacht trokken, denkelijk veel voorkwam, dat bij hem geheel misplaatst was.

Dit zonderlinge geheel, door Van Heussen gebruikt (aanteeke-

ningen van zijne kennelijke hand komen op tal van stukken voor) doch naar het schijnt niet geordend, werd in de vorige eeuw door een Franschman (waarschijnlijk de bekende Dupac de Bellegarde) gerangschikt; hij bracht de papieren in systematische orde zonder eenige acht te slaan op hunne verschillende herkomst. Zoo werd dus alles geamalgameerd. En beter werd het niet, toen Dodt van Flensburg de rangschikking van Dupac half verstoorde, om een redelijker systeem in te voeren, doch ten gevolge van onaangenaamheden dit werk plotseling half voltooid staakte. Zoo bleef het archief eene halve eeuw liggen. Het gebrek aan orde was zóó groot, dat het toezicht van den pastoor der kerk in den Driehoek, die met het beheer belast was, zich wel tot het uiterlijke moest bepalen. Want niemand ter wereld kon in de massa den weg vinden. De bewaarder deed wat hij vermocht: bezoekers werden toegelaten, werken uitgeleend, en het archief deed op deze wijze inderdaad nog veel nut. Maar het behoeft geen betoog, dat de toestand langzamerhand gedurig erger werd. De wanorde nam toe, en — wat erger is — de verzameling werd allengs belangrijk gedund. Een der ijverigste bezoekers was prof. P. Bondam, die vele stukken uit het archief leende en afschreef. Bij zijnen dood was wellicht toevallig veel bij hem in huis; althans de charters, die in zijne auctie (1800) verkocht werden, vertoonen eene zoo treffende verwantschap met de nog bij de Klerezij overgeblevene, dat men aan hunne herkomst nauwelijks twijfelen kan. Verliezen op minder groote schaal schijnen ook in deze eeuw door de Klerezij geleden te zijn; men verhaalt van ontvreemdingen, door een persoon, met de ordening der stukken belast, gepleegd, en ik zelf heb nog eenmaal twee boekdeelen uit een partikulieren boedel gered, die op weg waren om verloren te gaan. Ook andere onaangename ondervindingen bleven niet uit. Een hooggeplaatst geestelijke, welwillend ontvangen en in de gelegenheid gesteld tot studie, dreef openlijk den spot met de gebrekkige inrichting van het archief; en het schijnt wel voorgekomen te zijn, dat men de Klerezij zelve,

na uit haar arsenaal wapenen ontleend te hebben, niet alleen met die wapenen aanviel, maar bovendien nog beleedigde!

Dergelijke ondervindingen maakten natuurlijk de eigenaars van den schat minder geneigd, daarvan aan anderen mede te deelen. Het uitleenen van stukken werd verboden, het gebruik alleen in tegenwoordigheid van den bewaarder geoorloofd, het afdrukken alleen met verlof van den aartsbisschop toegestaan. Zeer natuurlijk en zeer billijk, na de opgedane ondervinding! Maar al was het de bedoeling niet, feitelijk was daardoor het gebruik nagenoeg onmogelijk gemaakt. Denk u drie kasten met papieren uit de 13de—19de eeuwen, in eenen toestand, die aan volkomene ordeloosheid zéér na grenst, waarvan de opschriften verdwenen of (erger nog!) verwisseld zijn, waar niemand den weg kent, waar men onderzoekingen moet verrichten, terwijl de bewaarder op uw vertrek wacht! Voeg daarbij, dat de stukken grootendeels betrekking hebben op plaatsen buiten Utrecht, zoodat een groot deel der belangstellenden van buiten moet komen, — dat de bewaarder slechts nu en dan eenigen tijd aan u wijden kan, — dat het lokaal des winters ijskoud en des zomers smoorheet is, — en gij zult toegeven, dat er volharding noodig was, als men daar wilde slagen!

In ruime mate ondervond ik zelf, bij alle wilwillendheid van den bewaarder van het archief, de lasten van den toestand. Bij het fragmentarische van het onder de Klerezij berustende materiaal, dat uit brokken van 20 à 30 archieven bestond, mocht een onderzoek zelden voltooid heeten voordat men zich vergewist had, dat in deze massa niet nog meer bescheiden over het behandelde onderwerp berustten. En tal van vragers van buiten de stad wendde zich schriftelijk tot mij, om voorlichting uit het archief, dat zoo velen bij name, zoo weinigen uit eigene aanschouwing kenden. Op den duur was deze toestand onhoudbaar, en toch moest erkend worden, dat de eigenaars van het archief alles deden, wat hun mogelijk was, om het gebruik te vergemakkelijken. Eene wetenschappelijke regeling van zoo heterogene bestanddeelen uit alle tijden

was inderdaad van niet-deskundigen noch te vergen noch te hopen. De weleerwaarde heer Deelder, sedert een paar jaren met de zorg voor het archief belast, deelde dan ook geheel mijne overtuiging, dat ingrijpende maatregelen noodig waren. Hij noodigde mij uit, het archief aan eene geheele reorganisatie te onderwerpen. Zoo heb ik alles door mijne handen laten gaan en de vreemde bestanddeelen afgescheiden van het eigenlijke archief der Klerezij, met welks regeling de heer Deelder zelf zich wilde en zonder te groote moeite kon belasten.

Deze vreemde bestanddeelen, bijna geheel uit de middeleeuwen afkomstig, schenen mij — zouden zij voor het gebruik toegankelijk worden — onder het beheer van deskundige, speciaal met dergelijken arbeid belaste ambtenaars gesteld te moeten worden. Ik gaf dus aan het kapittel, waaraan het archief behoort, in overweging, deze geheele collectie òf aan het rijk te koop aan te bieden, òf ze met behoud van het eigendomsrecht voor onbepaalden tijd in bruikleen toe te vertrouwen aan de verschillende openbare depots, waarin de archieven, waaruit de stukken afkomstig waren, bewaard worden, om aldaar evenals de archieven van den Staat, zoo noodig onder eenige speciaal te stellen voorschriften, beheerd en aan belangstellenden voorgelegd te worden. Het kwam mij voor, dat zoodoende alleen een regelmatige toestand geschapen, — dat zoodoende alleen de belangen der wetenschap, die het kapittel zelf, zooveel het vermocht, wenschte te bevorderen, afdoende gebaat zouden worden. Het verduisterde zou weder bij den rechtmatigen eigenaar terugkeeren, het verkeerdelijk aangekochte tegen vergoeding op zijne rechte plaats komen. En ook aan de bedoeling van hen, die vroeger archieven van opgehevene gestichten aan hunnen aartsbisschop toevertrouwd hadden, scheen dus op de doelmatigste wijze voldaan te zullen worden; immers het belang der gestichten, op wier herstel zij hoopten, kon thans, nu die hoop geheel vervlogen is, niet anders gediend worden dan door de gelegenheid tot studie hunner geschiedenis en tot het openbaar maken van wat

zij verdienstelijks verrichtten zoo ruim mogelijk open te stellen. Het kapittel had bezwaar tegen mijne voorstellen, maar besloot toch tot eenen maatregel, die aan de gewenschte regeling zoo nabij mogelijk komt. De bedoelde archiefstukken (bestaande uit 52 deelen en 30 kistjes met losse charters en papieren) zijn in het begin van dit jaar, na verkregene machtiging van Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken, door mij voor eenige jaren in bruikleen overgenomen, onder verplichting om ze in het gebouw der Utrechtsche rijks-archieven te bewaren en te ordenen, doch met verlof om ze aan openbare inrichtingen buiten de stad tijdelijk toe te zenden ten gebruike van belangstellenden.

Zoo berust thans de schat reeds sedert eenige maanden in het Utrechtsche archiefgebouw. De verdeeling der stukken volgens de depots, waaruit ze afkomstig zijn, en de beschrijving der voornaamste stukken heeft plaats gehad, en ik ben dus nu in staat een overzicht van het voornaamste te geven. Ik doe dit, ten einde de belangstellenden in alle deelen des lands op deze oorkonden opmerkzaam te maken. Immers zal aan de goede bedoelingen van het kapittel voldaan worden, dan is het noodig, dat thans van de tijdelijk geopende gelegenheid ruimschoots gebruik gemaakt worde, om inzage der stukken te vragen. Zij verdienen de moeite, want, al zijn de stukken van groote waarde zeldzaam, er is hier bouwstof te over voor onze kerkgeschiedenis en een overvloed van gegevens voor onze locale historie. Zie hier dus de lijst der archieven, die vertegenwoordigd zijn [1], zoo noodig met opgave van de merkwaardigste documenten.

I. De vijf kapittelen te Utrecht.

Het beroemde Liber donationum van den Dom uit het begin der 13de eeuw, bevattende op één na het oudste afschrift

[1] Archieven, waaruit slechts enkele stukken aanwezig zijn, noem ik niet; hun getal is zeer groot.

van de alleroudste documenten onzer geschiedenis (de charters der Karolingers voor de Utrechtsche kerk) en het oudste afschrift van de oorkonden der 11de en 12de eeuw. Door Bondam gebruikt en geciteerd als het «H.S. van den heer A. B.» (Aartsbisschop), werd het bij gelegenheid der Utrechtsche tentoonstelling van oudheden in 1857 door Mr. De Geer van Jutphaas in het archief der Klerezij teruggevonden en weder bekend gemaakt.

Het oudste en beste cartularium van St. Jan, genaamd Liber rubeus, uit het begin der 15de eeuw, gebruikt voor het Oorkondenboek van Holland.

Het Proestienboec, een cartularium der proosdij uit het begin der 15de eeuw, niet gebruikt voor het Oorkondenboek van Holland; met nog een cartularium der proosdij uit de 15de eeuw.

Drie handschriften der statuten van den Dom, — éen van die van St. Pieter, — twee van St. Jan (redactie van 1636), — drie van St. Marie.

Het processionale van St. Jan uit de 15de eeuw, met de muziek der hymnen.

Losse rekeningen van bijna alle kamers van de vijf kapittelen uit de 15de en 17de eeuwen.

Goederenlijst van het kapittel van St. Salvator (1350).

Register van stukken betreffende een geschil met den bisschop over de hooge jurisdictie van den proost van St. Jan dd. 1381.

Rekeningen der proosdij van St. Jan over 1529—1645. (NB. Het archief dezer zeer belangrijke proosdij wordt te Idstein bewaard.)

Rekeningen van den vicaris-generaal over 1529 en 1569.

Rekeningen van het cathedraticum. 1551, 1555 (waarin lijsten van alle parochiën in het bisdom).

II. Utrechtsche kloosters en gasthuizen.

Cartularium van het Regulieren klooster (begin der 16de eeuw).

Rekeningen der St. Hieronymusschool. 1577—84.

Charters van het St. Hieronymushuis,

Eenige merkwaardige zeer oude charters van het Begijnhof.

Alle charters van het St. Magdalena-klooster.

Statutenboek van het kapittel van St. Joris te Amersfoort.

III. Amsterdam en omstreken.

Een paar belangrijke charters van het Regulierenklooster.

Renteboek van het St. Magdalena-klooster op het Spui.

Regel van St. Augustinus en privilegiën dier orde.

Tractaat van de ongestadicheyt der vrouwen; uit het St. Magdalena-klooster.

Ceremonieboek voor de opneming van vrouwen in de 3de orde van St. Franciscus.

Register van den pater van het oude convent te Weesp. (c. 1530.)

Getuigenverhoor over de verheffing der kapel van Holesloot in Waterland tot eene parochiekerk. 1518.

IV. Haarlem en omstreken.

Gelijktijdig verhaal van het beleg van Haarlem.

Register van stukken over het beheer van bisschop Nic. Van Nieuwlandt. (c. 1570.)

Statuten van het kapittel te Haarlem.

Charters over altaren in de St. Bavo'skerk te Haarlem.

Register van het Zijlklooster te Haarlem. 1558.

Register van stukken betreffende verschillende gestichten te Haarlem. 1494.

Charters van het klooster te Heemstede.

Twee necrologiën van het klooster te Heilo.

Inventaris van het archief der abdij van Egmond. 1573.

V. Leiden en omstreken.

Statutenboek van het kapittel van St. Pancras.

Cartularium van de H. Sacraments-broederschap in deze kerk.

Rekeningen van de St. Magdalena-broederschap en de St. Catha-

rina-zusterschap in de St. Pieterskerk. (NB. Het archief dezer kerk berust in het Museum Meerman-Westreenen te 's Gravenhage.)

Cartularium van het klooster Rome.

Rekeningen en zeer vele charters van het Begijnhof.

Rekeningen van het St. Catharina-gasthuis. 1615—1659.

Necrologium van het klooster te Warmond.

Professionale en origineele geloften der nonnen van het klooster Marienpoel te Leiderdorp.

Costerinneboeck, propijnboeck, necrologium en cartularium van Marienpoel.

Rekeningen (over 1531—1572) en alle charters van Marienpoel.

VI. Delft en omstreken.

Oude beschrijving der mirakelen van het kruisbeeld in de Oude kerk.

Rekeningboeken en registers van de inkomsten van den pastoor der Oude kerk vóor 1550.

Registers van vicariën, broederschappen en collegiën in de Oude en Nieuwe kerken.

Verhaal van de stichting van het St. Barbara-klooster door Corn. Crucius van Adrichem.

Verhaal van de visitatie van dit klooster, door denzelfde. 1560.

Regel van de 3e orde van St. Franciscus en de statuten van de generaal-kapittelen dier orde. 1427—1570.

Ceremonieboek van het St. Barbara-klooster.

Twee cartularia van dit klooster en twee kaartboeken (waarin eene merkwaardige afbeelding van de zuidzijde van den stadsmuur van Delft met drie stadspoorten in 1570).

Rekeningen en lijsten van eigendommen van het St. Barbara-klooster.

Cartularium van het St. Agnieten-klooster.

Cartularium van het St. Anna-klooster,

Ceremonieboek van het Begijnhof.

Kist met charters van de beroemde abdij Coninxvelt. (NB. De andere helft dezer verloren gewaande charters, minder oude doch talrijker oorkonden bevattende, berust te Cheltenham. Onder de aan de Klerezij behoorende helft, niet gebruikt voor het Oorkondenboek van Holland, vindt men zeer vele stukken uit de 13de eeuw, waaronder van koning Willem e. a. leden van het Hollandsche huis, met zegels.)

Manuaal en alle charters van het St. Ursula-klooster te Schiedam.

VII. Andere gedeelten van Zuid-Holland en Zeeland.

Cartularium van het klooster in Den Hem bij Schoonhoven.

Rekeningen, manualen en charters van dit klooster.

Ordonnantie voor de rechtspraak te Kethel.

Privilegieboek van Gorinchem.

Cartularium van het kapittel te Geervliet.

Informatie over de grenzen der parochie van Weda in den verdronken waard van Dordrecht, 1536.

Cartularium van het kapittel te Tholen.

VIII. Gelderland.

Cartularium en alle charters van de vicarissen der Groote kerk te Arnhem.

Het origineele charter van — over de overbrenging van het kapittel van Tiel naar Arnhem, 1315.

Cartularium van het kapittel van Zutphen.

Register van het klooster Mariengrave te Doesburg.

Cartularium der nieuwe vicarissen in de kerk te Doesburg.

Register van de fundatiën der vicariën in de kerk te Groenlo.

Register van het klooster Marienberg in de Holtmer.

Stukken over de abdij Marienweerd. (eind der 16e eeuw.)

IX. Deventer.

Visitatieregister van het bisdom Deventer, 1571. (NB. Over dit

belangrijke HS., door Van Heussen gebruikt en sedert verloren, werden mij juist een paar weken, nadat ik het ontdekt had, inlichtingen gevraagd door de Overijsselsche Vereeniging, zoodat het onmiddellijk met toestemming van den Aartsbisschop voor de uitgave kon bewerkt worden en thans reeds gedrukt is.)

Statutenboek van het kapittel van Deventer.

Origineele charters van keizer Hendrik V dd. 1123 en van bisschop Otto dd. 1221 voor het kapittel van Deventer.

Groote rol met afschriften uit de 14e eeuw van charters betreffende het recht van het kapittel van Deventer op den tienden van Zwolle.

X. Varia.

Gelijktijdige kroniek der troubelen, 1566—76.

Register van stukken betreffende het proces van den martelaar Angelus Merula. (Autograaph ?)

Verzameling brieven van en aan prof. Paulus Merula, (waarbij HSS. van Scriverius, Buchelius e. a.)

Band met brieven van de familie Boucquet te Dordrecht en Van Blyenburch. (c. 1590.)

Statutenboek van het kapittel van St. Bavo te Gent.

Stukken over verschillende fundatiën aan de Leuvensche hoogeschool.

Ceremonieboek van het Macchabeën-klooster te Keulen.

Prothocol van den Keulschen notaris Barth. Rychardi, c. 1530.

Reces van het kapittel der Duitsche orde te Neckerssolm, 1577.

Fransche geslachtstafel der Engelsche koningen van Brutus tot Eduard III. Perkamenten rol met teekeningen uit de 14e eeuw.

Begrooting van inkomsten en uitgaven van het koninkrijk Napels, 1599. Afkomstig van Const. Huygens.

Guido de Columpnis, Historia casus Troye. (HS. 15e eeuw.)

Utrecht, December 1887.

HULDIGING VAN PRINS WILLEM DEN EERSTE, ALS HEER VAN IJSSELSTEIN.

Medegedeeld door J. H. HOFMAN.

Toen de Prins van Oranje in 1551 met Anna, de rijke erfdochter van Maximiliaan van Egmond, in het huwelijk was getreden en daardoor graaf geworden van Buren en Leerdam, alsmede heer van IJsselstein, St. Maartensdijk, Jaarsfeld, Lannoy, enz., eischte het recht, dat hij straks als vertegenwoordiger zijner gemalin in hare erfstaten werd gehuldigd. De heerlijkheid IJsselstein aanschouwde die plechtigheid op 14 Mei van het jaar 1552.

Allicht zal het den geschiedvorscher genoegen doen, als hij van de openbare acte dier huldiging inzage mag hebben. Dit bewoog ons, toen we in het archief der stad IJsselstein, onder E. 12, haar mochten aantreffen, afschrift er van te nemen en den lezer hier voor te leggen. Het stuk luidt:

Extraict uuyt het Ruychboeck der steede ende lande van Iselsteyn.

Op huyden den XIIII dach Maij a° etc. twee ende vijftich is ons Genad Heeren den Prince van Orangien, graeff tot Nassou etc. alhier binnen Iselsteyn gecompareert op 't stadthuys ende aldaer gehult, ende den eedt gedaen als hier naer volcht:

Wij loven ende sweren, dat wij onsen Genedichsten Heeren als wittig voocht ende momber van onse Genedichste Vrouwe, beyde hier tegenwoordich, goede getrouwe ondersaeten weesen sullen,

Sijn Genaden beste raeden ende quaetste waeren, Zijn Genaden hoochheyt, heerlijckheyt ende recht helpen voorstaen, bewaeren ende onderhouden, Zijn Genade ende alle Zijner Genaden officieren, dieneren doende ende exerceerende haren officien, elck nae zijn behooren, gehoorsaem weesen, helpen, stijven ende stercken zullen, ende voorts te doen alles, dat goede ende getrouwe ondersaeten schuldich zijn t'doen.

Soe moet ons Godt helpen ende zijn Heylige Woort.

Wy sweeren, dat wij onse ondersaeten van Iselsteyn, Benscop, Polsbroeck ende Jaersvelt een goet ende getrouwe heere weesen sullen, hemluyden in goede rechten ende policien halden, hoeren handvesten, privilegien, rechten ende goede oude hercommen ende gewoenten, die se tot noch toe deuchdelyck geüseert ende gebruyckt hebben, voorstaen sullen.

Soe moet ons Godt helpen ende zijn Heylige Woordt.

Gecollationneert jeghens 't Ruwboek dezer stede, daer alle acten scr(i)ften der stede inne zijn geregistreert ende gecollecteert, ende is hiermede accorderende; bij mij secretaris der voors. stede, op den XVIII Augusti 1594, ouden stijl.

(*get.*) J. v. d. Strepen, *Secret.*

Bij voorgaand stuk behoort, naar wij meenen, nog het volgende, onder E. 68 eveneens bewaard in het archief der stad IJsselstein. Het is zonder dag of naamteekening, maar geschreven met eene letter, welke doet denken aan het midden der 16de eeuw, en wel op papier, dat hetzelfde watermerk vertoont als voorkomt bij Stoppelaar pl. XV n°. 19 en ten jare 1555 in Zeeland werd gebruikt. Om deze redenen en om andere, die bij de lezing van het stuk van zelf in het oog vallen, dunkt ons, dat het is opgemaakt bij de huldiging van prins Willem van Oranje in 1552,

Het handschrift dat voor ons lag, werd — dit schijnt genoegzaam zeker — den Prins op den dag zijner huldiging te IJsselstein voorgelezen en overgereikt; op den open rand werden toen aanstonds de bepalingen neergeschreven, welke de Prins met zijne raden vaststelde. Er is te veel verschil zoowel in schrift als in wijze van uitdrukking tusschen de suppliek en hare kantteekeningen, om te mogen aannemen, dat wij hier met een afschrift te doen hebben. 't Moet het stuk zelf zijn, dat aan den Prins werd overgereikt en aanstonds met zijn voorloopig antwoord werd voorzien: Het luidt.

Edele, Welgeboren, Vermogende, Genedige, Lieve Heere.

Tot deser U Genaden blydelicker inkomst, ende bysonder alteyt gebeyden wij ons t'samelicken mit allen onssen armen vermogen schuldich dienstelicken tot U. Gen.

Nadien wy der redelicker maeten gepreviligeert zijn bij ontfanck ende huldingen van U Genaden en onsen seligen voerheren, daer Goedt t'samen die zielen off genedich wesen wil, tot sekeren goede duechtsamen privilegien, politien ende beschreven statuten van rechte; ende soe wij ons nu zeer bewegen hebben tot U Gen. blijde incoemst, ende U Gen. toegegont hebben een tijt van zeven jaren van nu datum aengaende een mynlick prop(yc)y ende gescenck; so is 't (dat) wij U Gen. daerop gantzelick toebetrouwen ende oitmudelick bidden ende begerren, (dat) U Gen. ons wyllen laeten genyeten, houden ende gebruycken dieselve U Gen. stede- ende lants-previlegien, alsoe diezelve U Gen. voervaderen ende heeren ons uut gunst ende goede gracie hier bevorens gegont ende gegeven hebben, ende dat U Gen. ons daerinne mit recht stercken ende houden wyllen.

Ende soe wij mit goede deliberacien voordachtlick die handvest ende statute duersien, gelezen ende gevisiteert hebben ende daerbij geraempt ende geco(n)cipieert, op correctie van U Gen. ende U Gen. geleerden ende raede, zekere nieuwe articulen ende puncten, die wy bidden (dat) U Gen. ons toelaeten wyll totten goeden rechten

ende wellvaren (van) U Gen. stede ende landen van Ysselsteyn; want sonder U Gen. deuchtelicken raet, behulp ende verstant vermogen wij ons niet; 't kenne Goet.

Ende zij(n) dese naevolgende articulen:

Myn Gen. Heere is te vreden dat men den verdronckenen uuythale ende laete liggen op die cant van die graft ofte put tot hij geschout is van den Officier.

Off 't gebuerden datter yemant in 't water viel ende drenkten, dat U Gen. gunnen ende believen wil, dat men den doeden mach uuttrecken sonder orloff te bidden van den Heeren, ende soe begraven.

Dese twee artikelen zyn onre(de)lick; ergo nihil.

Item dat niemant ruyminge aengaende van huysinge bieden en sal mogen dan met zegel ende brieff.

Item dat nymant geen lant ontwaeren en sal dan met bezegelde eygen brieff off myt regysters, die den Heere van den lande geconfirmeert hefft.

Die supplianten zullen patientie nemen tot mijn Gen. Heere bet geinformeert is.

Bege(e)rren die gemeente van der stadt, dat U Gen. gelieven wille tot gebieden, die marckt t'onderhouden na vermoegen zegel ende brieff, die U Genaden zelige vader die stede verleent ende gegeven hebben; want U Genaden stadt en de tzijs daermede verbetert sal wesen.

Hiervan heeft myn Gen. Heere een nie artykel gemaeckt, waermede gedoet ende te niet sal zijn dat artykel hiervan staende in de handveste.

Item begeren die van der stadt verclaringe van eenen artykel in der handvest, het welcke hemluyden dunckt wat duuster staet ende nyt redelick en is, beginnende: «Item indie(n) een den anderen doot sloech,» eyndende: «wordt

hij begrepen lyff om lyff,» in 't anderde blat van den lantrechten.

Op dit artic. ordineert myn Gen. Heere, dat die poerter niet vrijer en zullen moegen vechten ofte slaen dan een gast, mer sal gelijck gaen.

Item noch een artikel in derselver hantvest in ('t) derde blat, beginnende: « Waer 't dat ennige van onsen poorteren vechtende woerde,» ende d'ende « tot des Heeren goetduncken ».

Dit art^{r}. confirmeert mijn Heere soe 't staet.

Item noch een artykel beginnende: « Ende van allen desen boeren ende boeten,» ende d'ende: « dar en hefft nimant nyt an, dan die Heere», in ('t) derde blat.

Myn Gen. Heere ordineert dat men van nu voertain in scepenenbrieven ende wilcoren stellen sal, dat die ny verjaren en zullen.

Item noch verclaringe van eenen artikel beginnende: « Inden eersten sullen alle scepen-brieven, die van schulden rueren, doet ende te nyt wesen ende van gheener werden »; dit staet in ('t) eerste blat van den rechten geordineert bij heere Willem broeder t'Egmondt.

Item noch een artykel in 't selffde blat, het vierde, beginnende: « Wie wilcoer doet voer scout ende scepen ».

Fiat, dat men gheen wilkoir doen en sal, dan in presentie van schout ende scepenen.

Item dat U Gen. oeck ordonneren wil, dat men van nu vortan ghen geloffte off voerwairden doen en sal, dan voer scout ende scepen.

Myn Gen. Heere zal achtervolgende die privilegien hiervan eenen yegelicken in zijn recht

Item begeren ende bydden oitmudelicken, dat U Gen. die ondersaeten will houden in haer bruyckweere, te weten den ghenen, die by ouder possessie,

houden, behoudelicken dat zij dit redelick gebruycken.

van ouwer tot ouwer daer in geseten hebben, off zegel ende brieff dairaff hebben.

Myn Gen. Heere accordeert dit, ende dat die penningen zullen comen tot proffyt van der stede, behoudelicken, dat die impositie-capitael sal gegeschieden bij advys van den drost.

Begeren oytmudelick, alsoe die stadt becommert ende ten achteren is merckelicken schulden, ende soe veel poerteren ende anderen in der stadt in groter nerringe sitte(n), die in huldingebede offt in afflossinge van der stede schulden niet gecontribueert en hebben alsoe zy gheen lant en hebben, dat U Gen. willen ordineeren, dat dieselve nae advenant van huer nerringe als nu contribueren zullen tot profijt van der stede, om die stadt daermede uuyt huer schulden te comen.

Ten slotte zij hier nog verwezen naar de *Historische Bijdragen* in den *Provinc. Almanak van Utrecht* voor 't jaar 1888, waar de hoogwelgeb. heer Ridder, Mr. F. A. L. van Rappard onder anderen meedeelt: *Reeckeninge* ende bewijs voor den borgemeyster van Isselsteyn van den costen van den maeltijt, dat het gemeen lant van Isselsteyn, Benschop ende Polsbroek gedaen hebben, als zij onsen Gen. Heere, die Prince van Oraingien, Grave van Nassau, te gast hadden opte huldinge ende incomste ons Gen. Heere, wesende op Sondaeg den 15en dach Mey anno twee ende vijftich.

EED,

door graaf Jan van Nassau als stadhouder van Gelderland afgelegd op Maandag 2 Juli 1578,

Medegedeeld door J. H. HOFMAN.

In het tweede deel der eerste reeks dezer B ij d r a g e n, bl. 66, gaf de heer I. A. Nijhoff met veel andere belangrijke stukken, ook den eed, door graaf Jan Nassau als stadhouder van Gelderland op Dinsdag 27 Mei 1578 afgelegd in handen van den landvoogd Matthias van Oostenrijk. Een zestal bladzijden vroeger maakte de geëerde schrijver wel melding van den eed, Maandag daarop door den stadhouder in handen der Geldersche Staten en voor de gemeente gedaan, doch deelde den inhoud van dit gewichtig staatsstuk niet mede. Onlangs mochten wij in het archief der stad IJsselstein, onder Q 19, een duidelijk afschrift daarvan aantreffen, en meenen den geschiedvorscher dienst te doen, als wij het hier in druk uitgeven. Het luidt:

Ick Johan, grave tot Nassouwe, Catznellenboghen, Vianden ende Diest, heer tot Bylsteyn, des furstendombs Gelre ende graeffschap Zutphen stadtholder ende capiteyn-generaell in crafft myner commission alnu verthoent ende voergelezen, ende volgende de zes hier bevoren bij der Lantschappen soe tot Nijmegen in Januario, als oeck bynnen Arnhem in Martio dezes jaers 78 concipierte articulen; —

Geloeve ende swere, dat ick, als een goede ende getrouwe stadtholder desselven furstendombs ende graefschap, den bannerheeren, ritterschappen, hoefft- ende cleynsteden des furstendombs Gelre ende graeffschap Zutphen, ende allen inwoenderen derselver,

iegelicken edell ende onedell, geestelick und werlick, arm und ricke (sal voerstaen, om die) the houden ende te regieren in goede justitie ende politie, — bij oere lantrechten, privilegien ende vrijheden, alde herkommen und gewoenten, segell ende brieven blijven te laeten, — dieselve te beschudden, wachten ende waeren ende beschermen van alle fortsen, violentien, cracht und gewalt, beladinge ende beschedenisse, heerloesde knechten, offte anderen doer die landen passierende, — wie een genedighe stadholder in plaets des fursten sijnen getrouwen ende gehoersaemen ondersaeten toe doen schuldich ende gehalden is; — alles nae luyt ende vorder inholt des tractaets, tusschen hoichlooflicker gedachtenisse heere Kaerll den Vijffden, Roems keyser. Mat., (ende) den bannerheren, ritterschappen ende steden, als stenden des furstendombs Gelre ende graeffschap Zutphen vurs. voer Vendloe opgericht, ende oeck vermoegens die pacificatie toe Gendt, daerop gevolghde union, sampt articulen waerop die Doerluchticheit des hertogen van Oestenrick is aengekoemen, — alles myt getrouwe vlijt ende (soe veer) mij ummer minschelick ende muegelick syn wert ende ick myt goede gewisse ende eere voer Godt und die werlt veranteren konne. — Soe waer als mij Godt help.

Actum van den gedaene vursc. eede tho Nimegen opten Valckhoff voer der Lantschap, ende oeck then huyze van Jorden van Triest schepen, staende opten Kruys ter selver plaetse, voer de borgeren, — opten tweden dach Junii 1578.

NOG IETS OVER DEN TIJD VAN KONING LODEWIJK,

DOOR

Dr. F. G. SLOTHOUWER.

Voor de juiste kennis van geschiedkundige personen zijn de particuliere brieven, tusschen hen onderling of met anderen gewisseld, een niet te versmaden hulpmiddel. Te meer is dit het geval, wanneer daaruit blijkt, dat de schrijver in hem, aan wien de brieven waren gericht, het volste vertrouwen stelde. Is nu eene dergelijke briefwisseling om welke reden ook verloren geraakt, dan wordt daarmeê door de wetenschap een verlies geleden, dat niet licht te gering is te schatten. Met beide handen wordt dan ook aangegrepen, hetgeen nog aan den ondergang is ontkomen en, om ook dit niet te loor te doen gaan, met toestemming van hem, aan wien het behoort, door den druk gemeen gemaakt.

Zoo deelde onlangs de hoogleeraar Fruin in zijne twee nieuwe bijdragen tot de kennis van het tijdvak van Koning Lodewijk, blz. 155 van dit tijdschrift, mede, dat de uitgebreide briefwisseling tusschen Lodewijk en diens vriend Mr. G. A. Visscher was vernietigd. Hoewel van deze bewering overigens niet veel valt af te dingen, is zij niet geheel juist [1]. De heer Mr. G. A. Visscher toch, procureur-generaal bij het gerechtshof te Leeuwarden en oudste kleinzoon en naamgenoot van Lodewijk's vriend, is nog in het bezit van enkele brieven, die op dien tijd betrekking hebben. Mijn verzoek om daarvan inzage te mogen nemen werd met eene

[1] [Ik had herhaald wat mij door anderen was verzekerd. Niets kan mij aangenamer zijn dan op deze wijs in het ongelijk te worden gesteld. R. F.]

zeer te waardeeren bereidwilligheid toegestaan, waarna ik bevond, dat eenige van geheel particulieren aard waren, doch een paar andere voor de Geschiedenis van zeer veel gewicht. Een dezer droeg de dagteekening van den 26sten Nov. 1813 en was door Koning Lodewijk zelven, toen hij te Solothurn vertoefde, geschreven, terwijl een ander gedagteekend was 15 Juni 1814 en dezelfde brief is, waaruit op blz. 163 van dit tijdschrift een gedeelte is aangehaald. Deze is met eene andere, doch duidelijke hand geschreven, waaraan Koning Lodewijk eigenhandig een naschrift had toegevoegd, dat evenals de brief van den 26sten Nov. niet zonder inspanning is te lezen. Verder trof ik daaronder aan de «copies authentiques» der stukken, waarbij Lodewijk voor zich en zijne familie van het apanage, hem na zijn troonsafstand door den senaat toebedacht, afstand deed. Het zijn de copiën, waarvan in den brief van 15 Juni 1814 wordt gesproken en welke met dezelfde duidelijke hand zijn geschreven.

Uit de brieven van den Koning spreken warme vriendschap en groote achting voor den Grand-Bailli Visscher, zooals hij hem nog in 1813 betitelde. Verhoogt dit niet weinig de waarde der briefwisseling, des te meer te bejammeren is het, dat zij bijna geheel is verloren gegaan. Dankbaar zijn wij dan ook, dat het ons is geoorloofd het weinige, dat nog is overgebleven, maar daarom geenszins is te versmaden, door den druk voor den ondergang te behoeden.

De indruk, dien de heer Visscher terstond bij het lezen der brieven op ons maakt, is dat hij was een man van karakter, bezield met vurige liefde voor zijn vaderland en wars van vreemde overheersching. Ongetwijfeld waren het juist deze eigenschappen, waardoor zich Koning Lodewijk, die niets vuriger wenschte dan een te worden met de natie, waarover hij regeerde, tot hem aangetrokken gevoelde. En wanneer nu de Koning tijdens zijn ballingschap op het vernemen van het overlijden van den heer Visscher den 22sten Maart 1827 uit Florence aan diens kinderen schrijft:

« J'ai reçu avec infiniment de peine la nouvelle de la perte, que vous avez faite, et j'ose dire, qu'a faite également votre patrie; l'on peut même la société entière, puisque les hommes justes, honnêtes et éclairés, dont le caractère ne s'est jamais démenti, sont malheureusement rares », dan kunnen wij daarmede ten volle instemmen.

Zoolang Visscher in 's lands dienst werkzaam was, vervulde hij dan ook zijn plicht zeer nauwgezet en verwierf zich hierdoor vele vrienden. Ten bewijze daarvan strekken de hartelijke en waardeerende woorden, die door den bejaarden heer Severijn uit naam van vele aanzienlijke Amsterdamsche kooplieden tot hem werden gesproken, toen hij naar aanleiding van de inlijving van ons land zijne betrekking als grand-bailli van Amsterdam nederlegde en bij den Notaris Bondt een afscheidsmaal te zijner eere werd gegeven. Blijkbaar hadden zij diepen indruk op hem gemaakt en worden door hem medegedeeld in een brief, dien hij, terwijl hij als ambteloos burger op het Huis te Vleuten vertoefde, aan zijn vriend Mr. G. J. Fabius den 7den Januari 1814 heeft geschreven. Men denke nu niet, dat hij ze uit ijdelheid heeft aangehaald; hij gebruikte ze slechts om zijn gedrag tegenover een vriend te verdedigen. «Visscher,» zoo luiden zij, «uw vertrek kost ons tranen; bij Uwe komst waart Gij ons vreemdeling, thans waart Gij ons eigen geworden. Gij hebt onze belangens ijverig belangeloos waargenomen; geen goud, niet ons geld, geen schatten, maar iets eedelers, onze harten, neemt Gij met U, en eventwel blijven wij Uwe schuldenaars; God zeegene en belone U en de Uwen!»

Al in denzelfden brief voortgaande uiteen te zetten, hoe steeds het heil van het vaderland de drijfveer zijner daden is geweest, wordt hij bepaald welsprekend. Gloed en kracht zitten er in zijne woorden, die te kenschetsend zijn voor den persoon om ze niet te vermelden. « Geen andere zucht,» zegt hij, « had ik ooit dan die tot het vaderland en daarmede in verband gebracht het principe van waare eer; met deze in het hart dorst en durve ik nog alles ondernemen; met deze gewapend stond ik steeds, ook te Utrecht,

tegen de Fransche ondragelijke militaire dwingelanden, Marmont, Boudet, enz. pal; verzette ik mij zelfs met geweld tegen derselver onrechtmatige gedragingen, vexatiën, arrestatiën, en verwierp ik met verachting te Amsterdam alle zijdelingsche aanzoeken van diplomatieke en andere Fransche slangen en insecten; sprak ik in het binnenste vertrek des Konings zo dikwijls harde, voorzeker nimmer aldaar gehoorde en tot in desselfs ziel doordringende taal; beoordeelde ik vrijelijk in den geest der natie daden, en schreef ik denzelven waarheden, die men zich kwalijk zoude kunnen verbeelden of geloven; wees ik alle voordeelige aanbiedingen van de hand, die ten koste van s'Lands of Stadskassa mij gedaan wierden; behandelde ik na derselver intocht alle zo militaire als civile Franschen naar verdienste op zijn Oud-Hollandsch; verklaarde ik eerst in de mij door den Prefekt ter invulling gezonden lijst en vervolgens aan den Prins, Reggio, Van Maanen, Bijtz en anderen, mondeling en schriftelijk, dat ik geen vaderland meer hebbende, ook niet meer of weêr wilde dienen; weigerde ik, als geene graces van het hoofd dier orde begeerende, de mij aangebodene commandeursorde der Réunie en composeerde ik eindelijk noch uit belang, noch uit eenige andere beweegreden immer met mijn geweten.»

Licht kan men zich voorstellen, dat iemand, die dergelijke vaderlandslievende gevoelens koesterde en die zich zoozeer had geërgerd over de inlijving bij Frankrijk, dat hij niets uit de handen van den overweldiger had willen ontvangen, aanstoot moest nemen aan hen, die den Franschen Keizer trachtten te vleien. «Wiens Oud-Hollandsch hart kookte niet,» zegt hij in een brief aan Mr. Van Maanen, «op het hooren, dat een President van 't Amsterdamsch tribunal, Napoleon aanspreekende, o. a. had durven zeggen: Français par le coeur plus que par la réunion les habitans de cette grande ville sentent bien tout le bonheur de faire partie de l'empire de Charlemagne, rétabli par un monarque, qui lui est supérieur à tous égards etc.»

En welk een blijdschap hem heeft vervuld, toen in de laatste

helft van 1813 het geluk meer en meer aan Napoleon den rug toekeerde en het Nederlandsche volk, zijn oude partijschap vergetende, zich om zijn vorst schaarde, kunnen wij alweder uit den brief aan Mr. Fabius vernemen. « Gij zult niet verwonderd zijn », zoo schreef hij, « dat ik met waarachtige blijdschap zag, wat er al in November ll. en vervolgens gebeurde, en onder deze, hoe de voor mij betoverende klank van Vaderland zich weêr in eenige plaatsen liet hooren; hoe men uit naam en in den persoon van een hoofd alle punten en begrippen tot een punt wilde brengen; hoe men zulks werkelijk met daden betrachtede; hoe men uitnodigingen deedt om zich alle rondsom vaderland en vorst te scharen en hoe de vorst zelve dit alles bij zijne komst homologeerde en bleef voorstaan. »

Zoodanig was de man, tot wien Lodewijk Napoleon zich aangetrokken gevoelde en wien hij zijn gansche vertrouwen schonk. Nog lang nadat deze ons land had verlaten, bleef hij dan ook met hem in briefwisseling en legde hem zijne gevoelens bloot. Van deze brieven is o. a. die van 26 Nov. 1813 gespaard gebleven, welken ik om meer dan eene reden belangrijk acht. Vooreerst toch legt hij daarin de openhartige bekentenis af, dat het steeds, zoolang hij koning van Holland was, zijn streven is geweest om tot een staat van onafhankelijkheid en neutraliteit te geraken en dat hij voortdurend had op den loer gelegen om daartoe het juiste oogenblik uit te kiezen. Roëll, die toen zijn minister van buitenlandsche zaken was, zou het, verzekerde hij, kunnen getuigen. Ook had hij nimmer na zijn troonsafstand deze beginselen uit het oog verloren en terstond, toen zich bij het terugtrekken der Fransche legers naar den Rijn het gunstige tijdstip scheen aan te bieden, maatregelen genomen, opdat Holland aan zich zelve zou worden teruggegeven, voor de verbondenen het bezetten of het volk uit eigen beweging zou opstaan. Daartoe was hij zelfs tot in de nabijheid van Parijs genaderd, doch ziende dat zijne poging eene verkeerde wending nam, was hij naar Zwitserland teruggeijld.

Verder zette hij uiteen, hoe een onafhankelijk en onzijdig Holland

zoowel heilzaam zou zijn voor Frankrijk als voor de verbondenen. Voor Frankrijk zou het voordeelig zijn, omdat dan de grenzen van dit land aan deze zijde evenals aan den kant van Zwitserland beschut zouden zijn; omdat 't, zoo het Holland afstond, dat het toch niet meer zou kunnen beschermen, den schijn alleen zou redden van er hem terug te voeren, die er eertijds door zijn invloed was gekomen, en daardoor de eigenliefde en nationale trots niet weinig zou worden gestreeld; omdat het zou verkrijgen eene naburige markt, die altijd open zou zijn en steeds in tijd van oorlog beveiligd door de neutraliteit, en omdat het voor zich zou winnen den geest van een volk, dien het voor altijd van zich zou vervreemden, zoo het land door den vijand zou worden bezet. Voor Duitschland en de verbondenen achtte hij het heilzaam, omdat de afscheiding van Holland zou medebrengen eene belangrijke vermindering der Fransche zeemacht; omdat op den rechter Rijnoever de sterkten door de Franschen zouden worden ontruimd, en omdat er zou zijn eene directe verbinding met Engeland, benevens een natuurlijk en veilig débouché voor zijn handel.

Om deze redenen beval hij ons aan in denzelfden geest als hij te handelen, te maken, dat Frankrijk Holland aan zich zelve zou teruggeven, voor het er toe zou worden gedwongen door de kracht der wapenen, en te zorgen, dat de bondgenooten de grenzen ontzien en het grondgebied niet verkleinen zouden. Want zoo wij er niet voor zorg droegen eene onafhankelijke en onzijdige positie te verwerven, zou, meende hij, ons land, daar wij aan den kant van Duitschland zonder verdediging waren, hetzij wij opstonden of niet, weldra door de geallieerden worden bezet en wellicht voor altijd verloren kunnen gaan.

Nog koesterde hij de hoop weder koning van Holland te worden, maar met edele zelfopoffering voegde hij er aan toe, dat, zoo de natie aan een prins van Oranje de voorkeur mocht geven, hij haar niet zou laken. Slechts langs wettigen en regelmatigen weg wilde hij haar toebehooren en drong er ten slotte op aan, dat, welke

ook haar besluit mocht zijn, zij toch de oude constitutie zou laten varen en haar bestuur zou inrichten in den geest van Engeland of Zweden.

Bekend is het dat de uitkomst niet aan zijne verwachtingen heeft beantwoord. Niet Frankrijk heeft aan Holland de zelfstandigheid teruggegeven, maar uit eigen beweging is het opgestaan en heeft zich met behulp der bondgenooten van de Fransche troepen bevrijd. Het is een onafhankelijk koninkrijk geworden onder een vorst uit het huis van Oranje. Niettemin bleef Lodewijk nog steeds aan de natie gehecht, waarover hij eenmaal had geregeerd. En in een brief van den 15den Juni 1814 gaf hij zijne tevredenheid te kennen, nu hij wist, dat ons land gelukkig en voorspoedig was en zich van alle doorgestane rampen trachtte te herstellen. Slechts één ding ontbrak hem, het was eene publieke acte van de Staten-Generaal, die aan Europa zou bewijzen, dat de natie, al koos zij andere hoofden, tevreden is geweest over hem, die haar in de vijf moeielijkste jaren van haar geschiedenis had bestuurd, en dat zij niet heeft veranderd uit minachting of haat tegen haar koning, maar omdat hij was de broeder van dien man, die zooveel rampen over haar land had gebracht. Of in dit opzicht zijn wensch is vervuld, blijkt niet uit de briefwisseling, ook is het mij niet van elders bekend. Ik vermoed evenwel van niet, want, al moge het waar zijn, dat hij edelmoedig den troon heeft geweigerd, die hem door de mogendheden werd aangeboden, niet alleen de haat der Nederlanders tegen Napoleon, maar ook hun gehechtheid aan het huis van Oranje stonden zijne troonsbestijging in den weg.

BIJLAGE I.

Soleure en Suisse le 26 9bre 1813.

Dans la situation géographique et politique de la Hollande il est rare que l'occasion se présente comme dans ce moment de reprendre son indépendance et une neutralité réelle. Il faut donc que tout ce qui aime son pays, tout ce qui lui conserve une reste de dévouement, sorti de son inaction, tente tous les moyens possibles d'arriver à ce but, sans y aspirer par la force des armes, ni par tout ce qui prouverait de l'animosité contre les puissants voisins. Car tout état de guerre permanent ruinerait la Hollande infailliblement ; le séjour de grandes armées amies même minerait le pays physiquement et moralement. C'est ce dont nous sommes convenus cent fois. Les principes fondamentaux de la conduite de la Hollande sont donc:

a. de parvenir à un état d'indépendance réelle et de neutralité.

b. d'épier le moment favorable pour cela avec calme patience et discernement. Ce fut toujours le fond de notre politique secrette. Roëll doit s'en souvenir.

Convaincu de cela, aussitôt que les armées françaises furent en retraite vers le Rhin, je fis des démarches pour que l'on rendit la Hollande à elle même, avant que les alliées l'occupassent ou qu'elle s'insurgat. Je n'ai cessé de faire des démarches. J'ai été même jusques à Pont près Paris, mais l'on a refusé positivement et voyant, que ma démarche prenait une tournure contraire, je n'ai eu que le temps de regagner la Suisse par une autre route.

L'occasion de rendre la Hollande à l'état, qui lui conveint, ne s'est presentée ni en 1809, quand les Anglais descendirent si malheureusement, ni quand je fus entrainé à me rendre à Paris, ni en 1810, l'an de mon abdication en faveur de mes enfants, ni en 1812 après la retraite de Russie, parcequ'il aurait fallu dans toutes ces circonstances se mettre en état de guerre permanent avec un

puissant voisin et à la discretion de ses ennemis, mais elle est aujourd'hui favorable et peutêtre unique.

La Hollande sans défense du côté de l'Allemagne est ou sera bientôt occupée par les alliées, soit qu'elle s'insurge ou non, et cet état étant contraire à son salut, pouvant l'éloigner à jamais et perdre le pays sans retour, je n'ai point eu de repos que toutes les démarches, que je pouvais faire, ne le fussent.

Et réfléchissant mûrement à la situation des affaires, j'ai trouvé enfin, que mettant à part tout esprit de parti et d'animosité, avec lesquels on ne saurait raisonner, l'indépendance de la Hollande et sa neutralité conviennent à tout le monde. La France y gagnerait: 1°. d'avoir ses frontières à couvert de ce côté, comme elles le sont plus haut par la Suisse; 2°. de céder la Hollande, qu'elle ne peut plus garder longtemps ou du moins au delà de la paix générale, sans en avoir l'air, avec la seule apparence d'y remettre celui, qui y arriva autrefois par son influence, et de sauver par là l'amour propre et l'orgueil national; 3°. elle y gagnerait d'avoir un marché si voisin toujours ouvert et toujours assuré même en temps de guerre par la neutralité; 4°. de ramener l'esprit d'un peuple à l'amitié pour la France, que l'insinuation ou l'occupation par l'ennemi doit aliéner à jamais.

L'Allemagne et les alliées y gagneraient: 1°. une diminution considérable de forces maritimes de la France; 2°. l'évacuation de tous les points situés sur la rive droite du Rhin; 3°. une communication directe, presqu'une jonction assurée avec l'Angleterre; 4°. enfin un débouché général naturel et assuré pour son commerce et ses relations.

Voilà donc où nous devons tendre, voilà le but de mes démarches et de mes efforts..... J'en fais encore de nouveau..... de votre côté il faut agir dans le même sens: 1°. faire que la France rende la Hollande à elle même, avant qu'elle y soit contrainte par la force; 2°. faire que les alliés respectent l'ancien territoire et ne dépressent point ses anciennes frontières; car, quand à l'Ostfrise,

Varel et Jever, comma le guerre, qui les a donnés à la Hollande, n'était point pour elle, elle doit y renoncer et reconnaître qu'elle n'y a aucun droit.

L.

PS. Quand à ce qui me regarde, je suis comme j'ai toujours été et plus que jamais dévoué à la nation, si elle est libre et qu'elle veuille de moi, elle me trouvera plus pénétré que jamais de sentiment, qu'elle doit me connaître, par 3½ ans de réflexions et de solitude; si au contraire elle préfère un prince d'Oranje, je ne pourrai la blamer; mais j'ai besoin qu'elle se décide. Depuis 1806 la Hollande étant devenue ma patrie, je n'en ai plus si elle me manque et dans ces circonstances majeures je ne puis rester sans patrie et isolé. Quelques soient la résolution et l'esprit de la nation, je vous prie me la faire connaître le plustôt possible. J'ai prouvé, que rien ne me coutait pour suivre ce que je croyais mon devoir. Je suis tout à la Hollande, mais je ne veux lui appartenir que légalement et légitimement. Quelque soit la résolution de la nation, rappelez vous, je vous conjure, qu'il faut renoncer à l'ancienne constitution: il lui faut une monarchie libre telle à peu près qu'elle existe en Angleterre ou en Suède.

Adieu. Lodewijk.

BIJLAGE II.

Lausanne, le 15 Juin 1814.

J'ai reçu, mon cher Monsieur Visscher, votre lettre du 5 du mois de Mai, elle m'a fait le plus grand plaisir, je vous en remercie, croyez au souvenir que je vous conserverai toujours, parce que je vous aimois autant que je vous estimois; je prends beaucoup d'intérêt au bonheur de votre famille, je vous en félicite, parce que c'est

là le véritable et le seul. Quand à moi, ma santé est à peu près comme autrefois.

Ne manquez pas de me prévenir de ce qui pourra vous intéresser; quelque part que je sois, cela m'intéressera aussi.

Je profite de cette occasion pour vous prier de me rendre un service. Vous trouverez ci-joint les copies authentiques de deux pièces, que j'ai écrites et signées le 30 Décembre 1810, c'est à dire il y a 3 ans et $\frac{1}{2}$. Quand vous aurez pris connaissance de ces pièces, vous verrez qu'elles n'intéressent personne, mais seulement ma réputation. Je voudrois, qu'elles fussent publiées dans une de vos gazettes, afin que vous fussiez tous persuadés et qu'il fut bien prouvé, que je n'ai point accepté cette transaction honteuse et que depuis le mois de Juillet 1810 je n'ai cessé de rester attaché à la Hollande et de la considérer comme ma patrie jusqu'à ce que les derniers évènements m'ayent dégagé de mes obligations sans me dégager de mon attachement pour elle, car dèsque votre pays a été libre et heureux, le plus grand but de ma vie comme celui de mes désirs ont été remplis.

Ce refus et cette protestation ont été faits de la seule manière possible alors, en la déposant dans les mains de l'Archichancelier Cambacères, du Ministre Renaud de St. Jean d'Angely, secrétaire d'État de la famille Impériale, et dans celles de Mr. le Comte Garnier, alors président du Sénat. Ces pièces ont été encore envoyées cachetées à Mr. le Notaire Bondt à Amsterdam, avec prière d'ouvrir le paquet en cas de mort et de publier les pièces, parceque dans ce tems là il aurait été aussi impolitique que dangereux pour Mr. Bondt de lui faire connaître le contenu de ce paquet et de le charger de publier ces écrits. Si donc à present vous pouviez les faire publier dans une de vos gazettes, vous me feriez le plus grand plaisir. Accusez moi réception de ma lettre.

Adieu, mon cher Monsieur Visscher, recevez l'assurance de mon attachement et de mon estime.

L. de St. Leu.

P.S. Je suis maintenant libre et très content de savoir votre pays prospère, heureux et occupé à réparer tous ses malheurs passés. Il ne me manque qu'une chose et ce seroit un acte public des États-Généraux, qui prouvassent à l'Europe, qu'en choisissant d'autres chefs, la nation a été contente de celui, qu'elle a eu dans les 5 plus pénibles années de l'histoire de Hollande, et qu'elle n'a point changé par mésestime ou haine de son roi, mais parcequ'il étoit le frère et portoit le nom de celui, qui a fait tant de mal au Pays. Accusez moi, je vous prie, réception de cette lettre.

Copies authentiques.

BIJLAGE III.

Lettre écrite au Sénat, au Prince Archichancelier de l'Empire et au Ministre Secrétaire d'État de la Famille Impériale par Triplicata. — Gratz en Autriche le 30 Déc[bre] 1810.

Louis Napoléon
au Sénat conservateur de l'Empire Francais.

Sénateurs,

Le Moniteur du 15 arrive; j'étois loin de m'attendre au coup mortel, à l'atteinte ineffaçable que me porteroit le Sénatusconsulte du 10 Décembre.

Je dois au nom de l'Empereur, qui est aussi le mien, à mes enfans et au peuple, à qui j'appartiens depuis le 5 Juin 1806, de déclarer publiquement comme je déclare dans ce moment: que lié à jamais ainsi que mes enfans au sort de la Hollande je refuse pour moi comme pour eux l'apanage, dont il est fait mention dans le dit Sénatusconsulte. J'ordonne par le présent acte, que je porte à sa connaissance, à la reine mon épouse de refuser pour elle comme pour ses enfans la moindre partie d'un tel don et de se contenter pour elle comme pour ses enfans de ses propriétés

particulières jointes aux miennes, lesquels j'ai acquises légalement et légitimement; ordonnant par le présent acte au Sieur Tuent, intendant général de la couronne, à qui j'ai confié l'administration de ces propriétés, uniquement comme chargé de mes affaires particulières, de mettre la reine en possession de tout ce qui m'appartient individuellement, consistant dans toutes les acquisitions, qui par l'acte d'achat n'ont pas été réunies au Domaine de la Couronne depuis le 5 Juin 1806.

Je déclare en outre, que je désavoue toutes les accusations, lettres et écrits quelconques, lesquels tendroient à faire croire que j'ai trahi mon pays, mon peuple, moi même ou manqué à ce que je devois, et aimerai toujours à devoir à la France ma première patrie, que j'ai servi depuis mon enfance de coeur et d'âme. Placé sur le trône de la Hollande malgré moi, mais lié à sa destinée par mes affections, mes sermens et les devoirs les plus sacrés, je veux et ne puis vouloir que rester Hollandois toute ma vie.

En conséquence je déclare le don du dit apanage nul et de nul effet pour moi, comme pour la Reine et ses enfans, annullant d'avance tout consentement ou acceptation, donnée soit directement soit indirectement.

En foi de quoi j'ai rédigé le présent acte écrit et signé de ma main; je prie le Sénat de la recevoir et de faire agréer mon réfus à S. M. l'Empereur.

Gratz le 30 Dec. 1810.

signé Louis Napoleon.

à la Reine.

Gratz le 30 Décembre 1810.

Madame.

Ma douleur et mon malheur seroient à leur comble, si je pouvois accepter l'apanage honteux, que me destine, ainsi qu'à mes enfans, le Sénatusconsulte que je vois dans le Moniteur du 15 de ce mois. Je vous ordonne comme votre époux de refuser

jusqu'à la moindre partie de ce don vil et douloureux. J'annulle d'avance toutes les acceptations ou consentement, que vous pourriez donner soit pour vous soit pour vos enfans. Toutes mes propriétés particulières sont à votre usage et à celui de mes enfans; je vous autorise par l'écrit ci-joint à vous en mettre en possession. Cela joint à vos propres possessions doit vous suffire pour vivre en simple particulière. Reine, épouse, mère, sous tous les rapports tout autre don vous offenseroit et je vous désavouerois hautement en tout tems comme en tout lieu.

signé Louis Napoleon.

Ecrit joint à cette lettre.

J'ordonne par le présent acte et écrit privé, auquel j'entends donner toute la force des actes publics, au Sieur Tuent, chargé de mes affaires particulières en Hollande, et au conseil chargé de mes affaires particulières en France de mettre la reine en possession de tout ce qui m'appartient comme individu, tel que St. Leu, l'hôtel de Paris, le Pavillon d'Haarlem et maisons, les Pavillons de Soysdijk, l'auberge du Loo, les Maisons d'Utrecht etc.

En cas qu'ils soyent encore sous séquestre, j'autorise S. M. la reine, mon épouse, à faire les démarches nécessaires pour se les faire remettre et en prendre possession en prenant toutes les précautions nécessaires pour ne point accepter ce qui ne m'appartient pas individuellement.

Gratz le 31 Déc. 1810.

Pour copie conforme,

Louis Napoleon.

OVER GESCHRIFTEN AAN FRANCISCUS JUNIUS EN AAN FRANCISCUS BALDUINUS TOEGESCHREVEN,

DOOR

R. FRUIN.

In het Historische Zeitschrift herausgeg. von H. von Sybel, jaarg. 1887 p. 385 en vlg. komt een ook voor ons Nederlanders lezenswaardig opstel voor, über die Anfänge des niederländischen Aufstandes van prof. Moriz Ritter, waarin onder andere ook gebruik wordt gemaakt van mijn Voorspel van den tachtigjarigen oorlog, in 1859 in de Gids verschenen. Meestal vereenigt zich de geleerde schrijver met de uitkomsten, waartoe ik was gekomen. Nu en dan wil hij die op ondergeschikte punten gewijzigd hebben naar aanleiding van bescheiden, die, gelijk hij, als het te pas komt, nooit verzuimt aan te merken, eerst bekend zijn gemaakt nadat mijn opstel geschreven was. Voor de billijkheid van zijn oordeel en voor de waardeering van mijn arbeid ben ik hem dank verschuldigd.

Meestal stem ik hem zijn aanmerkingen ook toe. Slechts in enkele gevallen moet ik mijn voorstelling tegen zijne bedenkingen blijven volhouden. Zulk een wensch ik hier thans met zekere uitvoerigheid te bespreken. Zij is van bibliografischen aard.

Het was bekend, dat Franciscus Junius omstreeks den aanvang van het Wonderjaar, gelijk onze voorouders het jaar 1566 plachten te noemen, een boekje had uitgegeven, dat eenigermate als een manifest van de Nederlandsche protestanten tegen den geloofsdwang

te beschouwen is. Hij zelf had ons dit bericht, in zijn autobiografie. Maar het boekje zelf kende, toen ik het voorspel schreef, niemand. Ik waagde een stoute gissing. Er stond in de Grande Chronique van Le Petit een boekje overgedrukt met den titel: Discours de M. François Bauduin, enseignant le moyen pour remedier aux troubles. Uit den inhoud besloot ik, dat dit onmogelijk van Fr. Balduinus zijn kon, die geheel andere denkbeelden voorstond dan er in werden aanbevolen, en opperde het vermoeden, dat het boekje, zoo als de meeste van die soort, naamloos uitgekomen en door Le Petit ten onrechte aan Bauduin toegeschreven zou zijn. Ik wilde het daarentegen aan Fr. Junius toeschrijven en er diens verloren manifest in herkennen, waarmee het in strekking althans volkomen overeenstemde.

Prof. Ritter acht deze gissing thans onhoudbaar. « Ik denk (zegt hij in een noot op blz. 422) dat na den inmiddels uitgegeven brief van Morillon (Corresp. de Granvelle, I p. 54), volgens welken het discours geruimen tijd vóór den 9den December 1565 moet zijn uitgekomen, de heer Fruin zijn vermoeden niet langer zal volhouden.»

Ik van mijn kant kan niet inzien, dat de brief van Morillon mijn vermoeden wederlegt of zelfs maar tegenspreekt. Zie hier de bedoelde plaats:

« Je n'ay poinct sçeu (zoo schrijft Morillon aan Granvelle, den 9den Dec. 1565) jusque depuis six sepmaines en ça, que Balduinus soit esté celluy qui a forgé l'escript, que l'on at envoié au Roy pour cheanger les édicts, estant pour ce mandé par le marquis de Bergues et le prince d'Orange: ce que at esté avec peu de fruict, grâces à Dieu, car l'on ne pouvoit mieulx ruiner le pays que par ce boult.»

Er blijkt hieruit, dat Balduinus lang vóór 1566 een geschrift had gesmeed, dat aan den Koning van Spanje was gezonden, maar dat dit het boekje wezen zou, dat Le Petit als een Discours

de M. Fr. Bauduin overdrukt, blijkt volstrekt niet. Toen ik dan ook voor het eerst dit deel der Correspondance de Granvelle doorlas en op de aangehaalde plaats stootte, liet ik er mij niet door uit het veld slaan. Geenszins, want ik wist toen reeds, dat, wat ik als een vermoeden had geopperd, een uitgemaakte zaak was. [1] Het was mij namelijk gelukt een exemplaar van het door Le Petit overgedrukte boekje te bekomen. Op mijn verlangen had de Akademische Bibliotheek het in 1868 op de auctie Baart de la Faille gekocht. De titel luidt voluit:

Brief Discours envoyé au Roy Philippe nostre sire et souverain Seigneur, pour le bien et profit de sa Maiesté et singulierement de ses pays bas: Auquel est monstré le moyen qu'il faudroit tenir pour obvier aux troubles et emotions pour le faict de la Religion et extirper les sectes et heresies pullulantes en sesdicts pays.

De naam van den auteur en die van den drukker ontbreken, zooals te denken was, doch het jaartal prijkt op het titelblad: 1566. [2] Dit jaartal zegt op zich zelf genoeg om den brief van Morillon ter zijde te doen schuiven. Het geschrift van Balduinus, waarover hij handelt, is van ouder dagteekening dan 1566 en heeft dus met ons boekje niets te maken.

Dat dit daarentegen hetzelfde is, waarvan Junius zich als de auteur doet kennen, de oratio, per me scripta ad Hispaniorum Regem, pro libertate publica et abrogatione inquisitorii edicti, en waarvan hij elders zegt, dat het «Gallice scripta» was, valt nu moeilijk meer te betwijfelen. In drie talen

---

[1] Een oogenblik had ik aan de juistheid zelf getwijfeld, toen ik vond dat Thuanus, in de opdracht zijner Historia aan Hendrik IV, en Grotius, in zijn Verantwoordinghe en in zijn Annales, het boekje insgelijks aan Balduinus toekennen. Doch spoedig zag ik in, dat beiden hun kennis wel niet uit de oorspronkelijke uitgaaf maar uit den nadruk van Le Petit zullen hebben ontleend en dus natuurlijk met hem omtrent den auteur overeen moeten stemmen. Hun gezag in dezen heeft derhalve niets te beteekenen.

[2] Later vond ik dat ook in de Mémoires de Condé (La Haye 1743) V p. 374 suiv. het pamflet zonder naam van auteur in zijn geheel staat overgedrukt. Doch het jaartal ontbreekt daar onder den titel.

is het uitgegeven. Van de Hollandsche vertaling bezit thans de Bibliotheca Thysiana een exemplaar, dat wij op de auctie Serrure kochten, [1] en van de Duitsche is een exemplaar voorhanden « ex dono Buchelii » op de Akademische Bibliotheek te Utrecht.

Als manifest der Protestanten, op het tijdstip toen het Compromis der Edelen op het touw werd gezet, is het hoogst belangrijk. Er wordt in aangetoond, dat in geloofszaken geen dwang iets vermag, alleen overreding; dat het verbieden der prediking het overreden belet; dat het dooden van martelaars het uitstrooien is van nieuw zaad; dat alleen openbare redetwist aan de waarheid de overwinning kan en op den langen weg ook zeker zal bezorgen, en dat zoolang de strijd nog niet beslist is, het toelaten van verschillende godsdiensten het eenige middel is om rust en vrede in het land te bewaren.

Het betoog van deze waarheden is in zijn eenvoud treffend, en de stijl, vooral in het oorspronkelijke Fransch, uitmuntend. Een en ander is Franciscus Junius volkomen waardig.

Over den juisten tijd, waarin het geschreven, en de omstandigheden, waaronder het uitgegeven werd, ben ik in staat iets nieuws mee te deelen.

In het Archief der Oud-Katholieke Klerezy te Utrecht berust een dun kwarto-boekje, vol geschreven Latijnsche aanteekeningen, met dit opschrift: « Epitome brevisque notatio eorum quae gesta sunt ab anno MDLXV mense Nov. usque ad annum MDLXVII, mense Jun. Materia Partis II meae Hist. Belg. » Zoodra de heer Muller, Archivaris van Utrecht, het mij toonde, erkende ik het voor het werk von Paulus Merula, den ambtgenoot van Fr. Junius aan de Leidsche Akademie en den uitgever van diens autobiografie. Bij nader inzien bleek het mij, dat het belangrijkste, ik zou bijna zeggen het eenige belangrijke, van die aanteekeningen datgene is, waarachter als zegsman « Junius, in suis ad me scriptis » prijkt. De rest zijn verwijzingen naar meestal bekende werken.

---

[1] Zie den titel in den Catal. van pamfl., door den heer Petit bezorgd, n°. 116

Misschien dat ik later het weinige, waarvoor het gezag van Junius wordt .opgegeven, uit deze aanteekeningen bijeen zoek en laat drukken. Thans moet ik mij bepalen tot dat wat op het Brief Discours betrekking heeft.

Op 4 Dec. 1565 lezen wij daarover: « Oratio ad Regem Hispaniarum scripta et par Aegidium Le Clercq, Tornacensem, Bruxellas delata ad comitem Ludovicum. — Junius in suis ad me script. »

19 Dec. « Comes Ludovicus clam venit Antverpiam et communicato consilio dispexit de Oratione illa excudenda et in publicum evulganda. — Junius. »

Met het drukken is haast gemaakt. Den 19 December, hooren wij, werd er toe besloten, en de bisschop van Namen Havetius en de raadsheer Assonleville schrijven over het boekje reeds in hun brieven van 8 en 15 Januari aan Granvelle. Beiden vinden het van zeer gevaarlijke strekking (Corresp. de Phil. II, I p. 385, 393). De Duitsche vertaling was natuurlijk voor de naburen bestemd. Wij weten toevallig, dat zekere, mij onbekende, Varius ze had overgezet, en dat zij reeds vóór den 16den Maart in omloop was. In een brief van die dagteekening namelijk verzoeken de Gezanten van den Keurvorst van de Paltz op den Rijksdag om « etliche exemplaria des Büchleins, so Varius transferirt hat, die Niederländische Persecution belangend und dem König aus Hispanien zugeschickt». (Kluckhohn, p. 645). [1] Prof. Ritter deelt ons uit Burgkardus, de Autonomia, mede, dat zij ook werkelijk onder de leden van den Rijksdag verbreid is geworden [2]. Aan

---

[1] Dr. Langeraat, Guido de Bray, blz. 135, 136, past dit verkeerdelijk op de Oratio Ecclesiarum toe.

[2] Ten onrechte, naar het mij voorkomt, gist prof. Ritter, dat met het publicum scriptum, aan het slot genoemd van den Libellus supplex Imperatori exhibitus (bij Dr. Van Toorenenbergen, p. LXIV), deze Duitsche vertaling van het Discours bedoeld wordt. Ik heb al vroeger (in de Gids van Nov. 1862) aangetoond, dat wij hieronder de gedrukte Oratio Ecclesiarum (die bij Van Toorenenbergen volgt) te verstaan hebben. Dr. Langeraat bevestigt dit gevoelen, in zijn Guido De Bray, blz. 133. — Beide klaagschriften, de Oratio Ecclesiarum en de Brief Discours, werden in Duitschland onder de Rijksvorsten verbreid. Van beide naar het schijnt

de tijdsomstandigheden, die gedurende deze jaren zoo uiterst snel veranderen, is het te wijten, dat ten slotte het manifest zijn uitwerking heeft gemist.

Ik heb hierboven den brief van Morillon aan Granvelle, waarnaar prof. Ritter had verwezen, voorloopig ter zijde gesteld om den gang van mijn betoog niet af te breken. Ik kom thans op hem terug, en wil onderzoeken wat voor geschrift van Balduinus de prévôt wel op het oog mag hebben gehad. Als ik mij niet bedrieg, kan een brief van den zelfden aan denzelfden van later dagteekening ons hierbij van goeden dienst zijn. Ik begin dus met uit dezen (hij is van 9 Dec. 1567) eenige regelen af te schrijven:

J'entandz que Warlusel dict n'avoir esté présent, quant Montigny at parlé au Connestable [de Montmorency, tijdens zijn doortocht door Frankrijk naar Spanje], duquel la femme desconseilloit audict Montigny le voyaige d'Espagne; comme aussi feit au mesme temps Balduinus, selon qu'il a dict depuis à Mr. de Tournay qui me l'at compté.

Il y at aujourd'huy trois sepmaines ce bon galland [Balduinus] feit bien de la chattemite, lorsqu'il fut icy mandé par les seigneurs pour faire la seconde lettre au Roy, faisant sam blant de retourner à l'Eglise, sur laquelle buffe l'on luy ordonna gaiges à Douay par l'advis de l'archevesque de Cambray pour y faire profession. Aussi il n'y demora guerre aiant achepvé ce pour quoy il avoit esté mandé; dont je tiens que l'archevesque de Cambray ne sçavoit rien.»

De uitgever, Edm. Poullet, wiens ontijdigen dood na een zoo wel begonnen leven wij innig betreuren, zit met deze plaats in verlegenheid. Hij gelooft aan een fout van Morillon, aan het weg-

---

had Frederik de Vrome een exemplaar naar Koning Philips gezonden: zie Koch, Quellen, I p. 164, waar onder de „zwei puechlein" kwalijk andere te verstaan zijn.

laten van een voor den zin onmisbaren overgang. Immers in den aanvang is sprake van wat onlangs, vóór drie weken, is geschied, en verderop van hetgeen eenige jaren geleden plaats heeft gehad, toen Balduinus door Oranje, Egmond en Hoorne was opontboden. Daartusschen, meent hij, moet iets zijn uitgevallen, wat het eerste met het laatste verbond. De zaak is veel eenvoudiger: de schuld ligt niet aan Morillon maar aan den uitgever, die de nieuwe alinea bij een verkeerd woord is begonnen. De eerste woorden « il y at aujourd'huy trois sepmaines » behooren nog bij den vooraf-gaanden volzin: voor drie weken, toen Morillon te Doornik was, (zie p. 99) heeft hij van den Bisschop van Doornik gehoord wat deze van Bauduin zelven vernomen had. De nieuwe alinea vangt dan aan met: « Ce bon galland feit bien de la chattemite » en handelt uitsluitend over hetgeen Balduinus in 1563 had uitgericht. Wat Morillon daarvan verhaalt was ons grootendeels reeds van elders bekend en werd door mij in het voorspel uiteengezet. Maar wat wij nog niet wisten is, dat de Heeren hem hadden geraadpleegd over den brief, dien zij aan den Koning dachten te zenden met het doel om Granvelle uit de regeering te verwijderen. Als wij Morillon mogen gelooven, had Balduinus den tweeden brief, dat is dien van 29 Juli 1563, opgesteld. De eerste, van 11 Maart, was door den Koning ontwijkend beantwoord; de tweede moest dringender en toch onberispelijk van vorm zijn: dat de heeren daarover met een allerbekwaamsten jurist te rade zijn gegaan, is verre van onwaarschijnlijk. Maar zij bewaarden het geheim dan toch zorgvuldig. Eerst twee jaren later kwam het aan Morillon ter ooren. Immers het is van dien brief met de daarbij behoorende Remonstrantie, dat Morillon gewaagt in zijn schrijven aan Granvelle, waarnaar prof. Ritter verwees. « Je n'ay poinct sçeu (ik wil de woorden nog even herhalen) jusques depuis six sepmaines en ça, que Balduinus soit esté celluy qui a forgé l'escript que l'on at envoié au Roy pour changer les édicts ». De « men », die gezonden hebben, zijn de groote heeren; het geschrift, dat Bal-

duinus had opgesteld, is hun missive, en geen boekje. Mij dunkt, dat deze de zin is der twee onderling vergeleken berichten, laat zich niet betwijfelen. Maar nu doet zich toch een bezwaar voor, dat bij het eerste aanzien van groot gewicht schijnt. In den brief der heeren is van geen verandering der edicten sprake, en dit was, volgens Morillon, juist de hoofdinhoud van het geschrift dat hij aan Balduinus toekent. Hoe is het een te rijmen met het ander? Zeer eenvoudig, Morillon verkeerde in dwaling ten opzichte van den bewusten brief. Er was daarin geen sprake van het veranderen der plakaten, maar hij meende van wel.

In dezelfde dwaling verkeerde met hem de geschiedschrijver Florentius Van der Haer, een overigens uitmuntend ingelicht auteur, aan wien wij bijna alles te danken hebben wat wij van de verstandhouding tusschen de heeren en Balduinus weten. « Balduinus (zegt hij) in ea erat sententia, ut veterem Edictorum severitatem leniendam profiteretur, auctorque nostris hominibus existeret ut hoc ipsum Regi libello supplici ostenderent, adeo ut et Viglio et Joachimo Hoppero probaturum sese affirmaret ».

Licht mogelijk, dat het aanbieden van zulk een verzoekschrift inderdaad in overweging genomen en eerst na rijp beraad als ontijdig nagelaten is. Zoo veel schijnt zeker, dat overigens wel onderrichte lieden in de meening verkeerden, dat een adres van zulke strekking aan den Koning door de heeren was aangeboden. Zijn Majesteit was de geheimzinnigheid in eigen persoon. Het valt te betwijfelen, of hij zelfs wel aan Granvelle en aan de Landvoogdes den juisten inhoud van den ontvangen brief zal hebben meegedeeld, en van hun kant waren ook de heeren tot stipte geheimhouding, uit eerbied voor den Koning, verplicht. Zoo laat het zich verklaren dat een niet ongegrond maar toch onjuist vermoeden als waarheid werd aangenomen.

Ten slotte doe ik gaarne mijn voordeel met een terechtwijzing van mijn Bonnschen ambtgenoot. Ik had het waarschijnlijk trachten te maken, dat de overleggingen met Balduinus voornamelijk in

1564 hadden plaats gehad. Bij nader inzien geef ik hem toe, dat zij waarschijnlijk in het vorige jaar al waren afgeloopen. Op de bijeenkomst in het bosch van Soignes, waarvan Van der Haer ons spreekt, en die ik in den zomer van 1564 had geplaatst, schijnt Granvelle al te doelen in een brief aan den Koning van 14 April 1563 (Pap. d'Et. VII p. 64). In het algemeen ben ik thans van oordeel, dat ik vroeger aan die verstandhouding der Grooten met den beroemden leerling van Cassander te veel gewicht heb gehecht. De brief van dezen uit Nederland aan den Bisschop van Limoges, medegedeeld door den heer Kervyn in zijn Les Huguenots et les Gueux, I p. 185, bevestigt mij in dit gevoelen. Doch het is thans de gelegenheid niet om er over uit te weiden.

STAD EN LANDE TIJDENS HET ERFSTADHOUDERSCHAP VAN WILLEM IV [1].

DOOR

Mr. J. E. HEERES.

I.

Onder het bulderen van het geschut en het luiden der klokken deed op den avond van den 22sten November 1749 Willem Karel Hendrik Friso zijn intocht in Groningen langs de schitterend geïllumineerde straten. Een groote menigte juichte hem «met onbeschrijfbaer vreugdegeschrei» toe, en gedurende zijn elfdaagsch verblijf in de stad bleef de opgewondenheid van een deel der bevolking voortduren. Op elke wijze gaf het uitdrukking aan zijn vreugde, nu het den «Algemeenen Hersteller der vervallen Zaaken» in zijn midden mocht zien.

[1] De hoofdbronnen voor deze studie zijn geweest de onuitgegeven Resoluties der Staten van Stad en Lande (door mij aangeduid met Res.), benevens de Proposities op hunne Landdagen (Prop. Ld.); die van Burgemeesters en Raad der Stad Groningen (Stadsres.) en die der Ommelanden (Ommel. Res.) Verder hebben vooral goede diensten bewezen de voortbrengselen der periodieke pers van de in de volgende bladzijden behandelde jaren en de pamfletten van dien tijd. Van de mij bekende pamfletten zijn die, welke op den politieken toestand van 't gewest van Mei 1747 tot het laatst van 1751 betrekking hebben, volledig door mij opgegeven; de belangrijkste er van heb ik in den tekst behandeld; die welke ik van minder gewicht rekende, heb ik volledigheidshalve aan den voet der bladzijden genoemd. Behalve in enkele partikuliere verzamelingen, waaronder vooral vermelding verdient de belangrijke collectie Groningana, bijeengebracht door wijlen Jhr. Mr. M. Backer, thans in 't bezit van Jhr. Mr. R. M. A. de Marees van Swinderen, notaris te Ezinge (Bibl. Backer), trof ik

„Wat zag het algemeen verlangen
Naar (hem) met duizend oogen uit!
Gelijk een smoor verliefde Bruid
Haar ted'ren Bruigom wenscht te ontfangen."

„Wat honderden van gure nagten
Lag menig Patriott'sche ziel,
Geslingerd in 's Lands lekke kiel,
Naar dezen Dageraat te wagten!" [1]

Op deze en dergelijke wijze werd Zijne Hoogheid toegesproken; wat hij reeds gedaan had werd breed uitgemeten en hem in herinnering gebracht, wat men nog van hem verwachtte [2]. En — men verwachtte veel van hem.

Bij Resolutie der Staten van Stad en Lande van 29 Augustus 1748 was aan den prins in de ruimste termen

---

er vooral aan in het depôt van 's Rijks oude archieven te Groningen (Arch. Gron.), in de bibliotheek der Rijks-Universiteit aldaar (Univ. Gron.), in de stedelijke van Leeuwarden (Bibl. Leeuw.), in de Koninklijke bibliotheek (Kon. Bibl.), in die der Rijks-Universiteit te Leiden (Univ. L.), in de Bibliotheca Thysiana (Bibl. Thys.) en in die der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde (Bibl. Letterk.). Een woord van dank aan zoovelen, die mij het samenstellen van dit gedeelte der geschiedenis van mijn gewest hebben vergemakkelijkt! Mochten er onder mijn lezers zijn, die mij nog aanwijzingen kunnen en willen doen ten aanzien van het nu behandelde, of met betrekking tot den patriottentijd, voor zooverre Stad en Lande betreft, zij zullen mij daarmêe verplichten.

[1] Lucas Trip: Welkom-groet aan Zijne Doorluchtigste Hoogheid, W. C. H. Friso, Ter gelegenheid van Zijne Intrede binnen Groningen op den 22 van Slagtmaand 1749. — Te bekomen bij W. Febens, in Agricola. — z. j. (Bibl. Backer. — Kon. Bibl.). — Dr. A. M. Ledeboer: Alfabetische Lijst der Boekdrukkers enz. in Noord-Nederland. (Utr. 1876) plaatst achter den naam van dezen boekdrukker alleen het jaartal 1730, evenals in zijn Chronologisch Register, p. 47. Zie daarentegen: J. Oomkens Jzn.: Bouwstoffen tot eene geschiedenis van de Boekdrukkunst in Groningen (2de druk Gron. 1864), p. 91.

[2] Hermannus Ferree, S. S. Th. Stud.: De Maagt van Groningen door de intrede van .... Willem Carel Hendrik Friso, Unie-erf-Voogt, verheerlijkt. Den 22 van Slagt-maand, 1749; gevolgd door een Klink-digt op het zelve van den student P. J. G(roenewolt? Zie naamlijst van de Studenten, p. 365, in den Groningschen Studenten almanak voor 1863). — Te Groningen, Bij L. Groenewolt en H. Veenkamp, Boekverkopers. 1749. (Bibl. Letterk.). Noch Ledeboer noch Oomkens noemt laatstgenoemde; beide geven bij den eerste een niet geheel juist eind-jaar op.

opgedragen, om « het vereischte redres in het Politique of Financie wesen te maken, en daar door het vertrouwen tusschen de Regeeringe en Ingesetenen te herstellen ». Met geweld was dat besluit den Staten afgeperst, die het niet dan noode hadden genomen. In den strijd, door de op 't kussen zittende regenten gestreden met de Orangistische partij, hadden zij het onderspit gedolven en waren niet met eere gevallen. Op enkele uitzonderingen na, hadden zij op kleingeestige wijze getracht hunne belangen te redden; en toen dat voor 't oogenblik niet meer mogelijk bleek, toen de tegenpartij, voor 't grootste gedeelte gerecruteerd uit de Ommelander boeren en de niet op 't kussen zittende burgerij der stad, maar geleid door sommige hooggeplaatste en invloedrijke personen, het pleit had gewonnen, toen lieten zij zelfs hun eigen aanvoerders, die de vaan der oligarchie hoog hadden gehouden, in den steek en moesten deze op grievende wijze boeten voor de tekortkomingen der geheele partij [1].

En de regenten waren in veel te kort gekomen. Zij hadden niet alleen het aandeel in de regeering, 't welk den ingezetenen toekwam, weggecijferd, zij schenen ook weinig begrip er van te hebben, dat deze ten minste recht hadden, goed geregeerd te worden.

Het Ommelander Reglement, de basis voor de regeeringsinstellingen van het grootste deel van het platte land der provincie, gaf aan de gegoede landbezitters het recht, òf zelf sessie te nemen in de Staten (Eigenerfden), òf zelf hunne vertegenwoordigers (Volmachten) daarvoor te kiezen. Toch was langzamerhand de macht aldaar in handen gekomen van enkele familles. Op welke wijze? In de eerste plaats door het buitensluiten uit de Staten van de werkelijk-rechthebbenden door middel van het niet erken-

---

[1] Over de wijze waarop de omwenteling is tot stand gekomen, zie mijn Akademisch Proefschrift: De wijzigingen in den regeeringsvorm van Stad en Lande in de jaren 1748 en 1749. — Gron. J. B. Huber. 1885.

nen der «qualificatiën», op grond waarvan deze zitting vroegen [1]; verder door het «maken» van Eigenerfden en Volmachten door middel van «gefabriceerde en geleende qualificatiën»; en eindelijk door de contracten met Eigenerfden of contracten van correspondentie, waarbij de Eigenerfden zich verbonden hunne stemmen op de Landdagen uit te brengen, zooals hun dat door een medecontractant was opgegeven, of waarbij de machthebbenden de ambten en waardigheden en de daaruit voortvloeiende emolumenten onder elkander verdeelden. En was eenmaal het onderzoek der qualificatiën — de z.g. monstering — afgeloopen en de Landdag geopend, dan nam men tot andere knoeierijen zijn toevlucht. «De Hoofden van de Ommelanden (wisten dan) met die van de Stad, door op een wettige en complete Landsdag niets te besluiten, en dan de Landsdag te continueeren, de gemeente uit te sluiten......, op welke continuatie geen nieuwe Landsdaguitschrijving (geschiedde), maar alleen Notificatie gegeven (werd) aan die geene, aan welke men (wilde). Ook selfs als de sentimenten te veel (verschilden, werd) er wel gewagt na absentie van een en ander, en als dan schielijk vergadert zijnde, (besloot) men de voortreffelijkste zaken.» [2]

Dat de Ommelanders zich dit alles lieten aanleunen en zelfs daarin bewilligden, is niet zoozeer te verwonderen, daar zij veelal in de meeste opzichten afhankelijk waren van die enkele familles, die ook de rechtspraak geheel in handen hadden, en die, in letterlijken zin, beschikten over leven en dood. Ook dat was een misbruik, een verkrachting der oude bepalingen, die de rechtspraak hadden verbonden aan 't grondbezit, zóó, dat ieder gegoed landeigenaar op zijn beurt het rechterambt zou bekleeden, maar

[1] Zooals bekend is, geschiedde het onderzoek daarnaar door de „Monsterheeren", die zonder gelegenheid tot beroep uitspraak deden en dus een gevaarlijke macht bezaten. Zie over hun college mijn proefschrift p. 20. v., 107 v.

[2] Reeden en bewijs waarom de Borgers en Ingezetenen van Stad en Lande het zoo hoognodige redres en de Lycentiatie hebben verzogt. — Te bekomen o. a. te Groningen, bij W. Febens. — z. j. (1748?) (Bibl. Backer. — Univ. L.) — Cf. (Mrs. A. J. de Sitter en T. Modderman): Tegenwoordige Staat van Stad en Lande (Amst. enz. 1793—1794) II. p. 248.

die niet in de mogelijkheid hadden voorzien, dat door opkoop der gerechtigde « edele heerden » en door afscheiding der jurisdictie van de heerde, waarop zij rustte, de rechtspraak over een zeker deel van 't gewest in handen zou komen van enkele familles, ja zelfs van één persoon. Gelegenheid tot appèl? Zeker! zij bestond, maar — slechts in burgerlijke gedingen. In strafzaken besliste de Ommelander rechter zonder beroep of iets dat daarop geleek. En beriep men zich in civilibus, 't zij dan op de Warven, 't zij op de Hoofdmannenkamer, op onpartijdige sententies kon men niet rekenen. Immers die beide rechtscolleges bestonden voor 't grootste deel uit leden der Staten van 't gewest: m. a. w. uit hen, tegen wie men dikwijls recht moest zoeken, of uit hunne vrienden. Een enkele maal nam de rechtsverkrachting zoo'n omvang, dat de Hoofdmannenkamer zelf zich meende te moeten beklagen, dat « de Justitie ende getrouwe Administratie van dien (werd) getraverseert, het hooge gezag en authoriteit van Lieutenant en de Hoofdmannen in 't bedrijf van haar ambt gevilipendeert, geilludeert en gekrenkt » [1]. En daarbij bleef het nog niet. Het recht was soms den meestbiedende veil, terwijl de processen, door de advokaten tot in 't oneindige gerekt, uiterst kostbaar en moeilijk toegankelijk voor den minder gegoede waren.

Nog in een ander opzicht waren de ingezetenen van het platte land overgeleverd aan de regenten, doordat deze op dezelfde wijze als dat was geschied bij de rechtspraak, zich in 't bezit hadden gesteld van nagenoeg alle gezag in de Zijlvestenijen, die ten aanzien van het dijk- en zijlwezen oppermachtig waren, ten dezen opzichte belastingen uitschreven en zonder gelegenheid voor onpartijdig beroep recht spraken. Op ergerlijke wijze werd ook hiervan misbruik gemaakt en werden de Ommelanders onderdrukt en uitgezogen.

In de stad Groningen waren de regenten-familles ook nagenoeg meester van het terrein. De Raad werd daar gekozen door de Keurheeren, een vijftal leden der Gezworen gemeente, daartoe

[1] Reeden en bewijs, enz.

door het lot aangewezen [1]. Laatstgenoemd college had zich steeds de belangen der burgerij tegen machtsoverschrijding van den Raad aangetrokken, en doordat het in bepaalde gevallen (wetgeving en sommige financiëele aangelegenheden) werd gehoord, kon het daartegen een heilzaam tegenwicht zijn. Maar dat was de bron van veel strijd geweest, en in dien strijd was de Raad overwinnaar gebleven. Den 18 Februari 1724 was een Stadsresolutie doorgedreven, waarbij werd bepaald, dat de Keurheeren de afgetreden leden van den Raad, als zij ten minste in het bezit waren gebleven van de daarvoor vereischte hoedanigheden, steeds moesten herkiezen. Door deze wettelijke sanctie van een ingeslopen gewoonte werd den Keurheeren in de meeste gevallen slechts een schijnkeuze gelaten. «De gesworenen in der tijd zijn ten hoogsten te beschuldigen, dat zij haar aan zulken resolutie onderworpen hebben. Maar wie durft de Kat de Bel aanbinden? De Regering in partieschappen en hoofden van de zoogenaamde Cabalen verdeeld zijnde, vreesde een ieder voor zijn patroon, sprak men iets tegen, men liep gevaar de gunst te verliezen, en dus noit in de Regeringe te komen [2].» De Gezworens hadden zich niet beslist tegen de

---

[1] Minder juist zegt Dr. P. L. Muller in zijn werk: De Staat der Vereenigde Nederlanden, (Haarlem. 1878. Tweede uitgaaf) p. 534 noot: „De vierentwintig gezworenen vertegenwoordigden in Groningen het volk en kozen de 4 burgemeesters en 12 raden; zij werden door het lot aangewezen." Niet de Gezworenen toch werden „door het lot aangewezen," maar elk jaar werden door middel van het trekken der z. g. „keurboonen" 5 leden van hun college uitgeloot, die dan de Raads- en Gezworenskeur moesten doen. In den tekst is dan ook op dezelfde pagina de onnauwkeurigheid ingeslopen: „behalve dat voortaan den Stadhouder de keuze van vijf gezworenen zou toekomen." Het aanstellen van 5 der 24 leden zou van weinig gewicht zijn. Maar de Stadhouder kreeg bij art. 18 van het Tractaat van Reductie het — later weer vervallen — recht om de vijf Keurheeren aan te stellen, waardoor hij veel invloed op de keuze van Raadsheeren en Gezworens kon uitoefenen. In den Groninger Volksalmanak voor 1850 gaf, onder den titel: De Hoed en de Boonen, (met afbeelding), Mr. H. O. Feith een beknopte geschiedenis van de keur. Zie ook Mr. H. L. Wichers: Verklaring van het Tractaat van Reductie, (Gron. 1794—1796), II, p. 423. v.

[2] J. Bruins: Onpartijdige Aanmerkingen over den tegenwoordigen Staat van Nederland. — Te Groningen, Bij Jacob Bolt, Drukker en Boekverkoper tegen over 't Stadhuis. 1749. — I, p. 38. v. (Bibl. Backer).

machthebbenden willen of durven verzetten. Immers het aristocratisch element was ook — soms in groote mate — in hun college aanwezig, terwijl een ander deel afhankelijk was van de regenten, wier creaturen vele waardigheden bezaten, en zonder wier hulp menig burger de groote kosten, noodig voor zijne verkiezing (bv. «de verteringen bij sollicitatiën»), niet kon betalen.

Verder meende de Stadsraad het recht te hebben, de Gezworens slechts dan op te roepen, als hij zelf het noodig oordeelde. Die zelfde Raad vonniste geheel zonder beroep in alle burgerlijke en straf-zaken, «waar over veele en verscheyde klagten ontresen». [1]

Maar ook over de houding der plattelandsbewoners en der stedelijke burgerij valt niet bizonder te roemen. Dat zij voor vrees bezweken, is te begrijpen en eenigermate te verontschuldigen; dat zij zich lieten omkoopen, is echter tevens een daadzaak, die alweer geen gunstig licht op die tijden werpt. De Ommelander boeren verkochten hunne stemmen voor drinkgelagen [2]; de burgers, die de eer genoten, lid te zijn van het college van Taalmannen en Gezworen gemeente, deden evenzoo [3] en nog erger. Er waren

---

[1] Reglement Reformatoir van 28 November 1749: art. 21.

[2] Zie mijn opmerking: Iets naar aanleiding van contracten van correspondentie, in deze Bijdragen. Derde reeks, derde deel, derde aflevering.

[3] De Dichtkundige Spectator, (z. j. o. p. — Bibl. Backer.), laat zich aldus uit:

„Wat is voor 't oog van elk dit huis door al zijn zaalen
Verheldert en verlicht, van boven tot beneên,
. . . .
Ik hoor een' vreugdegalm bij 't klinken der bokaelen:
Geen wonder! dit gejuig, dit licht voorspelt de zinnen
Iets groots; . . . . . .
Hier rekent men den prijs, dien 't Raatsampt gelden moet:
Men stapt langs zulk een weg het agtbaar Raadhuis binnen.
. . . .
Men zwiert, en woelt, en schreeuwt, als raazende Bacchanten,
Al hollende onder een, de waardigheid heeft uit.
. . . .
Dit feest is aan één dag, één avond niet gebonden;
Veel weken duurt de vreugd', en stapelt nagt op nagt.
. . . .

onder hen, die bij het openvallen van een plaats in de regeering, beloften deden « aan zes en meer (hunner collegaas, om hen) te zullen promoveren, als tot de keur geroepen wierden; mits, zoo geen Kies-Heer mogte worden, zelf met de vacerende plaats gebeneficieert te worden » [1].

Maar al had men zich tot nu toe moeten onderwerpen aan die misbruiken, ja! daaraan zelfs mêegedaan, men was er niet mêe tevreden, men wachtte op een gelegenheid, om te pogen ze weg te nemen. Die gelegenheid kwam met de verheffing van den Prins van Oranje tot Stadhouder van Zeeland in 1747. Hij moest ook hier de persoon worden, die de regenten in toom hield en de ingezetenen tegen hunne willekeur beschermde. Het plan daartoe bestond reeds lang; en, toen men de handen aan 't werk sloeg, toen

---

En dit, dit is de weg, dit zijn de glorie-trappen,
Van dwaazen opgezogt, van trotschen hoog bemint,
Om naar een ampt van eer, en blinkend Staatsbewind,
Met averegtsche drift, stoutmoedig op te stappen:
Doch zou de rede en deugd die middelen niet vervloeken
Om naar gezag te staan? . . . . . .
. . . .
Moet dan 't Raadsheerlijk ampt tot eene waarde stijgen
Van veele duizenden? zoo is 't den Rijken veil;
Zoo strekt alleen het geld Staatzugtigen tot heil,
En wijsheid zonder geld kan nooit dat lot verkrijgen.
. . . .
. . . . en wetenschap en schijven,
Door Gods voorzienigheid, zijn wonderlijk verdeeld." enz.

De Tegenwoordige Staat, (II, p. 108), zegt, sprekende van de toestanden van vóór 1748: „De gewoonte had ingevoerd, dat de leden der gezwoorene Meente maanden zelfs voor de keur, in het Stads wijnhuis bij een kwaamen om te teeren op kosten der geenen, welke diergelijke ampten zogten; en dat voor eenen Raadsheer wel tot tien of twaalf duizend gulden kon beloopen." In den Raad zijn wel pogingen aangewend, om dit misbruik binnen engere grenzen terug te brengen, maar zonder veel resultaat. Een curieuse rekening van zoo'n festijn wordt meêgedeeld door Mr. T. P. Tresling in den Groninger Volksalmanak voor 1843, p. 205. v., en wel van 15—19 Febr. 1746.

[1] Patriot: Wederleggingen van alle onwaarheden en lasterlijke Reflexien.... in de Groninger Nouvellist; en in de Nederlandsche Jaarboeken. — Te Groningen, Bij Jacob Bolt, Drukker en Boekverkoper tegenover 't Stadhuis, in L. Koster 1749; p. 22.

bleken de oligarchische instellingen al spoedig ook hier niets meer te zijn dan «een gouden beeld met een leemen voet»[1]. Het beeld viel zeer spoedig van zijn voetstuk.

II.

Tot het voorbereiden en het tot stand brengen der omwenteling had vooral de pers het hare gedaan. Zij had den geheelen strijd wakker mêe gestreden. «Is er ooit eene vruchtbare tijd geweest voor de Drukpers, dat de Geschriften, 't zij in Proza of Rijm, als over de aarde gezaait worden, gewisselijk het is deze tijd: Waarom men ook met alle redenen zeggen mach, dat er mogelijk bij alle deze omwentelingen van zaken, tot noch toe niemand meer voordeel bij behaalt dan de Boekverkopers»[2].

«Gij quist in 't Boekzalet den dag met verssen lijmen,» zoo kon te recht een der vele dichters van die dagen door een welmeenend vriend worden toegesproken. Een der vele dichters! Het dichten en rijmen toch zat in dien tijd in de lucht: 't was letterlijk een ziekte geworden. Elke gelegenheid daartoe werd aangegrepen. Zóó werden met «geboortezangen» en «vreugdegalmen» jeugdige wereldburgers in dit leven welkom geheeten; werden «treurtomben» opgericht of «lijkklagten» aangeheven, als de dood een offer had geëischt; ontstak men «huwelijxtoortsen» of uitte men «zegenwenschen», als twee menschenkinderen door Hymen's zachte banden waren verbonden.

Den 23 Januari 1746 nu waren een zoon en een dochter uit twee Groningsche regenten-geslachten met elkander door den echt vereenigd, bij welke gelegenheid natuurlijk weer druk gedicht

---

[1] Uitdrukking van Mr. W. H. de Beaufort in: Oranje en de Democratie (Gids 1875. IV, p. 215).

[2] Bruins: Onpart. Aanm.: Voorrede aan den goedwilligen en vredelievenden Lezer.

werd en gerijmeld [1]. Eenigen tijd later — in Mei of Juni — verscheen een Latijnsch gedicht van een zich noemenden Curillus[2], dat de verontwaardiging opwekte van de société d'admiration mutuelle van Gruno's poëten, welke verontwaardiging voedsel ontving door het onmiddelijk volgende vers van een zekeren Andreades[3]. Curillus nl. had genoeg gekregen van de edele dichtkunst, hij vond het beter, zich van nu af « op verhevener Letteroefeningen toe te leggen ». Zijn vriend Andreades betreurt dat voornemen zeer en zoekt hem daarvan af te brengen. Deze ontboezemingen, van elke waarvan in een oogenblik tijds een tweede druk verscheen [4], bevatten hier en daar hatelijkheden aan 't adres van de Groningsche gelegenheidsdichters, die « Slemppoëten », en wel voornamelijk — zoo 't schijnt — naar aanleiding van bovengenoemde bruiloft. Vooral Andreades maakte het bont. Op een vermakelijke wijze steekt hij den draak met verschillende verzenmakers van die dagen, welke hij voorstelt als den Zangberg bestormende. Wie dan die Curillus, wie Andreades ook moge geweest zijn, zij werden als « Poëzybarbaren » heftig bestreden. Een vloed van gedichten werd over hunne arme hoofden heen gestort. Zij bleven het antwoord niet schuldig, en een korte, maar hevige

---

[1] Bruiloftsgezangen ter bruilofte van Herman Wolthers en Louisa Christina Croning. — Gron. Gesina Elama, Stads Boekdrukkersche. 1746. (Bibl. Backer). — Ledeboer en Oomkens (p. 90) zijn dus blijkens het jaartal niet geheel juist in hunne aanteekeningen ten aanzien van deze boekdrukster.

[2] Carmen Curilli, cum Musis valediceret, et ad graviora studia animum appeleret. — Z. j. o. p. — (Bibl. Backer.) — Het is eenigermate spottend vertaald onder den titel: Gedicht van Curillus, toen hij de Zanggodinnen vaarwel zeide, om zich op verhevener Letteroefeningen toe te leggen. — Z. j. o. p. (o. a. Bibl. Backer. — Bibl. Leeuw.)

[3] Epistola Andreadis ad Curillum, ut in Pindum se recipiat, Musasque defendat a malenatis Frisiae poëtis. — Z. j. o. p. (Bibl. Backer). Men houdt het er voor, dat zich onder Curillus verborg G. N. Heerkens. (Zie Mr. H. O. Feith in Gron. Volksalm. 1838. p. 185). Cf. over hem N. G. van Kampen: Beknopte Geschiedenis der Letteren in de Nederlanden (den Haag 1822) II, p. 272, III, p. 170.

[4] Editio Secunda, priori (longe) rectior. — Z. j. o. p. (o. a. Bibl. Backer — Bibl. Leeuw.)

strijd ontbrandde[1]. Men deed bij die gelegenheid ook Streifzüge op politiek terrein, en uit dat oogpunt zijn die kibbelarijen niet van belang ontbloot. Opmerkelijk is het zeker, dat bijna alle tegenstanders van Curillus en de zijnen anti-Franschgezinde en Orangistische neigingen toonden, terwijl deze zelf voor 't grootste deel den regenten de hand boven 't hoofd hielden, hen trachtten over te halen, Oostenrijk niet meer tegen Frankrijk te steunen in den toen ter tijd gevoerden successie-oorlog, en van sommige hunner vijanden bedekte hatelijkheden moesten hooren over hunne Katholieke sympathieën.

Curillus had dan « Parnas de zak gegeven » en zijn vriend Andreades toegevoegd:

« Al fluit ge noch zo fijn, de Dichtkunst blijft verdreeven ».

Deze deed moeite, hem dat uit het hoofd te praten. Hij deed dat ook uit eigenbaat. Immers bij wie zou hij zich aansluiten, als Curillus hem in den steek liet. Bij Alting? — zoo vraagt hij —, die Frankrijk te lijf wil, of bij Backer, die de regeering beleedigt? Neen! voor het eerste is zijn Muze te zachtaardig en vreesachtig, voor het andere is zijn eerbied voor de gestelde machten te groot. Waarop doelde hij?

Stad en Lande was niet zeer bereidwillig om ter wille van Maria Theresia de troepenmacht van den Staat te vergrooten en dus aanzienlijke geldsommen op te brengen [2]. Dit gaf zeker aan Mr. Gerhard Alting, Fiscaal bij den Ambtman van 't Goorecht [3], een gedicht in de pen, onder den titel: Neerlands Slaapzugt

---

[1] In den Groninger Volksalmanak voor 1838 gaf Mr. H. O. Feith op p. 185 v. een — niet geheel volledige — lijst van die twistschriften, waarvan de meeste te vinden zijn in de Bibl. Backer en Bibl. Leeuw.

[2] Wagenaar XIX, p. 73, 354, 360.

[3] Bestellinge der Generaliteyts, Provinciale, ende voor yder Lidt Particuliere Ambten van Stad en Lande voor 1742. — Te Groningen, bij de Wed. J. van Velzen, Boekdrukster tegenover 't Stadtshuijs; (na 1743 Bij Jacob Bolt.) — Bibl. Backer. — Univ. Gron.

opgewekt. [1]. Hierin spoorde hij zijn landgenooten aan, om op hun hoede te wezen voor Frankrijk en hunne maatregelen te nemen ten aanzien van den oorlogstoestand in Europa. In bedekte termen gewaagt hij van landverraad en omkooperij: hij doet, alsof hij daaraan niet gelooft; immers:

„Het vrije Nederland weet van geen Landverraâd'ren;
Haar schoot is veel te rein, d'Inwoonders al te trouw,
Dan dat het Monsters in zijn Boezem voeden zou!"

Hij prijst de van Harens en de met hen gelijk denkenden, en hoopt den Oranjevorst spoedig «aan 't Heijerspits te zien».

Backer [2] werd door Andreades — misschien ten onrechte — gedoodverfd als schrijver van den Dichtkundigen Spectator. Behalve dat daarin op besliste wijze de schandelijke praktieken bij de Raadsheeren- en Gezworenskeur werden aan de kaak gesteld, berispte de vervaardiger even scherp de zorgeloosheid der regenten,

„Daar elk 't gevaar des Staats zo zwaar ligt op de leden:
De vijand woedt en raast, en rampt op onze muuren,
Voormuuren van den Staat . . . .
. . . .
De zenuw en de ziel der welvaart slaat aan 't kwijnen,
De beurs wordt min gevuld, dan zij betaalen moet,
De Koopmanschap en Kunst verteert het merg en bloed,
De veepest grieft het vee en sloopt de zuivelmijnen."

Alting's antwoord aan zijn aanvaller liet zich niet lang wachten. Na eenige vermaningen aan diens adres, geeft hij zijn hart lucht, door een vurige lofrede te houden op den prinsgezinden Burgemeester Pieter Rembt van Iddekinge, dat onomkoopbaar lid van den Stadsraad [3]. De Dichtkundige Spectator wreekte zich in zijn tweede nummer, zonder zich verder met de politiek in te

---

[1] Groningen, J. Sipkes. 1742. (Bibl. Backer.) — Een tweede uitgaaf is van 1743. (Arch. Gron. — Kon. Bibl.)

[2] Wie en wat die Backer was, heb ik niet met zekerheid kunnen nagaan.

[3] Ad nobilissimum et amplissimum P. R. van Iddekinge civitatis Groninganae Senatorem meritissimum, Musarum cultorem, fautorem, Mecaenatem encomiaticum. — Z. j. o. p. (Bibl. Backer.)

laten. Maar de staatkundige schermutselingen zouden niet eindigen faute de combattants: er kwam hulp voor beide partijen.

De Akademie van Stad en Lande was in die dagen in treurigen toestand. Dit gaf aanleiding aan Palladophilos, zijn stem te laten hooren [1]. Hij wilde zich volstrekt niet mengen in den Curillischen strijd, maar wijst alleen op hetgeen in 't belang der Alma Mater moet worden gedaan. Hij voert Pallas in, klagende op het graf van professor Barbeyrac [2] over het gemis aan voldoende akademische leerkrachten. Die klachten gaven den schrijver aanleiding, de regeering van Groningen ernstig aan te raden, zich niet verder in te laten met de Oostenrijksch-Fransche twisten. Hij scheen in te zien, welke gevolgen een succes der wapenen van Lodewijk XV zou hebben, want hij hield den patres conscripti voor, dat non-interventie een middel zou zijn hunne senatoriale waardigheden te behouden. Dan waren zij ook beter in de gelegenheid, de geldelijke hulp, die Pallas vroeg, te verleenen.

Dat alles wekte den toorn op van den prins der Groningsche dichters, Mr. Lucas Trip. In zijn Bescheiden Hekeldichter [3] hekelt hij op niet meer dan half-bescheiden wijze de gedichten van Curillus en Andreades, die ook hem onder handen hadden genomen, en geeft tevens zijn gemoed lucht over Palladophilos, dien « Franschgezinden Haan ». Hij is van meening, dat zijn tegenstanders het nog veel erger zouden maken,

. . . . „hielde (hen) geen Arend tegen,
Waar op Jupijns gezach in Grunoos raadhuis rust."

Indien hiermêe een profetie ware bedoeld, dan zou zij toevalligerwijze juist zijn geweest. Den 29 Augustus 1746 werd een Stadsresolutie genomen tegen het « divulgeren van alle lasterschriften ».

---

[1] Elegia ad Magistratum Groninganum ut restituantur Academiae Professores. Z. j. o. p. (Bibl. Backer. — Bibl. Leeuw.)

[2] † 3 Mei 1744.

[3] Z. j. o. p. — (Bibl. Backer).

Niet lang echter behoefde men op zijn lauweren te rusten. Het «groot wonderjaar» 1747 en de beide volgende jaren leverden weder stof in overvloed. Hiervan werd vooral gebruik gemaakt door de periodieke pers.

Den 17 December 1742 had de boekdrukker Jacobus Sipkes «aan de Kremerrijp tegen over de A-kerk» een vijftienjarig octrooi gekregen voor het drukken van een courant. Hij deed een verzoek daartoe o. a. op grond, dat hij «occasie hadde door de Hamburger, Altenase en Ceulse couranten als mede door andere correspondentien het tijdlijks voorvallende nieuws uit verscheide districten twee dagen eerder als de ordinair inkoomende tijdingen alhier in de Nederduitse taal ter perse te brengen». De Stads-syndicus of een der Secretarissen werd gelast nauwkeurig toe te zien, «ten einde het geen daar in ongerijmd of niet dienstig te divulgeeren, mogt voorkomen, (werd) geroyeert.» Onder redactie van een doctor in de medicijnen, Nathan Remkes [2], kwam dit blad twee of drie malen per week uit. Den 4 Januari 1743 verscheen het eerste nummer [3] onder den titel Geoctrojeerde Groninger Courant, terwijl het tweede dien van Opregte nieuwe Groninger Courant voerde. In den eersten tijd mocht de jonggeborene zich in de gunst der stedelijke regeering

---

[1] Stadsres. 17 Dec. 1742.

[2] Nederlandsche Jaarboeken. — Te Amsterdam bij F. Houttuin. — (O. a. (Univ. Gron.). Dec. 1747 p. 966, April 1748 p. 282.

[3] Oomkens t. a. p. p. 23, 78 zegt, dat het blad reeds in 1742 „het licht zag." Evenzoo M. D. Teenstra: Kronijk inzonderheid voor Groningen, Friesland en Drenthe (Uithuizen 1859—1860) II. p. 157. — Dr. A. M. Ledeboer: De Boekdrukkers enz. in Noord-Nederland (Deventer, 1872) neemt dit ook aan. 't Is mogelijk. Ik heb die enkele nummers van 1742 nooit ontmoet, ook niet in het exemplaar van de courant, dat aanwezig is op Univ. Gron. (Dit diene ter geruststelling van den schrijver der Letterkundige Kroniek in den Gids van Nov. 1883, p. 344). Den 1 Jan. 1867 werd eenige regelen gewijd aan den 125sten verjaardag der Groninger Courant (Mij. trouwens alleen bij name bekend. — Zie Auctie-Catalogus — J. L. Beijers — 26 Febr. 1886 n°. 5579). — H. Dijkema: Proeve van eene Geschiedenis der Landhuishouding en Beschaving in de Provincie Groningen, (Gron. 1851) II, p. 451, die het jaartal 1741 aangeeft, slaat in elk geval de plank mis.

verheugen [1], 't geen den ondernemingsgeest van den uitgever zal hebben vergroot. Althans in October 1745 zag bij hem de eerste aflevering het licht van een maandblad, den Groninger Nouvellist, onder leiding van denzelfden redacteur [2]. Hieraan werd echter een beslist staatkundige richting gegeven: het was sterk Orangistisch gekleurd en de Courant nam daarvan een tintje over. Het ridendo dicere verum (met welk motto de Nouvellist prijkte) werd door hem echter zoo ruim opgevat, dat de Staten-Generaal zich reeds spoedig bij den Stadsraad beklaagden « over de verre gaande en ongebondene licentie der Courantiers en andere nieuws schrijveren », met het verzoek « dat daer tegens ernstlijk en efficacieuselijk (mocht) werden voorsien ». De Raad was het volkomen met Hunne Hoog Mogenden eens en de uitgever ontving eene eerste en krasse waarschuwing [3].

Een lange rij van kleinere geschriften schaarde zich om deze geregeld terugkeerende vertegenwoordigers van de Koningin der aarde. Nauwelijks werd in dit gewest de verheffing van den Prins in Zeeland en in de overige gewesten bekend, of « de Poëten (haalden) de aan de Wilgen hangende Harpen wederom uit den hoek en men hoorde al ras de ruispijpen, elk op zijnen toon, vrolijk nuiren » [4].

Reeds den 12 Mei — den 10 pas had Overijsel als laatste der zeven gewesten het voorbeeld der Zeeuwen gevolgd — gaf de jonkvrouwe Clara Feijoenra van Sytzama,

. . . . „Een zachtgeaarde Maagd,
Een ander Tesselschaê, daar Hunze en A van waagt," [5]

haar sterk geprononceerde gevoelens in eenige opgewonden cou-

[1] Stadsress. 21 Febr., 23 Mei 1744.

[2] De Voorbedagte laster en Leugentaal in de Nederlandsche Jaarboeken wederlegt. — Te Groningen, Bij Jacob Bolt. 1749. — Een ex. van den Nouvellist met zijn vervolger is te vinden op Univ. Gron.

[3] Stadsres. 18 Nov. 1746.

[4] Bruins: Onp. Aanm. II, p. 122.

[5] Trip: De bescheiden hekeldichter. — Door Andreades, minder galant, wordt zij in zijn Epistola ad Curillum een animosa virago genoemd.

pletten lucht [1]. Deze toonen, die uit het slot te Bellingeweer klonken, zullen Trip geen rust hebben gelaten. Althans uit zijn pen vloeide een Lierzang [2], waarin hij reeds toen de tegenstelling schilderde tusschen den toestand, zooals die was vóór, zooals die zijn zou nà 's prinsen verheffing. Scherp vatte hij zijn oordeel over het Nederland van vóór 1747 aldus samen:

De schatkist in een vuigen vree
Door oorlogslasten uitgezoopen,
Bezweek; 't was met den cijns der zee,
Die goudmijn van den Staat, verloopen;
Gods Engel sloeg 't bezwaarde Land
Met Runderpest, en Waterstroomen.
Het scheen met Neerland omgekoomen:
Zijn kanker wroette in 't ingewand."

Dit alles zal niet aangenaam in de ooren hebben geklonken der meeste regenten, die uitbreiding van 's prinsen gezag niet gewenscht oordeelden en die dan ook moeilijk met ingenomenheid hebben kunnen luisteren naar professor Cornelius van Velzen, toen deze den 28 Mei — eenigen tijd nadat hij Willem IV in Leeuwarden met diens verheffing had geluk gewenscht — naar aanleiding van 2 Chron. XVI, 9 «Jehovaas sterkte» aanwees in de jongste gebeurtenissen [3]. En de Lofkrans, [4] die door den

[1] Ter verheffing van Zijne Doorluchtigste Hoogheid Willem Carel Hendrik Friso tot Stadhouder enz. — Groningen: Jurjen Spandaw, Drukker en Boekverkoper in de Swane Straat, in de Nieuwe Atlas. 1747. — (Bibl. Backer.) — Het komt ook voor in de Dichtkundige Lauwerbladen, gestrooid voor Willem Carel Hendrik Friso, mitsgaders voor Anna. — Amsterd. Th. Crajenschot. 1747—1750. II, p. 14—20. — (Bibl. Leeuw.). Oomkens, t. a. p. p. 90 is weer niet geheel juist. — Over de freule van Sytzama geeft P. G. Witsen Geysbeek in zijn Biographisch (enz.) woordenboek, (Amst. 1821—1827), eenige bizonderheden sub voce „Raesfelt."

[2] Lierzang aan Nederland. — In 's Gravenhage bij Cornelis van Buren, Boekverkoper in de Torenstraat 1747. — (Bibl. Backer).

[3] Jehovaas sterkte aan Nederlandts volk..... in dit jaar 1747 door de verheffinge van W. K. H. Friso, aengewesen in eene Predikatie, gedaan te Groningen in Martini of Groote Kerk en breeder uitgegeven. — Zie Advertentie Gron. Ct. 27 Juni 1747. Den 3 Oct. werd reeds de 2de druk geannonceerd. Gron. J. Bolt. 1747. Deze is in Bibl. Letterk. Hierachter bevinden zich Vreugde-Gezangen ter Eere van Willem Karel Hendrik Friso door J. Bolt. — Z. j. o. p. (1747).

[4] Lofkrans der Stad Groningen. — Gron. J. Bolt. 1747. (Bibl. Backer.) —

student in de godgeleerdheid, Joannes Lukaszoon Fockens, een der deelnemers aan den Curillischen strijd, werd gevlochten voor de stad zijner inwoning, zal dien indruk niet hebben weggenomen, al verzekerde hij ook, dat in Groningen

„'t Volk zijn Raaden kust
Met eerlijk bloed in de aderen."

Dat bloed was langzamerhand aan 't gisten geraakt. In den nacht van 28 op 29 Augustus begon men rumoerig te worden; en toen den 1 September Friso zijn zesendertigsten verjaardag vierde, werd die gelegenheid aangegrepen, om een Orangistische demonstratie te houden, en een ovatie te brengen aan Burgemeester van Iddekinge. Bij die festiviteit werd door « een zeeker Patriottisch Liefhebber » een « Vaarsje opgesneden » ter eere van « Braave(n) Iddikinga », die « nooit in gulden strikken viel » en die « vol fiere moed,

„En wars van Vrankrijks alzem zoet" [1],

het Oranje-huis steeds getrouw bleef. Duidelijk was het, dat men in hem het hoofd der prinsgezinden zag, en te verwonderen is het niet, dat, als men Willem Karel Hendrik Friso wilde bezingen, men hem daarvoor als 't ware als tusschenpersoon koos en hem die geestesprodukten opdroeg [2]. En ondertusschen werd de anti-regenten-partij [3] steeds heviger in haar optreden. Den 11 November meende de Raad de uitgave van den Nouvellist te moeten verbieden, omdat deze trachtte « het vertrouwen en harmonie tusschen

---

Kon. Bibl.) — Cf. Naamlijst Studenten, p. 359 in Gron. Stud. Alm. 1862. Over het feit, dat vele studenten in de theologie en de rechten zich ook wel „Phil. Stud." of „L. A. St." teekenden, zie Dr. W. J. A. Jonckbloet: Gedenkboek der Hoogeschool te Groningen. (Gron. 1864) p. 322 j°. 278.

[1] Echt verhaal van de onlusten voorgevallen in de Provincie Groningen. — Amsterdam, bij Verlow, van Belkum en Houttuin. 1748. (o. a. Univ. Gron.) p. 8, 9. — Ledeboer: Alf. Lijst is ten aanzien van Verlow niet geheel juist.

[2] G. N. Heerkens: Elegia ad principem Auriacum, dedicata P. R. de Iddekinge. — Gron. C. Barlinchoff. 1747. (Bibl. Backer).

[3] Deze naam heeft zeker evenveel recht van bestaan als die van Oranje- of prinsgezinde partij.

de Regering en de Gemeente, in dese bekommerlijke tijden so hoog noodsakelijk » te verstoren. Er werd echter zoo goed als niets gedaan om aan de grieven te gemoet te komen. Maar ook hier zou het eind den last dragen.

Den 5 December was de toestand zóó ernstig geworden, dat Burgemeesters en Raad een verzoek deden aan Gedeputeerde Staten, om de cavallerie dien nacht door de straten te laten patrouilleeren, om de « attrouperende menigte » uit elkander te houden [1]. Den 12den daaraanvolgende zonden de Staten-Generaal een missive met sterke instantiën, om tot de erfelijkheid in beide liniën van het Kapitein-Generaal- en Admiraalschap der Unie te besluiten. Niettegenstaande zes Landdagen werden gehouden, was den 15 Februari 1748 daarop nog geen Resolutie genomen. Steeds hielden beide Staatsleden die zaak « in advijs ». Hiermede was deze aangelegenheid van de agenda afgevoerd. De gewoonte toch bracht mêe — en hiervan werd slechts zeer zelden afgeweken — dat die aangelegenheden, welke voor den gewonen St. Pieterslanddag (21 Februari) niet waren beslist, niet nader werden behandeld, tenzij zij op nieuw door Gedeputeerden op de « Propositie » werden gebracht, m. a. w. op nieuw werden aanhangig gemaakt, of door een der leden van Staat op nieuw werden voorgesteld. Het houden « in advijs » was dikwijls niets dan een andere naam voor doodzwijgen, in deze dagen vooral een onverstandige politiek. De schorsing van de Groninger Courant op den 8 Maart [2] maakte de verhoudingen niet beter. Een tijdgenoot, schrijver van een Missive uit Groningen wegens een Geweldig oproer in die Stad op 15 (lees 17) Maart 1748 [3], beschouwt die schorsing als een der aanleidingen voor het ontstaan der verregaande ongeregeldheden, die nu volgden. Maar dat de

---

[1] Stadsres. 5 Dec. 1747.
[2] Stadsres. 8 Maart 1748.
[3] Z. j. o. p. (o. a. Arch. Gron.). Zij is overgedrukt in Gron. Volksalm. 1849.

vlam juist nu uitsloeg, nadat het vuur reeds zoo lang had gesmeuld, was nog meer te wijten aan een andere gebeurtenis.

Den 8 Maart werd Willem V geboren. Dit voor de prinsgezinden zoo heugelijk feit werd natuurlijk weer het onderwerp van eenige Orangistische liederen. Behalve een gedicht van de freule van Sytzama [1], verscheen een Geboortezang van een vroegeren tegenstander van Curillus, den theologischen student Petrus Lollema [2], waarin deze op bespottelijk overdreven wijze den jongen vorst bewierookte, door hem aldus ten toneele te voeren:

„'t Ingeblaazen zielsvermoogen
Willems moed, en spits verstand
Zien Hem uit de starende oogen;
Die reets schijnen opgetoogen
Te overpeinzen 't heil van 't Land."

Gunstig stak bij de gelegenheidsverzen van die dagen, toen de Pegasus door zoovele Zondagsruiters werd bestegen, de Lierzang af, door Mr. L. Trip den 10 Maart op die gebeurtenis gezongen. 't Is een van zijn beste staatkundige gedichten. Onbewimpeld komt hij met zijn gevoelens voor den dag en spreekt zijn hoop op het erfstadhouderschap aldus uit:

---

[1] Lierzang ter geboorte van Willem de Vde. — Gron. J. Spandaw. 1748. — (Bibl. Leeuw.). — De Bellingeweerster Tesselschade had nu de drie kinderen van Willem IV bezongen. Zie: Veldzang op de geboorte van Anna den 15 November 1746. — Gron. J. Spandaw 1746. (Bibl. Leeuw.); en een gedicht op de geboorte van Prinses Carolina, den 28 Februari 1743 in haar Bellingeweerder Uitspanningen. — Gron. J. Spandaw. 1746. (Bibl. Backer). — Van haar is ook nog bekend een Lierzang ter vieringe van het Eeuwfeest der Nederlandsche vrijheid, te vinden in het Dichtkunstig Gedenkteeken voor de Nederlandsche vrijheid enz. opgerecht onder het opzicht van Phileleutherus. — Amst. P. Meijer 1748. (Bibl. Letterk.) Ledeboer: Alf. Lijst is niet geheel volledig. Over Phileleutherus zie v. Doorninck: Vermomde en Naamlooze Schrijvers. I. kolom 485.

[2] Geboortezang aan Willem erfprinse van Oranje en Nassau op zijn geboortedag toegezongen. — Groningen bij Hajo Spandaw Boekverkoper in de Guldenstraat, in 't Zwarte Kruys. 1748. — (Bibl. Backer.) — Oomkens t. a. p. p. 91 niet geheel juist. — Zie ook Naamlijst Studenten p. 359. Gron. Stud. Alm. 1862.

„Hoe moogt gij dan uwe Adelaars wieken
Mijn Groningen! verheugd slaên tegens een
En daar u 's Vaders ligt zoo lang bescheen,
Den Zoon begroeten in zijn Uchtend krieken?
Zend Hemel! zend uw eeuwig Hofgezin
Ter wiegewagt! Mijn Erfvoogd ligge 'er in!" [1]

'sPrinsen geboorte werd in de stad officiëel bekend den 11 Maart. De regeering besloot, dat een aanzienlijke som «an de armen (zou worden) gedonateerd» [2]. Er heerschte een feestelijke stemming, die echter den 17 Maart uitliep op een oproer, waarbij het huis van den gehaten oud-burgemeester Geertsema werd geplunderd. Met moeite werd dat bedwongen en werden de belhamels gevangen genomen. De proclamatie der erfelijkheid van het Stadhouderlijk gezag in de mannelijke linie (20 Maart) bevredigde de menigte niet, die den 6 April, toen de schuldig bevonden gevangenen werden gegeeseld, om daarna verbannen te worden, zich op nieuw tegen de overheid verzette. Een Tweede Missive uit Groningen, wegens de nog zijnde fatale omstandigheden aldaar [3] rekent ook de kern der burgerij tot de ontevredenen [4]. De schrijver zal juist hebben gezien. Althans den 12 April dringen hare vertegenwoordigers, Taalmannen en Gezworen Gemeente, bij den Raad aan op herstel van grieven. Tegelijkertijd beginnen de Ommelanders hunne eischen te formuleeren en op krachtige wijze aan de regeering bekend te maken. Een meeting, daartoe den

[1] Lierzang den Erfprinse .. op zijn geboortedag toegewijd. — Groningen bij Warnerus Febens, Boekverkoper aan de Boter-markt in Agricola 1748. — (Bibl. Backer. — In Kon. Bibl. is een ex. z. j. o. p.). In de Dichtkundige Lauwerbladen is het overgedrukt, met een wijziging. In plaats van „ligge'er in" heeft hier de laatste regel reeds: „mijn Erfvoogd ligt er in." Zoo luidt die ook in het Cabinet der voornaamste Nederduitsche Dichteren. — Rotterdam. 1780. — (Bibl. Backer.)

[2] Stadsres. 14 Maart. 1748.

[3] Z. j. o. p. (6 April 1748).— Arch. Gron. — Kon. Bibl.— In 't Arch. Gron. berust ook een opstel door de Burgers en Inwoonders der Stadt Groningen en de Ommelanden als representanten der aloude vrijheid (Z. j. o. p.), 't welk in Gron. Volksalm. 1849 achter deze Tweede missive, als daar bij behoorende, is overgenomen.

[4] P. 3.

26 April te Appingadam belegd, wordt, niettegenstaande de pogingen der Staten om haar te doen mislukken, bijgewoond door ongeveer 1500 personen. Erfelijkheid in beide liniën van het stadhouderschap met den aankleve van dien, is hier de leus. Het gewicht dier bijeenkomst was te grooter, omdat alles daar « zoo ordentelijk en regulier » in zijn werk ging [1]. Denzelfden dag breidden de Staten de erfelijkheid tot de vrouwelijke lijn uit. De pers had het in de nu volgende dagen niet bizonder druk: men liet nu de daad volgen op het woord, en dit met zooveel succes, dat den 29 Mei alle grieven, op wier wegneming was aangedrongen, tot het verledene behoorden. Alleen oordeelde van Velzen het noodig, op nieuw een gelegenheidspreek te houden, waarin hij het huis van Oranje hoog verhief [2].

Reeds in 't begin echter van Juni, eenige dagen nadat in Friesland een nieuwe belastingregeling was doorgedreven, eischte men in Stad en Lande met goed gevolg volledige afschaffing der verpachtingen, welk systeem van belastingheffing in Mei voor een goed deel was opgeheven. In dezen tijd begon de strijdlustige vaandrig der Schutterij of, om den Groningschen naam te gebruiken — van het Burgerlijk Regiment — J. Sipkes weer met de uitgave van zijn periodieke bladen. Onder een eenigszins gewijzigden titel verscheen de Opregte Groninger Courant, terwijl het maandschrift, dat zijn dagen van ballingschap als de Reijzende Nouvellist te Kampen en te Harderwijk had doorgebracht [3], nu naar de Kremerrijp terugkeerde. De redacteur en uitgever waren

---

[1] Brief van een Heer uit Groningen aan een vriend in Holland, vervattende een kort Historisch verhaal van 't geen den 26 April te Appingadam is voorgevallen, te vinden in: Groningens Rust, geboren uit Onrust. Te Groningen, Bij L. Groenewolt, H. Spandaw, H. Crebas en J Bolt, Boekverkopers. 1748. (o. a. Bibl. Backer. — Kon. Bibl.)

[2] Gedenk- en Dank-reden over de oprichting van de Gereformeerde Republijk der 7 Provincien te Groningen den 26 May 1748 en veel vermeerdert uitgegeeven. — Gron. J. Bolt. 1748. (Bibl. Leeuw.)

[3] Bij Derk Pietersen en Jan van Gelder. Geen van beide genoemd door Ledeboer: Alf. Lijst.

door de gebeurtenissen moediger geworden, en — vreemd genoeg — terwijl de Raad wel een resolutie nam tegen het drukken of verkoopen van naamlooze geschriften [1], nam hij — althans in 't begin — [2] geen maatregelen tegen die beide personen, ofschoon vooral de Nouvellist, die door de regentenpartij als de opruier der menigte werd beschouwd [3], niet rustte, voor dat de Prins van Oranje een zoo groot mogelijke macht had verkregen. Toen dat doel was bereikt, trad hij van het tooneel en ging als Nederlandsche Reijziger te Rotterdam zijn tenten opslaan [4], terwijl hij het toepasselijke «Nil volentibus arduum» in zijn banier ging voeren.

De ontevredenheid der inwoners van dit gewest bleef steeds voortduren. Men beschuldigde de regenten, dat zij niet van zins waren, de genomen besluiten uit te voeren. Met dat doel werd een geschriftje verspreid, onder den titel: Waarschouwinge van de Vrije Vriesen an haar Nabuiren de Groningers, een boos pamfletje [5]. De eischen werden steeds grooter en toen de regeering die niet spoedig genoeg uit eigen beweging inwilligde, werd zij daartoe gedwongen. Den 29 Augustus en volgende dagen werden de Staten door oploopen van groote massa's Ommelander boeren, die zich niet ontzagen geweld te plegen, waar dit te pas kwam, genoodzaakt alles toe te staan, wat gevraagd werd, en daaronder het recht voor den prins, de regeering te licentiëeren. De anti-regentenpartij had volkomen gezegevierd.

Maar nu vooral bleek het, dat ook onder dier tegenstanders er waren, die de pen wisten te hanteeren, en deze vergaten niet, haar eerst in gal te doopen. De gebeurtenissen van Augustus ont-

---

[1] Stadsres. 25 Juli 1748.

[2] Later wel bij Stadsress. 16 Mei en 3 Dec. 1749.

[3] Wederlegg. Jaerb. en Nouv. p. 8.

[4] Bij Jac. Losel.

[5] Z. p. o. j. (Bibl. Leeuw.). In 't Arch. Gron. bevindt zich een nagenoeg gelijkluidend HS., „dat bij de wagt gevonden en an Vaendr. Geersema geaddresseert" was. Die vaandrig was zeer prinsgezind.

lokten de Klagte der Groninger Maagd [1], een heftig protest, onder het motto: Jesaia I. 21, tegen de handelingen der Orangisten. Bitter en scherp is de wijze, waarop Grunoos schutsvrouw zich beklaagt over het lot, haar stad beschoren, beroofd als deze nu was van haar vrijheid

„'t heerlijk hoofdcieraad, waarmeê zij pronkt."

Zij laakt het ten zeersten in de burgerij, dat deze de zaken een zoodanigen keer had laten nemen, dat het « vrije volk verkeerd (was) in dienstb're slaaven ».

„Lafhartig volk! hebt gij dan Eed en Pligt vergeeten?"

De licentiatie, zoo de prins althans van zijn recht gebruik maakte, zou zeer door haar worden betreurd. Wie toch zouden in de plaats komen der regenten, die beklad zijn geworden door « allerleij vervloekte lastertaal »? Wie zouden hunne zetels weer gaan innemen?

---

[1] Er bestaan verschillende uitgaven van dit gedicht. De eerste druk is mij niet onder de oogen gekomen. Wel vermoed ik, dat een HS. op de Bibl. Thys., met den titel „Klagte der Groninger Maagt over het voorgevallene den 29 Augus. 1748, daarvan een afschrift is. Het verschilt hier en daar — te dikwijls om te denken aan veranderingen, door den afschrijver gemaakt — van een veel latere uitgave, getiteld Klagte over het omgevallene den 29sten Augustus 1748. — Amsterd. bij de Erven Houttuin, enz. — (o. a. Arch. Gron. — Kon. Bibl.) Het jaar van dien herdruk, laat zich — zooals kan worden opgemaakt uit de namen der regenten, aan wie hij is opgedragen — vaststellen op ongeveer 1782. Verder bestaat er een verkorte omwerking onder den titel: De klagende Maagt van Groningen, verzeld van Aenteekeningen, enz.; of Klagte der Groninger Maegt over het voorgevallene in 1748. 29 Aug. (Z. j. o. p.) met een Voorbericht aen den Leezer door Parrhazius. (Bibl. Leeuw. — Kon. Bibl.) Deze omwerking is, met een foutief motto: Petr. I, 21, opgenomen in het Dichtkundig Praal-tooneel van Nederlands wonderen. Te Embden. Gedrukt voor de Liefhebbers. 7 deelen. 1748—1754, (II. p. 1—10) van welke verzameling (o. a. Arch. Gron. — Bibl. Leeuw.) verschillende uitgaven bestaan. Het ex. in Bibl. Leeuw. bestaat slechts uit 3 deelen, waarvan de beide eerste op enkele kleinigheden na gelijk zijn aan die van de overige mij bekende exx., terwijl deel 3 slechts de 128 eerste pagg. bevat van dat der andere uitgaven, en toch een volledig geheel vormt. (Eenige bizonderheden over deze collectie geven F. Muller: Nederlandsche Historieplaten. (Amst. 1876—1877) n°. 3948 en de Auctie-catal. — Gouda Quint van 7 Mei 1887 op n°. 553; enz.

Deze „Klagte" wordt nog besproken in een gedicht: Spoore aan de Keurdichtmaakers. (Dichtk. Prltn. III. p. 125—128).

„Ligtmissen, Dronkaarts, die van God nog sijn gebod
Niet weeten 't allerminst, in 't kort een eerloos rot."

Ook wordt Willem IV à faire genomen. De Stedemaagd wijst er op, dat Groningen hem «in 't tederst (zijner) Jeugd» tot Stadhouder had gekozen, voordat de meeste andere gewesten daartoe hadden besloten. En wat had de Prins gedaan om de oproerlingen in toom te houden? Niets! Integendeel hij had — en de Maagd had hierin volkomen gelijk — het garnizoen uit de stad laten trekken juist op een oogenblik, dat de regeering den sterken arm der gewapende macht van noode had.

Niet minder boosaardig is een ander pamflet uit die dagen van tegenovergestelde strekking, de Spiegel van de Groninger Stadt en Staats-regering [1], waarin de regenten op schandelijke wijze worden beleedigd. De schrijver verheugt zich, dat de wensch van 't volk

„Geef eens transformeering
O Heemel! in de Stads-Regeering!"

nu zal worden vervuld, en dat nu het «vervloekt gespuis van Grunoos stedegrooten», «'s Lands-aards-Judassen voor Bourbon», de «Eerthroon uitgebonst» zullen worden. In de volgende coupletten wordt de doop-ceêl van «Gruno's Stede-Goden» gelicht. Geen ondeugd bijna is er, of zij zijn daaraan — volgens den schrijver — schuldig. Zij zijn:

„Zilvervreeters, goudverzwelgers,
Steede-pesten, Landverdelgers."

Het antwoord op dat geschriftje bleef niet lang achterwege. Er werd, natuurlijk weer door een anonymus, een schotschrift gewijd Aan den Aarts-Satan of helsche Lastergeest, welke zijn vergif uitbraakte tegens de regeeringe van Groningen, in een pasquil, Spiegel van de Gro-

[1] Z. j. o. p. (Bibl. Backer). — Ook bestaat er een uitgave onder den titel: Spiegel van de Stads- en Staats-regering. — Z. j. o. p. (Univ. L. — Kon Bibl.) Deze titel is overgenomen bij den variant in 't Dichtk. Prltn. II. p. 18—29.

ninger Stad- en Staats-regeering [1]; een rijmelarij, zoo mogelijk nog platter en lager dan de vorige.

Genoemde pennevruchten zijn bijna alle van polemischen aard, en daardoor meer of minder partijdig en dus meer of minder onbetrouwbaar. Veiliger [2] gidsen zijn de beschrijvingen, die sommige tijdgenooten of ooggetuigen van de gebeurtenissen gaven. Bovenaan op de lijst staat wel Groningens Rust, geboren uit Onrust [3], met een vervolg onder den titel: Groningen ten twedemaal in Onrust [4], het volledigste der verhalen van de troebelen tot het begin van September 1748. Het Echt Verhaal van de Onlusten, voorgevallen in de Provincie Groningen [5], loopt tot het begin van Juni. Ook bestaat er nog een Authentiek Verhaal van al het geene zeedert de geboorte van Prins Willem de V^de^ so binnen de Stadt Groningen alsmede in de drie Quartieren der Ommelanden is voorgevallen. [6].

[1] Z. j. o. p. (o. a. Univ. Gron.) Een variant is te vinden in Bibl. Leeuw. Ook is het gedicht, hier en daar met gewijzigde spelling overgenomen in Dichtk. Prltn. II. p. 29—34. — Als vermoedelijke schrijvers van den Spiegel worden aangeduid Alt(ing ?) en Ferr(ee ? misschien H. F. zie boven p. 3 noot 2), misschien ook een zekere D. F., een der haantjes-de-voorste onder de prinsgezinde schutters).

[2] Volkomen te vertrouwen zijn natuurlijk de afdrukken van de verschillende belangrijkste Resoluties, Aanspraken enz. waarvan 't Arch. Gron. een groote collectie bezit. Zie ook Gron. Volksalman. 1842 (p. 167. v.) en 1845. (p. 108 v.)

[3] In het ex. op de Kon. Bibl. staat op het schutblad geschreven: „Hoewel het voorgevallene in desen op verre na niet volledig, en na de smaak van dese of gene is: zoo zijn egter, soo verre ik heb konnen naegaan, de versoeken en resolutien daar op volledig." Een m. i. niet juist oordeel, wat de eerste zinsnede betreft. — J. T. Bodel Nijenhuis: Topographische Lijst der plaatsbeschrijvingen (Amst. 1862) noemt als den vermoedelijken vervaardiger „eenen D. Menninga, die vooraan een Lierzang plaatste aan Groningen." (n^e^. 3095). Cf. Mr. J. I. van Doorninck: Vermomde en Naamlooze Schrijvers II. Kolom 249, n°. 1503. — Dat plaatsen van een lierzang is, mij dunkt, een wel wat zwak motief. Wie die Menninga is geweest, heb ik niet kunnen nagaan.

[4] Gron. J. Bolt. z. j. — (o. a. Arch. Gron. — Kon. Bibl.)

[5] Dit is m. i. gebruikt door G. R. V. v. Boekeren. (Gron. Volksalm. 1849. p. 49. v.)

[6] Gron. bij Hendrik Vechnerus en Jan Scheutingh tegenover het Stadhuis. 1748. (Bibl. Backer.)

Een eigenaardige plaats werd ingenomen door een ambtenaar bij de belastingen [1], Jan Bruins. Hij was een aanhanger van Oranje, maar zijn ingeslagen glazen waren zoovele bewijzen, dat hij in dat opzicht niet zoover ging, als de heethoofden wel wilden. Hij zag de noodzakelijkheid in, om de vele gebreken, die in het stelsel van verpachting der belastingen waren ingedrongen, te verbeteren, zonder daarom een tegenstander te zijn van dat in die dagen zoozeer bestreden systeem zelf.

„Een zakboek was zijn schild, een potlood zijn rapier."

Maar die wapenen wist hij uitstekend te hanteeren. Met «mond en pen» — zoo deelt hij zelf mede — «had hij de zaak des Stadhouders gediend, maar toen hij zag, dat uit de beweging ten diens gunste «zulk een nare tragedie voort quam», toen deed het hem leed, dat hij die beweging had helpen gaande maken, en hij trok zich terug. Dat hij in 't oog liep, blijkt daaruit, dat hij — zooals hij vertelt — in de Tooverlantaarn [2] ten toon werd gesteld. Ook werd hij beschuldigd, hoewel ten onrechte, de schrijver te zijn van een paar in die dagen verschenen «Schimpschriften en Pasquillen» [3]. Aan hem nu is te danken een der beste werkjes over de toestanden in het Stad en Lande van dien tijd, onder den titel: Onpartijdige Aanmerkingen over den tegenwoordigen Staat van Nederland [4]. De eigenaardige inkleeding — een tamelijk streng volgehouden vergelijking tusschen de Zeven Gewesten en Israël — maakt het lezen er van

[1] Hij was „Commis" bij het „eerste Particuliere Comptoir."

[2] Misschien wordt hier meê bedoeld de Groninger Toverlantaarn. Fraije Kerjoos o zoo mooy zo mooy! — Z. p. o. j.; in of na Sept. 1748? — (Arch. Gron.) Daarin is sprake van den „krouskopkrollige(n) B., die veel boeken over de finantiegilde geschreven heeft (en) den pagt van consumptie hemelhoog aanprijst."

[3] O. a. de Rariteitskasse der nieuwe Regenten, mij overigens niet bekend, en de Grote Gilde der Financiers, waarover beneden. Wel schreef hij een gedichtje: Groninger Vreugde Gejuig, waarvan ik niet veel meer dan den naam ken.

[4] Twee deelen met doorloopende pagineering. Ook dichterde hij wat en ontwierp den korten inhoud van zijn werk „in rijm", terwijl hij met een slotvers en een verzuchting in den vorm eener berijming van psalm CII, op de wijze „Liefste Philis" eindigt. (o. a. Bibl. Backer).

niet gemakkelijk en aangenaam; maar de lof, dat het een der onpartijdigste twistschriften — want dien naam verdient het nog — van den tijd der woelingen is, kan er niet aan worden onthouden. Een enkele maal wordt hij door den Nouvellist onder handen genomen. Een boos Antwoord aan den alombekenden en niet minder vermaarden Nouvellist, gelijk hij zich zelven noemt [1], kon niet uitblijven, en de bitterheid van die verdediging verhoogt de waarde van den betrekkelijk bedaarden toon, die in zijn hoofdwerk heerscht. In het zevende «hoofddeel» daarvan tracht hij «de noodzakelijkheid der Stadhouderlijke Regeeringe voor de Republiek» aan te toonen, maar wijst tevens op het gevaar, dat uit de groote macht van Willem IV in verband met de erflijkheid der verschillende waardigheden in zijn Huis, kan ontspruiten. De mogelijkheid toch bestaat, dat de zoon de voetstappen zijns vaders niet drukt. Er was immers «groot onderscheid tusschen den koning Salomo en zijnen zoon Rehabeam.» «Quade Raadslieden (kunnen) een verkeerde Staatkunde aan jonge Vorsten, tot grondregels hunner Regeringe, van jongs af inboezemen.» Verder wijst hij, ook in verband met het «bekende Devijs»:

„Is niet het erfrecht van Oranje
Het vergenoegen van Brittanje?
Ja zeggen alle Patriotten,
Weg van hier jou Fransche Rotten,"

op de «onlusten en jalousiën, zoo ten opzichte van een Gouverneur, als bij gelegenheid van een Huwelijk», die zouden kunnen ontstaan, indien het stadhouderschap eens mocht vervallen in de vrouwelijke linie. Onomwonden sprak hij ook in andere opzichten zijn meening uit: hij was een «middenman», waaraan men wèl iets had. [2]

---

[1] Gron. J. Bolt. 1749. (o. a. Kon. Bibl.).

[2] Er bestaan ook verschillende werken van meer algemeenen aard, waarin de gebeurtenissen in Groningen van deze jaren meer of min nauwkeurig worden meêgedeeld. De voornaamsten daarvan zijn:

Kort doch zakelijk verhaal van alle de plunderingen en verwoestingen van alle

III.

Men zocht bij den Oranje-vorst niet alleen bescherming tegen de oligarchie, maar ook en vooral hulp in den treurigen financiëelen en economischen toestand. De Groninger Nouvellist meent, dat «het een bekende zaak (is) en door de constante ondervindinge van ondenkelijke tijden af, een onweederspreekelijke waarheid, dat zeer veele oproeren, Tumulten en Rebellijen, ja meest alle, in onderscheijde Rijken, Landen, Staaten en Steeden ten principaale ontstaan zijn door die voor de Gemeente en het Gemeen zoo zeer drukkende, en onverdraagelijke lasten van Impositien, Taxen,

---

huizen en goederen der Pagters. — Leiden, v. d. Deyster. 1748. (o. a. Kon. Bibl.) In 't zelfde jaar verscheen bij denzelfden uitgever een 2de druk (o. a. Bibl. Backer). Beide uitgaven zijn met platen voorzien (o. a. een plaat van de verwoesting van Geertsema's huis, nagenoeg gelijk aan die vermeld bij Muller n°. 3927).

Korte schets der tegenwoordige beroerten in de Vereenigde Nederlanden. — Te bekomen o. a. Gron., bij Barlinckhoff. 1748. (o. a. Univ. Gron.) — Den 30 Juli, 18 dagen na den eersten druk, verscheen reeds een tweede (Bibl. Leeuw. — Univ. L.), terwijl in 1768 een derde uitgave in 't licht kwam onder den titel: Echt en waar verhaal van de beroerten.

Nederlands Wonder-Toneel geopend in de jaren 1747 en 1748. — Leiden, v. d. Deyster en Ph. Bonk. 1749. Voorzien met afbeeldingen van stede, veld-slage, vuurwerken en merkwaardige gevallen. (Bibl. Letterk.) Zie ook Muller n°. 3927.

Een terugblik op 1748 werd nog geworpen in den Vaderlandsche(n) Gedenk-Spiegel van 't Eeuw-getijdig Schrikkel-jaar 1748. (Dichtk. Prltn. I. p. 158—171).

Onder de periodieke werken van dien tijd zijn mij, behalve de Nederlandsche Jaerboeken, nog van dienst geweest:

Het Nederlandsch Gedenkboek of Europische Mercurius door A. L. — Amsterdam: B. v. Gerrevink en Erven Ratelband, in 1749 eerste halfjaar bij de wedw. Gerrevink en Erven Ratelband, in 1749 tweede halfjaar in den Haag bij Frederic Henri Scheurleer. (o. a. Univ. Gron.) Evenals de Jaarboeken was ook dit tijdschrift prinsgezind in zijn uitdrukkingen.

Dit was ook de Europise Staats-Secretaris, met zijn „bescheide en onpartijdige Politijke Reflexien." — Haarlem: I. en J. Enschedé, sedert Juli 1749 te Amsterdam bij D. Swart. Soms wil hij „hand aan hand" gaan met den Nouvellist. — (Univ. L.)

Minder vrijgevig in 't mêedeelen zijner gezindheid was De Nederlandsche Maandelijke Postrijder (Amst. wedw. J. v. Broek), ofschoon hij soms de loftrompet over den prins stak. (Univ. L.).

Tollen, Pagten enz.» [1] En al moge het ook waar zijn, dat bij de onlusten in dezen tijd «eergierige en ambtzugtige lieden» [2] een groote rol hebben gespeeld, toch valt het niet te betwijfelen, dat de Nouvellist juist zag, toen hij de ontevredenheid en de onlusten voor een goed deel weet aan den financiëelen toestand. [3]

Het gewest van Stad en Lande kon met zijn gewone inkomsten de uitgaven, welke zijn eigen huishouding en zijn bijdragen tot de huishouding van den Statenbond noodig maakten, reeds lang niet meer naar eisch bestrijden. Het had zijn toevlucht moeten nemen tot leeningen, maar zijn crediet was gaandeweg zoo gering geworden, [4] dat die leeningen in den laatsten tijd moesten worden aangegaan door tusschenkomst van de Staten-Generaal. Ook dit was nog niet voldoende geweest en deze provincie, die hierin niet alleen stond, had hare verplichtingen tegenover het «Comptoir Generaal» der Unie in lange jaren niet kunnen nakomen. De treurige gevolgen bleven niet uit: de sluiting van dat Comptoir in 1715 is bekend. Pogingen tot overleg en zoo mogelijk tot redres werden genoeg in 't werk gesteld. Missives waren aan de orde van den dag en hielp dat niet, dan nam men zijn toevlucht tot bezendingen naar de in gebreke zijnde gewesten, welke «besendingen moesten worden gehouden aen de schriftelijke vertogen het naeste, en over een stemmende te sijn met de gronden van de gemene Unie, en met de maximes van Regeringe in desen vereenigde Landen gerecipieert ende gebruikt», maar desniettegenstaande in geenen deele in den smaak vielen der gastheeren. Dit laatste

[1] Juni 1748 p. 710.

[2] Bruins: Antw. a. d. Nouv. p. 26.

[3] Over den financiëelen toestand zie Ress. 8 Maart—17 April 1726; Wichers: Tract. v. Red. II. p. 318—337; Korte opgave van de Rekeningen van den Ontfanger-Generaal der provincie Stad en Lande, opgemaakt op last van „de Provisioneele repraesentanten van het volk van Stad en Lande." (Gron. J. Oomkens. 1795.), o. a. Bibl. Backer.

[4] Een leening van een ton gouds à 4%, „binnen dese Provincie te negotiëren", waartoe 9 Maart 1746 was besloten, werd pas in Maart 1752 volgeteekend. (Prop. Ld. 6 Juni 1752. art. 3).

toonden de Staten van Stad en Lande duidelijk, toen zij een bezending van 17 October 1724 lieten vertrekken, zonder zelfs een Staatsche Resolutie over 't onderwerp dier bezending te nemen. Een krasse missive der Staten-Generaal van 16 Februari 1715 had mede niets uitgewerkt. De regenten van dit gewest zagen « na het Comp^{r}. Genl. geheel en al niet om, even als of het selve de Prov. van Stad en Ommel^{n}. niet aenging.» Betere resultaten had een bezoek, dat de heeren Singendonk, van Hoornbeek, van Goslinga en Paats uit naam van Hunne Hoog Mogenden den 8 Maart 1726 aan onze patres conscripti brachten. [1]. Met alle eerbewijzingen werden de afgevaardigden ontvangen: « met twe Carossen» door den Secretaris Beckering « uit haere Logementen opgehaelt» en door de Sijndici « ter vergaederinge binnen geleijdet», werden zij geplaatst « op vier Fluweelen Armstoelen met kussens aan 't Hoge einde van 't Prov. saal tusschen de tafelen van beijde de Leden.» Maar die beleefdheden beletten niet, dat zij een vehemente aanspraak bij monde van een der hunnen hielden. Deze provincie was « de defectueuste en de enigste van alle de Prov^{n}. die op haer anpart in de Gener^{lts} renten en interessen (sedert 1 November 1715) nog niet (een) penning (had) te berden gebragt.» Zij had het Comptoir-Generaal « voor het meerengedeelte tot de engte geredigeert door hare totale wanbetalinge.» En welke gevolgen moest dat alles hebben? Sluiting der Generaliteitskas met alle nasleep daarvan en daaronder de «considerabele schade aen geen kleine menigte van goede Ingesetenen, die haren gelden en veelen haren gehele welvaart aen 't Lant hebben verstrekt en opgeschoten, om door het Legitime Profeijt van renten en interessen te bezorgen haren Levensonderhoud.» Wèl betaalde het gewest de interessen der kapitalen « lopende direct te (zijnen) laste.» En waaraan die wanbetaling toe te schrijven? De Staten-

[1] Dr. G. M. Slothouwer in zijn Acad. Proefschr.: De Staatsman Sicco van Goslinga, (den Haag. 1885) spreekt (p. 128. v.) ook over deze bezending. In enkele kleinigheden wijkt zijn bron af van de Ress.

Generaal verloren niet uit het oog, dat de provincie in den laatsten tijd gebukt ging onder allerlei rampen, maar zij meenden de reden vooral te moeten zoeken bij de geschillen tusschen de beide Staatsleden over de soorten van belasting, welke moesten worden ingevoerd. De Stad wilde zware grondlasten, de Ommelanden waren daarvan niet gediend, maar drongen aan op een impost op koffie, thee en «soete waren», welke «de weelde der Ingesetenen draagt.» Hevige twisten waren het gevolg: de strijders beschuldigden elkander van onwil en stelden elkaar aansprakelijk voor de gevolgen daarvan, die de oorzaak waren van «Gods immediate haat», duidelijk te bespeuren in de «dikwijls herhaelde sterften van rundvee, generale overstromingen van soute wateren, misgewassen etc.» De gespannen toestand bleef voortduren, zeer tot nadeel der af te doene zaken, totdat eindelijk de beide Leden het hoofd bogen voor een Resolutie der Staten-Generaal van 5 April 1726, waarbij de geschillen werden overgelaten «ter arbitrage en decisie» van de genoemde afgevaardigden. Den 17 van die maand werd een regeling getroffen, die nog nawerkte in den tijd der verheffing van Willem IV, en daarom een nadere beschouwing verdient.

Dit gewest had ten zijnen laste de volgende sommen: [1]

---

[1] De staat der schulden, zooals die door mij wordt opgegeven, verschilt van die, welken door Wichers en de Korte opgave worden aangewezen. Maar beide laten in dit verband weg de rentegevende militaire soldijordonnanties (door mij onder C genoemd), „ene ressource in tijden van nood, waer op de Prov. twee oorlogen op het credijt der officieren ten haren repartitie staende heeft doorgebragt", (Advies der Ommelanden op Ld. 10 April 1726), waarvan zij echter op een andere plaats wel gewag maken. Evenmin vermelden zij in dit verband de sommen genegotiëerd voor het kantoor der prov. vaste goederen, door mij begrepen onder A. en B. Dat de Korte opgave tot andere cijfers komt, ook waar zij spreekt van de prov. verplichtingen ten aanzien van het kantoor der Unie, ligt aan de wijze, waarop de cijfers zijn gegroepeerd. Ik heb mij steeds gehouden aan de opgaven, voorkomende in de Resolutieboeken. Den 9 Maart 1726 toch werd bepaald, dat een „Staet van dese Prov. middelen en lasten" zou worden opgemaakt. Die staat werd door Singendonk c. s. en de gecommitteerden uit de Staten als basis voor hunne beraadslagingen gebruikt. (Ress. 16, 22 Maart 1726.)

		KAPITALEN.	Jaarlijksche interesten en aflossing.
A.	Direct ten laste	*f* 1971234 à 4%	*f* 78849—7
B.	van het pro-	*f* 751627 à 5%	*f* 35781—7
C.	vinciaal Compt.	*f* 1870000 à 5%	*f* 93500
	Voor de provin-	*f* 3527773 à 3%	
D.	cie opgenomen	Volgens een overeenkomst van 1720	
	op het crediet	moet jaarlijks aan interest en aflossing	
	der St. Gen.	worden betaald.	*f* 375000
E.		*f* 1985900 à 3%	
	Aandeel der prov. in de	Aandeel van dit gewest in de leeningen, noodzakelijk door de wanbetaling der quota's door sommige provincies. . .	*f* 59577
F.	schulden der Unie.	32jarige renten, nog 16 jaar te betalen. Hiervan kwam ten laste van S. e. L. *f* 212272, dus per jaar	*f* 13267
G.		Aan lijfrenten jaarlijks. . .	*f* 22153

Behalve de uitgaven voor de provinciale huishouding, de quota's in de Ordinaire en Extraordinaire Staten van Oorlog en het montant der Consenten in de buitengewone petitiën van den Raad van State, zou het gewest dus jaarlijks minstens *f* 678127—14 beschikbaar moeten hebben gehad voor aflossing van slechts een deel zijner schulden en voor betaling van rente. Maar op de onder E, F, G genoemde renten was het sedert 1714 weer *f* 1080258-13-6 schuldig gebleven, terwijl van 1691—1714 nog een achterstand bestond van *f* 214953 [1].

[1] In deze berekeningen zijn nog niet opgenomen de achterstand op de quota's in de barrière-onkosten en de lijfrenten ten laste van S. e. L. alleen, waaronder er waren ten bate van „Hollandse Creditoren, sedert 1685 — grootendeels — onbetaelt gebleven."

De zaak werd nu met de Staten-Generaal in dezer voege geregeld. Gedurende 25 jaar zouden de belastingen op denzelfden voet worden geheven als in 1725, zonder verdere resoluties of beraadslagingen der « so cordate en wijse Regeerders » van Stad en Lande. Alleen zou aan de verpachting worden onttrokken de impost op koffie, thee en zoete waren, die nu voor een bedrag van *f* 36000 over de gegoede ingezetenen bij wijze van taxatie zou worden omgeslagen, welke taxatie elke twee jaar op nieuw zou moeten plaats hebben [1]. Aan de Generaliteit werd gedurende 25 achtereenvolgende jaren verzekerd een jaarlijksche som van *f* 39000 (voor de eene helft uit de zes verpondingen, voor de andere uit het haardstedengeld en den impost op het gemaal te voldoen), voor aflossingen en betaling van renten aan het Kantoor der Unie. De Gedeputeerde Staten, de leden der Rekenkamer, de Ontvanger-Generaal enz. moesten een eed afleggen, zich door geen bevel der Staten van Stad en Lande van die afbetaling te laten terughouden. Verder werd besloten om de renten van de 5 procents gewestelijke schulden gedurende 25 jaar te « reduceeren » tot 4 °/₀. En indien de crediteuren « gansch onvermoedelijk swarigheijd souden maken de voors: modique reductie te ondergaen », zouden de opgeëischte kapitalen door de Staten-Generaal worden voorgeschoten. Immers « het geld (was toen) op soo lagen prijs van interest, dat den voorslag van reductie geheel en al steunt op dat fundament, dat niet te vermoeden (was) eenige Capitalen (zouden) worden opgesegt, en dat indien tegens verwagtinge alle mogten werden gedenuncieert, deselve seer gemakkelijk (zouden) konnen werden gevonden, en geremplaceert bij wegen van negotiatie tegen 1/2 ten hondt ».

De tijdsomstandigheden beletten, dat de provincie hare verplichtingen, uit deze overeenkomst voortvloeiende, nakwam. Immers

[1] Dat bedrag verminderde langzamerhand. In 1751 bedroeg het slechts *f* 31000. (Rapp. Comm. Taxatie Ld. 24 Aug. 1751).

— zooals bekend is — ontstonden in Europa verwikkelingen na den dood van Keizer Karel VI in 1740, ten gevolge van de ook door de Staten-Generaal geteekende Pragmatieke Sanctie, waarbij deze vorst bij zijn leven de opvolging zijner dochter Maria Theresia had trachten te verzekeren, maar waartegen zich o. a. Frankrijk na zijn dood had verzet. De Oostenrijksche successie-oorlog, die daarvan het gevolg was, noopte de Republiek tot het werven van een groot aantal troepen; en dat, gevoegd bij de « subsidiën aan vreemde Potentaten » [1], bracht buitengewone onkosten met zich mêe. Point d'argent, point de Suisses! Er moesten soldaten zijn, en men nam — ook hier — zijn toevlucht tot leeningen. In dien tijd had Stad en Lande weer 6 ton gouds opgenomen op het crediet der Generaliteit [2], terwijl op een leening van *f* 400000 à $3\frac{1}{2}$ °/₀, in 1747 mede onder garantie van Hunne Hoog Mogenden uitgeschreven, slechts ruim de helft werd ingeteekend, zoodat de rente van het overige tot 4 °/₀ moest worden verhoogd [3]. Maar ook waren sedert 1736 de bepaalde *f* 390000 in de practiek reeds teruggebracht tot *f* 250000, tot *f* 173000, ja! tot *f* 137000 jaarlijks [4].

In 1747 was de toestand dus juist niet gunstig te noemen [5]. Al spoedig ontvingen de Staten dezer provincie dan ook reeds weer een missive uit den Haag, waarin op advies van den Ontvanger-Generaal van Hogendorp gedreigd werd met sluiting der Unie-Kas, indien de achterstallen niet werden voldaan [6]. Ongeveer tegelijkertijd

---

[1] „Aan de Koninginne van Hungarien" b. v. werden betaald de quoten van 1742, samen *f* 142282—10. In 1746 en 1748 werden de quoten van S. e. L. hiervoor vastgesteld op *f* 40089—16—$10\frac{1}{2}$, en *f* 16035—18—9. Dit werd echter niet dadelijk voldaan. (Korte opgave.)

[2] Korte opgave. — Wichers. II. p. 328.

[3] Prop. Ld. 1 Juni, art. 3., Ress. 2 Juni en 20 Juni 1747.

[4] Korte opgave.

[5] Evenmin ten aanzien der particuliere Stads- en Ommelander financiën. Zie Stadsress. 22 April 1746 en 25 Januari 1748; en de enquête door den Ommel. rentmeester, krachtens Ommel. Res. 3 Juli 1750.

[6] Prop. Ld. 27 April 1747 art. 2.

(21 April 1747) kwam een rapport van de « Commissie tot de Prov. finances » ter tafel, inhoudende, dat de Extraordinaris Staat van Oorlog [1] niet kon worden voldaan uit de gewone inkomsten, « welke nauwelijks de Ordinaris Uitgaven (zouden) kunnen hoeden. »

Welke waren de gewone inkomsten van Stad en Lande in dezen tijd? Enkele kleinere bedragen uitgezonderd (b. v. tollen, sluisgelden), bestonden zij uit de opbrengst der Provinciale vaste goederen en die der belastingen.

De eerste had in de laatste tien jaren gemiddeld een jaarlijksche som van *f* 94000 bedragen [2]. Reeds dikwijls was er sprake van geweest die vaste goederen te verkoopen. Ook de deputatie van 1726 had daarop aangedrongen, als « seer voordelig en avantagieus » voor 't gewest, « sijnde buijten alle contestatien, dat die goederen vrij meer sullen connen renderen in handen en onder bewint van particulieren, als wel onder de provinciale administratie. »

Wat de belastingen [3] betreft, onderscheidde men vooral tusschen de niet verpacht wordende verpondingen en de generale middelen, waarbij het pachtsysteem gold. In dezen tijd werden de eerste 4 of 6 maal per jaar over de landen omgeslagen, terwijl nog een verponding der molens en een « paardepagt » kleine bijdragen aan de schatkist leverden, waardoor haar gezamenlijke opbrengst gemiddeld ongeveer *f* 295000 beliep. [4]

De generale middelen, « het beste ende seeckerste fondament van onze finantiën, ende consequentelijck naest Godt almachtich

---

[1] De quota's van S. e. L. in de beide Staten van oorlog voor 1747 bedroegen ruim één millioen. (Korte opgave, Ress. 21 Apr. 1747).

[2] Korte Opgave. — Cf. Wichers II. p. 334. De opbrengst variëerde tusschen ± *f* 90000 en ± *f* 96000.

[3] Zie een verzameling van Instructiën, enz. op de Generale middelen. — Tot Groningen Gedruckt bij Arendina Sijgers, Provincie ende Academie Boekdruckster ordinaris 1717. — Cf. Korte opgave, Project op Ld. 6 Oct. 1749 enz. De in 1715 op dit stuk gemaakte „ordres" waren in deze jaren nog van kracht. (Prop. Reces Ld. 10 Febr. 1759, art. 2).

[4] Over de jaren 1737—1746 berekend. Het bedrag wisselde af van ± *f* 370000 tot ± *f* 247000, doordat nu eens 6, dan weer 4 verpondingen werden geheven. (Korte opgave).

de principaelste oorsaecke van onse algemeene behoudenisse», zooals de Staten van Stad en Lande ze in een Resolutie van 12 Juni 1623 noemden, bedroegen in doorsnede jaarlijks ± ƒ750000.[1] De drie «Particuliere Comptoiren» waren de trechters, waardoor de pachtsommen de provinciale kas bereikten. Er werd op dit gebied in die dagen op groote schaal gekleinhandeld. Door het voor de verpachtingen vereischte jaarlijksch «consent» konden de «species» soms verschillen, maar gewoonlijk had de Groningsche of Ommelander belastingschuldige[2] van 't midden der 18de eeuw, ook in dien tijd «un personnage, qu'on ne ménage guère et qu'on inquiète sans cesse», rekening te houden met de volgende «imposten.»

I. De z. g. Commijsepenningen:

a. De Impositie van alle menschen (gewoonlijk het Capitaal of Hoofdgeld genoemd) moest door de «Huijsholders» worden betaald van alle leden van 't huisgezin, dienstboden en «costgangers, die bij henluijden een maent ofte langer continuelijck in de kost gaen» daaronder begrepen; alsmede van de «Horende beesten.» Onder deze belasting vielen niet de studenten, «de ruijteren, soldaten ende canoniers met haer Familie, item die (van) almoessen leven, ende om Godts wille remis versoecken.» Van het laatste werd zooveel misbruik gemaakt, dat reeds in 1681 door de Staten werd besloten, dat alleen zij, die door de diakonie «ofte d'Arme middelen» werden onderhouden, op vertoon van een attest van «Pastor ende Diaconen» van deze belasting zouden

---

[1] Berekend over 1737—1746. 't Maximum was ± ƒ856000, 't minimum ƒ677000. (Korte opgave). — Zie ook de Nette lijst van het inkomen van alle Pagten in de Provincie van Groningen in 1745—1748, Gron. Jan Scheutingh en Hindrik Vechnerus. — 1748. (Arch. Gron.)

[2] Hierbij zijn niet gerekend de belastingen, door elk lid van Staat afzonderlijk geheven. Deze bestonden in de Stad vooral uit verschillende accijnsen en invoerrechten, die, benevens enkele andere baten, als Straat- en Drekgeld enz. en de opbrengsten der stedelijke vaste goederen, het inkomen der Stad uitmaakten. De accijnsen werden geheven door de Stads-Pondkamer. De Ommelanden hieven o. a. accijnsen op wijn en bier.

zijn vrijgesteld. Ook waren de Stadhouder en zijn «hoffgesinde» evenmin aan het hoofdgeld als aan de andere generale middelen onderworpen.

b. Van het Boden-loon werd gewoonlijk geheven de 20ste Penning, soms meer, met bepaald verbod aan de meesters, die belasting op het loon te korten.

c. De Generale Impost op de Hoornbeesten ende besaeijde Landen moest worden betaald van «yeder Hoornbeest (de bullen exempt)» en van elk stuk land, dat «besaeijt was met Somer-coorn, met Winterkoorn, met hardt ofte weeck Coorn, rondt ofte plat Zaet». Evenals dit bij de andere generale middelen 't geval was, behoefden de liefdadigheidsgestichten deze belasting niet op te brengen.

d. Van ieder paard, behalve «de Ruyterspeerden op de rolle staende ende dienst doende» werd een Oorgeld geheven.

e. De Impost op alle heerdsteden trof «alle Heerdsteden ende plaetsen, daer men vuyr stoocken magh, daeronder oock mede gereeckent worden plaetsen daer men Melck stremt». Verschillende publieke gebouwen, o. a. kerken en scholen, waren hiervan «exempt».

f. Bijna elk handwerk of beroep was onderworpen aan den Impost op alle Ambachten, Hanteeringen ofte Neeringen. Zoowel de meesters, als de «knechten, die selffs Huijs holden», werden er door getroffen [1].

II. De z.g. Consumptie (Accijnsen en de hiermeê verbonden Invoerrechten) werd geheven van den azijn; van «alle Bullen, ossen, koeijen, kalveren, varckens, die geslagen ofte gesteecken sullen worden, ende van een schaep ende van een lam, van

[1] Deze impost verschilde nog van het Officiegeld, dat jaarlijks werd geheven van „Ampten en Officien", en daaronder de betrekking van predikant. Van 1718—1720 waren hiervoor regelingen gemaakt. (Arch. Gron.)

De Aequivalenten moesten bij de aanvaarding van sommige betrekkingen worden betaald, en kwamen meest ten bate der regenten.

tonnen-vleys ende varsch geslagen speck, dat van buyten hier in compt ende consumeert wordt,» (het z.g. beestiael), tot richtige nakoming waarvan de slagers telkens op nieuw een eed moesten afleggen; van de inheemsche bieren, die in de tapperijen en herbergen of op feesten en bijeenkomsten, als «bruyloften, kinder ende leed-bieren, schutterijen, gilden» werden gebruikt; van de vreemde bieren, ook — maar dan in mindere mate — als zij door particulieren werden «voor hun eygen provisie ingeleijt ofte geconsumeert», 't geen onder eede moest worden verklaard; van alle «brandewijnen, 't zij dat die selve van wijnen, bieren, meed, tarwe, rogge, ofte andere greijnen, als anijs, venckel, jeneverbessen, ofte van eenige moeren, ofte andere specien ende materien, alhier binnen den Lande gebrandt, ofte van buijten gebracht zijn», waarbij de eedsaflegging de belastingschuldigen in vele gevallen plaatste tusschen hun beurs en hun geweten; van «het harde Cooren, dat ghemaelen ende ghebroocken sal worden» (het gemael), gesteund door zware lasten op het van buiten ingevoerde brood en door eeds-praestatie van de molenaars en hunne knechts; van «den golden, silveren ende sijde laeckenen ende diergelijcke coopmanschappen ende manufactuijre»; van «alle wollen laeckenen, tapieten, ghemaeckte kleederen» enz., tegelijk met zware invoerrechten op dergelijke artikelen; van den tabak; van den turf, die binnen de provincie werd gebruikt; van «de Spaensche, Rijnsche ofte Fransche wijn, 't zij roode of witte»; van de zeep en van het zout. Verder had men nog den Impost op de Waegh-gelden, waaraan onderworpen waren «alle waren ende Coopmanschappen, die men bij den gewichte vercoopt ofte gewoon is ter wage te leveren», met een zeer enkele uitzondering.

Bijna al deze belastingen dagteekenden van de allerlaatste jaren der 16de en het begin der 17de eeuw. In lateren tijd legde de fiscus nog de hand op aardappelen, peren, koffie, thee [1],

[1] Dit middel werd geheven boven het middel op de taxatie.

«soete waren», cacao, snuif, «Neurenberger waren en cramerie.» Niet geheel ten onrechte werd dan ook de klacht geuit, dat, «de Ingezeeten niets om nog aan haar Lijf hebben, ja niets in den Mond steeken, of heeft reeds verscheijde maalen Accijs betaald.» [1] De pachters der generale middelen betaalden buitendien nog 5°/ₒ, als een rantsoen of stuivergeld boven de sommen, waarvoor zij de belastingen hadden gepacht.

Verder waren in de 17de eeuw ingevoerd en steeds herzien en verbeterd de niet verpacht wordende middelen op de Collaterale Successien «ofte Erffenissen van ter zijden ofte van vreemde aenkomende» en op «de vrijwillige verkopinge» van alle vaste en onroerende goederen.» Door het eerste werden vooral getroffen de mobilia en immobilia, waaronder «heerlikheden en gerechtigheden», welke iemand door successie ab intestato, bij uitersten wil, bij «overdracht in oevelgangh», [2] door schenking «soo ten respecte van de Doodt, als vrijwilligh uyt de Handt» erft of verkrijgt van vreemden en van bloedverwanten onder deze bepalingen vallende. De andere belasting was verschuldigd, «soo dickmaels als door koop, uytwisselinge ofte overdracht de goederen getransporteert ende van den voorigen Eygenaer vervreemt worden.» Eindelijk was de oorspronkelijk buitengewone belasting op het kapitaal, onder den naam van Personele Goedschatting of 400ste Penning van alle roerende en onroerende goederen geheven, in den loop der tijden tot een gewone bijdrage bevorderd en werd nu drie maal per jaar opgelegd.

---

[1] Gron. Nouv. Oct. 1747. p. 306. Stad en Lande stond hierin niet alleen. Men kent het gezegde van Temple in zijn Observations upon the United Provinces of the Netherlands: „When in a Tavern (at Amsterdam) a certain Dish of Fish is eaten with the usual Sawce, above Thirty several Excises are paid, for what is necessary to that small service." (p. 251 van den 7den druk. 1705.)

[2] „Oevelgank is een schenkinge, waar door jemand bij levende lijve al sijn goed of een gedeelte an een ander met der daad overgeeft, onder beding, dat daar voor geduirende syn leven behoorlik onderhoud sal genieten." (F. Laman): Anleiding tot de eerste beginselen der Groninger Regtskennis. Twede druk. Te Groningen, bij Hajo Spandaw. 1754. — (p. 91.)

't Behoeft niet veel verwondering te baren, dat het aan de financiëele Commissie, aan wie zulks in 1747 werd opgedragen, niet gemakkelijk viel, nieuwe middelen tot stijving der schatkist uit te denken. Wel stelde zij voor verbetering van 't middel der 400ste penning, door nogmaals onder eede de ingezetenen opgave te laten doen van hunne «goederen en effecten», en van dat op de koffie en thee, en op de «besaeijde landen»; wel sloeg zij voor een zegelrecht, een uitvoerrecht op turf, «waardoor de buitenlieden eygentlijk en niet zo zeer de Ingesetenen zouden werden beswaardt;» een belasting op gerst, gort, haver en boekweitenmeel, op luxe-paarden en wagens — en men gebruikte toen veel «overkostelijke Carossen, met 2, 4, ja zommige met 6 Peerden bespannen» [1] —; op leer, schoenen, laarzen, muilen, zelfs op pruiken, maar voor een goed deel werden deze voorstellen verworpen of aangehouden, m. a. w. ad Kalendas Graecas verschoven. Daarentegen werd besloten, dat de gezamenlijke regenten de soldij der militie over 2 maanden zouden voorschieten à 4%, en dat de «meest begoede Ingesetenen (zouden) worden geëxhorteert en des noods op de zagste wijze verplight» om dat voorbeeld te volgen, terwijl de 3 volgende maanden tegen dezelfde rente zouden worden voorgeschoten door de doopsgezinden, «waaronder ook veele vermogende gevonden worden», de solliciteurs-militair en de kapiteins en ritmeesters. [2] Immers, van nieuwe of verbeterde belastingen kon «de dadelijke vrugt en perceptie niet aanstonds worden genoten, maar alleenlijk bij successie van tijdt.» [3] En er was periculum in mora!

De militie werd in «dese geldelose tijden» slecht betaald; de leveranciers waren in niet veel beter toestand. [4] En hoe hoog dit

---

[1] Bruins: Onp. Aanm. p. 34.

[2] Er waren 9 z. g. „Militaire Maanden" Zij liepen van 1 Jan. tot 12 Febr., tot 26 Maart, tot 7 Mei, tot 18 Juni, tot 30 Juli, tot 10 Sept., tot 22 Oct. tot 3 Dec. en dan de z. g. „Korte Maandt" tot 1 Jan.

[3] Rapp. Comm. Fin. en Res. 3 Juni 1747.

[4] Prop. Ld. 10 Aug. art. 3 en 28 Sept. 1747 art. 1.

gewest in den Haag stond aangeschreven, bleek uit het volgende staaltje. In het provinciaal artilleriemagazijn was een voorraad amunitie aanwezig, 't welk de Raad van State kocht onder beding van betaling bij aflevering. In plaats daarvan werd den Artilleriemeester een aanwijzing afgegeven op het aandeel van Stad en Lande in de petitie voor de legerlasten, waarin de provincie zelfs nog niet had geconsenteerd. De Staten berustten er in, uit hoofde van «de weijnige apparentie om redres te erlangen.» [1] In de beide volgende jaren kwam er ook al geen verbetering. Op bijna elken Landdag kwamen er klachten in over het niet uitbetalen der soldij of der betalingsordonnantiën, aan de verschillende crediteuren van het gewest afgegeven. De ambtenaren ontvingen hunne traktementen zeer ongeregeld. [2] Dit alles liep zoo hoog, dat er in Maart 1748 geen schippers waren, genegen om amunitie en vivres naar de troepen in 't zuiden van het land te vervoeren, omdat zij geen betaling meer ontvingen. [3] In Augustus van dat jaar werd de militie ter repartitie van dit gewest, onbetaald gelaten. [4] In October 1749 klaagden de predikanten van 't Westerkwartier bij de Staten over de wanbetaling van traktementen en pensioenen, maar ontvingen een geduchte réprimande, omdat zij zich van «min respectueuse termen» hadden bediend. [5] Ja zelfs de scherprechter, Mr. Anthoni Snijder, wendde zich tot de hooge overheid, met de klacht, dat hem van het hem toekomend honorarium slechts ruim $\frac{1}{5}$ was uitbetaald. [6] En om de maat vol te meten, kwam er weer een bezending uit den Haag, bestaande uit de heeren van Boetzelaer, van Hoorn en de Vrij Temminck,

---

[1] Ress. 15 Juli—29 Sept. 1747. — Den 19 Febr. 1754 kwam het weer ter sprake.
[2] Prop. Ld. 14 Febr. 1748 art. 3. enz. enz. enz.
[3] Rapp. Comm. Fin. 28 Maart 1748.
[4] Res. 19 Juli 1748. De slechte betaling was zeker een reden van de desertie onder 't garnizoen. Cf. Res. 29 Febr. 1748.
[5] Ress. 20 Oct. en 10 Nov. 1748.
[6] Ress. 29 Febr. en 21 Dec. 1748.

welke moest aandringen op betaling der quota's van welken aard ook en op het in practiek brengen der liberale gifte. De Staten-Generaal beschuldigden dit gewest van onwil. Een daartoe benoemde commissie bracht den 18 April 1748 een concept-antwoord ter tafel, 't welk door de Staten werd goedgekeurd. Hierin werd de begrooting voor 1748 overgelegd, waaruit bleek, dat de vermoedelijke uitgaven bedroegen *f* 1994193—12, de inkomsten *f* 1240325—8. Het gewest kon niet meer doen, de toestand was zóó treurig, dat in de laatste jaren meer dan $\frac{1}{5}$ der bevolking was «verarmd en het land (had) moeten ruimen». [1] Eenigen tijd later werden missives aan de Staten-Generaal en den Stadhouder gezonden, waarin werd aangetoond «de absolute onmogelijkheid om de saaken ten respecte van de Provincie Finances hier langer gaande te kunnen houden.» [2] En ongelukkig genoeg waren de Staten van Oorlog voor 1748 en 1749 weer met ± *f* 1600 per maand voor dit gewest verhoogd. [3]

IV.

De anti-regentenpartij had dien treurigen toestand geweten aan de hooge overheid, of liever de leiders dier partij hadden dien toestand gebruikt als een der hefboomen om het volk tegen de regeering in beweging te brengen [4]. Maar was het billijk, de volle zwaarte dier schuld te laten drukken op hen, die niet geheel en al aansprakelijk waren? De hooge lasten waren zeker voor een groot deel te wijten aan de kosten der levende en doode strijdkrachten, en dat die kosten zoo'n respectabelen omvang hadden verkregen, kon men op rekening stellen van het regeerings-

[1] Res. 18 April 1748.
[2] Res. 11 Mei 1748.
[3] Rapp. Comm. Fin. Ld. 21 Dec. 1748. De Korte opgave vermeldt geen Extraord. Staat voor 1748 en 1749.
[4] Mijn proefschrift, p. 66.

beleid der hoofden van de Vereenigde Gewesten. Maar waren deze door de plaats, welke de Republiek in Europa innam, geheel vrij in hunne bewegingen? In elk geval — het kostte soms moeite genoeg om de regenten van Stad en Lande tot het consenteeren in en het opbrengen van die groote sommen te brengen. Maar ook al had men met grond kunnen aannemen, dat het uitschrijven der drukkende belastingen het gevolg was van de handelingen en het beleid der regeering, dan nog mocht men haar alleen niet de schuld geven van de «calamiteuse situatie» van 't gewest. Daarvoor waren ook andere oorzaken aan te wijzen [1].

De plattelandsbevolking had in den laatsten tijd zware verliezen geleden door eene besmettelijke ziekte onder 't vee, welke in dezen tijd «seer grasseerde» [2]; door misgewassen, door «'t verderff van het uitgezaaijde door de mulizen en andere calamiteiten» [3], door «Gods slaande hand» toegebracht, alsmede door herhaalde overstroomingen. Het paalwerk aan de dijken had het zwaar te verantwoorden gehad van «het schadelijk zeegewormte» en de reparatie en 't onderhoud er van verslonden schatten [4]. De handel, toch reeds belemmerd door de accijnsen en inkomende rechten, leed natuurlijk ook onder deze rampen en den oorlogstoestand der laatste jaren. Menigvuldig zijn dan ook de klachten «over de versperringe en afneminge in allerleij neringen, koopmanschappen en handwerken» [5]. En kon dit alles aan de regeering worden geweten? Was het ook haar schuld, dat de maatregelen, tot wering der besmettelijke veeziekte genomen, op elke wijze door de bevolking werden ontdoken [6]? Was het ook haar schuld, dat de huurders der provincie-landerijen zich niet hielden aan de huur-

[1] Bruins: Onp. Aanm. geeft verschillende en betrouwbare aanwijzingen over de algemeene malaise.
[2] Stadsres. 15 Febr. 1746, Ress. 10 Maart, 17 Nov. 1747, 9 Jan. 1748.
[3] Ress. 9 Jan., 18 Febr. 1750.
[4] In 1737—1746 gemiddeld per jaar *f* 160000. (Korte opgave).
[5] Mijn proefschrift, p. 66.
[6] Getuige de telkens herhaalde verbodsbepalingen op dit punt.

contracten en die landerijen zoozeer misbruikten, dat het onverhuurbaar blijven van een groot gedeelte daarvan [1] mede aan dat misbruik was te wijten [2], en dat zij ten overvloede weigerden goedschiks de huur te betalen, zoodat in 1750 niet minder dan 97 huurders nalatig waren [3], ofschoon de huur op hun verzoek reeds dikwijls was verminderd? En was de druk der belastingen wel een afdoende verontschuldiging voor het niet betalen daarvan, 't welk op zoo groote schaal plaats had, dat er in 1748 geheele kerspelen waren, die weigerden de verponding op te brengen [4], dat er in 1749 geen commijse-penningen werden betaald [5], en dat de opbrengst der 400ste penning in de laatste jaren tot op de helft was verminderd, «alleen daaraan te attribueren, dat veele hare Boedels en Acquesten sedert een geruimen tijd naar behooren conform de Ordres van den Lande niet hebben aangegeven» [6]; en dat alles niettegenstaande de herhaalde vrijstellingen, die de regeering op de vele verzoekschriften verleende, zelfs tegen het nog van kracht zijnde contract met de Staten-Generaal van 1726? [7] En waren de tegenstanders van het systeem van verpachting der generale middelen op dien grond wel gerechtigd tot het ontduiken daarvan, 't welk zóó in zwang was, «dat men het geen zonde meer rekende te zijn, ja veeleer een klugt, zoo geen deugt, wanneer men een Pagtenaar konde bedriegen», en dat hij, «die alles oprecht betaalde, bij velen een slecht hoofd» was? [8] Was

---

[1] Rapp. Comm. Verhuring 17 Nov. 1747, 29 Febr., 5 Nov. 1748.

[2] Idem. 25 Mei, 1 Sept. 1750.

[3] Idem. 21 Dec. 1750.

[4] Prop. Ld. 2 Jan. art. 1, 13 Jan. 1749 art. 2 enz.

[5] Ress. 9 Jan. en 15 Juni 1750. De generale middelen brachten dan ook in 1749 slechts ruim *f* 180000 op. (Korte opgave). Ook in 1748 had dat te wenschen overgelaten. Cf. Rapp. Comm. Fin. 26 Sept. 1752.

[6] Rapp. Comm. Fin. 24 Juli 1750. Over wanbetaling van belastingen zie Bruins: Onp. Aanm. I. p. 77, II. p. 106. — Gron. Nouv. Oct. 1747 p. 397. v.

[7] Prop. Ld. 5 Jan. 1748 art. 4., Ress. 11 Apr. 1748. In dat jaar werden ook slechts 4 verpondingen geheven.

[8] Bruins: Onp. Aanm. I. p. 78.

eindelijk de regeering aansprakelijk voor de niettegenstaande de malaise zóó hoog opgevoerde weelde onder de burgerij, dat de predikanten van den preekstoel hun stem daartegen meenden te moeten verheffen? [1]

En de schuld der regenten grooter te doen voorkomen dan zij was, kon niet alleen onbillijk, maar ook onverstandig heeten. Immers door dat te doen, gaf men tegelijkertijd voedsel aan de hoop der goê gemeent', dat met de wijziging in de regeering, ook wijziging in den ontredderden toestand zou komen. Het was te verwachten, — en sommige tegenstanders der oligarchie zagen dit gevaar in en waarschuwden er voor [2] — dat de teleurstelling die hoop op den voet zou volgen, indien het later bleek, dat ook de nieuwe regeering niet bij machte was die rampen en kwalen ten goede te keeren, waarbij zij had rekening te houden met de natuurkrachten, den goeden wil der ingezetenen en nog meer factoren, die niet aan haar gezag waren onderworpen, evenmin als zij dat geweest waren aan dat der oligarchie. Nog gevaarlijker werd die tactiek der tegenstanders van de regenten, omdat zij uit hun arsenaal een wapen hadden voor den dag gebracht, dat, tweesnijdend als het is, zich zeer gemakkelijk kon keeren tegen zijn gebruiker zelf. De volkssouvereiniteit als strijdleus voerende [3], ontrukten zij den op 't kussen zittenden grootwaardigheidsbekleeders de teugels van 't bewind, voor een deel — om zelf daardoor in aanzien te stijgen. Maar zij schenen te vergeten, dat, zoodra de gewenschte en beloofde verbeteringen uitbleven, of nieuwe misbruiken inslopen, diezelfde leus tegen hen en tevens tegen Oranje zou kunnen gekeerd worden. [4] En dat de sociale

[1] Zie ook Bruins: t. a. p. o. a. I. p. 11, 50.

[2] Gron. Nouv. Juli 1747 p. 82. — Echt en waar verhaal der beroerten p. 2. 3.

[3] Zie b. v. Gron. Nouv. Aug. 1747. p. 148. v.

[4] Cf. Dr. J. Hartog: De Patriotten en Oranje. (Amst. 1882). p. 95 1).
In de „Vierde of laaste vroolijke Bijeenkomst tusschen een Poëet, burger van Amsteldam, Scheveninger visser, Waterlander boer, en Groninger schipper, in de prinsgezinde Dichtk. Lauwerbl. (III. p. 401—463) antwoordt de „Waterlander,"

toestanden spoedig zouden verbeteren, kon niet met goeden grond worden voorspeld, en stellig niet met de hand op het hart worden beloofd. En de taak des Stadhouders, in wien voor het oog van het volk de nieuwe regeling werd verpersoonlijkt, was reeds zwaar genoeg, indien hij alleen de misbruiken in de regeering zou wegnemen.

Buitendien, hoe liepen de belangen der inwoners niet uiteen! De Stad stond tegenover de Ommelanden. In de Ommelanden heerschte dikwijls groote verdeeldheid, vooral in het Westerkwartier, waar nog slechts kort geleden, (in 1731 en volgende jaren), door de beruchte Oosterdeel-Langewoldster rechtspleging, waarvan Rudolf de Mepsche, heer van Faan, de treurige hoofdfiguur was, en waarvan de bizonderheden klinken als ein Märchen aus uralten Zeiten, een twist was ontstaan, waarin weldra het geheele gewest en zelfs de Staten-Generaal waren betrokken. [1] Dat verder de verhouding tusschen regeerders en geregeerden niet gunstig was, is niet te verwonderen. «Het gezag van onze wetgevers was door de inwendige oproeren reeds geheel weggenomen, gelijk tot dezen tijd in onze Provincie dagelijks gezien werd,

---

nadat de „schipper" de gebeurtenissen in zijn gewest voorgevallen, heeft verteld:

„Evenwel mot ik je zeggen, dat zo as ze daer nou met hunn' aigen miesters hebben eleeft,
Kennen ze 't naederhangt met de Prings, of zijn Erfgenaemen doen, als hij hun maer hun volle zin niet geeft.
Die niet te goed tot het iene is, is ook zomtijds niet te goed voor 't ander.

Poëet.

„Zoo als het mij voorkomt, was den geheelen handel dol en disperaat.
Waar het alleen ten opzigte van Zijn Doorlugtigheit geweest zoo had me eenig regt en schijn van billijkheden.
Maar ik merk het, als een doekie voor 't bloeden aan, om tot andere, en wel eigen belangen, de Magistraat te overreden."

Schipper.

Wij hebben ondertusschen onze zin gekregen en an 't goed of kwaelik vinden leit ons hiel wenig gelegen."

[1] Wagenaar XIX. p. 37 v. — Mr. T. P. Tresling: de Warven en Hoofdmannenkamer. (Gron. 1839) p. 103. v. — Mijn proefschrift p. 183. v.

alwaar een ieder nog doet wat hij wil. » [1] De grofste beschuldigingen werden den regenten naar 't hoofd geslingerd. Algemeen bijna was de klachte, dat zij om eigen voordeel met Frankrijk hadden geheuld.

. . . . „'t Onchristlijkst Huis Bourbon
Is haar Ducaat en Pistolette Bron,
En om die bal weêrom te kaatsen,
Zou m' hier Bourbon ten Throon wel plaatsen." [2]

Het zich onttrekken aan het betalen van 's lands lasten, het ten eigen bate aanwenden der landsgelden, waren verwijten, herhaaldelijk aan 't adres der beschreven vaderen gericht. En hoewel de tegenspraak niet altijd uitbleef, de juistheid der laatstgenoemde beschuldiging is boven twijfel verheven. Dit bleek duidelijk door het onderzoek, krachtens Ommelander resolutie van 3 Juli 1750 naar den toestand der financiën van dat staatslid ingesteld. De rentmeester Wouter van Lill werd daarbij gelast, van dat onderzoek, 'twelk zich over de laatste 100 jaar moest uitstrekken, rapport uit te brengen. Uit dat rapport, 't welk op last der regeering in druk verscheen ten dienste der Ommelander landdagscomparanten, en 'twelk treurige bizonderheden bevatte, bleek, dat door de in een wettelijk kleed gestoken wederrechtelijke handelingen en door andere knoeierijen der regenten een som van ruim *f* 420000 aan de kas was onttrokken. [3] Ware dit niet geschied, «het Comptoir waere rijk geweest, lange van alle schulden gedechargeert, en nu integendeel moeten weduwen en weesen, onder de verminderinge haerer Capitaelen, en niet ontfangen haarer vermin-

---

[1] Bruins: Antw. a. d. Nouv. p. 38.
[2] Spiegel der Gron. Stads- en Staatsreg.
[3] Om deze cijfers op de juiste waarde te schatten, dient in aanmerking te worden genomen de betrekkelijk geringe inkomsten van dit Staatslid, welke, behalve accijnsen op wijn en bier, vooral bestonden in landhuren. Van 1659—1668 bedroegen zij ± *f* 14600 per jaar, van 1701—1710 ± *f* 9600 en van 1739—1748 ± *f* 6400.

derde rente, sugten en klaagen.» [1] There was something rotten in the state!

V.

Een der eerste maatregelen van den Erfstadhouder was het verzetten der regeering, wier licentiatie door haar tegenstanders op alle mogelijke wijzen was doorgedreven.

Op den Provincialen Landdag van den 29 Augustus 1748 werden verzoekschriften van de stedelingen en de bewoners van het platte land ingediend, waarin onder meer werd gevorderd, dat aan den prins «voor eens sonder consequentie voor het toekomende» werd toegekend «het regt van het Licentieren der Magistraten en Ambtenaren», — zooals dat der Groningers heeft —, van de «oude Landdagscomparanten en Ommelander Ministers», zooals dat der anderen inhoudt. Die requesten werden ingewilligd. Het karakter van de verzetting der regeering werd in zóóver omschreven, dat het ontslag uit een betrekking op zich zelf niet werd geacht te strekken ten nadeele van iemands eer en goeden naam, maar evenmin een middel kon worden, om — casu quo — den gewonen loop der justitie te stremmen. De Nouvellist keurde deze regeling goed. [2] De motieven, waarom de licentiatie werd gevorderd, werden het uitgebreidst behandeld in het pamflet:

---

[1] Het rapport is gedrukt tot Groningen bij Harmannus Spoormaker. — 1750. (Bibl. Backer.) Behalve deze officiëele uitgave bestaat er nog een onder den titel: Consideratiën aangaande het verval van het Comptoir der Ommelanden. Gedrukt en te bekomen bij de Boekverkopers. — 1750. (Arch. Gron.) Zie ook Nederl Jaerb. 1750 (p. 1236. v.) — Mr. J. J. Cremers: Memorie van regten, rakende de Ommelander kas. (Gron. 1861) p. 22 v., 29. — Ten aanzien van H. Spoormaker is Ledeboer: Alf. Lijst, evenals Oomkens, onvolledig.

Een anonymus schreef nog een Brief van een Landdags-komparant in de Ommelanden aan zijn vriend te Franeker, over de commissie van den Rentmeester W. van Lill. — Te Franeker Bij Sijtse Jelles, Boekverkoper 1750. (Bibl. Thys.) 't Is in een onmogelijk patois geschreven. — Ledeboer: Alf. Lijst noemt dezen boekverkooper niet.

[2] Dec. 1748. p. 713.

Reeden en bewijs waarom de Borgers en Ingezetenen.... de Lycentiatie hebben verzogt. Schending der wetten, verkleining van de macht der Gezworens, knevelarij, slecht beheer der geldmiddelen, begunstiging der pachters, ontduiking der belastingen, verhindering van den loop der justitie in het belang der aanzienlijken: het waren de bekende beschuldigingen, die het zondenregister vulden. «Gij» — zoo wordt den regenten toegeroepen — «Gij, die de fondamenten der wetten om verre werpt, Gij! die de wetten maakt, en, om eigen belang en voordeel, dezelve verbreekt, Gij! die lichtveerdelijk zweert, Gij! die de naam des Heeren uwes Gods ijdelijk gebruikt. Gij! die begeert, dat uwes naasten is. Geeft gij den Keijzer, dat des Keijzers is, en Gode, dat Godes is? Mag men niet met regt zeggen? Wee u!» [1]

Het spreekt van zelf, dat niet iedereen van de ontbinding der regeering gediend was. Den 20 November werd een adres tegen de licentiatie geteekend [2]. Dit zal den ijver der voorstanders hebben vergroot; althans toen den 16 December een Commissie uit naam van den Stadhouder in Groningen verscheen, werd zij onmiddelijk met verzoeken in dien geest lastig gevallen [3], en trad zij ook op dat punt in overleg met de volmachten, die uit de «Burger en Boerenstant» waren aangewezen tot hare voorlichting over den toestand van 't gewest. Het ging echter den heethoofden op die wijze niet vlug genoeg, en onder die heethoofden telde men de bovengenoemde volmachten uit de Stad. Een eerste plaats werd ingenomen door den hopman van 't burgerlijk regiment, Thomas Lieftinck. Toen andere pogingen faalden, bedacht men een tamelijk unfair middel om zijn zin door te zetten. Door list en bedreigingen wist men te bewerken, dat den 28 Januari 1749 alle

---

[1] In dichtmaat werden de redenen voor de licentiatie behandeld in de: Aanmoediging tot Vreugde op d'Aanstaande Vrijheid. — z. j. o. p. (1748?) — door „Alles uit Liefde." (Bibl. Backer), dat vermoedelijk op Stad en Lande slaat.

[2] Nederl. Jaerb. 1748, p. 1187. v.

[3] Cf. Ommel. Res. 24 Dec. 1748.

burgers onder de vaandels kwamen en naar 't hôtel van 's prinsen afgevaardigden marcheerden. Bij monde van gemelden hopman, werden deze door meergemelde volmachten verzocht de licentiatie te doen plaats hebben, terwijl men deed voorkomen, alsof de burgerij, door haar aanwezigheid, met dat verzoek instemde [1]. Dit nu was onwaar, en toen men later — o. a. uit den Nouvellist en de Nederlandsche Jaerboeken — vernam, wat er eigenlijk was gebeurd, protesteerden velen, die nog den moed hunner opinie hadden behouden, tegen dit bedrog. Zij hadden geen betooging ten gunste der licentiatie bedoeld en rekenden de Resolutie van 29 Augustus voor voldoende [2]. Het spreekt van zelf, dat twistschriften niet uitbleven. Een Bericht aan den Correspondent van de Jaarboeken tot Groningen zich ophoudende [3] door een zich noemenden Patriot lokte een verweer uit van genoemd maandblad. Daarop volgde een scherp pamfletje: De voorbedagte laster en leugentaal in de Nederlandsche Jaarboeken weerlegt. Èn Nouvellist èn Jaerboeken waren reeds weer door Patriot op hun plaats gezet in de Wederleggingen van alle onwaarheden en lasterlijke Reflexien in de Groninger Nouvellist; en in de Nederlandsche Jaarboeken [4]. De Groninger Maagd hief op nieuw een hartverscheurende klacht [5]

---

[1] De tijdgenoot op wien Dr. Hartog t. a. p. p. 104, 105 steunt, was niet geheel op de hoogte van zijn tijd, en houdt de verschillende data niet uit elkaar.

[2] In Arch. Gron. bevinden zich enkele van die protesten. Er zijn er ook gedrukt, onder den titel: Verklaringe van verscheide Borgers en Ingesetenen der Stad Groningen, nopens het gepasseerde op den 28 Januari 1749, gedateerd van 9 April van dat jaar. — Gron. J. Bolt. 1749. (Arch. Gron.)

[3] Titel en inhoud mij alleen bekend uit andere geschriften van dien tijd.

[4] De schrijver was van plan, deze Wederleggingen elke 2 of 3 maand te vervolgen. Ik ken alleen dit n°.

[5] Vervolg op de Klagte der Groninger Maagt, onder 't motto Jesaia XXIV, 4. 5. 6. 't Komt voor in 't zelfde H. S. van Bibl. Thys. als de Klagte. Achter dit vervolg zijn nog gevoegd twee versjes, (het laatste niet volledig): Aan de Vrijwilligers, en Antwoord van de Vrijwilligers op 't bovenstaande. Met den naam „Vrijwilligers" schijnen de „Contralicentialisten" te zijn aangeduid. (Cf.

aan over dit «allerschandelijkst misleiden», en verweet de aanvoerders, dat het hun slechts te doen was, om zelf «het vetste employ» te bemachtigen. Liet men alles aan den Prins over, dan zou men dat doel niet bereiken, want men kende 's Prinsen «Edle ziel», die «geen onschuldigen het sijne souw benemen». Zelfs de Nouvellist was niet geheel tevreden over het gebeurde [1].

Ondertusschen was de zaak reeds ver gevorderd. Den 30 Januari deden de Stadsraad, oud en nieuw, en de Gezworen Gemeente afstand van hunne waardigheden [2]. Denzelfden dag werd op voorstel van de Stad door de Staten «goedgevonden te declareren, gereed te sijn, om alle haare Ampten en Commissien in den Schoot van Sijne D: Hd. te resigneren en neder te leggen». Meer moeite kostte het den Ommelander Heeren van hunne posten, voor zoover deze niet provinciaal waren, te scheiden [3]. Een oploop van de «raazende Akkerlieden», die zelfs hun Syndicus Johan Hendrik Quintus mishandelden, omdat hij — zooals het heette — daartoe niet verkoos mede te werken, noodzaakte hen echter den 31 Januari een Resolutie van die strekking te nemen [4]. De Stadhouder, aan wien van dit alles kennis werd gegeven, verzocht den 18 Februari alle regenten, voorloopig hunne betrekkingen te

---

Wederleggingen enz. p. 24). Het Aanhangzel van verdere Klagte; wegens het vervolgens in denzelven Jare 1748 enz. te Gron. voorgevallene (. — Z j. o. p. — Bibl. Leeuw. — Kon. Bibl., overgenomen in Dichtk. Prltn. II. p. 10—16.) is een variant, met een enkele, niet onbelangrijke afwijking.

[1] April 1749 p. 421. v.

[2] Cf. Stadsress. 8 Febr. 1749.

[3] Ommel. ress. 24 Dec. 1748, 28, 30 Jan., 1 Febr. 1749.

[4] Bruins: Onp. Aanm. II. p. 176. — Het verhaal der mishandeling en de aanleiding daartoe worden ook meêgedeeld in een MS. Boeck van de Stads Regeringe, thans in mijn bezit, samengesteld door den raadsheer Guiliemus (of Willem?) Quintus, (broeder van den Syndicus,) met zijn zoon Justus Datho. De laatste teekent het feit aan, 't geen hij kan hebben bijgewoond, daar hij — zooals hij zelf meêdeelt — toen reeds als student was ingeschreven. Zie ook Naamlijst Studenten p. 374. in Gron. Stud. Alm. 1863.

blijven bekleeden totdat hunne opvolgers waren benoemd [1]. Reeds spoedig ging men hiertoe over. In April werd door den Prins tot een buitengewone Monstering der Landdagscomparanten van het tweede lid van Staat besloten [2], welke, na eenige voorloopige werkzaamheden, den 23 Juni begon en den 28 September eindigde [3], terwijl den 28 November een nieuwe Stadsraad werd benoemd en voorzien werd in de opengevallen Ommelander, Provinciale en Generaliteitsambten [4]. De nieuwe waardigheidsbekleeders moesten continueeren tot de gewone aftredingen in 1751. De licentiatie was hiermeê voltooid.

Deze veranderingen geven tegelijkertijd eenige aanwijzingen over de hoofden der beide facties, die van Oranje en die van Loevestein, zooals zij in die dagen werden genoemd, van welke aanvoerders meer dan één in de volgende jaren een belangrijke rol op het staatstooneel vervulde.

In de Stad stond aan de spits der oligarchische partij Mr. Johan Geertsema, een man, die, toen hij in 1724 een door overlijden opengevallen raadszetel innam, het gewest en de plaats zijner inwoning reeds in verschillende betrekkingen had gediend, het laatst als lid van het college Gezworens. In 1738 werd hij Bur-

[1] Cf. Stadsres. 22 Febr., Ommel. res. 19 Febr. 1749. Een ex. van de desbetreffende publicatie is aanwezig in 't Arch. Gron.

[2] Placcaat 27 April 1749, gedrukt In 's Gravenhage, Bij Isaac en Jacobus Scheltus, ordinaris Drukkers van Zijne Hoogheid. Anno 1749. (Arch. Gron.) — Ledeboer: Alf. Lijst niet precies volledig.

[3] De verslagen van de werkzaamheden zijn in 't Arch. Gron. (HS.)

[4] De namen der nieuwe regenten zijn te vinden in de Echte en Complete Lijst van de Regeringe der Stadt Groningen en Ommelanden. — Gron. J. Bolt 1749. — (Arch. Gron. — Univ. L.); in een dergelijke opgave alleen voor de Stad, Te Groningen, bij Cornelis Barlinckhoff, Stads Drukker en Boekverkoper an het Brede Markt 1749. (Arch. Gron. — Bibl. Thys.); en voor de Ommelanden in een Naamregister of Eghte Lijst van de naamen der Jonkers, Hovelingen, Eygen-Erfden en Volmagten, tot de monsteringe geadmitteert en afgewezen. — Te Groningen bij Jacobus Sipkes Drukker en Boekverkoper aan de Kremer-Ryp, teegenover den A-Kerkhof. 1749. (Arch. Gron.) Oomkens is niet geheel juist.

gemeester van Groningen. De geschriften van dien tijd zijn op één punt eenstemmig: bijna allen vermelden, dat hij door de bevolking zeer werd gehaat. Omtrent de redenen, die daartoe hadden geleid, wordt niet zoo unisono gesproken. Wèl werden de aantijgingen, die de andere regenten troffen, ook hem niet gespaard. De gebeurtenissen van 1747 en 1748 boden een welkome gelegenheid om dien haat in wraak te koelen [1]. Toen bij de geboorte van Willem V

„De blijdschap ging te 's Gravenhaag ten dans
Op hofmuzijk van lieve kindertraanen," [2]

toen werd de deur van Geertsema's huis geforceerd, zijn woning »geplundert» en «gedevaliseert» [3], en zijn echtgenoot op schandelijke wijze door het grauw beleedigd. Uit de getuigenverhooren en uit die, welke de belhamels ondergingen, blijkt, dat deze tot de onderste lagen der bevolking behoorden. Naarmate de anti-regentenpartij meester van het terrein begon te worden, werd de positie van den Burgemeester moeilijker en onaangenamer. In April werd zijn buiten bij 't Waar, in 't Oldambt, geplunderd. In Mei had een herhaling hiervan plaats. Nadat den 14 van die maand de gegeeselde plunderaars waren gerehabiliteerd, werd Geertsema door den Raad der Stad verzocht, zich te onthouden van het bijwonen der Raadszittingen en van het plaats nemen in de regentengestoelten in de kerk. Den 25 Mei werden, met ter-

---

[1] Behalve mijn meer algemeene bronnen stonden mij hierbij ten dienste de door Geertsema zelf uitgegeven Stukken en bescheiden rakende de procedures tegens den heere en Mr. Johan Geertsema ondernomen benevens de Sententie daar over bij den Hove Provinciaal van Stad en Lande ... gevelt, en gepronuncieert. — Gron. J. Bolt. 1753. (o. a. Bibl. Backer), benevens een bundel MS. processtukken, die Mr. C. C. Geertsema te Groningen zoo welwillend was, mij ter kennismaking toe te vertrouwen. Zie ook de Nederlandsche Jaerboeken (XX, behelzende Bijvoegsels op de Jaerboeken. Amst. Erven F. Houttuyn en Leiden: P. v. d. Eijk en D. Vijgh).

[2] Trip: Lierzang enz. 8 Maart '48.

[3] De schade werd begroot op minstens *f* 50000, door sommigen zelfs op ± *f* 100000.

zijdeschuiving van de gewone procesvormen, de Stadsfiscaal Wolter Reinold de Sitter en twee « extraordinaris Fiscaels » door Burgemeesters en Raad, oud en nieuw, belast, een onderzoek in te stellen naar « de onder 't gemeen roulerende menigvuldige betigtingen van malversatiën, sinistre practiquen, als anders, waaran (hij) sig soude hebben schuldig gemaakt ». Ongeveer 70 getuigen werden onder eede gehoord. Men had nl. « bij publike affixie notificatie » gedaan, « dat op seker tijd ende plaetse al die gene die iets op gemelde He Borgemr. sijn wangedrag te seggen hebben op gemelte tijd en plaetse haer beschuldigingen sullen moeten inbrengen ». Deze nu waren van zulk een ernstigen aard, dat bij Secreete Stadsresolutie van 18 Juli werd besloten, aan Geertsema een « civiel arrest » aan te kondigen, « met last sigh niet buyten sijn wooning te begeeven ». Opmerkelijk is het, dat hij tot nu toe niet tot zijn verdediging werd toegelaten. Terecht verbaasde hij zich daarover. « De defensie » zoo schrijft hij aan den Raad, « behoorde niet light aan iemand afgesneeden te worden. » Daarom ook verzocht hij, dat aan hem zouden worden beteekend de « naemen (zijner) beschuldigers en de poincten van beschuldiging tegens (hem) ingebraght ». « Ik (ben) niet ten eenemaal onkundigh » — zoo luidt het in den aanhef van dezen brief — « van de manier van Procedeeren in onse Provintie, en daarom (komt het mij) ten uitersten vreemdt voor, en (kan ik) geen de minste bevattinge maecken, van het geene sedert eenige tijd onder schijn van Informatie tegens mij werckstellig is gemaeckt. » « Dese Vreemdigheid » deed hem besluiten uit de stad te gaan « nogthans bij provisie, en met een animus revertendi. » Dat plan bracht hij dan ook ten uitvoer. Na zich eenigen tijd verscholen te hebben, verliet hij in den vroegen morgen van den 22 Juli het gewest [1]. Hij liet eene goede verdedigster in de stad achter.

---

[1] Hermannus Meijer (en Wilhelmus Themmen): Kort verhaal der Nederlandsche Geschiedenissen, — Tweede druk. Gron. J. A. Groenewolt en H. Veenkamp, Boekverkopers in de Swaane en Heerenstraat. 1769. (III. p. 416. — Univ. Gron.),

Mevrouw Harmanna Verhagen, zijn «huisvrouw» sprong «bij absentie van haer Eheman» flink voor hem in de bres, en zij verdiende, dat eenigen tijd later de dichter-boekverkooper Jacob Bolt uitriep:

„Koom dank met mij Heer Geertsema,
Vrouw Anna, onzen Debora!" [2]

Dadelijk na de vlucht van haar echtgenoot beklaagde zij zich bij den Raad over het voorgevallene. Zelf wendde hij zich bij missive van den 26 Augustus tot den Stadhouder, waarbij hij zijn verwondering te kennen gaf, dat geen «dispositie» op zijn vroegeren brief was gevolgd. Alleen was hem bij Resolutie van Burgemeesters en Raad, oud en nieuw, den 15 Augustus gelast, zich binnen 14 dagen te komen verantwoorden voor den Burgemeester Hindrik Wychgel en diens assessoren, terwijl bij niet verschijning tegen hem verstek zou worden verleend. Volgens hem waren «alle die behandelingen tegens alle cours van reghte en aloude costumes.» Hij verzocht de tusschenkomst van Willem IV en schorsing van het rechtsgeding. Aan den Raad gaf hij kennis van dit verzoek, aan hetwelk, nadat het was gebleken, dat die vergadering zich tegen de inwilliging niet zou verzetten, gevolg werd gegeven. Den 28 Februari 1750 «renvoyeert» de Prins de zaak aan de Hooge Justitie Kamer van Stad en Lande. Reeds had Geertsema zich tot dat rechtscollege gewend, o. a. met de bewering, dat een onbevoegde rechter van zijn zaak had kennis genomen. Immers hij meende, met een beroep op een sententie der Staten-Generaal van 8 Maart 1599, als lid der Hoofdmannenkamer, niet aan de

---

anders nog al vertrouwbaar ten aanzien van Stad en Lande in dezen tijd, dwaalt hier. De beide genoemde boekverkoopers worden door Oomkens en Ledeboer (Alf. Lijst) òf niet òf niet nauwkeurig aangewezen.

[2] Triomfzang aan Mr. Johan Geertsema. — Gron. J. Bolt. 1753. — (Bibl. Backer. — Arch. Gron.)

rechtspraak van den Stadsraad onderworpen te zijn. [1] Doel van zijn schrijven was vooral te verzoeken, dat alles zou worden behandeld «per ordinariam iuris viam.» Die gewone weg van rechten bleek een zeer lange weg te zijn. Pas den 24 Mei 1753 volgde het vonnis, 't welk «de voorschreven informatien en beschuldigingen onvoldoende (verklaarde), om daarop eenige criminele Proceduren te konnen entameren.» Op aanschrijven der Gouvernante werden de kosten van het geding gedragen door den Staat. [2]

Bij de beschuldigingen, die men tegen hem inbracht, moet wel onderscheid worden gemaakt tusschen die, welke zijn privaat leven betroffen en die, welke met zijn publieke werkzaamheden samenhingen. In 't algemeen stond de quantiteit er van in hoegenaamd geen verhouding tot de qualiteit. In hoe verre hij gelijk had, met te zeggen dat de Fiscaals aanklagers hadden willen vinden, en dat die aanklagers «uit eigen intrest of voordeel of wraakzugt ligtelijk hebben konnen resolveren tot het inbrengen van accusatiën,» is moeilijk uit te maken, al is er veel in de houding van sommige getuigen, dat vóór het laatste beweren pleit. Maar dat de «informatiën» door de Sitter en zijn assistenten werden ingewonnen «op een wijze, en met soo een stercke stroom en drift, dat de Neutrale Weereld daer over verbaast moet staan», is niet te ontkennen. Vele der beschuldigingen, tegen hem als privaat persoon uitgebracht, waaronder er waren, welke betrekking hadden op beweerde misdrijven van ruim 30 jaar geleden, bleken, voor zoo verre zij voor het Hof werden herhaald, onhoudbaar tegenover de

---

[1] Er bestaan twee sententies der St. Gen. van dien datum, op dit gewest betrekking hebbende. Een er van handelt over financiëele aangelegenheden; de andere over verschillende twistpunten o. a. over den Hoofdmannenkamer. Waarop G. zijn beweren grondde? Misschien op art. 8: „Dat den Luitenant, Hooftmannen (enz.) sullen wesen in dienste van de t'samenlijcke Staten van Stadt ende Ommelanden, sonder dat de Gerequireerde (de Stad) daer over eenige particuliere praeëminentie, autoriteijt ofte gesach meer dan de Requiranten (nl. de Ommel.) sullen mogen pretenderen" enz.

[2] Prop. Ld. 7 Juni, art. 3. Res. 7 en 26 Juni 1753. Prop. Ld. 5 Maart, art. 3. Res. 5 Maart 1755.

verdediging. Sommige der getuigen vielen reeds door de mand, voor dat Geertsema nog was gehoord, of verwarden zich zelf in hunne verklaringen, zoodat soms — zooals de Justitie Kamer opmerkte — « met geen mogelijkheid heeft konnen worden geërueert, wat beschuldigingh daarin lag opgesloten, of waar toe (zij) tendeerde(n). » Het zwakst is de verdediging op die punten, waar sprake was van misbruik van gezag en ambt. Maar ook al is de Oudburgemeester daarin niet te verdedigen, toch maakt het een onaangenamen indruk, dat juist hij de zondebok moest worden voor de tekortkomingen van vele zijner mederegenten. Want hij werd niet lastig gevallen, omdat hij daarin misschien misdreven had, maar die beweerde « malversatiën » werden gebruikt als een middel, om den tegenstander te treffen, tegen wien een vervolging werd ingesteld— niet, omdat hij meer dan vele andere Stadsbestuurders had misdreven, maar alleen, omdat hij meer gehaat was. En dat de Raad, die hem nog den 23 Februari 1748 bij herhaling een der hoogste waardigheden, die van lid der Hoofdmannenkamer, liet bekleeden, hem eenige maanden later niet alleen aan zijn lot overliet, maar ook op boven beschreven wijze tegen hem optrad, pleit niet voor die vroede mannen, aan velen waarvan het niet zal hebben gepast op hem den steen te werpen.

Het was een geluk voor Geertsema, dat Willem IV haatdragendheid niet onder zijn karaktertrekken telde. Had hij wrevel gekoesterd over de tegenwerking, door hem van de oligarchische partij ondervonden en had hij dien wrevel op een der hoofden willen verhalen, de loop der zaken ware misschien een andere geweest. Toen de Oranjevorst stierf,

„(toen) was 't, alsof de hoop der uitkomst scheen te dalen." [1]

Maar Prinses Anna, de trotsche Engelsche koningsdochter, die niet zal hebben gedweept met de democratische kleur, welke de woelingen

---

[1] G. Th. de Cock (theol. stud.): Lofdicht ter eere van Meester Johan Geertsema. — Gron. J. Bolt. 1753. — (Bibl. Backer. — Arch. Gron.)

van 1748 hadden gedragen, legde den voortgang der procedure geen hinderpalen in den weg, en bij genoemd vonnis werd de aangeklaagde « geabsolveert van alle crimineele poursuite tegens deselve ondernomen, » terwijl de verschillende resoluties van den Raad tegen hem gericht werden buiten werking gesteld. Geertsema, die steeds zijn waardigheid van « Bewindhebber der geoctroijeerde West-Indische Compagnie » had behouden, keerde weder naar het gewest van Stad en Lande terug. Hij, die door zijn vrienden met Hugo de Groot en de de Witten werd vergeleken, stierf den 30 Augustus 1758. Op de zerk in de Hervormde kerk te Schildwolde, waaronder zijn stoffelijk overschot en dat zijner vrouw zijn geborgen, leest men: [1] « Rust hier o welvereenigt Paer, wier blanke Deugt nae veel benouwen noch segepraelde en wagt hiernaer den loon voor 't vast op God te bouwen. »

Zijn grootste politieke tegenstander, P. R. van Iddekinge, in 1719 tot Raadsheer gekozen, werd in 1739 tot de waardigheid van Burgemeester geroepen en als zoodanig met gejuich begroet [2]. Volgens tijdgenooten was hij « zeer bemind en ontzaggelijk bij het volk » [3], 't welk hem als den « Vader der Stad » beschouwde. Volgens de on-dit's liep hij de kroegen af, om aanhangers voor den Prins te werven [4]. Toen het huis van Geertsema werd geplunderd, bracht het gepeupel hem ovaties. Zijn aanhangers

[1] P. de Graaff: Oude Grafzerken. — Veendammer Courant van 12 Mei 1885. — G. is niet weer als regent opgetreden. Cf. Nederl. Jaerb. 1758 p. 987.

[2] H. T. Heijman: Urbs Groninga, saluberrimis perillustris ac praepotentis Senatus, salutis publicae praesidis, enz. consiliis omni felicitatis genere florens. — Groningae, typis Gesinae Elamae, civitatis typographae ordinariae. 1739. (Bibl. Backer.)

[3] Ned. Wonder-Toneel p. 17 enz.

[4] A. M. Cérisier: Tableau de l'Histoire Générale des Provinces-Unis (Utr. enz. 1777—1784) X p. 492, v. Cérisier's vermoeden, dat P. R. van Iddekinge dezelfde persoon was, als waarvan sprake is op p. 334 van deel X is onjuist. De daar bedoelde „ Mr. Iddekinge, Député de Groningue (dans les Etats-Généraux) et vieillard octogénaire" was A. A. van I. — In de Hollandsche bewerking, onder den titel: Algemeene Geschiedenis der Vereenigde Nederlandsche Provincien door eenen voornamen Nederlandschen Geschiedkundigen, (Amst. en Leid. 1793. — Univ. Gron.) komt de uitdrukking, in den tekst geplaatst, niet voor.

bewezen hem hulde, zijn tegenpartij spaarde hem in hare twistschriften niet. Hij was het, die, toen de drang naar licentiatie sterker werd, den stedelijken regenten voorsloeg, afstand te doen van hunne waardigheden. En toen Willem IV de nieuwe benoemingen deed, werd deze aanvoerder der Orangisten met eer overladen: hij bleef Burgemeester en werd aangesteld tot Curator ad vitam van de gewestelijke akademie, en tot «Lieutenant Houtvester» van het den 27 November 1749 in 't leven geroepen «Provinciaal Jagt-Gerigt.» Toen hij in 1758 overleed, was hij lid van 't college van Gedeputeerde Staten.

Hij was in zijn bemoeiingen in 't belang van 't Oranjehuis wakker bijgestaan door zijn zoon Antonius Adriaan, volgens den Nouvellist [1] «een der braave Landspatriotten onder Nederlands Regenten», en in elk geval een man van grooten invloed. De stedelijke keurwetten sloten hem wegens te nauwe bloedverwantschap met een lid van den Raad, van de zitting daarin uit. Hij behoorde echter tot de z. g. «Buitenampts-heeren», [2] en had Stad en Lande vertegenwoordigd in de Staten-Generaal, o. a. in 1746, toen hij een nadrukkelijk vertoog tot de andere gewesten richtte over de moeilijke tijdsomstandigheden en voorstelde, namens zijn gewest, om Willem Karel Hendrik Friso tot generaal bij het leger te benoemen. [3] Meer dan eens werd hij bij den Stadhouder te Amsterdam, op het Loo en te Leeuwarden ontboden, kennelijk met het doel zijn adviezen uit te brengen over de toestanden van deze provincie. Bij de licentiatie werd hij afgevaardigd naar den Raad

---

[1] April en Oct. 1749 p. 401, 473.

[2] De Provinciale en Generaliteitsambten werden veelal bekleed door de niet in den eed zijnde Raadsheeren, den z. g. Oudraad. Werden zij echter toegewezen aan andere personen, dan werden deze „Buitenamptsheeren" genoemd.

[3] Meyer-Themmen: t. a. p. III. p. 108 v. — Leonardus Offerhaus: Laudatio Funebris W. C. H. Frisonis. — Groningae apud Warnerum Febens, 1752. (o. a. Bibl. Backer.) p. 22, v. — (Oomkens is dus over Febens ook niet juist). Over de houding van Stad en Lande in deze kwestie sedert 1735, zie Wagenaar XIX p. 208, 429, enz.

van State, [1] terwijl een bizonder bewijs van de vorstelijke genegenheid hem werd geschonken, toen Willem IV en diens gemalin peet stonden over zijn dochtertje Wilhelmina Anna. [2] Nog lange jaren diende hij zijn vaderland.

Naast deze hoofdleiders stonden in de stad — vooral onder de prinsgezinden [3] — verschillende dii minores, die, elk in hunnen kring, moeite deden aan hunne meeningen de zegepraal te verschaffen. Veel invloed werd uitgeoefend door de predikanten, die — en dit geldt ook voor de Ommelanden — voor 't meerendeel tegen de regenten waren gekant. Er waren onder hen, die «het gemeen tegens hunne wettige overheid (zochten) op te roeijen, (en) der Regenten gebreken en zonden in het openbaar ten toon (stelden)». [4] Bijna niemand — zoo klaagde de Groninger Maagd — van «de uytleggers van des Heeren heyl'ge wet» had den moed of den wil om het «stout bestaan der heylloze rebellen» te bestraffen, zooals deze volgens haar verdienden. [5] Vooral was het Professor van Velzen, die Willem IV op den kansel verheerlijkte, daar deze, naar hij hoopte, «een middel in (Gods) hand» zou worden om «het kromme in den lande recht te maken.» [6]

Een eigenaardige wijze, om aan zijn gevoelens lucht te geven, bestond in het namaken der publicaties, waarbij de regenten gewoon waren, hunne besluiten den volke kenbaar te maken. In plaats van den naam der betrokken regeeringscolleges aan 't hoofd te

---

[1] Ook andere leden van dit geslacht werden bij de licentiatie met min of meer hooge waardigheden begiftigd: Tobias Jan werd Lieutenant van de Hooge Justitie Kamer, Berend (een zoon van P. R.) werd Admiraliteitsheer in Amsterdam.

[2] Gron. Ct. 16 Oct. 1750.

[3] Geertsema's medestanders kwamen weinig op den voorgrond. Als zoodanig schijnen bekend te hebben gestaan de Raadsheeren N. Robers, C. H. Tjaden, L. Wichers en J. Arnoldi, die ook alle onder de gelicentiëerden behoorden.

[4] Bruins: Onp. Aanm. I. p. 54.

[5] Klagte (Bibl. Thys.)

[6] C. v. Velzen: Een drietal uitgebreide leerredenen. — Gron. J. Bolt. 1749. (o. a. Bibl. Backer — Bibl. Letterk.) Mag men het aantal poëtische ontboezemingen bij zijn dood, den 19 April 1752, als bewijzen daarvoor aannemen, dan was hij zeer gezien.

voeren, begonnen deze quasi-placcaten aldus: « Wij Borgers, Schippers, Studenten en andere Ingezetenen der Stad Groningen, Doen te weten. » In der daad hadden de Muzenzonen aan de woelingen dapper meêgedaan. [1] Hunne eischen, welke zij alle zagen ingewilligd, raakten den treurigen toestand hunner Alma Mater niet, de behartiging van wier belangen zij aan de professoren overlieten. 't Is waar, de Prins werd op hun aandrang Rector Magnificentissimus en Primus Curator, maar voor 't overige verzochten zij vooral handhaving van hun bizonder forum, den Akademischen Senaat en van hunne privileges vooral in zake belastingen. De hoogleeraren deden dan ook de noodige stappen in 't belang der Akademie en in dat hunner eigen voorrechten. [2]

De studenten werden beschuldigd, dat zij hadden meêgeholpen bij het molesteeren der Katholieken, 't welk in de stad en op het platte land op nog al groote schaal plaats had gehad, vooral in den zomer van 1747 gedurende en na het beleg van Bergen-op-Zoom. [3] Men legde den Roomschgezinden anti-nationale en anti-Orangistische gevoelens ten laste, en dat was voldoende voor den grooten hoop, om bij hen de glazen in te werpen en andere baldadigheden te plegen, en daardoor tevens te laten blijken van eigen aanhankelijkheid aan Friso. Want de groote massa was stadhoudersgezind, en zonder haar hulp hadden de partijhoofden niet hun doel kunnen bereiken.

---

[1] Vooral ook met gedichten ter eere van Friso hielden zij zich op. Behalve de reeds genoemden dichtte de reeds meer besproken J. L. Fockens Vreugdtriomf-zangen en de student in de theologie Benjamin Taats, een der primi inter pares, (zie mijn proefschrift p. 79) eveneens een vers op W. IV. (Dichtk. Lauwerbl. II. p. 1—12.)

[2] Dr. Jonckbloet: t. a. p. p. 109--127. — De redevoering van prof. Engelhard, daar op p. 124 vermeld, o. a. Bibl. Backer.

[3] Prof. v. Velzen hield na de verovering dier vesting weer een gelegenheidspredikatie: Des Heeren Lust en begeerde om Zijn volk, dat na hem luistert, aanstonts te verlossen van deszelfs vijanden, naar aanleiding van Psalm 81, vs. 14, 15. (Aankondiging achter zijn Rouklagte over den dood van W. IV. Mij overigens niet bekend). Gron. J. Bolt. 1747?

„Maar noem mij een,
Buiten 't Gemeen,
Die ons oyt kan bevrijden",

riep de rijmelaar van de Invallende Gedagten bij het overdenken der tegenwoordige tijdsomstandigheden [1] op scherpen toon uit, nadat hij eerst zijn verontwaardiging had te kennen gegeven, dat

Goud, Grooten en 't Gemeen
Zijn meester van de Wetten."

Maar ook onder de meer gegoede en aanzienlijke burgers werden vele aanhangers van Willem IV, in elk geval tegenstanders van de tegenwoordige regenten gevonden, zoodat zelfs een vereeniging in dien geest « Het Oranjezaal » was opgericht. [2] Het duidelijkst kwam dit uit bij het college der Gezworens, die bij een omkeering van zaken weinig meer te verliezen, en voor 't oogenblik veel te winnen hadden. Een in 't oog vallende persoonlijkheid onder hen was de reeds meer genoemde dichter Mr. Lucas Trip, die in 1741 onder hun getal was opgenomen. Met vuur had hij den Curillischen strijd medegestreden, en toen zijn anti-Fransche, eenigen tijd later zijn prinsgezinde gevoelens verkondigd. Onder zijn medeleden was

---

[1] Gedrukt in de Vrijstadt Groningen, bij Adrianus Denkenaar, Gerritz. Z. j. (1748? — Zie ook Catal. Bibl. Maatsch. Letterk. Drukwerken, II. kolom 1002), o. a. Kon. Bibl. — Univ. L., overgedrukt Dichtk. Prltn., I. p. 207—210

[2] Den 11 April 1748 werd door die vereeniging de „Doopdag" gevierd van Willem V door „geillumineerde representatien en applicabele devisen", welke „ten dienste van 't Gemeen (werden) geexpliceert en opengelegt." Zij zijn beschreven in De suivere en opregte vreugdens bedrijven over de heuchelijke en hoogst aangename geboorte van den Doorluchtigsten Erfprins van Orange en Nassaw, uitgekomen te Gron. bij C. Barlinckhof, Boekverkoper. — Z. j. 1748? (Bibl. Backer.). Een van die „repraesentatien" stelt den Prins voor, vertrappende met zijn rechtervoet „de Nijdt met haar quaadaardig geselschap van allerhande ondieren, en adderen gebroedsel...... Onder Syn Hoogheids Linker voet, lag het bedrog, verraad, Goudzugt, in verbeeldinge van den Vos, Zwijnshooft en de Tronien van Janus Bifrons, het goud weder uitbrakende, en meer andere gruwelijke Monsterdieren overwonnen en vertreden." Welk een waardeering van zijn tegenstanders! Het motto van 't Oranjezaal was dan ook: Generosus Equus nil curat latratum canis.

hij een man van invloed, en het was niet te verwonderen, dat hem bij het verzetten der regeering een gewichtig ambt werd opgedragen. Hij werd lid der Staten-Generaal, [1] terwijl hij in 1751 een Raadsheerszetel innam. Zijn bemoeiingen op staatkundig gebied, de wijze althans van zijn optreden, berouwden hem later. Of was het een blijk van verandering in zijn opinies, misschien instemming met het « ijdelheid der ijdelheden, het is al ijdelheid! » dat hem op gevorderden leeftijd de volgende regelen deed zingen?

„Ik dorst weleer,
Maar nu niet meer,
Mij 't Tuchtheers ampt betrouwen;
En, zelf melaatsch van top tot teen,
Heilschendig 't Priesterampt bekleên,
Om oppervlakkig zeer voor diep melaatsch te schouwen.

Ik blies weleer,
Maar zo niet meer,
Den ijd'len lof der Groten;
Molblind voor Godts genadedach,
Staarde ik op tijtels, gunst, gezach;
Glimwormen van den nacht; dwaallichtjes, ras verschoten.

In alle stoff'
Was eigen lof
Het roersel van mijn schrijven;
Vorst Lucifers bedoeling was
De naald van mijn verdraaid kompas;
Godtloze hovaardij het rad van mijn bedrijven." [2]

---

[1] Dit wordt niet vermeld door den schrijver van „Lucas Trip" in Gron. Volksalm. 1846 (p. 201—218, met portret) en 1850 (p. 129—142).

[2] Verbeterde Dichtluim, in: Tijdwinst in Ledige uuren (p. 1—6) door M. L. — (Leijden 1774, 2de druk. De eerste druk dateert van 1764). M. L. was zijn pseudoniem. Zie over hem o. a. v. Doorninck: Verm. en naaml. schr. I. kolom 400; Jonckbloet: Geschiedenis der Nederl. Letterk. (1886) VI. p. 144—152; Jhr. Mr. H. J. Trip: De Familie Trip (Gron. 1883) p. 102 j°. 100. Deze noemt (p. 103) hem ook als den vervaardiger van den Breydel voor de heerschende Muytzucht, een gedicht van ± 1748 door Irenophilus. — Z. p. o. j. Te bekomen o. a. Gron. bij Barlinkhoff. — (o. a. Bibl. Leeuw. — Een variant in Dichtk. Prltn. II. p. 55, v.). Eveneens v. Doorninck: t. a. p. I. kolom 309 en Catal. Bibl. Maatsch. v. Letterk. I. Drukwerken kolom 455. Op welken grond? Èn de strekking èn de inhoud op vele plaatsen zijn lijnrecht in strijd met Trip's andere staatkundige gedichten van dien tijd. Buitendien, waarom zou hij juist vooral Holland en Amsterdam bespreken?

Één lijn met Trip en zijn ambtgenooten [1] trokken de onderofficieren en officieren van het Burgerlijk Regiment. Het verzetten der regeering, 't welk ook hun corps trof [2], bracht meer dan een van hen in het college Gezworens of in den Stadsraad, ter vervanging van diegene, welke gewogen waren, maar te licht bevonden. [3]

Het hoogst belangrijk ambt van Syndicus van Groningen was in 1737 neergelegd in handen van den bekwamen Mr. Johan van Hoorn, die vóór dien tijd de betrekking van Stadsfiscael had bekleed. In het begin van 1748 verwisselde hij het Syndicaat met de waardigheid van Ambtman van 't Goorecht, maar de onlusten brachten hem weder tot zijn vroegere waardigheid terug, welke — volgens zijn levensbeschrijver — in die dagen alleen door van Hoorn scheen te kunnen worden waargenomen, die door zijn persoonlijkheid veel invloed op de lagere volksklassen had. [4] Willem IV, bij wien hij zeer gezien was, herstelde hem daarin nl. bij de licentiatie, en nam hem tevens onder het getal der Raadsheeren op. [5] Met eere bekleedde de begaafde man nog gedurende een lange reeks van jaren een plaats in de regeering en hij werd tot verschillende gewichtige posten geroepen.

[1] Onder hen waren vooral de latere Raadsheeren Jan Willem Folckers en Joost de Valcke onder de prinsgezinden op den voorgrond getreden.

[2] Stadsres. 19 Dec. 1749.

[3] Dat de flinke burgerij aan de woelingen meêdeed, blijkt uit de beroepen, door bekende Orangisten uitgeoefend: Willem Palmer (Hopman bij de Schutterij, en bij de licentiatie tot Gezworen benoemd) was bakker; Pieter van Ham (Hopman en na de lic. Gezw., later Raadsheer) brouwer; J. Sipkes (Vaandrig, na de lic. Luitenant) boekdrukker; Jacob Woldringh (Hopman, bij de lic. Raadsheer) brouwer; Th. Lieftinck (Hopman) steenfabrikant; Arijs Geersema (Vaandrig, na de lic. Gezw.) kaarsenfabrikant; N. J. Crans (Gezw.) boekdrukker; enz. Zie, behalve mijn meergenoemde bronnen nog een HS.: Regeering van Stad en Lande, beginnende 1750; in Het archief v. h. Bureau voor Statistiek *a. d.* Prov. Griffie v. Gron.

[4] G. N. Heerkens: Johanni van Hoorn, nobilissimo, doctissimo, amplissimo viro......., aetate LXXXII annorum....... subitanea morte extincto anno MDCCXCI threnus exsequialis. — Gron. Jacob Bolt. 1791. (Bibl. Backer.) Ledeboer: Alf. Lijst en Oomkens niet geheel juist.

[5] Cf. Secreete Stadsres. 12 Nov. 1750.

Slechts weinige leden der Ommelander regentengeslachten deden gedurende de troebelen in groote mate van zich hooren. 't Is waar, de Overste Pyrrhus Wilhelmus van Sytzama, Heer van Bellingeweer, kwam, o. a. door het geven van schitterende feesten ter eere van den Stadhouder en diens gezin, openlijk genoeg voor zijn Orangistische gevoelens uit. Ook is het opmerkelijk, dat, evenals hij, ook de Jonkers E. O. T. van Starkenborgh van Leens, Onno Joost Alberda uit het Hunsingo-kwartier en — last not least — Edzard Reint Alberda van Bloemersma [1] in de laatste jaren geen Generaliteits- of Provinciale ambten hadden bekleed en geen deel hadden uitgemaakt der vaste commissiën, die elk jaar door de Staten werden gekozen, terwijl de licentiatie hen op 't kussen bracht. [2] De laatstgenoemde mocht zich zeer in de gunst van het Oranjehuis verheugen [3]. Maar op den voorgrond traden zij in deze dagen niet. De lang onderdrukte bevolking echter maakte zelf van de gelegenheid gebruik, om onder de leus: Oranje boven! — de haar ontnomen rechten te herwinnen, of gunstiger positie te veroveren. Meer nog dan in de stad kwam op het platte land de democratische geest der woelingen aan den dag. [4] Op het platte land — want behalve de Ommelanden, leverden ook de z. g. Stadsheerlijkheden haar contingent aan de rijen der strijders. Scheemda en Midwolda in het Oldambt, Haren en Noorddijk in het Goorecht, waren met Visvliet, Delfzijl, Farmsum en Appingadam zetels der stadhouders-

---

[1] Van Sytzama werd lid der General. Rekenkamer en Monsterheer; v. Starkenborgh: Gecommit. Raad der Ommel.; O. J. Alberda: lid der Prov. Rekenk.; Alberda van Bloemersma: Gedep. Staat, Monsterheer en Curator der Akademie.

[2] Een burcht bij Niekerk in 't Westerkwartier.

[3] J. de Rhoer: Laudatio funebris in obitum viri nobilis atque illustris, Edzardi Regneri Alberda, toparchae de Bloemersma, Faan etc..... Academiae Groningo—Omlandicae Curatoris etc. etc. etc. — Gron. Hajo Spandaw Acad. Typograph. 1775. (Bibl. Backer).

[4] Dit blijkt ook daaruit, dat in de pamfletten bijna alleen niet-adellijke Orangisten worden genoemd. Zóó in: De nieuws uytgevondene Rarite. Nieuwe uytgevondene Kykas waar in vertoont worden de anstaande Regeringe in Stadt en Lande, — Z. j. o. p. 1749? (Arch. Gron. — Bibl. Leeuw).

gezinden. Hun woordvoerder was in de eerste plaats zekere Jan Klaasen Nieboer uit Zeerijp, die zich steeds plaatste tegenover den bekenden Jonker Evert Joost Lewe, Heer van Aduard, met Geertsema, den leider der oligarchische partij in Stad en Lande.

Deze edelman was een der machtigste [1] van die Lilliputsche souvereintjes, waaraan het platte land van dit gewest in dien tijd zoo rijk was. De nu tachtigjarige grijsaard had gewichtige rollen op het staatstooneel vervuld, zóó ten aanzien van binnen- als van buitenlandsche aangelegenheden. Met hand en tand had hij vastgehouden aan de voorrechten, die de adel op wettige en onwettige wijzen langzamerhand had weten machtig te worden. Daarmeê moest gepaard gaan de zucht, om het stadhouderlijk gezag binnen zekere, en wel binnen enge, perken te houden. [2] Om deze en andere redenen was hij gehaat bij de lagere volksklassen, maar desniettegenstaande bleven hem tot zijn hoogen ouderdom zijn gevoelens hieromtrent bij. In 1748 was hij lid van het College der

---

[1] Als bewijzen voor de groote macht, waarover een Ommel. Jonker van die dagen kon beschikken, volgen hier de waardigheden door Lewe in de laatste 10 jaren bekleed, ook die, welke hem iure privato toekwamen.

1739: Staten-Generaal; Bewindhebber W. Ind. Comp.; Staande jurisdictie van Aduard c. a.; Overste Schepper v. d. Aduarder Zijlen; Schepper van Hoogemeeden.

1740—1742: St. Gen.; Bewindh. W. I. C.; St. Jurisd. Aduard; Overste Sch. Ad. Z.; Sch. Hoogem.; Sch. van Obergum.

1743: Ordinaris Admiraliteitsheer tot Harlingen; Curator Acad.; Bewindh. W. I. C.; St. Jur. Ad.; Sch. Hoogem. en Oberg.

1744: = 1743 behalve dat hij nu geen Adm. heer was.

1745 en 1746: St. Gen.; Bew. W. I. C.; St. Jur. Ad.; Schepp. Hoogem en Oberg.

1747 en 1748: Bew. W. I. C.; lid van verschillende Ommel. Commissiën; lid van Gecommitt. Raden der Ommel.; St. Jur. Ad.; Sch. Hoogem. en Oberg.

Buitendien waren hij en zijn kinderen door huwelijken verbonden aan de Ommelander familles der Du Chesnoy's, der Alberda's en der van Lijnden's. (Eenige bizonderheden ontleende ik aan een MS. Stamboek van het Geslacht Lewe, waarvan ik de inzage te danken heb aan de welwillendheid der heeren Jhrs. C. J. en J. Q. Lewe van Aduard, te Appingadam en te Groningen.)

[2] Hiermeê is niet in strijd, hetgeen Wagenaar XVIII p. 196 en Slothouwer t. a. p., p. 107 meêdeelen. Zie echter ook Meijer-Themmen t. a. p. III. p. 496 en Gron. Nouv. Sept. 1748 p. 253 v.) De Ommelander Heeren waren niet tegen het Stadhouderschap gekant, maar wel tegen een machtig Stadhouderschap. Cf. mijn proefschrift p. 20—23, noot.

Gecommitteerde Raden, waarvan het praesidium hem te beurt viel in het laatst van Augustus. De boeren wilden tegen den 28sten van die maand een Ommelander vergadering belegd zien, om daarop hunne grieven en wenschen aan de regenten te openbaren. Zij moesten zich daartoe vervoegen bij Lewe. De reeds genoemde Nieboer, vergezeld door een der Westerkwartierder bevolmachtigden, ging den 26sten voor dat doel naar Aduard. Te vergeefs: Lewe ontving hen niet, maar dreigde met het kleine garnizoen, dat hij op zijn buiten onderhield. Daags daarna werden zij toegelaten: een heftig twistgesprek volgde. De President weigerde, hun verzoek toe te staan en verscheen dan ook niet op de toch belegde vergadering, evenmin op den provincialen Landdag, welke denzelfden dag werd gehouden, en waarin de Orangisten hunne eischen volledig zagen ingewilligd. Daartoe gedwongen, plaatste hij zijn naam onder de genomen besluiten, [1] 't geen niet belette, dat hij den volgenden morgen op nieuw werd gemolesteerd. Den 31sten had weer een Ommelander vergadering plaats, waar Nieboer, die daar op zijn verzoek was « geadmitteerd,» het volgende uit naam van alle bevolmachtigden der ingezetenen van de « drie Quartieren proponeerde »: « Aangesien de Heer van Aduardt sigh heeft onderstaan, tot stooringe van de algemeene ruste en Tegen de wetten van den Lande, een menigte van personen in de wapen te houden met eigene en provinciale wapenen, het welke veele onrust heeft veroorsaakt » enz., « so word versogt dat genoemde Heer onweerdig,

---

[1] Meyer-Themmen t. a. p. III. p. 496 schijnt te meenen, dat hij, alleen door zijn afwezigheid of door zijn weigering de besluiten te onderteekenen, daaraan de rechtskracht ontnam. Dit kan toch niet juist zijn. Om het nemen van een Ommel. res. te verhinderen, was het noodig, dat zich minstens 4 van de 9 onderkwartieren daartegen verzetten. Lewe's houding was daartoe niet voldoende. Dit echter schijnt ook de meening te zijn van G. A. J. Franke in zijn Aanteekeningen over de oorzaken der Patriottische Woelingen. (Gron. 1887) p. 80. Ik zou liever de dwang, op hem uitgeoefend, om zijn onderteekening te verkrijgen, toeschrijven aan de zucht der menigte, den trotschen edelman „klein te krijgen." Op het „betrekkelijk bezadigd" handelen in die dagen (Franke. t. a. p.) zal wel iets zijn af te dingen.

en ten eene maal voor altoost buiten alle Ommelander Regeeringe moge worden gestelt, en dus onbequaam van eenig Ampt als Regent of Rigter te bedienen, voorbehouden over dese de vrije decisie van Sijn Doorlugtig Hoogheid onse Erff Stadhouder.» Unaniem werd deze pijnlijke zaak den Prins ter beslissing overgelaten, [1] 't geen niet verhinderde, dat Lewe voortging sessie te nemen en — zoo noodig — het voorzitterschap waar te nemen. [2] Toen de tegenpartij nu gewonnen spel had, stelde hij zelf, zich schikkende in het onvermijdelijke, met zijn zoon en naamgenoot, die zich bij het leven zijns vaders Heer van Hoogkerk noemde, de noodige maatregelen voor, die de zaak haar volkomen beslag zouden doen krijgen. [3] Zijn rol in 's lands vergaderzaal was nu spoedig afgespeeld, bij de Monstering der Landdagscomparanten van 1749 meldde hij zich niet als gerechtigde aan. Wel bleef hij Bewindhebber der West-Indische Compagnie en maakte hij verder gebruik van de bevoegdheden in Jurisdictie- en Zijlvestenijaangelegenheden hem iure privato toekomende. [4] Hij overleed in Juni 1753. [5] Natuurlijk dat hij, wiens leven en bezittingen niet veilig waren geweest, ook niet was gespaard door de pamfletten. Door zijn partijgenooten met een Cato vergeleken, werd hij door zijn tegenstanders gehekeld in een vuil schimpdicht, dat den vervaardiger meer tot oneer verstrekt, dan den persoon, op wien het was gemunt. [6]

---

[1] Ommel. Res. 31 Aug. 1748.

[2] Notulen Ommel. Vergad. 2 Jan. 1749.

[3] Ommel. Res. 28 Jan. 1749.

[4] De wensch van Nieboer c. s. werd dus niet geheel vervuld. 's Prinsen beslissing in deze zaak heb ik nergens aangetroffen. Zijn zoon trachtte in 1749 zitting te nemen, maar hij werd uitgemonsterd. Na zijns vaders dood komt hij in de regeeringsalmanakken voor als E. J. Lewe van Aduard. Lewe's tegenstander Nieboer werd bij de Monstering van 1749 eveneens afgewezen.

[5] Nederl. Jaerb. 1753 p. 694.

[6] Droom wegens verscheide schelmstukken gepleegt bij E. Lewe, Hr. van Aduwart, zedert lange jaren in manuscript berustende geweest onder een Eigen-Erfde van het Wester Quartier, en dus verre wegens overmagt gesuprimeert, thans ter gelegentheid van de herstelde vrijheid in 't licht gegeven. Z. j. o. p. 1748, 1749? (Bibl. Leeuw. — Kon. Bibl. Een variant in Dichtk. Prltn. II. p. 35 v.)

Niet allen, die tot de onderliggende partij behoorden, zullen uit het bewind zijn verwijderd; immers met haar, die toch ook een grooten aanhang had, moest nog altijd rekening worden gehouden. Ook zal daartoe hebben bijgedragen de bekende verzoenende gezindheid van Willem IV, in wien — volgens zijn aanhangers — «de vriendelijkheid van Aristides, de menschlievendheid van Pompejus, de beleefdheid van Augustus» zich vereenigden; en die deze deugden «geenszins uit een natuurlijke slapheid» beoefende, «maar met de Edelmoedigheid van eenen Brutus, die door zijne beminnelijke wijze van handelen, van yder een geliefd wierd.» [1] Of het verstandig was? Was het verwijt niet te vreezen, dat men, nu men de macht daartoe had, niet flink genoeg doortastte, om de, in het oog hunner tegenstanders, schuldige regenten van 't kussen te stooten? [2] Kon dit verwijt later niet dienen als motief voor nieuwe op- en aanmerkingen, en dan ten nadeele van Oranje en zijn aanhangers? Was het bovendien denkelijk, dat bij hen, die hunne ambten en daarmeê veel invloed bleven behouden, daardoor de wrok over het gebeurde zou zijn weggenomen?

Hoe het zij, behalve Geertsema en Lewe werden slechts enkele waardigheidsbekleeders van hunne posten ontzet, welke werden toevertrouwd aan bekende prinsgezinden. Maar ten aanzien der Ommelanden verrichtte Willem Karel Hendrik Friso een daad van rechtvaardigheid. Terwijl tot nu toe de Jonkers met een enkelen bevoorrechten Eigenerfde, zich, bij bijna totale uitsluiting der andere Landdagscomparanten, in alle colleges en commissies van eenig gewicht hadden genesteld en alle belangrijke ambten aan zich hadden getrokken, maakte de Prins bij de nieuwe benoemingen ook gebruik van niet-adellijken. [3] En de billijkheid van

[1] Eur. Staats Secr. Febr. 1749. p. 134.

[2] Gron. Nouv. 1748 p. 598. v.; Cérisier: Tableau X. p. 344.

[3] Dit had ook plaats in 1751. Trouwens toen stond de keuze onder de approbatie van den Prins, „zonder (dat deze) enige reden van disapprobatie (behoefde) te geven." (Reglement Reformatoir art. 33). Ook werden maatregelen genomen, om meerdere bekendheid te geven aan de punten van behandeling

dien maatregel zal wel niet kunnen worden ontkend, als men nagaat, dat bij de laatste Monstering werden toegelaten 100 Volmachten, 65 Eigenerfden, één Hoveling en 17 Jonkers. Eindelijk werd de Störenfried van het Westerkwartier, Rudolf de Mepsche, [1] wiens naam met bloed stond geschreven op de gerichtsrollen van Oosterdeel—Langewold, van het tooneel zijner barbaarschheden verwijderd door zijn benoeming tot Drost van Westerwolde, nadat de Monstering hem onbekwaam had verklaard, om aan de regeering van de Ommelanden, en daardoor aan die van Stad en Lande deel te nemen. 's Prinsen tegenstanders gaven van hunne verontwaardiging over die benoeming blijk in een bijtend schotschrift, waarin zij — evenals reeds was geschied — den nieuwen Westerwoldschen magistraat als een der geheime drijvers der Orangisten voorstelden. [2]

VI.

Op den Landdag van den 28 November 1749 werd den Staten een Reglement Reformatoir voorgelegd, den vorigen dag «gearresteerd», 't welk de Prins «na rijpe deliberatie en gehoord te hebben het rapport van de Heeren (zijne) Gecommitteerden goed gevonden (had) voor altoos durend te statueren en als een onverbrekelijke wet te doen onderhouden». [3] De Staten «ag-

in de vergaderingen. (Ommel. Res. 10 Jan. 1750). Eigenaardig is het, na te gaan op de presentie-lijsten, in welke mate het democratische element op die vergaderingen was vertegenwoordigd onmiddelijk vóór en nà 's prinsen verheffing in Stad en Lande. Den 15 Febr. 1748 waren tegenwoordig: 7 „Heeren" en 2 nietadellijken; den 12 Febr. waren deze cijfers 13 en 5; den 23sten 14 en 5; den 16 Mei 12 en 1; den 29 Aug. 15 en 2 benevens „een menigte van comparanten"; den 31sten: 17 en 4, „met nog een grote menigte comparanten," enz. enz.

[1] In sommige geschriften van die dagen wordt hij verkeerdelijk Rembt geheeten.

[2] Caracter van den heer van Faan, (alias) Mepske. — Z. j. o. p. 1749? (Kon. Bibl. — Van dit pronkstuk is een variant te vinden in Dichtk. Prltn. II. p. 16 v.)

[3] Considerans Regl. Ref.

greeerden» het Reglement en legden den eed daarop af in handen van den Stadhouder. [1] Bij deze grondwet voor Stad en Lande werd de Gezworen Gemeente in haar voorrechten hersteld ten aanzien der vrije keur en harer bemoeiing met Stadsaangelegenheden; verkreeg de Stadhouder de approbatie van de keuze der Burgemeesters, der leden van den Raad en der Gezworens; werden de Gilden in hunne gildebrieven en privileges bevestigd; [2] en bleef de benoeming der Officieren van het Burgerlijk Regiment aan den Stadsraad. De verdeeling van de Ommelanden in onderkwartieren, «waardoor de magt in de Regeering gemakkelijk tot eenige weinige kan worden gebracht», [3] werd opgeheven; de benoeming der Monsterheeren aan den Prins overgelaten, mits hij bleef bij de «Leeden van de Ommelander Regeering»; de Eigenerfden- en Volmachtenteelt en de contracten van correspondentie werden verboden, evenals van nu af de scheiding der heerlijke rechten, o. a. der jurisdictiën, van den grond, waaraan zij waren verbonden; «Clauwboeken en Registers van alle Geregtigheden» zouden worden aangelegd; [4] de knevelarijen op het gebied der rechtspleging en op dat der Zijlvestenijen zouden worden geweerd.

---

[1] Res. 28 Nov. 1749.

[2] Hun eenigste privileges op het stuk der regeering, welke hadden stand gehouden, bestonden in het recht, om „bij beurten" iemand aan te wijzen, „om in de Pondkamer mede op te beuren de stedelijke excijnsen," en om „gematigden (te) zenden bij de inneeming der jaarlijksche stads-rekening." (Tgw. Staat II. p. 97, v. — Cf. Mr. H. O. Feith: Dissertatio Hist. Jur. de Gildis Groninganis. — Gron. 1838. — p. 58.). Den 19 Juni 1750 werd op verzoek van eenige belanghebbenden een Stadsres. genomen, waarbij het misbruik werd verboden, dat ook zij, „die geen gilde nering exerceren," tot „officieren van het gilde" werden verkozen. „En sal dese voor een generaale en altoos duirende wet voor alle gilden deser Stadt dienen."

[3] R. R. Art. 9. Reeds op de Ommel. vergadering van den 29 Nov. 1749, waar „een grote menigte van Eygenerffden en volmagten" aanwezig waren, werd besloten, 's Prinsen interpretatie te hooren van dit artikel. Den 1 Dec. daaraanvolgende rapporteerde de Syndicus, dat het des Stadhouders „Hoge Welmeyninge (was), dat de stemminge bij quartieren bij Hoofden, en niet bij onderquartieren soude sijn."

[4] Cf. Stadsres. 26 Febr. 1750, waarbij werd besloten een alfabetische lijst der „Stads Heerl. en Geregtigheden" op te maken.

Om zeker te zijn van een goede rechtsbedeeling, zonder welke de geüsurpeerde macht der oligarchie niet kon worden gebroken, werd een «Provinciaal hof van Justitie» opgericht. De Hoofdmannenkamer werd daartoe «geërigeerd» onder den naam van Hooge Justitie Kamer. Een president en acht leden werden voor hun leven door den Stadhouder «direct zonder eenige nominatie» benoemd. 's Hofs bevoegdheid werd in een Instructie, van denzelfden datum als het Reglement, omschreven. In hooger beroep waren aan zijn beslissing onderworpen bijna alle vonnissen in strafzaken, geveld door de rechters in de stad of op het platte land, terwijl zijn competentie in burgerlijke gedingen in dat opzicht werd uitgebreid. De sententies der Zijlvestenijen werden onderworpen aan appèl op dit rechtscollege. De wijze van procedeeren werd in verschillende ordonnanties en reglementen van 22 Januari 1751 geregeld. In bepaalde gevallen was «revisie» van de vonnissen dezer Justitiekamer mogelijk. Verder werd de scheiding tusschen de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke machten, welke tot nu toe in Stad en Lande zoo goed als onbekend was, door deze «onverbrekelijke wet» bevorderd. 's Prinsen macht werd aanmerkelijk vergroot, door dat hem werd toegekend een uitgebreid recht van gratie; de beslissing in geval van geschillen tusschen de beide Staatsleden of tusschen eenige regeerings- of rechtscolleges; de approbatie van alle benoemingen tot Provinciale of Generaliteitsambten; de beschikking van alle «hoge Politicque Ministeriale bedieningen» en «alle Militaire Charges» en eindelijk de «interpretatie en explicatie» van het Reglement. [1]

---

[1] Van het Reglement met den aankleve van dien bestaan verschillende uitgaven en afdrukken, welke niet alle even nauwkeurig zijn. Een officiëel karakter dragen de uitgaven van 1749 onder den titel: Reglement van Syne Doorlugtigste Hoogheid, — Gron. Gedrukt bij Niclaas Jacob Crans, Ordinaris Provincie en Academie Drukker. —; van 1731 met denzelfden titel en van denzelfden uitgever „in de Heeren-Straat"; en van 1761 in een Verzameling van Reglementen enz. gestatueert door . . . W. C. H. Friso, enz. — Gron. Bij Jacob Bolt, Provincie Boek-Drukker. (Cf. Ress. 29 Nov., 1 Dec. 1749, 13 Febr. 1761., Ommel. Res. 27 Dec. 1749).

De oprichting van een hof van appèl was door « de Burgers en Ingezetenen so van de Stad als van de Ommelanden, uit alle de Leeden en deelen van de Provincie, met veel ijver en zugt begeerd.» Aldus het Reglement Reformatoir. [1] Het is zóó, in Februari 1749 was bij de gecommitteerden van den Prins daarop aangedrongen, terwijl de Nouvellist zijn goedkeuring aan die pogingen hechtte. [2] Adressen werden met dat doel ingediend. [3] Maar er waren ook hevige tegenstanders van die nieuwigheid, welke, volgens hen, streed tegen de stedelijke privileges en vooral tegen die der rijke Ommelander landbezitters, die daardoor — zoo heette het — werden verhinderd in de volledige uitoefening van rechten, voortspruitend uit hun grondbezit. Een Missive van een Friesch Heer aan zijn Vrind te Groningen, [4] waarvan de onbekende schrijver zich als een voorstander van het tot stand komen van dat hof deed kennen, werd dan ook spoedig bestreden in een pamfletje, getiteld: Het oprechten van een hof van justitie in de Provintie van Stad en Lande, direct strijdig tegens de voorrechten en privilegien van de Stad Groningen. [5] De Groninger Maagd klaagde over dit plan steen en been.

Ook trachtte de Stadhouder, « de groote redresseur », de financies te regelen. Nadat de verpachtingen waren afgeschaft, was den 5 Juli 1748 door de Staten besloten om ter voorbereiding van het invoeren van « nieuwe middelen tot remplacement der eertijds verpagte,»

---

[1] Art. 21.
[2] Febr. 1749, p. 227, v.
[3] HS. Arch. Gron.
[4] Z. j. o. p. (Arch. Gron. in Dl. XV van de verzameling „Politica".)
[5] Z. p. o. j. Daar achter is geplaatst een anti-Orangistisch gedichtje, getiteld: Oude en nieuwe Tijt. (Univ. Gron.) De Missive moet geschreven zijn tusschen 16 Dec. 1748 en 27 Nov. 1749; het antwoord is eenigen tijd na die Missive geschreven.

een commissie te benoemen, welke met behulp der hoplieden van het Burgerlijk Regiment en speciale Ommelander volmachten op zou maken «een nauwkeurige(n) staat van de innerlijke gesteldheid van een ieders bestaan.»

Inmiddels regende het plannen tot belastinghervorming. Bevoegden en onbevoegden meenden, hunne opinies ten dezen te moeten ten beste geven. «Alles Finançeert nu, Mannen, Vrouwen, Jongens, ja allerleij Gezindheeden hoe verschillende anders. Welk een gewenschte Eendragt! Gereformeerde, Lutersche, Roomsch-gezinde en Mennoniten: de laatste die deeze Konst al lang in Erfpagt gehad hebben, toonen nu wel ter deeg, dat ze het konstje fix hebben. Allerleij rangen van menschen zijn ook zoo beezig in deeze konst, dat de gewoone Hanteeringen daar door vacantie krijgen..... En de zaak is reeds veel verder gebragt als in voorige tijden, toen meenden zelfs de grootste Finançiers, dat het niet raadzaam was, goede Fondsen af te schaffen, voordat men andere in de plaats wist. Onnoozele menschen!... Er zijn reeds Plans genoeg veerdig.» Zóó spotte een destijds veel gelezen geschriftje: De groote gilde der Heedendaagsche financiers. [1]

Men kan drie groote groepen van meeningen omtrent de in te voeren belastingen onder de schrijvers en schrijvertjes van die dagen onderscheiden. In de eerste plaats waren er, die de bestaande belastingen, welke verpacht werden, en daaronder vooral de accijnzen, in stand wilden houden, 't zij met, 't zij zonder het systeem van verpachting. Een tweede groep wordt gevormd door hen, die in plaats van de opbrengst daarvan, slechts directe belastingen wilden ingevoerd zien. Eindelijk gingen sommigen een middelweg bewandelen, door vóór te stellen, de belangrijkste accijnzen te laten bestaan, maar die bij wijze van collecte te innen, en het ontbrekende door andere «middelen» aan te vullen.

---

[1] Te bekoomen (o. a.) te Groningen, bij Bolt. (z. j.). 't Bestaat uit drie afdeelingen. In Kon. Bibl. een volledig ex.; in Arch. Gron. slechts het eerste gedeelte.

In de tweede groep heerschte groot verschil van gevoelen. Zóó had men er, die een kapitaals-belasting voorstonden, in practijk te brengen vooral door verhooging van het middel der 400ste Penning. Een ander sloeg vóór een « Reeële Schattinge », waardoor de volle druk zou neerkomen op de opbrengsten der onroerende goederen. Een inkomstenbelasting zonder de minste progressie viel bij een derde in den smaak. Deze plans vonden echter weinig ondersteuning en werden op weinig ernstige wijze besproken. Meer opgang maakten de voorstellen van den Nouvellist tot het invoeren eener progressieve belasting op het inkomen. [1] Vooral echter kwam ter sprake het z. g. « Hoofdgeld » of de « Personele Quotisatie. » Zoo'n « Hoofdelijke Taxatie » bracht mêe een indeeling in klassen, voor ieder van welke een vaste som werd aangenomen, door het hoofd van een huisgezin voor elk lid daarvan [2] te betalen. [3] De schrijver van de brochure: Nieuwe Systema's van Financien, [4] neemt b. v. 7 klassen aan, waarin de som, per hoofd en per week te betalen, varieert van een halven stuiver tot een gulden, en meent, dat hierdoor « wijd en breed de afschaffing der verpachte Middelen van Consumptie » zoude worden vergoed. Dergelijke [5] plans vonden hevige bestrijding in de Redenen, waarom in de Provincie van Stad en Lande geen

---

[1] Franke, t. a. p. haalt een paar daarvan aan. (p. 74 v.)

[2] Sommigen wilden hieronder de dienstboden zien gerekend, anderen niet.

[3] De Groote Gilde zegt van een soortgelijk plan: „De vervaardiger moet gewisselijk een Roomschgezinde zijn, wijl het Plan zeer contribueert, om de kloosters te bevolken, want daar komt niets verschrikkelijkers in voor, als met veel kinderen beladen te wezen. Arme Amoureusen!" Dit bezwaar werd gevoeld ook door voorstanders van het Hoofdgeld.

[4] Ter eeuwige Gedagtenis. Te Groningen, bij Pieter Libertas. Ten Kosten der Boeren van de Ommelanden. 1748. (Kon. Bibl. — Bibl. Thys.). Een Fransche bewerking draagt ten titel: Nouveaux Sistèmes de Finances comparés avec l'ancien enz., ad perpetuam rei memoriam. A Groningue, chez Pitre (!) Libertas, Aux Dépens des Paysans des Ommelanden. 1748. (Kon. Bibl.)

[5] B. v. in het Berigt an de Heren Finantiers op wat wijze het beste middel te vinden was tot een nieuwe Taxatie in plaats van de afgeschafte Pagten. — Gron. J. Scheutingh en H. Vechnerus. 1748. (Arch. Gron.)

quotisatie tot remplacering der afgeschafte pachten kan worden ingevoerd. [1] Dit boekje groepeert de cijfers op andere wijze en komt tot andere resultaten. Maar een zijner hoofdgrieven is de afschaffing der inkomende rechten, welke — volgens de voorstellen — met de invoering van genoemde directe belastingen zou moeten gepaard gaan. Dit nu zou zijn « het totaal ruine van onze Negotie en Fabrycqen » en daaronder vooral van het jeneverstoken en het maken van gebreide goederen. [2] Herstel der invoerrechten dus, — een leus, die bij anderen weerklank vond.

Maar het het meest op den voorgrond tredende vraagstuk was: behoud of afschaffing der accijnzen. De tegenstanders van dat soort belastingen — en hieronder nam de Nouvellist een eerste plaats in [3] — wezen op de grootere vrijheid van den handel, welke vrijheid grooteren bloei zou veroorzaken, de concurrentie met het buitenland zou mogelijk maken en grootere welvaart voor 't Gewest met zich mêe brengen. Goedkoope levensmiddelen zouden mede het gevolg zijn, hierdoor — zoo redeneerde men — zouden de loonen dalen, de productiekosten nog geringer worden, enz. De voorstanders er van beriepen zich op de gemakkelijke wijze, waarop deze belastingen werden betaald, in tegenstelling met de moeilijkheid, een groote som op éénmaal te voldoen. En wat de duurte der levensmiddelen betrof, niemand — de ondervinding sedert de afschaffing der pachten had het bewezen — profiteerde er van dan de neringdoenden, die hun prijzen op dezelfde hoogte hielden. [4] Neen! wilde men afschaffing der accijnzen, dan — ook dit werd

---

[1] Gron. J. Bolt. 1749.

[2] Cf. De Groote Gilde. — Tgw. Staat II. p. 96.

[3] Febr. 1749 p. 163 enz. enz. — De Nederl. Reyziger (Jan. 1750 p. 3 v. enz. enz.) betreurde het, dat de „algemeene Taxatie of Quotisatie" niet is gelukt, wegens te groote zwarigheden. Hij raadt aan, de accijnzen, die zijn gebleven, rustig te betalen, omdat de Prins die heeft doen behouden, daar geen andere projecten in practijk schenen te kunnen worden gebracht.

[4] Dit beweerde ook de Groninger maagd.

beweerd [1] — moest daarmêe vereenigd worden een zetting der prijzen van overheidswege.

't Was misschien een gevolg van al die verschillende meeningen, dat er pas in October 1749 een regeling van die zoo dringende aangelegenheid plaats vond. Toen de gecommitteerden van den Prins hier waren verschenen, werd door de Staten met hen overlegd, hoe in den financiëelen nood te voorzien, 't geen des te noodzakelijker was, omdat vele belastingschuldigen, in troebel water visschende, weigerden hun aandeel aan den fiscus te voldoen. [2] Den 6den van Wijnmaand 1749 werd dan besloten, de voorheen verpachte middelen, vooral de Commysepenningen, bij wege van collecte in te vorderen. De Prins keurde de regeling goed, welke in hoofdzaak op het volgende neerkwam: [3] Een generale telling, de basis voor den aanslag, zou elk jaar plaats vinden, in de stad door de burgerofficieren, op het platte land door daartoe aan te wijzen personen, terwijl elke 3 maanden reclames konden worden ingediend. Door stemgerechtigde ingezetenen verkozene, beëedigde en van een borgstelling voorziene collecteurs innen de belasting elk kwartaal, terwijl zij bij wanbetaling «insinuatie, summatie en executie» moeten laten volgen. Transactie in zake boeten werd verboden, terwijl de vroegere «arbitraire breuken» in vaste werden veranderd. Een derde gedeelte der boeten zou «tot derselver encouragement» komen ten bate der administratoren, welke moesten zijn «goede eerlijke lieden, van de gereformeerde religie, van een bekende probiteit en sagtsinnigheid» en die «de ingesetenen in

---

[1] Le dessous du Jeu ou la nécessité urgente d'une bonne Police sur les vivres et les denrées dans toute la République. — Z. j. o. p. — (Kon. Bibl.). De schrijver citeert Voltaire een enkele maal. Er bestaat een Hollandsche bewerking, getiteld: Het geheim der Zake, of De Noodzakelijkheid van een goed Burgerlijk bestier, enz. — Z. j. o. p. — (Univ. Gron.). De schrijver teekent zich „P. de S. S."

[2] Cf. Bruins: Onp. Aanm. I. p. 28.

[3] Ress. 6, 21 Oct. 1749, Ommel. Res. 2 Dec. 1749. De desbetreffende Ordonnantie dateert van 23 Oct. 1749.

alle bescheijdenheid (moesten) behandelen, en wel konnen lezen en schrijven.» Zij waren aangesteld tot wering van fraudes en sluikerijen, en hadden recht van benadering der in hunne oogen te laag aangegeven voorwerpen. [1] Afgeschaft werden de imposten op aardappelen en peren en op «de soete en Neurenburger waaren,» omdat «dit middel als de totale ruine van de negotie in deze word angesien;» maar een invoerrecht zou worden geheven op de beide eerstgenoemde eetwaren en een uitvoerrecht op turf. [2] Dit alles was echter nog niet voldoende volgens des Stadhouders meening. Hij drong aan op het uitdenken van nog meer «suppletoire middelen.» [3] Hieraan werd eenigen tijd later voldaan, toen er een uitvoerrecht werd vastgesteld op «lompen en papiersnippers.» [4]

Het Regeeringsreglement had ook in deze materie zijn stem laten hooren en enkele vingerwijzingen gedaan in de richting naar het herstel van «het zoo zeer vervallene Finantie wezen.» In de eerste plaats moest men dan het «verlies van de afgeschafte pagten vervullen.» [5] Willem IV heeft niet op flinke wijze deze zijn taak volbracht. Zijn beleid gelijkt ook hierin een politiek van schipperen. Er was geklaagd, dat de pachters goede winsten maakten, welke aan den fiscus toebehoorden. In plaats van daaraan dadelijk een eind te maken, werd een middelweg bewandeld. De impost op het gemaal, het meest opbrengende der accijnzen, werd op voorstel van den Prins in «admodiatie» aangeboden aan de molenaars «voor de summa, die hetselve middel in 1747 bij verpagting gerendeert heeft.» [6] Nadat men het met hen niet konde eens worden, klopte

---

[1] Instructie (artt. 1, 4, 5.), vastgesteld bij Res. 6 Oct. 1749.
[2] Ress. 6 en 20 Oct. 1749.
[3] Cf. Res. 10 Nov. 1749.
[4] Res. 15 Juli 1750.
[5] Art. 35.
[6] Cf. Res. 2 Dec. 1749.

men met beter gevolg bij het bakkersgilde in de stad aan. [1] Met welk resultaat? Dat het gewest *f* 8000 (ongeveer 1/20 der geheele opbrengst) minder ontving, dan zou gebeurd zijn, als die impost bij wege van collecte was geïnd, met welke som 3/4 der traktementen van de «bedienden bij de molens» had kunnen worden bestreden. [2] Op dezelfde wijze werd aan het «knokenhouwersgilde» voor dezelfde som als de verpachting in 1747 had opgebracht, het beestiaal in admodiatie gegeven. [3] De wijnkoopers wilden ook gaarne dien weg op. [4] En hoe werd over die admodiatie gedacht? De Nouvellist, een der grootste tegenstanders van «den opeetenden kanker der Pagten en Pagtenaren» stelde haar daarmeê op één lijn. [5] Gelukkig zagen de nieuwbenoemde administratoren der generale middelen de zaak beter in en ten gevolge van hun rapport stelde de «Commissie tot de Finances» vóór, de admodiatie, althans voor de meeste imposten, in 1751 niet meer toe te passen, welk voorstel na eenigen strijd tusschen de Stad en de Ommelanden werd aangenomen, niettegenstaande de verhoogde aanbiedingen van hen, die daarvan in 't vorige jaar hadden geprofiteerd. [6] In dat jaar brachten dan ook door deze en andere doeltreffende maatregelen (waaronder een verhooging van den accijns «op de koornbrandewijn en gedestilleerde wateren,» het z. g. «Ketelgeld,» met *f* 25000, d. i. met 50 %), [7] de generale middelen ongeveer 3 ton gouds meer op dan gemiddeld in de laatste jaren het geval was

---

[1] Rapp. Comm. Fin. 9 Jan., Ress. 10 Jan. en 2 Febr. 1750.

[2] Rapp. Comm. Fin. 21 Dec. 1750.

[3] Res. 10 Maart 1750.

[4] Res. 15 Juli 1750.

[5] Later koos de Nederl. Reyziger eenigszins partij vóór de admodiatie, evenals vóór alles, wat de Prins deed. — Bij Stadres. 12 Dec. 1749 werd de „Pontkamer" weer in werking gebracht.

[6] Rapp. Comm. Fin. 22 Dec., Ress. 21—31 Dec. 1750.

[7] Rapp. Comm. Fin. 15 Juni 1751. Hierbij bleef de admodiatie (telkens voor een jaar) gehandhaafd.

geweest, [1] ofschoon nog op voorstel van den Stadhouder de impost op binnenlandsche bieren, ter wille van deze « hoofdnering » van 't Gewest was afgeschaft. [2]

Een ander artikel [3] van « de onverbrekelijke wet » schreef voor de herziening van het middel der 400ste Penning, billijker dan hetwelk « niets (kon) gevonden worden, omdat een iegelijk naar mate dat in de lading van het schip van Staat geïnteresseert is, ook naar die mate moet contribueeren om het selve te behouden.» Van nu af zouden « alle Ingesetenen welke 200 gulden en daar boven begoedet sijn, mitsgaders alle die geene soo in deze Provincie eenige Goederen of Effecten sijn besittende,» daarvan aangifte onder eede moeten doen, [4] hetwelk elke 2 jaar zou moeten worden herhaald, terwijl om de 10 jaren een generale revisie zou plaats hebben. [5] Maar men had buiten de belastingschuldigen gerekend. Zóó was de aangifte onder eede allerminst naar hun zin: zij wilden liever « eene ordentelijke en gemoedelijke verklaaring » afleggen. In 's lands vergaderzaal kon men niet tot eenstemmigheid geraken en na veel gehaspel werden de « verligte lumières » van den Oranjevorst te hulp geroepen, zonder dat het hem mocht gelukken, de zaak te regelen. [6]

Beter slaagde hij er in, enkele bezuinigingen in te voeren. Sommige daarvan waren bij het Reglement voorgeschreven, n.l. de afschaffing der solliciteurs-militair en der extra-ordinaris Gecommitteerde Raden ter Admiraliteit tot Harlingen. [7] De opheffing van

---

[1] Korte opgave. — In Bibl. Bureau Statistiek Gron. bevinden zich, onder den titel: Middelen van Consumtie, de nageziene en goedgekeurde rekeningen van den ontvanger dezer belastingen o. a. van 1751.

[2] Korte opgave. — Cf. Res. 2 Dec. 1749.

[3] Art. 36.

[4] De „actiën" der W. Ind. Comp. zouden hierbij worden getaxeerd op 25°/o der nominale waarde.

[5] Rapp. Comm. Fin. 24 Juli 1750.

[6] Ress. 25 Maart — 3 Aug. 1751.

[7] Artt. 38 en 47.

een der drie comptoiren voor de inning der generale middelen en de daarmeê gepaard gaande vermindering van het aantal ambtenaren en beambten, geschiedden echter op zijn initiatief. [1]

VII.

En de resultaten van des Stadhouders pogingen? Hij heeft niet lang genoeg van zijn vergroote macht kunnen gebruik maken, om in de gelegenheid te zijn veel ten goede te keeren en de uitstekende voorschriften, die het Reglement op meer dan één plaats bevat, met krachtige hand ten uitvoer te leggen. Een enkel lichtpunt is er aan te wijzen; maar dat in de ruim drie jaren, welke hij als Erfstadhouder van Stad en Lande mocht beleven, er zoo weinig is verbeterd, pleit sterk tegen de wijze, waarop de anti-regentenpartij den volke bij verandering in de regeering, tevens een ommekeer had voorgespiegeld in zijn treurigen toestand. Zij had de ingezetenen geholpen in het bouwen van luchtkasteelen!

De vernietiging der paalwerken door den paalworm bleef voortduren; [2] de dijkwerken alleen in Fivelingoo moesten in 1751 minstens $1\frac{1}{2}$ ton gouds kosten aan reparatie; [3] een overstrooming teisterde in den herfst van dat jaar het noordelijke gedeelte van het Westerkwartier en vernietigde een groot deel van den oogst. [4] De veepest bleef aanhouden, [5] al was er dan ook soms een oogenblik, waarin de toestand gunstiger beloofde te zullen worden. De druk, waaronder de handel en de landbouw zuchtten, werd niet verminderd: steeds werden klachten geüit over de weinige opbrengst

[1] Prop. Ld. 1 Sept. 1750 art. 1; Ress. 10 Sept. en 1 Oct. 1750.

[2] Cf. Prop. Ld. 28 Jan. 1751 art. 3.

[3] Cf. Res. 11 Mei 1751.

[4] Cf. Res. 15 Oct. 1751.

[5] Prop. de post Ld. 18 Maart 1751 art. 2. Zie ook de maandschriften enz. over 1750 en 1751.

der landbouwproducten [1] en den stilstand in verschillende handelstakken, o. a. in « suivel, granen en levendige have. » [2] De handelsberichten luidden niet gunstiger. Was het in 1749 dikwijls « dood slap » of « bedroefd slap » geweest, de toestand in de beide volgende jaren was niet beter te noemen, maar was soms « doodelijk slegt » en de handel « zoo gering, als men ooit heeft gezien. » [3] In dit gewest zocht de een een geneesmiddel in de wegneming van den druk des Stapelrechts, de oorzaak van den geringen handel; [4] de ander wilde bescherming door middel der invoerrechten, waartegen verzet was gekomen. [5] De bekende « projecten » van den Prins, en een verhandeling « over den toestand, waarin de commercie sig bevind en over de middelen, om deselve te redresseren, » welke door de Staten-Generaal naar de verschillende gewesten waren verzonden, werden om al deze redenen dan ook hier aan een onderzoek van de financiëele commissie onderworpen. [6]

En de malaise had na de verheffing van Oranje juist dezelfde uitwerking als vóór dien tijd. Talloos waren de verzoeken om kwijtschelding of vermindering van de huren enz. der provincie-landerijen, terwijl een deel der bezittingen niet kon worden verhuurd. [7] Het opbrengen der belastingen werd er niet veel beter op; telkens en telkens werden de Staten en de Stadhouder lastig gevallen met klachten over den zwaren druk en verzoeken om verlichting daarvan. [8] Noch in 1750, noch in 1751 werden de vastgestelde zes verpondingen geheven: men moest zich met vier behelpen, [9] terwijl deze nog

---

[1] Cf. Ress. 15 Juni 1751, 18 Jan. 1752.
[2] Ress. 21 April, 24 Aug. 1751.
[3] Markt- en handelsberichten komen voor in de Gron. Ct. en in de Jaerboeken.
[4] Cf. Res. 24 Aug. 1751.
[5] Ress. 10 Sept. 1751, 17, 18 Jan. 1752.
[6] Prop. Ld. 15 Oct. art. 1. Res. 15 Oct. 1751. — Cf. Wagenaar X. p. 411. v.
[7] Rapp. Comm. Verhuring 9 Jan., 21 Dec. 1750, 20 April 1751.
[8] Ress. 16, 24 Jan., 5, 6 Juni 1750, Prop. Ld. 18 Maart art. 2, 15 Oct. art. 2 1751, enz.
[9] Ress. 2, 3 Dec. 1751. — Korte opgave.

ternauwernood zouden kunnen worden opgebracht. [1] Ten aanzien der generale middelen was het al niet beter. En naast de « notoire onmacht » van sommigen, meende men bij anderen onwil te bespeuren. De collecteurs ondervonden meermalen, dat men bleet weigeren het verschuldigde op te brengen, totdat eindelijk met executie werd gedreigd. [2]

'tGevolg van alles bleef de slechte toestand der schatkist en het niet voldoen aan de financiëele verplichtingen, welke het Gewest had. Evenals vóór 's Prinsen verheffing werd ook nu geklaagd over de slechte betaling van de traktementen der provinciale ambtenaren en beambten. Zoo klaagden de « duimpegelaars, » een klasse beambten bij het belastingwezen, die op een traktement van *f* 4 per week waren aangesteld, dat zij gedurende ongeveer 2 jaar niets hadden ontvangen. En zij stonden niet alleen. [3] Aan één solliciteur-militair was de som van *f* 196485-7-6 verschuldigd wegens voorgeschoten soldij-penningen. [4] En ofschoon de bedragen der Staten van oorlog in 1750 en 1751 aanmerkelijk — met meer dan *f* 20000 per maand wat de quota van Stad en Lande aangaat — waren verminderd door de « successieve reductien » van troupes, [5] was er nog geen sprake van, dat het Gewest ook maar eenigermate zijn quota's en zijn andere schulden aan de Uniekas kon voldoen. Vandaar de eene missive vóór, de andere na, een enkele maal met de bedreiging het comptoir der Unie te sluiten: [6] alles zonder andere resultaten dan een negatief, n.l. bekenning van onmacht. Een brief van den Stadhouder en den Raad van State in het midden van 1751

---

[1] Cf. Res. 5 Juni 1750.
[2] Res. 19 Maart 1751.
[3] Ress. 24 Jan., 16, 17 Febr., 2 Oct., 6 Nov. 1750. enz. enz.
[4] Rapp. Comm. Fin. 5 Nov. 1750.
[5] Rapp. Comm. Fin. 27 April 1750, 20 April 1751. — De Korte opgave geeft geheel andere resultaten, vermoedelijk door 't weglaten der extraordinaris Staten van 1748 en 1749.
[6] Prop. Ld. 27 Maart artt. 3. 4., 25 Mei art. 4, 5 Juli art. 2, 21 Dec. 1750 enz. enz.

door de Staten ontvangen, teekent den toestand. Er wordt daarin geklaagd, dat « verscheijdene Provincien de Generaale Petitien niet eens met de vereijschte attentie leezen, veel minder in deliberatie» brengen. Er wordt daarin gewezen op « de noodzakelijkheid om de Defecten te remedieeren met relatie tot de Militie, tot de Fortificatien en Magazijnen, tot de Scheepsmaght en de saaken van de Zee, tot het publijcq credit en de noodige geldmiddelen, ende Laatstelijk tot de vereijschte spoed om op alles tijdelijk te resolveeren en daadlijk te praesteeren, in alle welke respecten deze Provincie wederom als na gewoonte staat geteekend, maar wel allermeest in het art: rakende de conservatie van het publijcq credit, alwaar geremarqueerd wordt, dat niet een penning tot betaalinge van renten en intresten wegens deze Provincie aan 't Comptoir generaal werd gefurneerd, maar dat deselve Haar zedert de Jaaren 1746 daar aan heeft onttrokken, niettegenstaande de solemneele engagementen waarmede (de Staten) haar hebben verbonden. » De commissie tot de Finances, aan wier onderzoek die missive werd onderworpen, kon daartegen » met geene reden debatteren, dan alleen met de baarblijkelijke demonstratie van het absolute en insurmontabele onvermogen van deze Provincie en haare uitgeputtede finances. » De Staten gaven dan ook aan den Prins en den Raad van State te kennen, dat zij niet meer « in die selve lasten continueeren » konden. [1] Er bleef voor 't oogenblik niets anders over dan een leening; en, na overleg tusschen den Stadhouder, de Staten-Generaal en een Commissie van wege dit gewest [2] werd besloten, te trachten een som van 21 ton à 3% te negotiëeren onder garantie der bondgenooten en « onder verband van alle Provinciale middelen, inkomsten en goederen. » De Staten-Generaal waren daartoe na

---

[1] Rapp. Comm. Fin. en Res. 20 April 1751.

[2] Leden er van waren voor de Stad: P. R. v. Iddekinge en J. v. Hoorn; voor de Ommelanden: E. R. Alberda v. Bloemersma en de Ommel. Secretaris Herman Upmeijer.

eenige gedachtenwisseling bereid gevonden, mits Stad en Lande zich verbond, jaarlijks *f* 250000 aan de Uniekas voor achterstallen en renten af te betalen, vooral te vinden uit de helft der verpondingen, welke helft werd geraamd op *f* 190000, en uit die van 't gemaal en van het haardstedegeld. De contanten, door de leening — gesloten door tusschenkomst van de Haagsche bankiers Boas en Heeneman — in de gewestelijke schatkist vloeiende, moesten in de eerste plaats worden besteed tot delging der pretensiën van de solliciteurs-militair en tot het noodige onderhoud der post- en paalwerken. [1]

Werden 's Prinsen bemoeiingen op financiëel gebied dus met geen bizonder gunstigen uitslag bekroond, ook in verschillende andere aangelegenheden was er veel goeden wil noodig, om verbetering in den toestand te bespeuren. 't Is waar, het Reglement beoogde veel goeds, maar de gevolgen er van waren niet onmiddelijk te zien, waren niet voel- en tastbaar. En dat waren wel de « Landkrakkeelen » tusschen de beide leden van Staat, die steeds bleven voortduren. Nietige kleinigheden waren daardoor de oorzaak, dat belangrijke zaken onafgedaan bleven; maanden lang werd er beraadslaagd over quaesties zonder gewicht. En slechts noode schijnt Willem IV er toe te zijn overgegaan, van het recht van beslissing, door de nieuwe grondwet hem gegeven, [2] gebruik te maken, ofschoon de Staten zoo'n beslissing wel voor « aangename notificatie » wilden aannemen. [3] De geschillen over het Stapelrecht, dat broeinest van twist en tweedracht in dit Gewest, bleven mede aanhouden. [4] De slechte verhouding tusschen beide staatkundige partijen was

---

[1] Rapp. Comm. Fin. 1 Juli; Ress. 19 Juli, 24, 26 Aug., Prop. Ld. 15 Oct. 1751 art. 6. enz. enz. Op Arch. Gron. bevindt zich een MS. relaas van v. Hoorn en Upmeijer over deze aangelegenheid.

[2] Art. 32.

[3] B. v. Res. 1 Juli 1751.

[4] Cf. Res. 24 Aug. 1751. — Stadsres. 6 Juni 1750, en het daaruit voortvloeiende placcaat van 11 Sept. 1750. (Arch. Gron.)

zoo weinig verbeterd, dat de eene den gemoedelijken raad gaf, de tegenstanders «uit te roeijen uit het midden hunner Broederen.» [1]

Over medewerking van de gewestelijke regeering heeft de Stadhouder ook niet altijd kunnen roemen. Hoe ernstig de beschreven vaderen, ook na de catastrophe van 1748 en 1749, bij het behartigen van 's lands zaken zich betoonden, blijkt uit verschillende feiten. Een curieus geval was o. a. wel, dat, ook al door gebrek aan overeenstemming tusschen de beide Staatsleden, de resolutie van 20 October 1749, waarbij een uitvoerrecht op turf was vastgesteld, in 't geheel niet werd in werking gebracht, zelfs niet gepubliceerd, niettegenstaande de Commissie tot de Finances daartoe reeds den 20 November daaraanvolgende last had ontvangen. [2]

Duidelijk te merken was verder nog altijd de gisting onder de ingezetenen. Men scheen hier en daar nog eens weer te willen probeeren, hoe ver men met geweld zou kunnen komen. Immers in de verloopen jaren had men daarvan de goede vruchten gezien. De houding, welke de hoofden der Orangisten na 's Prinsen verheffing in dit opzicht aannamen, was echter geheel anders dan in 1748 en 1749. De ongeregeldheden, in dien tijd voorgevallen, en toen niet altijd met den noodigen ernst afgekeurd, heetten nu niet het werk van «ordentelijke Ingezeetenen, maar van een onbedreeven 't zaamenrottende meenigte, die geen kennisse van de Publique Zaaken hebbende, elk hun eijgen interest bedoelden.» [3] Maar vergat men hierbij niet, dat men met woord en daad zelf een voorbeeld had gegeven, en dat men daarom ook eenigermate aansprakelijk was voor de beweging, die daarvan het gevolg werd,

---

[1] Nederl. Reijz. Jan. 1750, p. 21.
[2] Cf. Ress. 24 Aug. 1752.
[3] Nederl. Reijz. Jan. 1751 p. 17.

ook al nam zij grootere afmetingen aan, dan men zelf gedacht of bedoeld had? [1]

De gisting bleek o. a. uit het verzet op sommige plaatsen tegen de invoering der collecte; [2] uit de onhebbelijke houding der bevolking tegen de belasting-ambtenaren, welke een enkele maal — en dat nog wel in Scheemda, dat zich in 1748 zoo ijverig prinsgezind had getoond — op plundering en vernieling uitliep. [3] Verder verzetten zich vele plattelandsbewoners tegen het betalen van den zijlschot, omdat, volgens hunne meening, de bevoegdheid der tegenwoordige bestuurders der Zijlvestenijen niet boven alle bedenking was verheven en omdat zij vooraf verantwoording eischten van de wijze, waarop de gelden werden besteed. [4] De huurders der landerijen bleven weigeren de huurcherters te teekenen, zooals dat op nieuw was voorgeschreven. [5]

In Appingadam moest de Stadhouder als bemiddelaar optreden tusschen de burgerij en de stedelijke regeering. Bij de onlusten n.l. in 1748 had men in April het Roomsche bedehuis in dat stadje onder den voet gehaald. Toen de rust grootendeels weer was hersteld, vroegen en verkregen de «Papisten» vergunning, dat bedehuis weer te herbouwen, echter niet zonder verzet der ingezetenen. De Prins, wiens tusschenkomst werd ingeroepen, gaf zeer bedacht-

---

[1] Nederl. Postrijder Nov. 1749 p. 554. v. — Cf. Ress. 29 Nov. en 2 Dec. 1749. — Art. 51 Regl. Ref.

[2] Iets dergelijks zegt het gedicht: Geessel voor de Muitelingen. — Gedrukt voor de Uitgeever, in 1748. En te bekomen o. a. te Groningen, bij Barlinkhof en Febens. (Bibl. Leeuw. — Dichtk. Prltn. II. p. 44. v.)

[3] Nederl. Jaerb. 1750 p. 618. — Prop. Ld. 4 Juni 1750 art. 2, 5.

[4] Nederl. Jaerb. 1751 p. 211. v. enz. enz. — De Doopsgezinden deden hieraan zóó druk meê, dat hun gedrag oorzaak was van een brief Wegens de Gemeente van Groningen van derzelver Dienaarschap ondertekent op den 24 Januari 1751 aan „de leden onzer Doopsgezinde Gemeentens." Z. j. o. p. (Arch. Gron.) Men moest gehoorzaam zijn aan zijn „Wettige Overigheid", die den Mennonieten hoegenaamd geen beletselen in den weg legde in de „vrije oefening van (den) Publijken Godsdienst". enz.

[5] Rapp. Comm. Verhur. 15 Juni 1751. — Gron. Ct. 5 Jan. 1751.

zaam als zijn gevoelen te kennen, « dat de Roomschgezinde Inwoonders van Appingadam binnen de palen der tot hiertoe genoten Conniventie moesten gehouden worden; neimende zijne Hoogheid verder aen te zullen doen wat tot de wering van de verdere inkruiping des Pausdoms noodig was. » [1]

In de stad Groningen, waar de Orangisten elke gelegenheid aangrepen, om van hunne trouw aan het vorstelijk huis blijken te geven; waar de verjaardagen der leden van 's Prinsen geslacht werden gevierd door 't geven en bijwonen van bals, soupers en diners; waar de wijnhuizen « Het Gouden Hoofd » en « De Soppige Peer, » alsook « het logement en Ordinaris 't Parlement van Engeland » goede zaken zullen hebben gemaakt, als verzamelplaatsen der voor 't oogenblik bovendrijvende factie, in die stad waren ook reeds onaangenaamheden en woelingen te bespeuren. In de eerste plaats kreeg de Stadhouder het te kwaad met den Kerkeraad over het aanstellen van predikanten. [2] De Voetiaansche en Coccejaansche geschilpunten verdeelden de Groningsche godgeleerden en hun aanhang nog steeds in twee vijandelijke kampen, die de namen voerden van Oude en van Nieuwe Studie. Leeraars stonden tegenover leeraars, burgers tegenover burgers, vrienden tegenover vrienden, huisgenooten tegenover huisgenooten. Studenten in de theologie beleedigden en bevochten elkander terwille daarvan, vielen daarover

---

[1] Nederl. Jaerb. 1750 p. 907. v. enz. — L. J. S: Echt verhaal der gebeurtenis op het raadhuiz te Appingedam op den 9 Juli 1750. Gestelt tegen 't Verhaal van den Secretaris H. Idema in (de) Nederlandsche Jaarboeken. — Gron. Hajo Spandaw, Boekverkoper in het Oude Zwarte Kruis. En mede te bekomen te Appingadam bij de wedw. van Jan Claaszen Roodhuis. 1750 (3 Dec.) — Arch. Gron. — Oomkens niet volledig, evenmin als Ledeboer: Alf. Lijst. — Over die „Conniventie" van vóór 1748 zegt Gron. Rust. (p. 21): „De Roomsche Kerken, waarin onder oogluikinge den dienst door een vreemt Priester alle 14 dagen wierde waargenomen." Het bedehuis is niet terstond hersteld geworden. In 1753 nog werd de dienst gehouden op een „solderinge". (Stadsres 29 Maart 1753.)

[2] Nederl. Jaerb. 1751 p. 53. v. — Eur. Merc. 1751 I p. 162. v. — Copiae Actorum Consistorii Ordinarii: HS. Arch. Gron. —

hunne professoren lastig. [1] Vooral kwamen de oneenigheden voor den dag bij het beroepen van voorgangers der gemeente. Dan bleek het, « hoedanig de afgod van ikheid en partijzucht (werd) aangebeden ». [2] In de laatste jaren hadden de mannen van de oude studie, die groote gehechtheid toonden voor het Oranjehuis, de minderheid in den Kerkeraad, zoodat het voor hen was te vreezen, dat zij geene predikanten van hunne richting meer zagen gekozen. Toen nu in 't begin van 1750 een nieuwe beroeping moest plaats hebben, zagen zij, die aan invloed hadden gewonnen door de jongste gebeurtenissen, hun kans schoon, om dien invloed ook in kerkelijke aangelegenheden te laten gelden. Willem IV had voorgesteld, de 9 predikantsplaatsen gaandeweg aldus te bezetten, dat van elke partij 4 leeraars de kansels konden beklimmen, terwijl de negende plaats om beurten zou ten goede komen aan de verschillende « studien. » Den 12 Maart wees de Kerkeraad « met een seer merkelijke meerderheid » dit voorstel van de hand, als tot niets goeds kunnende leiden en integendeel zeer geschikt om de gemoederen nog meer te verdeelen. Hij verzocht den Prins, dat deze hem in 't bezit zou laten van de « soo menigmaal door de Hoge regeeringe bevestigde en gestabiliëerde vrijheid » bij de beroepingen. Een der predikanten en een ouderling — niemand minder dan prof. van Velzen — protesteerden tegen dat besluit. Eenigen tijd bleef de zaak rusten totdat in October de Stadsraad daarin door Friso werd

---

[1] R. L. O. R.: Pseudo Studiosus Hodiernus, Sive Theologus Groninganus detectus et refutatus. Dat is: Hedendaagsche Naam-Student of Groninger Godsgeleerde ontdekt en wederlegt. (2de druk. p. 124 v.). — Vervolg daarop (p. 79. v.). — Leeuwarden, T. van Dessel. 1738. — De Voetiaansche studenten verbrandden Coccejaansche verhandelingen onder 't zingen van „dit Godloos, en Hemel-tergent Lijkdigt":

„Zoo zullen die Ketters Geballast met Letters,
Maar arm van Geest, Hier naamaals eens lijden
In 't huisje ter zijden, Bij 't Roomsche beest."

De schrijver van dit werkje was de later zoo bekende Orangistische predikant Petrus Hofstede. (Mr. v. Doorninck t. a. p. II kolom 534).

[2] J. Bruins: Onp. Aanm. I. p. 51.

betrokken. Aan Hun Edelmogenden toch kwam de approbatie toe van 's Kerkeraads keuze. [1] De inmenging van dit regeeringscollege werkte niets uit, zoodat de Orangistisch-Voetiaansche predikanten en ouderlingen [2] hunne pogingen dáárbij en bij den Prins verdubbelden. Krasse missives van den laatste en van Burgemeesters en Raad, waarin bedreigingen niet werden gespaard, deden eindelijk de aanhangers der nieuwe studie het hoofd in den schoot leggen, [3] en hun goedkeuring hechten aan het nog al vreemde plan tot vermindering der geschillen.

Verder nam Willem Karel Hendrik Friso geen genoegen met de in 1751 door de Keurheeren gedane Gezworens Keur. Vier van de nieuwbenoemde waardigheidsbekleeders weigerde hij toe te laten. Gebruik makende van de bevoegdheid, hem gegeven bij art. 5 van het Reglement Reformatoir, vervulde hij de op die wijze opengevallen plaatsen met andere personen naar zijn goeddunken. Onder de gedisapprobeerden behoorde de hopman Th. Lieftinck, [4] die het meest tot de licentiatie der regeering had bijgedragen en nu ondervond, dat ondank 's werelds loon is. [5] Ook een keuze voor de Ommelander Gecommitteerde Raden mocht des Stadhouders goedkeuring niet wegdragen. Zij werd, op grond van art. 33 van genoemd Reglement, vernietigd, en de daardoor ontstane vacature naar 's Prinsen welgevallen aangevuld. [6]

---

[1] Zie b. v. Stadsres. 4 Febr. 1743 enz.

[2] Nl. de predikanten Michaël Bertling en Johannes Hulsius en de bekende Orangistische ouderlingen van Velzen en W. Palmer.

[3] Stadsress. 12 Nov. en 8 Dec. 1750.

[4] En niet F. L., zooals de Jaerb. zeggen. Er bestond wel een hopman F. L. Onder de door den Prins benoemde Gezworens bevond zich ook één in 1749 van zijn waardigheid ontzet lid van hun college.

[5] Nadat reeds een deel van dit opstel was afgedrukt, zag ik in de Stadsres. 20 Febr. 1753, dat T. L., niettegenstaande de protesten van de Gezworens, tot „grootburger" der Stad werd verklaard. De zaak wordt mij daardoor onduidelijk. Het grootburgerschap toch was een vereischte, om tot Gezworen te kunnen worden gekozen.

[6] Had Oranje daartoe wel het recht? Art. 33 toch spreekt alleen van „alle *Provinçiale* (ik cursiveer) so binnen als buitenlandsche Commissien." Toch

VIII.

Te midden van al die beslommeringen besloten de Staten van Stad en Lande op den Landdag van 26 October 1751 om « de resumtie van voorige Notulen tot op Eerstkomende vergadering te surcheren. » De aanleiding tot dat verdagen der werkzaamheden was de tijding van het overlijden des Erfstadhouders, welke hun was meêgedeeld bij « Missive van Haare Kon. Hd. Mevrouwe de Princesse Anna, Douarière Wijlen Sijn Doorlugtigste Hoogheid den Heere Prince van Orange en Nassau. » Na « een bedleegering van vijf dagen » was de Vorst den 22 van Wijnmaand « uit dit Leven in (Gods) Eeuwige Heerlijkheid overgebracht. » [1] Terstond werden brieven van deelneming aan de weduwe en de moeder van den overledene gezonden en werd een Commissie benoemd « om uit naam van Haar Edele Mogende het officie van condoleance aan haare Koningl. Hoogheid af te leggen. » Deze Commissie bestond uit den burgemeester P. R. van Iddekinge, de raadsheeren G. Quintus en J. W. Folckers en den Stadssijndicus van Hoorn; de Jonkers E. R. Alberda van Bloemersma, O. J. Alberda en Berend Aldringa van Wirdum, als mede den Ommelander Secretaris Upmeijer. [2] Ten teeken van deelneming in « dit funest evenement » moesten de klokken gedurende 6 weken in het geheele Gewest worden geluid en werden de leden der Staten-Generaal, van den Raad van State en der Generaliteits-Rekenkamer van wege Stad en Lande gelast, zich met hunne bedienden « in den swaaren rouw te

---

baseerde hij zijn besluit op dat art., blijkens zijn brief aan de Ommelander Heeren, dd. 2 Sept. 1751. Die brief is te vinden in een „Verzamelinge van stukken betrekkelijk . . . de bestellinge der . . . Commissien in de Ommelanden, 1785. — Te Groningen. Bij de meeste boekverkopers te bekomen. Z. j. — Ook schijnt er oneenigheid te zijn ontstaan tusschen de officieren van het Burgerl. Reg. en den Raad over de macht, aan de Gezworens toekomende, in welken strijd ook de Prins werd betrokken. Ik vond dit echter alleen in den Tgw. Staat II. p. 138.

[1] Prop. Ld. 26 Oct. 1751.

[2] Ress. 26, 28 Oct. 1751.

kleeden.»[1] Lijkredenen werden uitgesproken en uitgegeven.[2] Op voorstel van Gelderland besloten de Staten-Generaal de begrafenis van wege de Vereenigde Gewesten te doen plaats hebben[3] en den 4 Februari 1752 werd aan den Oranjetelg de laatste eer bewezen.[4] Zelfs in deze « lugubre » omstandigheden konden de Gedeputeerden van Stad en Lande naar den Haag het kibbelen niet laten. Er ontstond nl. « onderscheid der sentimenten » over « den rang, in welke (zij) vermeinen bij de Lijkstatie te moeten assisteren.» De zaak werd door de Staten Commissoriaal gemaakt en in uiterst bedachtzame termen werd deze hoogst belangrijke quaestie tot een

---

[1] Res. 28 Oct. 1751. Ieder der genoemde heeren ontving *f* 150 tot bestrijding der onkosten, welke som echter later van de gedeputeerden ter St. Gen. werd „gerepeteert", omdat ieder *f* 200 uit de Generaliteitskas had getrokken. (Res. 16 Mei 1752). — Zie nog Stadsres. 3 Nov. 1751.

[2] C. van Velzen: Rouklagte over de smertelijke dood van wijlen den Grooten Vorst in Nederlands Israël . . . Willem Carel Hendrik Friso, in eene Predikatie over 2 Samuel 3 : 38. — Gron. J. Bolt 1751. (Bibl. Letterk.) Deze vleiende lofspraak wordt minder gunstig besproken in het curieus geschriftje: Zakelijke Inhoud van alle de Lijk-redenen op het . . . . . allersmertelijkst verlies van de Heere Prince van Orange en Nassau. — Leeuwarden A. Ferwerda. 1752. (p. 138—145). Over den schrijver van dit werkje, waarvan Bibl. Leeuw. een ex. bezit, zie men: W. Eekhoff: De Stedelijke Bibliotheek van Leeuwarden (1870) p. 262. v. — v. Doorninck, t. a. p. II. kolom 303. — Op het schutblad van het ex. in Bibl. Leeuw. staan nog eenige aanteekeningen hierover o. a. uit Dr. J. Hartog: Geschiedenis Predikkunde in Nederland.

Joannes Heringa (theol. stud.): Lessus Funereus. In obitum celsissimi ac serenissimi Arausionensium et Nassavorum principis. — Gron. W. Febens. 1751. (Arch. Gron.).

L. Offerhaus: Laudatio Funebris.

Abraham Buning (rector van de Latijnsche school te Groningen): Guilielmi Caroli Henrici Frisonis principum optimi memoria pie celebrata in majori Gymnasii Groningani auditorio. — Gron. Hajo Spandaw. 1752. Gevolgd door: M. Hemsterhuis (conrector): Carmen in acerbissimum luctuosisimum obitum G. C. H. Frisonis, met een Holl. vertaling, getiteld: Klinkdicht over 't allerbitterst en beklaaglijkst afscheiden, enz. (Bibl. Letterk.)

Lucas Johannes Spandaw (conrect. gymn. Appingad.): Cenotaphium Groningae apud Georgium Spandaw, Bibliopolam. 1752. (Arch. Gron.) Oomkens en Ledeboer: Alf. Lijst, zijn beide niet geheel volledig.

[3] Res. 16 Dec. 1751. — Wagenaar XX. p. 450. v.

[4] De onkosten van de begrafenis bedroegen *f* 68000, zoodat S. e. L. voor zijn quota moest betalen *f* 3975—5. (Res. 27, 28 April 1752).

eind gebracht. Er werd n.l. bepaald, « dat de oudste Gedeputeerde van Stads zijde ter linker zijde (zou worden) geaccompagneert van den oudsten Heer van de Ommelander sijde en soo vervolgens alternatim, sonder dat hierdoor eenige de minste atteinte of praejuditie sal worden gegeven an het regt ende possessie van preseance de Stadt competerende, nogte ook an de wedersijdse so Stads als Ommelander sustenues en praetensien, met relatie tot het regt van alternative rang tusschen de Persoonen, weegens dese Provincie ter Vergadering van haar Ho. Mo. gecommitteert.» [1]

Groot was de verslagenheid der Orangisten. Hun hoop was « als een Tros Druijven afgesneden,» [2] met den dood van hem, die in hunne oogen was:

„De lust, de hoop der Batavieren,
De roem, de bloem van Hollands maegd,
De Zon des Lands." [3]

Zuidhorn, Dec. 1887.

---

[1] Prop. Ld. 28 Jan. 1752 art. 1., Ress. 28, 29 Jan., Rapp. Comm. ad hoc 29 Jan. 1752. De vreemde gezanten waren niet uitgenoodigd „om geschillen over den rang te voorkomen." De Raad van State weigerde om soortgelijke redenen de plechtigheid bij te wonen. Holland toch betwistte aan dat college den voorrang en liet dien slechts aan de St. Gen. „bij wijze van enkele politesse en als 't ware praecario." De afgevaardigden naar H.H. H.H. M.M. voor dit gewest werden gelast, alles in 't werk te stellen, om Hollands eischen te keer te gaan. (Prop. Ld. 20 Maart art. 3., Res. 20 Maart, Rapp. Comm. Fin. 11 April en Res. 11 April 1752. — Cf. Wagenaar XX. p. 451).

[2] Gron. Courant 15 Oct. 1751. — Nederl. Reijz. Oct. 1751 p. 479.

[3] Nederl. Jaerb. 1751 p. 923.

HET OPRUKKEN VAN DEN PRUISSISCHEN GENERAAL VON BÜLOW, UIT MUNSTER NAAR NEDERLAND IN 1813.

DOOR

Mr. W. J. Baron d'ABLAING VAN GIESSENBURG.

De geschiedenis der omwenteling van 1813, na het 50-jarig feest in 1863, door de Hoogleeraren Dr. Th. Jorissen, Dr. R. Fruin en den Jhr. A. A. van Oldenbarneveld genaamd Witte Tullingh, met het voor en tegen, in de jaren 1865 tot 1869 uitvoerig behandeld, bepaalt zich bijna uitsluitend, tot hetgeen destijds in de Provincie Holland voorviel. Van de overige streken onzes Vaderlands bijna niets. Het heeft den schijn, alsof men toen aldaar stil zat.

Dit voelde Jorissen, wanneer hij, aan het slot van zijne omwenteling van 1813, Ie Deel, Inleiding 1867, inlichtingen wachtte, nopens hetgeen in die dagen, o. a. in Gelderland en Overijssel plaats had.

Deze sluier wordt eenigzins opgeligt, door de uitgave November 1813, door Mr. H. Graaf van Hogendorp, 's Hage bij Martinus Nijhoff, 1887. Daardoor mede was steller dezes in staat, met juiste dagteekening, eenige duistere punten na 75 jaren op te helderen, de drijfveeren aan te geven, die den Pruissischen Generaal von Bülow bewogen, zonder bevel, plotseling, den 27 November, met zijne geheele armee uit Munster naar Nederland op te rukken, alsmede den persoon aan te wijzen, die hem, na een kort gesprek, daartoe bewoog.

Om het even wie van beiden, Hogendorp of Stirum, destijds

het meeste bijdroeg; elk Vaderlander moet die twee dankbaar zijn, dat zij hun leven in 1813 voor ons veil gehad hebben.

De opstand, of zoo men wil het oproer, te Amsterdam den 15 November, met het in brand steken der Douane-huisjes door May begonnen (Jorissen, Deel I, bl. 205), waarvan Gijsbert Karel den 17den daaraanvolgende te 's Hage kennis kreeg (H. van Hogendorp blz. 21), had de handeling van den Graaf van Limburg Stirum, met medeweten van Hogendorp, op dien dag tengevolge, en alles werd hierdoor te 's Hage in beweging gebragt.

Aldaar vormde zich den 21sten een Algemeen Bestuur, onder Van der Duyn en Hogendorp; Rotterdam, als ook Leiden sloten zich weldra aan, Amsterdam echter bleef besluitenloos. Angstvallig wilde men het dáár den Franschen doen voorkomen, als ware het voorgevallene den 15den Dec. slechts een oproer geweest; zoodat dáár eerst den 24sten Nov. 's namiddags, den dag van het oprukken naar Woerden, de Omwenteling haar beslag kreeg, bij het verschijnen van eenige weinige kozakken. (Jorissen I, bl. 335.)

De tijding hiervan kwam te 's Hage, denkelijk gelijktijdig met die van den terugtogt uit Woerden, d. i. den 25 November.

Toen was het hagchelijkste oogenblik aangebroken; velen, door schrik bevangen, achtten alles verloren en vlugtten. Utrecht en nu Woerden door den vijand bezet, Molitor elk oogenblik te Leiden en 's Hage te wachten, waardoor men van Amsterdam afgesneden zoude zijn, en Gorcums garnizoen uit Antwerpen zeer versterkt; men had niets meer dan een klein gedeelte van Zuid-Holland, bijna zonder krijgsmagt, het zich opgeworpen Bestuur stond zoo te zeggen alléén!

Geen wonder, dat wij in Hogendorps werk 1887, hetwelk thans gevolgd zal worden, op bl. 31 lezen: dat Gijsbert Karel, destijds door podagra aan het bed gekluisterd (doch zoo ik vernomen heb, met twee geladen pistolen op zijn bedtafel), over dat oogenblik, toen men vreesde de Franschen den Haag weder te zien binnenrukken, schreef: « De veiligheid van den Haag zelve

«scheen gevaar te loopen, en de Graaf van Stirum ontbood Ge-
«neraal Sweerts met geheel zijn corps.»

«Dit kwam op, en nu scheenen wij in denzelfden staat te «zijn, als den eersten dag, zoo niet erger. Het was echter «beter gesteld, dan wij konden weten. De Russen en Pruissen «rukten aan; de Generaal Molitor was er van verwittigd, en dit «verlamde zijne werkzaamheid tegen ons.»

Dit aanrukken, buiten weten van het Algemeen Bestuur, was alzoo de reddende Engel. Diens handelingen is het daarom der moeite waard na te gaan, alsmede den man te kennen, die daartoe zooveel bijdroeg.

De aangehaalde woorden van het leidend hoofd van den opstand in Holland, bewijzen dat hij niets wist, ja zelf zegt kon weten, wat toen in de andere provincien plaats had. Dáár kende of erkende men geen Algemeen Bestuur. Zelfs van de Hollandsche steden schrijft Gijsbert Karel, bl. 33, hieromtrent:

«De stedelijke Regeringen hielden die erkenning tegen; maar «zij werden zoo gedwongen om toe te geven, dat het einde ligt «te voorzien en nabij was. Op de eerste verschijning der «Bondgenoten, kon het niet missen.»

Ook Bentinck van Buckhorst te Zwolle, wilde (bl. 212) geen Algemeen Bestuur, als zich eigenmagtig opgeworpen hebbende, erkennen. Het stond als gezegd, bijna alléén; doch eere te meer den Vaderlanders, die het alléén waagden. In dien stand van zaken, van alles afgesneden, is het begrijpelijk, dat Hogendorp niet geheel op de hoogte kon zijn, van hetgeen buiten hem om, elders plaats had. Hij kende de personen niet, die zonder zijn medeweten handelden; doch deze mogen ook worden genoemd, want zij zouden bij herstel, de wraakzucht der Franschen niet zijn ontgaan.

Te 's Hage had men alleen tijding van Wauthier, die gezonden was om den Prins van Oranje op te sporen, en van van der Hoeven, op weg naar de Geällieerden; beide waren den 21 of 22 November op last, uit 's Hage vertrokken.

Laatstgenoemde schreef (bl. 106) den 23 November uit Nijkerk, dat hij dien nacht den majoor Marcklay met eenige kozakken aldaar had aangetroffen, en deze door de Franschen daaruit verdreven was. Verder, dat Benkendorf denkelijk te Osnabrug, en Bülow te Munster waren; de Russen (t. w. slechts eenige kozakken) te Hattem, Harderwijk en Zwolle. Den 23 Nov. 's avonds, weder uit Zwolle (bl. 108) gemeld; dat hij zich aan den Prins Narischkin had laten voorstellen, die wel wilde vooruittrekken, had hij maar infanterie en kanon, doch niets dan eenige kozakken. Deze stonden, schrijft van der Hoeven, geen infanterie. Pe Prins zoude evenwel trachten tot Amersfoort vooruit te gaan. Gelukkig is Marcklay toen nog verder getrokken tot Amsterdam, voorbij het door de Franschen bezette Naarden; hetgeen eerstgemelde stad op zijne verschijning den 24 November, bewoog zich aan te sluiten!

Van der Hoeven wilde Wintzingerode en Bülow opzoeken, en had 's avonds (23 Nov.) ten 10 ure vernomen, dat Benkendorf, met infanterie en geschut (door hem later bl. 120, geschat op 6000 man en 12 stukken) te Delden aangekomen was. Evenwel begaf de briefschrijver zich daarop, (bl. 111) eerst naar Osnabrug en Lingen, wilde naar Munster, doch keerde om, zocht Benkendorf en vond dezen na lang zoeken, eindelijk den 26 Nov. 's namiddags te Ryssen. Hij porde hem zeer aan, maar wegens diens hoofdstoten voor Deventer daags te voren, vond hem weinig genegen en zeer bezwaard vooruit te gaan; weshalve van der Hoeven naar Wintzengerode trok, den 29sten daar aankwam, doch ook weigerachtig antwoord ontving, (bl. 121). Hier geen woord over Bülow en Munster.

Het oprukken van Bülow den 27 November 's morgens, is derhalve niet aan van der Hoeven, die eerst 's namiddags den 26sten te Ryssen kwam, hoe hij ook anders zijn best gedaan heeft, te danken.

Wauthier? Van dezen schrijft Gijsbert Karel, die als gezegd den 25 en 26 Nov. van niets meer wist, en derhalve geen wonder, dat hij zich in den persoon vergist, op bl. 237:

« De overste Wauthier, op reis naar Frankfort, gaf hem « (Bülow) kennis van onzen opstand, en oogenblikkelijk besloot « Bülow, zonder eenig bevel te vragen, en ingevolge een blooten « krijgsraad om (N.B.) 's anderen daags op Arnhem te « trekken.»

Dit optrekken oogenblikkelijk en 's anderen daags op Arnhem, had werkelijk niet den 24sten, maar den 27sten Nov. plaats; evenwel niet op raad van Wauthier, want deze was wel den 23sten te Munster gekomen, met het doel den Prins van Oranje te zoeken, doch reisde dadelijk door, (bl. 222) naar Frankfort, waar hij den 26sten 's avonds aankwam. Hij kan Bülow niets meer verhaald hebben, dan hetgeen vóór zijn vertrek uit 's Hage, den 20 of 21 Nov. voorgevallen was. Dit mag welligt aanleiding gegeven hebben, dat Bülow eene kleine afdeeling, door Sweerts, bl. 138, op circa 4,000 man geschat, onder Generaal Oppen, naar het Graafschap Zutphen zond, die den 25 Nov. Doesburg bezette. Bülow zelf bleef echter onbeweeglijk met zijne armee te Munster, en was dáár nog den 27 Nov. 's morgens vroeg, ten tijde dat Wauthier, (bl. 103) uit Frankfort schreef.

Derhalve ook niet Wauthier, evenmin als van der Hoeven; of wel eindelijk van der Plaat? Deze wordt in strijd met Hogendorp, door Bentinck van Buckhorst als den persoon aangewezen, in zijn brief aan C. F. de Jonge van 5 December, bl. 212. Ook dit was eene vergissing.

Bij Jorissen I, bl. 74, vindt men, dat van der Plaat den 25 Nov. 's morgens vroeg uit Amsterdam vertrok, om Bentinck te Zwolle kennis te geven van de omwenteling te dier plaatse, daags te voren. Op. bl. 120 bij H. van Hogendorp leest men, dat deze heer gelijktijdig met van der Hoeven (denkelijk na zamenspraak met Bentinck) 's namiddags den 26sten bij Benkendorf aankomt; voorwaar in dien tijd over zandwegen, eene zeer snelle reis. Geheel onmogelijk derhalve, dat hij intusschen nog te Munster heen en terug had kunnen zijn. Destijds behoefde men in galop, zoo als wij verder

zullen zien, een ganschen langen dag van Ryssen naar Munster, en dan nog wel terug!

Hiermede acht ik volledig bewijs geleverd te hebben, dat geen der genoemde heeren, Bülow den 26 Nov. kan overtuigd hebben, oogenblikkelijk 's anderen daags op te rukken.

Hij werd niettemin daartoe overgehaald, doch wie was die tot dusverre ongenoemde?

Als zoon verheugt het mij, de bewijsstukken in handen te hebben, dat Joan Daniel Cornelis Carel Wilhelm Baron d'Ablaing van Giessenburg, en geen ander, die persoon is geweest.

Had Prof. Jorissen gevolg gegeven aan zijn voornemen, om nog later terug te komen op hetgeen buiten Holland in 1813 verrigt werd, waartoe zijne oproeping, waarvan gewaagd, aanleiding gaf, zoude hij indachtig gemaakt zijn geworden, aan hetgeen nopens het leven van d'Ablaing voorkomt in den Utrechtschen Volks Almanak 1854. Dit achter gelaten zijnde, werd alsnog gezwegen. Nu echter, geeft Hogendorp eenen anderen de eer, en de zoon voelt zich verpligt, niet langer het stilzwijgen te bewaren.

De volks almanak geeft, buiten het portret van d'Ablaing, vervaardigd naar eene medaille op hem geslagen, eene korte levensschets. Te weten: den 6 Junij 1779 te Utrecht geboren, naauwlijks de kinderschoenen ontwassen, op de Rassemblementen der Oranje gezinden te Osnabrug in 1796, en te Lingen in 1799.

Bij de landing der Engelschen en Russen, belast met het met levensgevaar overbrengen van depèches naar Alkmaar.

Voortdurende weigering van alle betrekking, hem aangeboden door de zich opgevolgd hebbende besturen, tot 1813. Het bevel hem in 1813 naar Parijs op te zenden. Zijn verwittigen van Bülow, en diens voortrukken. Met hem bij de bestorming van Arnhem; daarop Commissaris Generaal voor de Russische en Pruissische Legers hier te Lande; dan met den rang van Generaal Majoor, Intendant Generaal van het Nederlandsche Leger te velde.

Ridder van den Nederlandschen Leeuw, bij de instelling der

orde, Grootofficier der Kroon en Hofmaarschalk bij het huwelijk van den Prins van Oranje te Petersburg.

In 1830 terstond Vrijwilliger met zijne vier zonen. Kolonel der mobiele schutterij van de Provincie Utrecht. Zijne overwinning tusschen Brascaet en Kalmthout; waarvoor de militaire Willemsorde. Eindelijk, jaren lang Lid van de Tweede en Eerste Kamer der Staten Generaal.

Dit was de Oranjeman en echte Vaderlander, waarover alle schrijvers 1813, het stilzwijgen bewaren; ja wat meer is, wiens handeling, gelijk wij gezien hebben, aan anderen wordt toegeschreven. Zulks is echter niet geheel aan die schrijvers te wijten. Hij was te bescheiden. Sprak bijna nimmer, zelfs onder huisgenoten over zijne handelingen van vroeger. Zij kenden die, door het hooren van enkele gevallen, broksgewijze bij toeval, nimmer aan een geschakeld.

Steeds afkeerig van zelfverheffing, en vijand dat over hem geschreven werd, weigerde hij aan Bosscha alle inlichting, nopens de hem betreffende gebeurtenissen in 1813.

Zeer bescheiden voorwaar! maar voor eenen zoon te bescheiden; vooral wanneer het 's Lands geschiedenis geldt, en zijn bedrijf aan anderen wordt toegeschreven. De levensschets door den Heer L. E. Bosch in 1854 gegeven, behoefde destijds niet nader toegelicht; de daadzaken waren toen te Utrecht, bij vele tijdgenoten genoeg bekend. Deze behoefden daartoe geen stukken te zien.

Na 34 jaren zijn die velen niet meer, en kan men bewijzen verlangen, die gelukkig, wat de hoofdzaak betreft voorhanden zijn. Zij volgen hier als Bijlagen. De nadere bijzonderheden echter, uit den mond van dien Vaderlander vernomen, zal men dan wel, als waarheid willen aannemen.

Tot goed verstand van het in 1854 aangestipte, en vooral van het hoofdpunt hier behandeld, is het dienstig die schets eenigzins nader toe te lichten met bijzonderheden, den zoon nog alléén

meer bekend, dien, in 1812 geboren, ook weldra de mogelijkheid ontgaan zal, dit verhaal te doen.

d'Ablaing, in 1779 te Utrecht geboren, en voor den militairen dienst, door zijnen oom en voogd, den Generaal d'Ablaing van Moersbergen bestemd, werd tengevolge der omwenteling van 1795 daarin verhinderd; doch naauwlijks de kinderschoenen ontwassen, voegde hij zich in 1796 bij de Geëmigreerde Oranje gezinden te Osnabrüg, en later ook in 1799 te Lingen; destijds Rassemblementen genaamd. Bijl. I.

Tijdens de landing der Engelschen en Russen in 1799, nam hij op zich, een schrijven aan den Prins, door de geëmigreerden opgesteld, over te brengen, en marcheerde (dit denkelijk bij zijne terugkomst) als jager met weitasch en hond, naar Alkmaar, waar hij in het geheim bij den Prins bleef, tot diens antwoord gereed was. Waarna weder door de voorposten geslopen.

Op den terugtogt, te Voorthuizen, bemerkte hij, dat er Vrijwillige Utrechtsche Patriotten waren. Daarop zoo spoedig doenlijk, in schijn aan het jagen. Hadden zijne stadgenoten hem herkend, moest hij als geëmigreerde en vogelvrij spion, gefusilleerd worden.

Eindelijk te Ryssen doodmoede in donker aangekomen, stond de kastelein, die ook oranjeman, van hem wist, hem op te wachten, greep hem aan en duwde hem in eene nabij zijnde donkere kamer. Wat te doen? Was hij verraden? De hond bleef gelukkig stil; zoo zat hij meer dan één uur, met gespannen haan om van zich af te schieten. Daarop getik aan het vengsterluik. Hij opende en de kastelein gaf den hongerigen, doodvermoeiden eenig eeten in een papier, met de fluisterende woorden: «De «politie zit in de gelagkamer u op te wachten, maak dat gij «weg komt.» Hij klom uit het venster, strompelde den nacht door (naar Almelo denkelijk) en ontkwam over de grenzen. Destijds was hij 20 jaren oud.

Hierop lang in Westfalen rond gezworven hebbende, hetzij bij zijnen aangehuwden oom v. Homborg, of ook op zijn goed Vörde

bij Wesel, kwam hij, toen hier te Lande alles eenigzins bedaard was, doch uit voorzorg met eenen Pruissischen pas, als Heer van Vörde in 1800 terug, huwde in het najaar, vestigde zich te Neder Langbroek Prov. Utrecht en was 's winters veeltijds te Amsterdam. Hij weigerde onder het Bataafsch, Hollandsch en Fransch Bestuur, alle hem aangeboden betrekking, waardoor hij steeds suspect bleef; gelijk het hoofd der toenmalige geheime politie aldaar, die later in het kamp Austerlitz bij Zeist, hem na vele jaren ontmoetende verklaarde: dat hij hem veel hoofdbrekens gekost had.

Omstreeks 1811 of 1812, verlangde de Fransche Regering van allen, die eenige betrekking vervulden, welke ook, den eed van getrouwheid. Als Heer van Giessenburg en Giessen Nieuwkerk, was d'Ablaing Erf-Watergraaf van den Overwaard (Alblasserwaard).

Ook hij kreeg de gedrukte aanschrijving ter onderteekening, doch schreef bij zijn onderteekening refusé. Daarop 14 of meer dagen lang, steeds een paard gezadeld ter ontvlugting met iemand op den uitkijk. Niemand kwam opdagen.

In 1814, onderzoek hiernaar doende, bleek het, dat onder de duizenden aannemingen, die dagelijks inkwamen, dit éêne geval niet opgemerkt was, en onder de afgedane zaken weggelegd. Denkelijk was hij de eenigste die weigerde.

Den 18 November 1813, te Maarssen aan tafel, bij de bruiloft van zijnen zwager Jan Corver Hooft met eene Freule van Tuyll van Serooskerken-Maarssen, kreeg hij van den broeder zijns anderen zwagers Snouckaert van Schauburg, uit Amersfoort een briefje, met de woorden, «zij zoeken u.» Gelukkig was hij niet te huis te Langbroek, anders ware hij naar Parijs gevoerd.

Onmiddelijk ingespannen en weg. Natuurlijk naar Amsterdam, met zijden kousen en bruiloftskleed, kwam hij derhalve den 18den November 's avonds aldaar. Aanvankelijk spoorde hij de heeren dier stad, zijne oude bekenden aan, tot openlijk handelen; doch toen hij te vergeefs werkte, zeide hij: «Dan ga ik naar Bentinck.»

Dit kan niet vóór 20 of 21 November geweest zijn. Men reisde toen te land 1 of 2 dagen van Amsterdam naar Zwolle.

Bentinck gaf hem een jas en een paar wollen Kloppenburger kousen, om de zijden te bedekken tegen de koude. Deze Kloppenburger werden bij ons lang ter gedachtenis bewaard.

Hij hielp Bentinck in alles, doch hoelang? Zeker is het, dat hij met diens voorkennis naar Benkendorf ging; doch had geen gelegenheid hem nader berigt te geven van zijn wedervaren, alles ging met hem sedert zoo overhaast. Zulks kan aanleiding zijn, dat voorgenoemde, (bl. 212,) de zaak aan van der Plaat toeschrijft. Deze toch kwam des namiddags 26 November te Ryssen, bl. 120, te gelijk met van der Hoeven; doch d'Ablaing was, blijkens zijn pas, Bijl. II, reeds den 26sten 's morgens vroeg ten 5 ure allerschleunigst uit Ryssen naar Munster vertrokken, met een spoed, spoed brief van Benkendorf aan Bülow. Hij wist dus niets af van van der Hoeven en van der Plaat; terwijl Benkendorf den 25sten 's avonds aan d'Ablaing gezegd had, dat de Kozakken op de Veluwe slechts waren om den schrik bij de Franschen te houden, en hij zelf geen troepen genoeg had om vooruit te trekken, doch men trachten moest Bülow daartoe te bewegen, waar om hij hem een schrijven zoude mede geven.

Den 25sten 's avonds te Ryssen aangekomen, kan d'Ablaing niet anders, dan den 24sten laat of 25 Nov. vroeg Zwolle verlaten hebben, den afstand en het toenmalig langzame reizen op zandwegen in aanmerking genomen; hij wist dus nog niet, dat Amsterdam toegetreden was. Die tijding bragt van der Plaat eerst na zijn vertrek den 26 Nov. 's namiddags, gelijk wij gezien hebben.

De Kozakken die d'Ablaing naar Munster begeleidden, volgden geen zandweg, maar op de wijze in hunne steppen, gingen dwars over de heide in galop met den boerenwagen, waarop hun koerier zat; den boer afwisselend met zijne paarden, ter bespoediging telkens zweepslagen toedeelende.

's Avonds laat den 26sten November, alzoo in galop te Munster

aangekomen, begon de moeijelijkheid eerst. Een Hollandsch heer, in burger kleeding, door Kozakken aangebragt, die niets dan Russisch spraken, moest als schijnbaar gevangen man, eerst naar de hoofdwacht. Toen op vertoon van den pas, naar het hoofdkwartier. De adjudant van dienst, reeds ingesluimerd, liet op zich wachten, en vrij onwillig, wilde tot den volgenden morgen uitstellen; vooral dewijl Bülow woedend werd, buiten noodzaak gewekt te worden. «Noodzaak mijnheer is hier, lees mijn pas; «Benkendorf stuurt mij niet buiten noodzaak allerschleunigst. «Doet gij het niet, het kan u in oorlogstijd den kop kosten.»

«Welnu geef dan den brief aan mij.» «Neen! ik moet hem «in persoon spreken, dit is mijn bevel.»

Met loode schoenen werd de Generaal gewekt.

Te bed liggende ontving hij den koerier, als een hond. «Lees eerst den brief, daarna kunt gij schelden.» Onwillig werd het schrijven geopend, toen gelezen, daarop dadelijk eenige vragen; hij rigtte zich op, trok al sprekende één kous aan, weder een tweede, en kleedde zich al vragende geheel aan. Hierop eene zamenspraak van meer dan een half uur. d'Ablaing vertrokken zijnde naar een hem door Bülow aangewezen kwartier, werd onmiddelijk 's nachts de krijgsraad bijeengeroepen; 's morgens vroeg terwijl hij stond zich te scheeren, kreeg d'Ablaing den pas, Bijl. III, met order te volgen. De voorwacht trok reeds zijn huis voorbij.

Wie heeft alzoo Bülow tot voortrukken, onmiddelijk zonder bevel, na een gehouden krijgsraad, 's anderen daags overgehaald, zoo als Gijsbert Karel schrijft? Wauthier uit Frankfort?

Toen d'Ablaing, Bijl. IV, den 29 Nov. Oppen van uit Ellecom niet opsporen kon, keerde hij naar Bülow terug, en bezorgde den hem begeleidenden onderofficier bij zijn korps, anders kon hij diens pas niet behouden hebben; deze Muller toch, moest naar den inhoud van het stuk, na volbragt bevel, den pas ter legitimatie mede brengen.

d'Ablaing woonde aan Bülows zijde de bestorming van Arnhem bij.

« Ware ik in mijnen bruinen jas gesneuveld » zeide hij: « niemand zoude geweten hebben, waar ik gebleven was. » Destijds was hij reeds vader van 8 kinderen. Met Bülow te Utrecht gekomen, werd hij 4 weken daarna Commissaris Generaal voor de Russische en Pruissische legers hier te lande, en na eenigen tijd, met den rang van Generaal Majoor, Intendant Generaal van het Nederlandsche leger te velde.

Ten slotte, met verwijzing naar den Volksalmanak, bood d'Ablaing zich in 1830 op de eerste audientie, na den opstand te Brussel, bij den Koning met zijne vier zonen als vrijwilliger aan, om te dienen waar en hoe het Z. M. zoude behagen, en werd aangenomen. Alzoo kan schrijver dezes, eenig nog in leven dier vijf, met vertrouwen zeggen thans de eerste vrijwilliger van 1830 te zijn. Niemand had zich toen nog aangeboden.

De naam van d'Ablaing komt niet voor op het Monument van 1813!!

'sHage, 15 April 1888.

BIJLAGEN.

I. Eigenhandige kopy van een rekwest door d'Ablaing van Giessenburg aan den Koning in 1840 gezonden, [1] waarin de woorden: « Te Osnabrug en Linge behoorde ik onder diegeene, die belan- « geloos uit Holland waren toegeschoten, om mede te werken, zoo « mogelijk, het gezag van Uw Koninglijk Huis in deze Gewesten « te herstellen. In 1813, was ik degeen die, beseffende het eminent « gevaar van het Vaderland, door de ontoereikende middelen waar- « mede men de omwenteling had begonnen, en de oneensgezindheid « der hoofden te Amsterdam en 's Hage, en het bezetten der andere

[1] Hoe kan verondersteld worden, dat aan den Koning grove leugens in een rekwest voorgedragen worden? Deze zouden slechts ten nadeele kunnen werken.

« Gewesten door Fransche benden, mij dwars door de Franschen « naar de Russische voorposten begaf, die ik te Ryssen, blijkens « mijn pas, aantrof, onder bevel des Generaals Benkendorff; dees « Generaal wist ik te beweegen zijne kavallerie op Veluwe te zenden « ten einde Molitor in bedwang te houden en te beloven met zijne « infanterie naar Amsterdam te gaan, wanneer men overtogt der « Zuiderzee tegen Verhuel konde vrijwaren. Ook was het Benken- « dorf die mij bewoog naar Munster te gaan en den Gen. Bülow « te trachten te beweegen, met zijn legercorps naar alhier te trekken. « Hetgeen ik dan ook heb volvoert; bij dien Generaal ben gebleven « en met hem tot Utrecht gekomen. De noch levende Gen. v. Boijen « kan de echtheid van dit bovenstaande bevestigen.

« Benoemd tot Commissaris Generaal bij de Russische en Pruis- « sische legers, heb ik het land millioenen bespaart, en de gelden « die mij waren toevertrouwt verantwoort. In 1815 ben ik in het « naleven mijner burgerplichten niet achterlijk gebleven.

« In 1830 was ik de eerste op U Majesteit Audientie, die mij « met mijne vier zonen als vrijwilliger aanbood: het behaagde Uwe « Majesteit dit aanbod aan te nemen en vervolgends aan het hooft « der Mobiele Schutterij deeser Provintie te stellen.

« Enz. Enz.»

II. Een pas. « Vorzeiger dieses, der Herr Baron Ablaing de « Giesenberg, der als Kurier von hier nach Münster versendet « wird, musz allenthalben er des allerschleunigste eine kurierchaise « mit 4 pferden erhalten, und er des schleunigste befördert werden.

« Ryzzen den 14/26 November 1813, früh 5 Uhr.

(get.) General Major Benkendorf.

Hieronder eenige regels Russisch schrift, ook geteekend. alsv.

Ter zijde. Roodlak zegelafdruk van Wapen d'or, au pal de. . . chargé de 3 roses de, à la bordure de . . . Cimier 3 plumes d'autr.

III. « Vorzeiger dieses dem Herrn Baron Ablaing de Guerenberg,
« ist auf befehl des Kommandirenden Generals von Bülow, überall
« auf dem Wege nach Doesburg, ohne dem geringsten Aufenthalt;
« eine Kurierchaise mit vier Pferden zu verabfolgen.

Münster, den 27 Novbr. 1813.

(get.) Boijen.
Königlicher Preussicher Obrister und Cheff des
General Staabes im 3 Armee Corps.

Ter zijde. Roodlak zegelafdruk. Links ziende gekroonde Adelaar, zittende op bliksemstralen. Omschrift. Boven Königlich Preusisch. Onder Generaal Staabs Siegel.

IV. « Der Unterofficier Johann Müller des meinem komando
« untergeben Fusilier Bataillons des Elb Infanterie Regiments, geht
« zur Begleitung des Herrn Barons Ableing de Guysenborg, welcher
« einen Brief des Herrn Oberst von Boijen dem Hr. General Major
« Oppen abzu geben hat, an das Hauptquartier des letztern, und
« von dort zum Bataillon wieder zurück.

« Ich ersuche daher alle auf diese Tour belegenen Militair und
« Civil behörden dienstergebenst, diesen Müller freij und unge-
« hindert pass und repassiren zu lassen, ihm auch frei quartier
« und verpflegung zu verabreichen.

Ellecom den 29 November 1813.

(get.) H. le Blanc.
König. Preussischer Major und Comandeur des
Fusilier Bataillons des Elb Infanterie Regiments.

Ter zijde. Roodlak zegelafdruk. [1] Regts ziende gekroonde Adelaar, zittende als boven. Omschrift. Boven Kon. Pr. Fusilier Bataillon. Onder des Elb. Infan. Regiments.

---

[1] Heraldisch is hier de opmerking te maken, dat de Adelaar III links, en IV regts ziet.

DORDT IN 1813.

DOOR

J. L. VAN DALEN.

I.

De stad Dordrecht behoorde in den Franschen tijd tot het Departement Bouches de la Meuse. Zij was de hoofdplaats van één der zes arrondissementen, waarin dat departement verdeeld was. Het bestuur berustte in handen van aanzienlijke ingezetenen. Tot maire was door den Keizer benoemd de heer P. Repelaer van Spykenisse, tevens lid van den Alg. Raad des Departements; de leden van den Municipalen Raad, zooals die den 5den Aug. 1811 beëedigd en geïnstalleerd werden, waren:

J. de Jongh van Raamsdonk, Adjoints.
F. de Roo van Westmaas, »
Leendert van der Schoor.
J. Breur.
Leonard Robert Gevaerts.
Jacobus van der Elst.
Hendrik Onderwater.
P. Beelaerts van Emmickhoven.
P. van den Brandeler.
P. C. Brandt.
Robert Jean Castendijk.
J. Jantzon van Erffrenten van Capelle.
P. de Heere de Holy.
A. Everwijn Onderwater.

Hoewel minder last ondervindende van Keizerlijke bezoeken, had Dordt toch ruim zijn deel in de rampen, door de inlijving over het land uitgestort. Het kostte den vermogenden ingezetenen schatten gouds, niet alleen om hunne eigen zonen te vrijwaren tegen de conscriptie, of tegen den dienst als gardes d'honneur, maar ook om anderen, die niet zoo bemiddeld waren, in de gelegenheid te stellen, zich vrij te koopen. Tot dat doel werd in den lande een fonds opgericht, dat weldra over eene som van bijna 50000 francs beschikte en waaraan verscheidene Dortenaars mede bijdroegen, bijv. de heeren Boonen en de Jong, ieder voor 3000 fr., de heer van der Werff van Zuidland voor 1200 fr. enz.

Toen Napoleon in 1811 het decreet uitvaardigde tot verbouwing van beetwortelen, ten einde een equivalent te hebben tegen de Engelsche rietsuiker, werden in verschillende plaatsen beetwortel-suikerfabrieken opgericht. Te Dordrecht verrezen er vier, t. w. die der heeren: Hordijk, van der Elst en van Meeteren, Bakker en Selis, Kisselius en Rens, Stoop en Giesse. Het bleek het raadzaamste nog te zijn, in zulke ondernemingen zijn kapitaal te beleggen.

Evenals in andere plaatsen van het Departement, bleef het ook hier niet rustig, toen de opschrijvingen tot den krijgsdienst (de garde d'honneur, enz.) zouden plaats hebben, [1] maar het volk toonde tevens zijn onstandvastigen aard: het sloeg van de uitbundigste blijdschap tot de diepste verslagenheid over, wanneer de kansen der vrijheidszaak eenigszins keerden. De onrust begon in het laatst van April 1813, toen een deel van den actieven dienst der Douanen naar IJsselmonde vertrokken was. Het volk nam daaruit gelegenheid, te hoop te loopen en enkele buitensporigheden te begaan. De Commissaire général de Police te Rotterdam, Marivault, van een en ander misschien valsch onderricht, zond

[1] Het Keizerlijk Decreet verscheen 5 April 1813.

bank, Pasteur, Griffier bij het Vredegerecht, Ds. G. van Kooten bekleedde den post van Schoolopziener.

De stad, die ongeveer twintig duizend inwoners telde, was verdeeld in 20 wijken en werd beschouwd als een der voornaamste van het Departement, gelijk blijkt uit een brief van den Commissaire-général de Police te Rotterdam, Marivault, van 22 April 1813: «Elle est une des plus riches et des plus considérables du Département; elle est par conséquent plus intéressée qu'aucune autre à ce que nous ne soyons pas réduits à faire des exemples.»

De Keizer rekende haar in 1811 zijn hoog bezoek waardig, maar hij begunstigde haar daarmede zóó onverwacht, dat de eerbewijzen bijna uitbleven. Tevens was dat de oorzaak, dat de vleitaal, bij zulke gelegenheden nooit gespaard, getuige Amsterdam, Utrecht, Rotterdam en andere plaatsen, hier niet gehoord werd. Napoleons plan was, over Gorinchem Amsterdam te bezoeken, en daarom had het bestuur hier het raadzaam geoordeeld, de eerewacht en het corps muzikanten naar Gorkum te zenden, ten einde de plechtigheid der ontvangst aldaar te verhoogen. Maar men rekende verkeerd. Aan den morgen van den 13den October verscheen een Keizerlijk jacht op de Oude Maas en liet bij het Groothoofd het anker vallen. Vergezeld van eenige officieren, een jager, een Mameluk en den heer O. Repelaer, deed de Keizer in eene sloep, zonder door de burgers opgemerkt te worden, een tocht langs de stad; daarna voer hij de Voorstraatshaven in en was reeds tot de Beurs genaderd, toen plotseling sommigen den Keizer herkenden. Als een loopend vuur ging die mare de stad door en dreef duizenden nieuwsgierigen te zamen, om den volkenoverwinnaar te zien. Van eerbewijzen was echter nog geen sprake geweest, maar de Commandant der stad, Ouderijk, stelde inderhaast uit een aantal burgers een eerewacht samen, waarmede hij aan het Groothoofd den machtigen gebieder uitgeleide deed. Niets bijzonders was er voorgevallen en nog dienzelfden morgen had Napoleon zijn reis weêr voortgezet.

Hoewel minder last ondervindende van Keizerlijke bezoeken, had Dordt toch ruim zijn deel in de rampen, door de inlijving over het land uitgestort. Het kostte den vermogenden ingezetenen schatten gouds, niet alleen om hunne eigen zonen te vrijwaren tegen de conscriptie, of tegen den dienst als gardes d'honneur, maar ook om anderen, die niet zoo bemiddeld waren, in de gelegenheid te stellen, zich vrij te koopen. Tot dat doel werd in den lande een fonds opgericht, dat weldra over eene som van bijna 50000 francs beschikte en waaraan verscheidene Dortenaars mede bijdroegen, bijv. de heeren Boonen en de Jong, ieder voor 3000 fr., de heer van der Werff van Zuidland voor 1200 fr. enz.

Toen Napoleon in 1811 het decreet uitvaardigde tot verbouwing van beetwortelen, ten einde een equivalent te hebben tegen de Engelsche rietsuiker, werden in verschillende plaatsen beetwortelsuikerfabrieken opgericht. Te Dordrecht verrezen er vier, t. w. die der heeren: Hordijk, van der Elst en van Meeteren, Bakker en Selis, Kisselius en Rens, Stoop en Giesse. Het bleek het raadzaamste nog te zijn, in zulke ondernemingen zijn kapitaal te beleggen.

Evenals in andere plaatsen van het Departement, bleef het ook hier niet rustig, toen de opschrijvingen tot den krijgsdienst (de garde d'honneur, enz.) zouden plaats hebben, [1] maar het volk toonde tevens zijn onstandvastigen aard: het sloeg van de uitbundigste blijdschap tot de diepste verslagenheid over, wanneer de kansen der vrijheidszaak eenigszins keerden. De onrust begon in het laatst van April 1813, toen een deel van den actieven dienst der Douanen naar IJsselmonde vertrokken was. Het volk nam daarvan gelegenheid, te hoop te loopen en enkele buitensporigheden te begaan. De Commissaris generaal de Police te Rotterdam, Marivault, van een en ander misschien valsch onderricht, zond

[1] Het Keizerlijk Decreet verscheen 3 April 1813.

den maire alhier, den heer Repelaer van Spykenisse, een schrijven, waarin hij wees op het dubbelzinnige in de houding van genoemden regeeringspersoon. Hij sprak er van, dat de maire den muiters, om ze te stillen, geld had toegeworpen, maar de heer Repelaer wierp deze beschuldiging of verdenking verre van zich, en verdedigde zich in een schrijven, dat hij met den brief van den Commissaris aan den prefect de Stassart toezond.

Rotterdam le 22 Avril 1813.

Le Commissaire Général de Police
à M. le Maire de Dordrecht.

Monsieur le Maire,

J'apprends à l'instant que le départ d'une partie du service actif de la Douane pour IJselmonde a fourni à la populace de Dort le prétexte de se rassembler tumultueusement et de se porter à des excès. On prétend que vous avez regardé comme un moyen de la calmer, celui de lui jeter de l'argent — de l'argent à des rebelles! Vous n'avez donc pas réfléchi, Monsieur le Maire, que cette démarche pouvait être considérée contre vos intentions comme un encouragement.

Voilà le moment où vous devez faire preuve d'autant de fermeté que de zèle et de dévouement; quelle responsabilité ne pèserait pas sur vous, si vos administrés écoutant de perfides insinuations méconnaissaient leurs obligations et leurs devoirs tandis que vous avez plus que personne les moyens de les ramener à l'obéissance et à la soumission.

J'espère, Monsieur le Maire, que la journée de demain ne se passera pas sans que je reçoive de vous l'assurance que vous répondez entièrement de la conservation de la tranquillité de la ville de Dort; elle est une des plus riches et des plus considérables du Département; elle est par conséquent plus intéressée qu'aucune autre à ce que nous ne soyons pas réduits à faire des exemples;

prévenez-les ces exemples, Monsieur le Maire, car je puis vous annoncer qu'ils seraient terribles.

Recevez, Monsieur le Maire, la nouvelle assurance de ma considération distinguée.

(signé) Marivault.

Pour copie conforme,
Le Maire de la ville de Dordrecht,
(signé) Repelaer van Spykenisse,

Pour copie conforme,
L'Auditeur au Conseil d'Etat,
Préfet des Bouches de la Meuse,
(geteekend) G. de Stassart.

—

Dordrecht le 24 Avril 1813.

Le Maire de la ville de Dordrecht
à
Monsieur le commissaire Général de Police à Rotterdam.

Monsieur le Chevalier,

Très occupé hier des circonstances du moment je n'ai pu répondre de suite à votre lettre du 22 Avril : je le fais aujourd'hui que tout paraît être rentré dans le devoir. S'il y eut jamais d'imputations plus fausses il n'y en eut jamais de plus sensibles pour celui qui en fut l'objet, je ne puis me persuader que je n'aie pu y être exposé. Comment les efforts que je n'ai cessé de faire pour le maintien de l'ordre et de la tranquillité publique n'ont pu me mettre à l'abri de pareille calomnie? . . . . . Mais je l'ai su, je le vois, rien n'échappe à ses traits! Cependant, Monsieur le Chevalier, permettez-moi de vous faire une observation : l'accusation de quelque individu qui a besoin de se faire écouter doit-elle suffire pour jeter du soupçon sur la conduite d'un fonctionnaire dont le caractère ne fut jamais équivoque? Quoi qu'il en soit j'ai cru devoir porter votre lettre à la connaissance de Monsieur le préfet, pour qu'il veuille prendre les mesures, pour que je ne me voie plus exposé à des accusations aussi hasardées. Au reste je vous prie

d'agréer, Monsieur le Chevalier, le renouvellement de ma considération distinguée.

(signé) Repelaer van Spykenisse.

Pour copie conforme,

Le Maire de la ville de Dordrecht.

(signé) Repelaer van Spykenisse.

Pour copie conforme,

L'Auditeur au Conseil d'Etat,

Préfet des Bouches de la Meuse,

(geteekend) G. de Stassart.

—

Dordrecht le 26 Avril 1813.

Le Maire de la ville de Dordrecht

à

Monsieur le Baron de Stassart etc.,

Préfet des Bouches de la Meuse.

Monsieur le Baron!

J'aimerais, en vous confirmant, Monsieur le Baron, que la ville de Dordrecht est rendue au calme le plus parfait et que les différents exercices tant ceux de la Douane que ceux des octrois et des droits réunis, s'y font avec régularité et que même l'arrestation des mutins qui a eu lieu cette nuit par vos ordres n'a point occasionné le moindre trouble. J'aimerais, dis-je, pouvoir ne plus revenir sur des événements dont mon coeur est navré avec tous les honnêtes gens; cependant les circonstances où je me trouve m'obligent à reprendre ce sujet. Les rapports que j'ai eu l'honneur de vous faire passer par l'intermédiaire de M. le sous-préfet auront suffi pour vous faire sentir que quelque coupable qu'ait été la conduite de quelques individus égarés, les bruits qu'on s'est plu à répandre, tant sur la nature que sur l'importance des troubles, ont été fortement exagérés, quoique mes démarches dans cette affaire n'aient point été équivoques et que j'ose me flatter d'avoir entièrement répondu à la confiance dont Sa Majesté m'a honoré. Quelqu'aient été mes efforts pour parvenir au premier but de

tellement échauffés qu'ils se sont rendus devant la maison du controleur principal des droits réunis où quelques-uns sont entrés en chantant et dansant sans cependant y commettre aucune violence; il n'en a pas été de même des bureaux de l'octroi aux portes desquels quelques employés qui s'y trouvaient ont été maltraités; les papiers et les régistres déchirés et les baraques endommagés. Tout ceci se passait pendant que j'étais occupé à prendre les mesures de concert avec vous, Monsieur, le Sous-préfet, le Commandant de la Garde Bourgeoisie, celui de la Gendarmerie et les Commissaires de Police ponr arrêter cette canaille; outre la garde nationale, plusieurs personnes bien intentionnés se sont offertes pour concourir au maintien du repos et à la conservation des propriétés; depuis les Patrouilles n'ont pas cessé de s'en faire par toute la ville, les rassemblements s'en sont dispersés et la nuit a été parfaitement tranquille. J'espère donc que ce trouble ne sera que momentané et que cette ville qui jusqu' à présent s'est distinguée par sa soumission et son dévouement continuera à mériter la bienveillance de son Souverain. Agréez, Monsieur le Sous-Préfet, l'assurance de ma parfaite considération.

(Signé) Repelaer van Spykenisse.

—

Dordrecht le 23 Avril 1813
à dix heures du soir.

Monsieur le Sous-Préfet.

Depuis mon rapport de ce matin huit heures les rassemblements

---

Vooreerst: alle Herbergen en Tapperswinkels zullen na heden avond zes uren moeten geruimd en gesloten worden.

Ten tweede: alle verzamelingen, uit meer dan 15 personen bestaande, worden gehouden voor ongeoorloofd en zullen op zoodanige wijze worden verstrooid, als de publieke veiligheid zulks zal noodzakelijk maken; na acht uren zal niemand zig op straat mogen vertoonen dan voorzien van een Lantaarn.

Wordende alle goede ingezetenen gewaarschuwd, zig niet bloot te stellen aan de gevaarlijke gevolgen, welke de overtreding van een dezer bepalingen zoude kunnen na zig slepen, daar de overtreders des noods door de gewapende magt binnen de paalen der wet zullen worden teruggebragt.

Dordrecht 23 Avril 1813.

De Maire voornoemd,
(w. g.) Repelaer van Spykenisse,

du petit peuple ont eu lieu de nouveau, le marché hebdomadaire qui avait attiré beaucoup d'étrangers dans la ville et le retour des préposés de la douane servaient d'aliment à ces attroupements; je les ai surveillés de près, le repos n'a point été troublé et j'ai la satisfaction de vous annoncer que dans le moment (dix heures du soir) tout est rentré dans l'ordre et annonce la plus parfaite tranquillité; cependant si contre toute attente le moindre mouvement se représentait à demain, les dispositions avec la force armée sont prises pour en prévenir les suites; au reste, Monsieur le Sous-Préfet, la plus grande harmonie règne entre toutes les autorités et tout citoyen honnête dans toutes les classes même s'empresse à seconder mes efforts pour le maintien du bon ordre; j'aime à me flatter, Monsieur, que j'atteindrai ce but qui forme autant mon plus grand désir que mon premier devoir.

Veuillez agréer, Monsieur, l'assurance de ma considération parfaite.

(signé) Repelaer van Spykenisse.

In het rapport van de Stassart aan baron de Chavannes, keizerlijk Procureur, heet het:

«Je vous ai rendu compte dans mes rapports du 23 et 24 Avril de ce qui s'était passé le 22 et le 23 à Dordrecht. Quelques baraques de l'octroi ont été démolies et plusieurs régistres lacérés. Des citoyens ont été rançonnés par la canaille qui s'était rendue de maison en maison pour caiger de l'argent. Néanmoins des patrouilles faites par la gendarmerie et par les principaux négociants firent rentrer tout dans l'ordre; le premier jour et le lendemain le retour inattendu des préposés de la douane qui s'étaient postés sur Yselmonde par ordre du Directeur ramena la tranquillité troublée seulement pendant $\frac{3}{4}$ d'heures. Le Maire et surtout le Sous-Préfet auraient pu faire preuve de plus de fermeté; le Maire au moins s'est montré partout. On assure, il est vrai, (et ces renseignements viennent de la police) qu'il a regardé comme un moyen de calmer les esprits de donner de l'argent à la canaille, mais j'ai été sur

tellement échauffés qu'ils se sont rendus devant la maison du controleur principal des droits réunis où quelques-uns sont entrés en chantant et dansant sans cependant y commettre aucune violence; il n'en a pas été de même des bureaux de l'octroi aux portes desquels quelques employés qui s'y trouvaient ont été maltraités; les papiers et les régistres déchirés et les baraques endommagés. Tout ceci se passait pendant que j'étais occupé à prendre les mesures de concert avec vous, Monsieur, le Sous-préfet, le Commandant de la Garde Bourgeoisie, celui de la Gendarmerie et les Commissaires de Police ponr arrêter cette canaille; outre la garde nationale, plusieurs personnes bien intentionnés se sont offertes pour concourir au maintien du repos et à la conservation des propriétés; depuis les Patrouilles n'ont pas cessé de s'en faire par toute la ville, les rassemblements s'en sont dispersés et la nuit a été parfaitement tranquille. J'espère donc que ce trouble ne sera que momentané et que cette ville qui jusqu' à présent s'est distinguée par sa soumission et son dévouement continuera à mériter la bienveillance de son Souverain. Agréez, Monsieur le Sous-Préfet, l'assurance de ma parfaite considération.

(Signé) Repelaer van Spykenisse.

—

Dordrecht le 23 Avril 1813
à dix heures du soir.

Monsieur le Sous-Préfet.

Depuis mon rapport de ce matin huit heures les rassemblements

---

Vooreerst: alle Herbergen en Tapperswinkels zullen na heden avond ses uren moeten geruimd en gesloten worden.

Ten tweede: alle verzamelingen, uit meer dan 15 personen bestaande, worden gehouden voor ongeoorloofd en zullen op zoodanige wijze worden verstrooid, als de publieke veiligheid zulks zal noodzakelijk maken; na acht uren zal niemand zig op straat mogen vertoonen dan voorzien van een Lantaarn.

Wordende alle goede ingezetenen gewaarschuwd, zig niet bloot te stellen aan de gevaarlijke gevolgen, welke de overtreding van een dezer bepalingen zoude kunnen na zig slepen, daar de overtreders des noods door de gewapende magt binnen de paalen der wet zullen worden teruggebragt.

Dordrecht 23 Avril 1813.

De Maire voornoemd,
(w. g.) Repelaer van Spykenisse,

du petit peuple ont eu lieu de nouveau, le marché hebdomadaire qui avait attiré beaucoup d'étrangers dans la ville et le retour des préposés de la douane servaient d'aliment à ces attroupements; je les ai surveillés de près, le repos n'a point été troublé et j'ai la satisfaction de vous annoncer que dans le moment (dix heures du soir) tout est rentré dans l'ordre et annonce la plus parfaite tranquillité; cependant si contre toute attente le moindre mouvement se représentait à demain, les dispositions avec la force armée sont prises pour en prévenir les suites; au reste, Monsieur le Sous-Préfet, la plus grande harmonie règne entre toutes les autorités et tout citoyen honnête dans toutes les classes même s'empresse à seconder mes efforts pour le maintien du bon ordre; j'aime à me flatter, Monsieur, que j'atteindrai ce but qui forme autant mon plus grand désir que mon premier devoir.

Veuillez agréer, Monsieur, l'assurance de ma considération parfaite.

(signé) Repelaer van Spykenisse.

In het rapport van de Stassart aan baron de Chavannes, keizerlijk Procureur, heet het:

«Je vous ai rendu compte dans mes rapports du 23 et 24 Avril de ce qui s'était passé le 22 et le 23 à Dordrecht. Quelques baraques de l'octroi ont été démolies et plusieurs régistres lacérés. Des citoyens ont été rançonnés par la canaille qui s'était rendue de maison en maison pour caiger de l'argent. Néanmoins des patrouilles faites par la gendarmerie et par les principaux négociants firent rentrer tout dans l'ordre; le premier jour et le lendemain le retour inattendu des préposés de la douane qui s'étaient postés sur Yselmonde par ordre du Directeur ramena la tranquillité troublée seulement pendant $\frac{3}{4}$ d'heures. Le Maire et surtout le Sous-Préfet auraient pu faire preuve de plus de fermeté; le Maire au moins s'est montré partout. On assure, il est vrai, (et ces renseignements viennent de la police) qu'il a regardé comme un moyen de calmer les esprits de donner de l'argent à la canaille, mais j'ai été sur

les lieux et je n'ai pu en acquérir la certitude. Il se plaint d'une mercuriale que lui a faite M. de Marivault, Commissaire-Général de Police, il s'en plaint amèrement et m'en demande satisfaction. Il est bien fâcheux que M. le Commissaire-Général de Police ne se renferme pas dans ses attributions et qu'il paraisse prendre à tâche de ne concerter aucune de ses mesures avec l'autorité administrative et il est bien essentiel qu'on mette fin aux désordres qui en résultent, car l'impultion qu'il donne dans ce sens n'est que trop bien suivie par les simples commissaires de police».

De Stassart kwam dus zelf, om de zaak, waarop Marivault wees, te onderzoeken, naar Dordt, maar vond geen bevestiging van de ingebrachte beschuldiging. Of hij den Maire satisfactie gaf, wordt niet gemeld.

De oproerigheid nam dus hier nog niet zulke afmetingen aan als te Zaandam en in Rijnland: met de gevangenneming van de hoofdaanleggers — hunne namen werden niet bekend — was de orde weer hersteld en de Stassart kon dan ook wel aan Molitor te Amsterdam schrijven, dat «in de arrondissementen Dordt, Gorkum en Brielle de meest volkomen kalmte scheen te heerschen».

Toch scheen hij niet vrij van bezorgdheid te zijn, want hij voegde er bij: «Mais il est essentiel d'arrêter, dès le principe, le feu qui se propage et de prévenir une insurrection générale. Marivault te Rotterdam werd echter door de Stassart beter vertrouwd, dan de rechtschapen Dordsche maire, die zoo flink voor zijne handelwijze dorst opkomen, ja zelfs zijn ontslag aanbood, indien hem geen recht wedervoer. Ook de sous-prefect J. Repelaer stond niet te gunstig aangeschreven. Beiden komen dan ook niet voor onder de ambtenaren, die zich tijdens de oproerigheden verdienstelijk gemaakt hadden. In Mei opperde de prefect in zijn uitvoerig rapport aangaande de opstanden — zie hiervoor — de meening, of het niet gewenscht zou zijn den Onderprefect van Dordrecht te vervangen. Of hij in dezen weder door den Commissaire-Général is voorgelicht, weten we niet, maar hij schrijft o. a.: «Je serais fort

aise, aussi pour le bien du service, que M. Repelaer, sous-préfet de Dordrecht, qui répète sans cesse et même en public qu'on l'a retenu malgré lui dans l'exercice de ses fonctions fût remplacé, mais je regretterais que cela ressemblât à une disgrâce et il figurerait très bien, je crois, dans la cour des comptes.»

Het bleek later, dat het wantrouwen van de Stassart eenigen grond had, want de heeren Repelaer schaarden zich spoedig bij hen, die tot den ommekeer van zaken medewerkten.

II.

Had in April 1813 de inschrijving voor den krijgsdienst (Nat. Garde en Garde d'Honneur) de gemoederen in beweging gebracht, [1]) de berichten aangaande de omwenteling in den Haag en Amsterdam deden het in November niet minder. De vluchtende Fransche ambtenaren namen grootendeels hun weg over deze stad, en den hier aanwezigen Franschen sloeg daardoor de schrik om het hart. Den 17en Nov. maakten zij druk toebereidselen tot vertrek en het bestuur overlegde onmiddellijk, wat er te doen stond, om de rust te handhaven. De Maire zag den toestand ernstig in; hij schreef aan den heer W. Bingley, directeur van den Rotterdamschen schouwburg, dat hij zijn bezoek voor veertien dagen uitstelde. De Fransche vlag werd neergehaald en dit lokte, zooals G. K. van Hogendorp blijkt te zijn ingelicht, «des rassemblements du peuple qui a déclaré avec acclimation vouloir recourir aux armes».

Het aankomen en vertrekken van schuiten en rijtuigen hield ook den volgenden dag aan. De Franschen verlieten de omliggende dorpen en namen de wijk òf naar Brabant, òf naar Gorinchem, en toen nu ook de meest hooggeplaatste Fransche beambten, als de de Prefect van het Departement, de Stassart, de algemeene Gouverneur, de Hertog Le Brun, de onderprefect van den Haag de Gestas, de Directeur-generaal van Politie Devilliers Duterrage, de

1) 28 Augustus had de lichting der Conscrits plaats, die voor Dordt 61 man bedroeg.

Procureur-generaal Jacquinot Pampelune e. a. op hunne vlucht hier aankwamen, konden de in deze stad gevestigde niet anders doen, dan hun voorbeeld volgen. De burgers geraakten op de been, de oranjestrik of cocarde op borst of hoed; zij joelden, zongen en schreeuwden door de stad en droegen niet weinig bij tot een overhaaste afreis van het gehate bewind. Nochtans geen enkele ondervond eenige belemmering. De Fransche regeering der stad ontbond zich en op voorstel van den sous-prefect J. Repelaer werd een provisioneel bestuur ingesteld, dat verscheidene leden van den muncipalen raad in zich opnam. De Nationale Garde werd in de wapenen geroepen — den 16en Nov. was de 1e Comp. op een schrijven aan den Maire gewapend — patrouilles doorkruisten in alle richtingen de stad, en 's avonds riep het nieuwe bestuur een aantal burgers op het Raadhuis bijeen, teneinde hunne medewerking te verkrijgen tot bewaring der rust. Het bleef dan ook bij gezang en vrijheidskreten; alleen de Keizerlijke wapenborden moesten het bij gebrek aan Franschen ontgelden.

Zoo meende men in de eerste opwelling der vreugde over de onverwachte bevrijding, zich gemakkelijk van het juk der slavernij ontslagen te mogen achten, want, luidden de berichten, «de Franschen hebben geheel Holland verlaten.» Dat dit echter verkeerd gerekend was, bleek uit het feit, dat nog aanhoudend ambtenaren, gardes en matrozen uit verschillende oorden zich naar Gorinchem begaven. De Stassart was van gevoelen, dat de kansen nog keeren konden; hij vertrouwde op zijn Keizer en dit getuigt zijn dreigende brief, dien hij naar den Haag zond:

Copie.

Je m'empresse, monsieur, de vous renvoyer, après l'avoir revêtue de ma signature la seconde expédition de l'arrête par lequel je vous ai autorisé à signer les mandats en mon absence. Cette absence, j'espère, ne sera pas longue, et les horreurs qui se font à la Haye ne tarderont pas à avoir un terme. Ceque cette ville aurait de mieux à faire serait de m'envoyer une députation pour me prier

d'y revenir et m'annoncer que les cocardes oranges sont disparus; c'est le seul moyen d'éviter le sort qui l'attend.

Sa Majesté l'Empereur envoye à marches forcées une armée considérable. Déjà l'avant-garde est arrivée ici ce matin et les régiments vont se succéder avec rapidité. Si vous voyez des soldats de la garde départementale, faites-les rougir de leur infame conduite et de leur ingratitude. S'ils veulent réparer leurs torts, ils n'ont rien de mieux à faire que de venir me rejoindre ici; un prompt repentir pourra me disposer à l'indulgence. Rappelez-moi au souvenir de ceux qui méritent encore qu'on y tienne et recevez les nouvelles assurances de ma considération très distinguée et très affectueuse.

(signé) G. de Stassart.

Gorcum en tournée le 18 11bre 1813.

P. S. Conservez avec soin les archives et recommandez au maître de poste de m'adresser directement toutes mes lettres à Gorcum.

Mr. Caan Secrétaire-Général de préfecture à La Haye.

De nabijheid van het sterk bezette Gorinchem was voor Dordrecht een groot gevaar, want een uitval uit die stad kon de onze duur te staan komen. Zoo tusschen hoop en vrees geslingerd, trachtte het Voorloopig Bewind door de volgende «Bekendmaking» de burgerij tot bedaardheid te stemmen.

Het Tusschenbestuur der stad Dordrecht doet te weten:

Dat de tijdsomstandigheden, noodzaaklijk gemaakt hebbende, de daarstelling van een Tusschenbestuur voor deze stad, mitsdien ten gevolge der gegeven openingen en gedane invitatiën, zich als uitmakende hetzelve Tusschenbestuur hebben geconstitueerd de heeren:

Mr. Hendrik Onderwater.
Hendrik François Decourt.
Mr. Abraham Pompe van Meerdervoort van Zwijndrecht.
Leendert van der Schoor.
Mr. Johan Repelaer.
Mr. Johannes Breur.

Mr. Hugo Gevers.
Hendrik Boonen.
Mr. Paulus Repelaer van Spykenisse.
Mr. Hermanus Pieter Hoog.
David van Poelien van Nuland.
Mr. Arnold Willem Nicolaas van Tets van Goudriaan.
Leonard Robbert Gevaerts.
Arnoldus Gijsbertus Westerouwen van Meeteren.
Mr. Willem Boudewijn Donker Curtius.
Arnout van Zuylen van Nyevelt van Nieuw-Beiërland.
François de Roo van Westmaas.
Jacob van der Elst.
Jan Schouten.

Dat het oogmerk dezer vereeniging niet anders zijnde, dan om in den drang der omstandigheden te voorzien, rust en orde te handhaven, regeringloosheid voor te komen en op alle mogelijke wijzen de belangen der goede burgerij te behartigen, mitsdien de ingezetenen dezer stad worden aangemaand tot gehoorzaamheid aan de bevelen van het voornoemd geconstitueerd Tusschenbestuur, tot een stil en vreedzaam gedrag en bovenal tot die eensgezindheid, waardoor alleen de goede zaak en het dierbaar vaderland, kunnen behouden, en de hoop op herstel van het verlorene kan herboren worden.

Het Bestuur vertrouwt, dat de goede ingezetenen, hiervan, meer dan immer, overtuigd, mitsdien alles zullen vermijden, wat de zoo noodige rust zou kunnen storen, en dat ieder zich zorgvuldig zal wachten, om de allergeringste schending aan personen en eigendommen te plegen, daar de bedrijvers hiervan als stoorders der openbare rust zich aan de gestrengste straffen zouden blootstellen.

Gedaan te Dordrecht den 19 November 1813.

Het Tusschenbestuur voornoemd,
J. Repelaer, president.

Om echter op alles zooveel mogelijk voorbereid te zijn, nam het bestuur maatregelen, die een mogelijken overval door de Franschen konden verhinderen. De veerpont en de schuiten werden van den Papendrechtschen wal naar de stad gehaald, en posten van Gardes aan Riedijk en Walennest uitgezet met den last alle voorbijvarende schepen zorgvuldig te onderzoeken, terwijl de burgerwacht scherpe patronen ontving. De dag ging echter ongestoord voorbij, wanneer men een verontrustend bericht, aangaande het onderscheppen van eenige naar hier bestemde brieven te Krimpen door de Franschen, uitzondert. Het vertrouwen begon eenigszins te herleven; de Oranjevlag werd ontrold en sierde weldra alle torens, openbare en particuliere gebouwen. Toch zou die gerustheid spoedig weer getemperd worden. Men begon opnieuw vrees te koesteren voor een aanval van het garnizoen van Gorinchem. Dat telde omstreeks 4000 man en zou wellicht nog versterkt worden met 1500 matrozen uit Antwerpen. Daarover had men den 18en Nov. uit laatstgenoemde stad van den prefect maritime een brief ontvangen.

Anvers le 18 9bre 1813.

Monsieur le Maire,

J'ai l'honneur de vous prévenir que d'après les ordres de S. E. le ministre de la Marine et des Colonies un corps de quinze cents marins partira d'ici demain, ira coucher à Bréda le 20 se remettra en route le lendemain pour Dordrecht òu il arrivera le 21 au soir. Je vous prie de vouloir bien faire fournir à cette troupe le logement ainsi que seize voitures à quatre colliers ou à trois faisant le service de quatre pour charger les bagages. Les frais de ce transport seront payés par le corps étant déterminé de la guerre; les hommes n'auront droit à aucune fourniture de vivres, attendu que je leur fais payer la conduite comme militaires voyageant isolément.

Le préfet maritime.

Hoewel naar Amsterdam bestemd, gingen ze door den drang der omstandigheden naar Gorkum, om het garnizoen aldaar te versterken. Een deel dier bezetting stond als voorhoede bij Har-

dinksveld en kon ieder oogenblik op de stad Dordt aanrukken. Al mocht het vermeesteren van een kruitschip op de rivier voor de stad door de Dordsche schutters den moed weêr aanwakkeren, men vreesde tevens voor de wraak des vijands om dat feit, vooral nu hij zoo dicht bij de stad had postgevat. Uit Hellevoetsluis werd aangaande de verovering van dat vaartuig de volgende dreigbrief ontvangen van den Kapitein, onder-directeur der Artillerie.

Messieurs les Administrateurs de la ville de Dordrecht.

J'apprends avec autant d'indignation que d'étonnement qu'une populace effrénée s'est permis le 20 courant de visiter et arrêter devant votre ville un batiment que, par ordre du gouvernement, j'ai expédié de cette place pour transporter des munitions de guerre à Gorkum, que ce batiment se trouve dans ce moment arrêté avec son équipage au lieu dit Nord, dans la jurisdiction de votre ville. Je vous préviens, messieurs, que je vous rends responsables de ce retard et de tous les événements qui peuvent en résulter. Je vous préviens en outre que si vous ne faites pas mettre ce batiment, afin de se rendre à sa destination j'en rendrai compte à S. E. le ministre de la Guerre. J'attends votre réponse, courrier pour courrier. J'ai l'honneur de vous saluer, messieurs, avec une considération très distinguée.

(w. g.) Renson.

Tot overmaat van angst, die het Oranje voorshands deed verdwijnen, werd door den sous-prefect een brief van den prefect uit Gorinchem ontvangen. In het archief der stad schijnt deze brief tot onzen spijt niet voorhanden; alleen de inhoud is bekend. De Stassart eischte niet veel. Een honderdduizend gulden aan levensmiddelen voor de Gorkumsche bezetting, vóór den 24sten te leveren, en de uitgeputte burgerij werd wel in staat geacht, die nieuwe afpersing te kunnen dragen. Wat te doen? Weigeren? Maar aan Hellevoetsluis lag de Fransche vloot, bij Gorinchem een Fransche troepenmacht, de omliggende vestingen waren alle

nog in Fransche handen en bovendien was de stad, met haar 80 schutters en 30 vrijwilligers — anderen zeggen 500 man — zonder geschut of ammunitie, zoo goed als weerloos, terwijl ze op geen hulp van andere plaatsen kon rekenen. Het bestuur besloot dus, den eisch van de Stassart tot rust der stad en besparing van grootere rampen in te willigen en zond hem een schrijven, waarin het gevraagde werd toegezegd. (Ook dit stuk ontbreekt in het archief).

Hieruit blijkt weder de weifelende houding, die de nieuwe besturen in de eerste dagen der omwenteling aannamen, maar het besluit gaf toch meer gerustheid aan de stad. Men vreesde nu minder voor gewelddadigheden van de zijde der Franschen; men had hunne eischen toegestaan en was desnoods geneigd onder hun juk terug te keeren, indien de omstandigheden er toe drongen. De prefect meende echter aan zijn eisch eenige kracht te moeten bijzetten; wellicht had hij van het genomen besluit des bestuurs nog geen bericht ontvangen. Hoe het zij, in den vroegen morgen, terwijl alles nog in duisternis gehuld lag, werd de burgerij opgeschrikt door het gebulder van het kanon. De geheele stad kwam op de been, onwetend van hetgeen er gaande was, maar toch wel met het donker voorgevoel, dat niet veel goeds te wachten stond. De beschieting was wel niet hevig, er werd gelukkig niemand gekwetst en de huizen beliepen weinig schade, maar de schrik en de ontzetting maakten zich toch van allen meester, toen men bij het lichten van den korten winterdag hoorde, dat ongeveer vierhonderd douanen en gardes met een houwitser en een zesponder hadden post gevat op den Veerdam te Papendrecht. Uit een brief van Sweers de Landas aan G. K. van Hogendorp blijkt, dat er waren « 100 Douaniers, 250 Nat. Gardes, die verklaarden niet tegen de Hollanders te willen vechten, en 10 à 12 gendarmes ». Een poging der bende, om met een bewapende boot zich van de veerpont, die onder den Dordschen wal lag, meester te maken, werd door de waakzaamheid der uitgezette posten verijdeld, want op de

vraag der douanen om de pont, antwoordden de wachts wijselijk, dat zij daarop eerst de bevelen der regeering moesten inwinnen. Een menigte volks had zich aan den Riedijk opgehoopt, in angst en vreezen over de dingen, die komen zouden. De Commandant der Nationale Garde, de heer Mr. M. Beelaerts, begaf zich, om de reden van dit zonderlinge gedrag der Franschen te onderzoeken met een tamboer en een garde P. van Gulik onder het spelen van het vijandelijk geschut naar de overzijde. Dit moedig optreden was een geluk; wellicht ware anders gebeurd wat een onzer stadgenooten — de heer C. Ridderhof Nzn. in zijn Neerlands Leeuw 1863 — zong:

„Had Beelaerts moed in 't nachtlijk duister
„'t Gevaar niet van de stad gewend,
„Gewis was toen Oud-Dordrechts luister
„In bloed en rookend puin volend."

Wel bekend bij vele Franschen, werd hij door hen ontvangen en de beschieting hield op. De reden, die voor de daad van geweld werd opgegeven, was, dat « Dordrecht voor hare eigene veiligheid een zorgvuldige inachtneming der rijkswetten behoefde, gepaard met al den eerbied aan de keizerlijke vlag verschuldigd, en dat het daarom noodig was, haar opnieuw in bezit te nemen ». (Sels, Beschr. van Dordrecht, blz. 252).

Nog geloofden de Franschen niet aan een algeheele omverwerping van hun gezag. Beelaerts, inmiddels bijgestaan door een paar leden der regeering, was het

„gegund den slag te weren;
„Maar machtloos nog tot tegenweer,
„Moest zich de stad nog ééns verneêren,
„Maar ook, Goddank! den laatsten keer [1].

Er werd een verdrag gesloten, waarbij werd bepaald, dat, wanneer het dag was, de Franschen de stad zouden binnentrekken.

Weg was het Oranje weder! Beurtelings hoop en verslagen-

[1] Ridderhof t. a. p.

heid, en het scheen, of de Fransche dagen zich weder zouden voortzetten, alsof er van geen omwenteling sprake ware geweest. De gewapende burgers werden afgedankt en de Fransche driekleur verving de Oranjevlag. Het Bestuur kondigde daaromtrent de volgende Publicatie af:

De Maire der stad Dordrecht maakt aan de goede ingezetenen bekend, dat de Troepen van Zijne Majesteit den Keizer en Koning staan binnen deze stad te komen, ten einde de rust en orde te handhaven en 's rijks wetten te ondersteunen. De Maire waarschuwt en gelast, voor zooveel des noodig, dientengevolge allen en een iegelijk, niet gewapend op straat te verschijnen, stil naar zijne woning te keeren, nergens te zamen te scholen, geene verzamelingen te maken, alle tekenen van Oranje af te leggen, of door het minst vertoon van ongeregeldheid zich niet bloot te stellen aan de straffe der wet, of aan de ellende, welke daarvan het noodzakelijke gevolg zoude zijn.

Dordrecht den 22en November 1813.

De Maire voornoemd,

(was get.) Repelaer van Spykenisse.

De intocht der bende van 3 à 4 honderd man met een veldstuk en een mortier had zonder rustverstoring plaats. Zij trok naar het Raadhuis waar de chefs Clergé en Gipreau (?) met de regeering onderhandelden over de ontvangen requisitie van de Stassart, met verzwaring echter van nog een andere van geneesmiddelen, koper, tin, ijzer, lakens, enz. voor het garnizoen te Gorinchem. Alles moest voor Woensdag d. a. v. geleverd worden. Tevens werd gesproken van zekere commissie; evenwel kreeg die zaak nimmer haar beslag, daar er verder geen woorden over werden gewisseld. Regeering en garde muntten in deze nijpende omstandigheden uit door flink gedrag en deden al het mogelijke, om de burgers tot rust aan te manen en zelfs den Franschen ontzag in te boezemen. De requisitiën werden in den loop van den dag aangenomen, de soldaten inge-

kwartierd, maar het eigenlijke doel van hunne komst bleek van achteren te zijn, eenige voorname regeeringspersonen, die het meest voor de omwenteling hadden geijverd, waaronder wellicht de Repelaers, op te lichten en naar Frankrijk te voeren. Zoo was Dordrecht weêr Fransch geworden, gelukkig slechts voor één dag. Wij kunnen niet nalaten de aardige beschrijving hiervan te citeeren, die we vonden in een oud boekje van 1814. Na eerst de vlucht der Franschen geschetst te hebben, gaat het voort:

„Zij kropen dus zoo hier en daar
„In een versterkte stad;
„Ook Gorinchem was één dier steên,
„Die men gekozen had.

„Hier vonden zij het vrij goedkoop
„En speelden braaf den heer;
„Maar voor zoo'n hongerigen hoop
„Was dra geen eten meer.

„En ziet, de winter nadert reeds;
„Dus eten moest er zijn,
„En water lust geen Fransch soldaat:
„Zoo'n heer drinkt altijd wijn.

„Wel sacre! foutre! zei Gipreau,
„En foutre! zei Clergé,
„En al het ovrig Fransch gespuis
„Dat fouterde ook meê.

„Aanstonds maar op fourage uit!
„Naar Dordrecht, komt, geen nood!
„Daar is van alles overvloed,
„Van Wijn, Bier, Vleesch en Brood!

„Aanstonds naar Dordt toe, zei Clergé;
„Men doet slechts, wat men kan:
„Ik neem een paar kanonnen meê
„En eenige honderd man.

„'t Was Maandag en nog duister, toen
„Zij kwamen op het Veer,
„En zett'en, naar de stad gericht,
„De beide stukken neêr.

„Maar hoe! geen pont, geen schuitjes hier?
„Zijn die naar Dordt gehaald?
„Ja, wacht maar! is zijn dreigend woord,
„Ik zet u dit betaald!

„Men was hier nog in diepe rust
„En vreesde in 't minst geen kwaad;
„En ziet, daar vielen rom, bom, bom!
„De kogels reeds op straat.

„Om kort te zijn; — zij kwamen dan
„Op Maandag nog eens weêr,
„En wij, wij waren weêr goed Fransch,
„Schoon voor den laatsten keer" [1].

Tegen den avond verspreidden zich allerlei geruchten omtrent naderende troepen uit Rotterdam door de stad. De Franschen, die hier goed ontvangen waren, verkeerden daardoor in spanning, maar zij bleven toch, daar de stad haar rustig voorkomen behield, den nacht over. Den 23sten echter schenen deze geruchten grond van zekerheid te erlangen, ten minste de Franschen maakten aanstalten tot een overhaasten aftocht. Clergé had in den vroegen morgen aan den onderprefect een brief van de Stassart getoond, waarin op de spoedige betaling van 200,000 francs werd aangedrongen, maar de berichten aangaande de aanrukkende vrijwilligers deed de verhouding omslaan. De chefs der Franschen kwamen met de regeering op het raadhuis bijéén en stelden een capitulatie voor, «om namelijk onmiddellijk af te trekken en, wanneer men hen ongemoeid liet gaan, beloofden ze, onder de heiligste verzekeringen, nimmer hunne wapenen tegen de stad te zullen gebruiken; tevens betuigden zij hunne uiterste tevredenheid over de rust, welke de regeering hier gehandhaafd had, zeiden zelfs, dat de regeering in alles wat zij gedaan had, te prijzen was en niet anders had kunnen handelen» [2]. Bij deze gelegenheid deelden ze zelf den hiervóór vermelden last mede tot oplichting van sommige personen. De voorslag werd aangenomen en de vijanden verlieten de stad, zonder zelfs alarm te hebben durven slaan. Dank zij haar krachtig optreden, slaagde de regeering erin, de bevolking, verbitterd over zooveel smaad en hoon, in toom te houden; anders

[1] De Franschen op Papendrecht. (Zonder naam des auteurs.)
[2] D. Crt.

hadden de Franschen het wellicht duchtig moeten ontgelden. De geruchten waren deels slechts bloote verzinsels geweest, maar zij hadden uitstekend dienst gedaan en den vijand tot Giesendam doen aftrekken. 's Avonds kwam werkelijk een legertje van driehonderd man gewapende Rotterdammers onder de bevelen van generaal Sweers de Landas de stad binnen en werd met gejuich door de burgers begroet. Met behulp daarvan en van twee kanonneerbooten, op last van admiraal Kikkert te Rotterdam in gereedheid gebracht en 's nachts onder bevel van den luitenant F. H. Ampt hier aangekomen, werd de stad in staat van verdediging gesteld. Te Papendrecht werden voorposten uitgezet en de booten ankerden op de rivier. Dordrecht was dus weer bevrijd en tevens het gevaar voor overrompeling zoo goed als verdwenen. Bovendien besloot het bestuur tot meer veiligheid, den chef Clergé een schrijven te zenden, waarin beloofd werd, dat de requisitiën op den bepaalden dag gereed zouden zijn en gezonden zouden worden, omdat Clergé in een ander schrijven bericht had, dat hij op de rechtschapenheid der regeering vertrouwde. Dien laatsten brief laten we hier volgen: [1]

Giesendam le 23 9bre 1813.

Monsieur le Maire,

Vous m'avez promis de fournir les requisitions; je compte sur votre loyauté; évitez des malheurs à vos administrés et ce sera les servir, vous connaissez ma franchise, mon désir c'est celui du bien, faites-le avec moi. J'ai l'honneur, monsieur le maire, de vous saluer.

(signé) Clergé.

's Nachts d. a. v. kwam een tweede brief aan van dezen inhoud:

Giesendam 24 9bre 1813 (minuit)

Monsieur le Maire,

Je reçus votre lettre du 23. Il m'est agréable de pouvoir vous

[1] De brief van de stad is niet op het Archief aanwezig.

remercier de satisfaire à votre promesse; j'y comptais à en avoir donné l'espérance; sous peu je serai sous vos murailles et je ne peux que vous prier d'accélérer l'exécution des requisitions. C'est épargner des malheurs à vos administrés; c'est donner la preuve de l'intention favorable des soins constitués (?) que d'en agir ainsi.

Agréez, je vous prie, monsieur le maire, l'assurance de ma parfaite considération.

(w. g.) Clergé. [1]

De rustige stemming begon hier nu allengs terug te keeren, hoewel er in de dorpen aan de overzijde der rivier door de aftrekkende Franschen duchtig gestroopt werd. Maar niemand vermoedde, wat de 24e November zou baren.

Op Dinsdag was Clergé een haas
En koos het hazenpad;
Doch Woensdag was hij weêr een held
En schoot weêr op de stad.

Plechtige geloften en verzekeringen schenen voor den Franschen bevelhebber niets waard te zijn, want in strijd met zijn gegeven woord, niets tegen de stad te zullen ondernemen, trok hij den volgenden dag weêr naar Papendrecht. Daar stuitte hij bij den korenmolen op den uitgezetten voorpost — de Oranjebatterij — en dwong dien na een kort gevecht met klein geweer, op Alblasserdam terug te trekken. Nu had de vijand het terrein vrij en plaatste zijn geschut (vier stukken en een houwitser) tegenover de stad en begon een hevig bombardement, dat twee uren aanhield en de huizen deerlijk teisterde.

„Zij deden 't dondrend moordtuig spelen,
„En had God ons niet bijgestaan,
„'t Was als met Woerdens moordtooneelen
„Ook hier in 't veege Dordt gegaan." [2]

De eene kanonneerboot moest, daar haar geschut onbruikbaar werd, de rivier afzakken naar Rotterdam, de andere vatte post

[1] Beide brieven zijn met zeer slechte hand geschreven; (?) was nagenoeg onleesbaar.
[2] Ridderhof t. a. p.

over den Papendrechtschen Veerdam en beantwoordde, hoewel zwak, de schoten der Franschen. Haar kruit en kogelvoorraad was bijna uitgeput en dat bracht de jammerende burgerij bijna tot wanhoop. Velen vluchtten met have en goed de stad uit, waarin volgens Sels [1] op sommige plaatsen brand ontstaan was door de neêrvallende houwitsers.

Het geestige gedichtje zegt echter:

„Zij schoten nog een uur twee drie,
„Maar wij, wij schoten ook;
„Doch al dat wurmen hielp hen niet,
„Zij zagen nergens rook."

De stad scheen haren ondergang nabij; sommigen spraken van overgave; maar de meesten wilden, soms onder de vreeselijkste uitdrukkingen, daarvan niets weten.

Gelukkig bleek in den hoogsten nood de redding nabij. Men vindt echter de gelukkige uitkomst verschillend verhaald. De eerste lezing, die in ds. G. van Kooten's Opwekkingsrede van 1814 zegt: «De kanonneerbooten, na eenigen tegenstand geboden te hebben, zakten af; doch een derzelve tegenover den Papendrechtschen Veerdam aan den grond geraakt zijnde, begaf zich de Heer H. Merkus, zee-officier, die zich juist in deze stad bevond, aan boord en bestuurde het kanon zóó gelukkig, dat op het eerste schot verscheidene Franschen nedervielen, hetwelk drie of vier maal met de beste uitwerking herhaald werd.» De tweede, in Sels' Beschrijving, luidt: «De heer Merkus, een zee-officier, die zich in de stad bevond, wilde het uiterste beproeven, begeeft zich aan boord en verzoekt de eer van het geschut te mogen richten. Hij plaatst zich bij het kanon; daar valt hem een kardoes in het oog en, alsof de zege aan dit laatste overblijfsel verbonden is, stopt hij het mede in het stuk; hij richt het geschut, het brandt los en 6 of 9 Franschen slingeren òf gekwetst òf dood terneder. De schrik, door het gekerm dier

[1] Beschr. van Dordrecht.

ongelukkigen verspreid, bevangt hunne harten en doet het heldenvuur in Dordrechts burgers herleven.»

Naar wij altijd hoorden verhalen, was het kanon, dat de heer Merkus richtte met een k o e v o e t geladen, gelijk men ook in meer genoemd «Neêrlands Leeuw» vindt:

„En Merkus, zouden we U vergeten!
„Gij wreekte de eer der Dordsche Maagd;
„Uw k o e v o e t, op den Dam gesmeten,
„Heeft Frankrijks drommen (!) weggevaagd".

En Lastdrager, doorgaans goed onderricht, zegt evenals Ridderhofs vers (dl. I, bl. 69): «Slechts ééne kardoes was nog maar overig in de boot, welke bijna alleen de stad beschermde. Zoo deze laatste nu ook nutteloos verschoten werd, dan!.... Doch neen! God zond in dezen angst eenen man, die de richting des geschuts beter kende. De heer Merkus vroeg en kreeg verlof om het stuk op de bende des tirans aan te leggen en los te branden. Het thans zoo kostbare overschot van den voorraad werd ingeladen, een daar liggende koevoet er voor gestopt en met dit schot zeven vijanden tegelijk verdelgd». De luitenant Ampt maakt op genoemden datum van het voorval in zijn verslag van 28 Maart 1814 geen melding, waarschijnlijk «omdat hij, zijn stuk gedemonteerd zijnde, na 33 schoten schroots op afstand van het klein geweer, waarmede wij 400 schoten deden, de Maas afzakte, om zich te Rotterdam te laten herstellen» [1].

Wat er nu van de verschillende lezingen zij, dat is zeker, dat de laatste schoten en daarbij het hijschen der Dordsche vlag de Franschen met een verlies van 30 dooden en gekwetsten op de vlucht sloegen.

Dat opsteken dier vlag was een heldenstuk. Zij was door C. Lawende en H. Stam gehaald van den boeiër van schipper W. Korthals en onder den kogelregen op den Riedijkstoren geplaatst. «Die vlag,» zegt Sels zoo eigenaardig, «met een witte

[1] Zie dat Rapp. in Th. Jorissen, De Omw. van 1813, dl. II, st. II, bl. 72.

streep in het midden, scheen in der Franschen oogen geen andere dan de Engelsche, en ras verneemt men de kreet: Ma foi! daar zijn de Engelschen! De doodelijke uitwerking van het kanon bevestigt deze meening, zoodat zij in allerijl hunne gekwetste makkers in de ledige kruitwagens werpen en met hun geschut in alle mogelijke overhaasting de vlucht nemen.»

Het moedige gedrag van den heer Merkus werd door de stadsregeering ruim beloond; hij ontving een prachtige gouden snuifdoos, waarin de gebeurtenis vermeld stond, vergezeld van een vereerend getuigenis, en de beide schippers werden tevens «in de gelegenheid gesteld, zich hunnen beslissenden moed voor altoos te herinneren» (Sels); en zij waren het waardig, want

„Geen moordend vuur, geen kogelregen
„Baarde aan Lawende en Stam ontzag." (Ridd.)

Het bombardement, dat een menigte kogels en meer dan 50 houwitsers in de stad had geworpen, kostte geen enkel burger het leven; alleen een jongen werd buiten de Riedijksche poort gekwetst; wel hoorden we van ouden van dagen verhalen, hoe ze op de straten soms wonderdadig aan den dood ontkwamen. Op vele plaatsen werden later de kogels tot aandenken ingemetseld, terwijl de vlag nog op het Stads-Museum bewaard wordt.

Zoodra de vijand gevloden was, zett'en eenige Dordsche vrijwilligers met een Rotterdamschen luitenant aan het hoofd de vluchtenden na en maakten de Fransche achterhoede van 10 man na eenigen weerstand gevangen, waarbij één Franschman het leven verloor [1].

De stad werd nu in staat van verdediging gesteld en een batterij aan de Riedijksche poort opgeworpen. Er werden kardoezen vervaardigd en de burgers gewapend. In den loop van den dag verscheen een Bekendmaking aan de burgers, om 's avonds een lantaarn aan hunne woning op te hangen. Een Commissie van Defensie

---

[1] Bij het gevecht op Papendrecht waren eenige Rotterdammers gesneuveld.

bestaande uit de heeren: W. B. Donker Curtius, Hugo Gevers, P. Repelaer van Spykenisse, W. Knollaerdt en L. R. Gevaerts nam maatregelen, zette overal in den omtrek sterke posten uit, ook op Papendrecht, en onderhield daartusschen en met de stad een renbodendienst. Donderdags trokken de Rotterdamsche vrienden weder naar hunne stad terug, maar zij werden spoedig door nieuwe hulp vervangen. Honderd twintig Schiedamsche vrijwilligers kwamen en staken naar Papendrecht over, om de batterij aldaar te bezetten en te verdedigen, terwijl de vertrokken kanonneerboot weêr verscheen en 's anderen daags twee schepen met levensmiddelen en krijgsvoorraad beladen, van Antwerpen naar Gorinchem bestemd, werden buit gemaakt.

Nu kon men desnoods wel een aanval doorstaan; doch den vijand scheen alle lust daartoe vergaan te zijn. In het verslag van den Luitenant Ampt vindt men echter het volgende, waarvan bij anderen op dien datum geen melding wordt gemaakt. In dat verslag komen trouwens nog enkele bijzonderheden voor, die men in andere werken op afwijkende wijze verhaald vindt, bijv. het nemen van het kruitschip in den Noord, waarvan men leest, dat de Dordsche schutters het deden.

«Den 25en», (dus daags na het bombardement) schrijft Ampt, «attaqueerden de Franschen deze batterij (op Papendrecht), welke door de Dordtenaren verlaten werd. (Zij was niet genoegzaam bezet. [1] Mijne positie had ik genomen in de kromte van de groote wiel, acht vademen distantie van de kust, nagenoeg aan den grond. De Franschen, den dijk in de kromte bezet hebbende, geraakte ik tusschen twee vuren op distantie van een pistooldragt, zoodat de geweerkogels het zwaard van de boot doorboorden en de boot zelve van kogels cribleerde. Mijn equipage, slechts acht man sterk zijnde, toonde zich kloek; wij beantwoordden hun geroep: rends-toi, brigands! met schroot en geweerschoten, kapten de kapel en replieerden op de vaartuigen, voor Dordt gestationneerd.»

[1] Volgens Ten Zeldam Ganswijk dl. II bl. 70 viel dit voor 30 Nov.

Alle moed was dus bij de vijanden nog niet uitgebluscht. Een brief naar Hellevoetsluis met bevel aan de vloot, daar ter reede, op te zeilen naar Dordrecht, werd onderschept, waarom hier besloten werd twee schepen met steenen geladen naar den mond der Kil te zenden en die daar te laten zinken, indien het noodig mocht zijn. De Rotterdamsche vrijwilligers kwamen den 26en weder terug en werden met blijdschap door de Dortenaars ontvangen. Het bestuur vaardigde nu een Bekendmaking uit, dat eigenaars van ledigstaande huizen moesten zorgen, dat er iemand in was, die kon zorgen voor de inkwartiering der troepen, en daar sommige burgers zich te ijverig betoond hadden in het aanhouden van Franschen, verscheen er een andere (op 3 Dec.). waarin verzocht werd, dat arresteeren aan het bestuur over te laten.

Daar voorzorgsmaatregelen nog niet overbodig waren, verscheen de volgende Bekendmaking, ten einde, indien de Franschen mochten weêrkeeren, een ruimen voorraad krijgsbehoeften te bezitten:

Het Tusschen-Bestuur der stad Dordrecht, in ervaring gekomen zijnde, dat waarschijnlijk bij sommige Ingezetenen dezer stad nog Wapenrustingen en Goederen, toebehoorende aan Franschen, verborgen zijn of in bewaring gebleven, gelast bij deze elk en een iegelijk Inwoonder dezer stad, die op eenigerlei wijze nog eenige wapenrustingen of goederen onder zich, of in zijn huis, pakhuis of schip in bewariug mocht hebben, of die aan hem als bij een ander verborgen bekend zijn, daarvan dadelijk niet alleen aangifte te doen aan dit Bestuur, maar ook terstond die goederen of wapenen over te brengen op den Raadhuize dezer stad.

En wordt een ieder, dien dit aangaat, voor de naarkominge dezer op zijn hoofd verantwoordelijk gesteld.

Dordrecht 27 November 1813.

Het Tusschenbestuur voorn.
En vanwege hetzelve
Repelaer van Spykenisse.
President.

Later volgden nog enkele publicatiën over het ontvreemden van Fransche goederen.

De flotille voor de stad groeide door de goede zorgen van de Verdediging der Maze dagelijks aan, en zoo kon men zich weldra verzekerd houden, dat Dordrecht van alle zijden beveiligd was. De D. Crt. van 30 Nov. deelt daaromtrent mede:

Dordrecht 29 November.

« Heden ochtend is de scheepsmacht vóór deze stad wederom vermeerderd geworden met twee van Rotterdam aangekomen kanonneerbooten, terwijl nog meerdere van daar gewacht worden. In het algemeen is de organisatie der middelen van verdediging hier thans, door den onvermoeiden ijver onzer plaatselijke commissie tot het defensie-wezen en door de werkzaamheid van den oppercommandant der defensie van de Maze op een allerrespectabelsten voet gebracht en deze stad daardoor aan alle kanten tegen verdere vijandelijkheden volkomen gewaarborgd. » En als bewijs, hoe de macht der Franschen voortdurend verminderde, zegt ze:

« Gisteren (28 Nov.) zijn van hier twee poonschuiten vol krijgsgevangenen en deserteurs (meest Brabandsche gardes en matrozen van de vloot te Antwerpen) naar Rotterdam vertrokken, die deels van Papendrecht, deels van den Polder en andere buitenposten op ons eiland hier binnengebracht waren. Gedurig komen zich, zoo van den kant van Gorinchem als op ons eiland van den kant van de Lage Zwaluwe, bij geheele hoopen deserteurs met geweer en wapenen aanmelden. Volgens hunne rapporten loopen de vijandelijke corpsen, uit Duitschers, Brabantsche Nationale Gardes, mariniers enz. samengesteld, meer en meer uitéén en zoekt elk naar zijn huis of herwaarts te deserteeren; en van de deserteurs uit Gorinchem verneemt men nog dit bijzondere, dat het aldaar den vijand aan alles ontbreekt, en waarschijnlijk geen wonder: de schepen met ammunitie en levensmiddelen, hem van Antwerpen en elders toegezonden, zijn of worden door de onzen opgelicht en hier binnengebracht, gelijk op dit oogenblik hier wederom een genomen schip

met affuiten enz. gelost wordt, en de requisitiën van mondbehoeften, die door hem hier en daar in den omtrek uitgeschreven waren en waarop hij gerekend had, zijn niet alleen hier niet geleverd, maar worden ook op de dorpen in den Alblasserwaard geweigerd. Nu en dan doet de vijand pogingen, om van daar met geweld iets te halen, maar met weinig vrucht; Zaterdag had zoo de vijand een detachement naar Sliedrecht gezonden om aldaar eenig vee op te lichten, maar kon slechts 6 varkens vinden en deze liet hij op de aannadering eener patrouille van den kant van Papendrecht weder in den loop, met overhaasting de vlucht nemende.»

Toch op den laatsten November dreigde het geluk ons nogmaals den rug toe te keeren: de Franschen vertoonden zich ten getale van 380 man aan het boveneind van Papendrecht, dwongen de bezetting van 8 Dordsche kanonniers en eenige Rotterdamsche en Schiedamsche vrijwilligers tot wijken en dreigden weêr van den Veerdam. De korte beschieting, krachtig door de kanonneerbooten en de batterij beantwoord, veroorzaakte slechts één gekwetste onder de bemanning [1].

Het bleek weldra, dat de troep, om te stroopen en ter verkenning, uit Gorkum was gekomen. Velen was overigens het hart weêr in de schoenen gezonken, doch het gevaar was spoedig afgewend.

„Zoo raakten wij dit volkje kwijt;
„Het was een vreemd geval,
„En 'k hoop dat ieder Dortenaar,
„Het nooit vergeten zal".

Den vorigen dag was luitenant Vijgh met een detachement vrijwillige schutters, later versterkt met eenige 's-Gravendeelsche en Strijensche boeren, naar de Buitensluis getrokken, om die sterkte te veroveren. Inmiddels was dit reeds door den heer Adams aan het hoofd van een bende Oud-Beierlandsche boeren gedaan en waren bij die gelegenheid 9 vierentwintigponders 2 achtponders en veel krijgsvoorraad buitgemaakt. De heer Adams werd voor die manhaftige onderneming tot kapitein verheven.

[1] Misschien is dit het feit, waarvan Ampt melding maakt in zijn rapport onder dato 25 Nov. (Zie Ganswijk II, bl. 370.)

Dordrecht had na die dagen niet meer van de Franschen te lijden. Nu en dan werd wel de burgerij gedurende de belegering van Gorinchem door geruchten ontrust en in vrees gebracht, als door de nadering der Fransche vloot tot voor de Willemstad, door den aanval der Franschen op Breda, door het verlaten van Geertruidenberg door de Hollandsche bezetting, enz.; wel had ze veel last van het doortrekken der troepen der Verbondenen, voor de belegering van Gorkum bestemd, maar overigens bleef zij met den schrik vrij.

Toen eindelijk de mare van 's Prinsen aankomst hier zich verspreidde, kende de vreugde geen grenzen meer. Het Oranje boven! weergalmde door de straten; het Tusschenbestuur vaardigde een warme proclamatie uit, die eindigde met de woorden: «Leve Prins Willem de Eerste, Souverain Vorst van Nederland!» en het bleek later geen ijdele klank geweest te zijn, want naar aanleiding van een publicatie van het Tusschenbestuur van 29 Nov. en een proclamatie van 25 Dec. d. a. v. was bij wijze van gift door de leden van het bestuur en door de ingezetenen over een bedrag van f 119649-12-8 ingeschreven van welke som f 25000 o. a. in 's Rijks kas werd gestort, terwijl het overige aan de verdedigingswerken, ammunitie, hout, ijzer en andere materialen, mondbehoeften, ourages, soldijen, enz. besteed werd.

—

Ziet hier dus het belangrijkste uit het verhaal der gebeurtenissen in onze stad gedurende de eerste dagen der omwenteling. Zij toonen al het wisselvallige, zoowel van den krijg als van de bevolking, en daarom zijn we dankbaar, dat de moedige pogingen, door de eminentste landgenooten in het werk gesteld, met zulk een schitterenden uitslag, het herstel der vrijheid en de weerkomst der Oranjes, bekroond zijn. Wij besluiten met den bescheiden wensch, dat deze schets iets mag bijdragen tot de juistere kennis van het korte tijdperk, dat zooveel zag plaats grijpen, zóóveel dat het den geschiedvorscher dikwerf bijna onmogelijk is ordening en verband tusschen de feiten te brengen.

DE KRONIEKEN VAN HOLLAND VAN JAN VAN NAELDWIJCK.

DOOR

Mr. S. MULLER Fz.

Jaren geleden (in 1859) vestigde de latere Rijks-archivaris Mr. L. P. C. Van den Bergh in deze Bijdragen (Nieuwe Reeks, I, p. 119) de aandacht op de ongedrukte kroniek van Jan Van Naeldwijck in twee deelen, die in het British Museum (Vitellius F. XV en Tiberius C. IV) bewaard wordt. Hij deelde mede, dat het eerste deel der kroniek tot 1414, het tweede (een vervolg) tot 1461 liep, en dat de beide deelen te zamen ruim 1000 bladzijden schrifts bevatten. De meening van Paquot [1] e. a., dat deze kroniek identiek was met het Goudsch kronijcxken, deelde de heer Van den Bergh niet.

Het artikel, dat ik lang geleden las, is mij — ik weet niet waarom — altijd in de gedachten gebleven. Het wilde mij toeschijnen, dat eene kroniek van Holland, die meer dan 1000 bladzijden besloeg, — waarvan bijna de helft den tijd van 1414—1461 betrof, — geschreven door iemand, die de beschrevene gebeurtenissen scheen beleefd te hebben, de moeite van een nader onderzoek alleszins waard was. Intusschen dit onderzoek viel niet gemakkelijk in te stellen: een verblijf te Londen van eenige weken scheen daartoe noodig te zullen zijn, en zoo kwam het, dat ik eerst onlangs in de gelegenheid was, om iets naders over de kroniek te weten te komen.

[1] Paquot (Mémoires. fol. ed. II 248) vestigde naar het schijnt het eerst de aandacht op onze kronieken, die hij waarschijnlijk slechts door anderen kende. Hij beweerde, dat zij in 1461 geschreven waren, blijkbaar omdat de tweede bewerking zoover liep. De eerste bewerking ging volgens hem slechts tot 1363. Ik weet niet, hoe hij aan dit jaar komt; verwisseling is onmogelijk, daar de nommers van Cottons bibliotheek uitkomen. Waarop het verhaal berust, dat onze schrijver de auteur van het Goudsch kronijcxken zou zijn, weet ik niet.

Door toevallige omstandigheden vernam ik, dat de heer James De Fremery te 's Gravensande bij zijne nasporingen omtrent de geschiedenis zijner woonplaats ook gedacht had aan deze kroniek, geschreven door een persoon, die waarschijnlijk in het naburige dorp Naaldwijk woonde, — een persoon dus, waarschijnlijk met de voorvallen te 's Gravensande van nabij bekend. De heer De Fremery zag niet tegen de moeite en de kosten op, om van een klein gedeelte der kroniek een afschrift te laten vervaardigen, en verkreeg daardoor het bewijs, dat zij althans als geheel voor zijn doel waardeloos was. Op mijne eerste aanvraag om inlichtingen stelde echter de heer F. zijn afschrift met de grootste welwillendheid ter mijner beschikking. Ik maakte zoodoende kennis met den tweeden hierachter afgedrukten proloog, die mij een helderder inzicht in de verhouding der beide handschriften gaf en mij met den inhoud eenigszins bekend maakte.

Dezer dagen maakte ik van een gedwongen oponthoud gedurende eenige dagen te Londen gebruik, om ook het andere deel der kroniek in te zien, daaruit den anderen hierachter afgedrukten proloog af te schrijven en den inhoud globaal te onderzoeken. Ik ben daardoor nu in staat, om over den inhoud en over het belang der beide handschriften een en ander mede te deelen, dat bovendien voor de kennis der Hollandsche historiographie van het begin der 16e eeuw wellicht niet zonder eenig belang is.

Uit de beide prologen blijkt allerduidelijkst, hoe de beide handschriften tot elkander in betrekking staan. Het zijn niet twee deelen van ééne kroniek, maar twee kronieken, of liever twee bewerkingen van dezelfde kroniek. De schrijver Jan Van Naeldwijck was waarschijnlijk niet een lid van het adellijk geslacht van dien naam [1] (immers hij heet nergens heer), maar denkelijk een geestelijke of klerk uit Naaldwijk afkomstig, die te Parijs gestudeerd

[1] Er leefde echter wel een adellijke Jan Van Naeldwijck, die in 1503 vermeld wordt en gehuwd was met Geertruid Van Haeften (v. Leeuwen, Bat. illustr. p. 1022). Zijn zoon Jan, kanunnik te Middelburg en protonotarius apostolicus, was

en in den kring van Erasmus geleefd had. In of kort na 1514 [2] bracht hij zijn lang gekoesterd plan ten uitvoer, om eene kroniek van Holland te schrijven. Zijn program was uiterst eenvoudig: hij deelt het ons zelf mede. Hoofdbron was Beka (bepaaldelijk de Hollandsche zoogenaamde Beka auctior [3]), dien hij denkelijk doorgaans letterlijk afschreef. Ik heb dit niet kunnen nagaan; maar wij mogen het aannemen, nu hij zelf zegt, dat hij « den rechten text meest ghenoemen heeft » uit Beka's kroniek; immers de tweede bewerking zijner kroniek leert ons, wat hij daaronder verstond. Hier en daar is dit afschrift gewis aangevuld uit eenige Latijnsche en Fransche bronnen. Wie de « veele boecken ende autoeren » waren, die hij daarvoor gebruikte, verzwijgt hij ons niet: achter zijnen proloog vinden wij de lijst zijner bronnen:

« . . . . VAN DEN AUTOREN, DIE IC . . . .
. . . . (JE)GHENWOERDIGHE CRONIJCK ALZOE . . . .
ENDE DUYTS. [4]

(Ende ie)rst denghenen, daer ic uut overgheset hebbe uut(den) Latynen in Duyts:

. . . . (l)even van Julius Cesar.
. . . . . . int leven van Julius Cesar.
. . . . int leven van Julius Cesar.
(Suet)onius int boeck van den XII keyseren.
(Aug)ustinus, De civitate Dei van Julius Cesar. (?)
Bartholomeus, De proprietatibus rerum.
Æneas Silvius in sijn Cosmographia.

---

denkelijk te jong om de auteur onzer kronieken te zijn. Dat er geen sprake kan zijn van den bekenden Hoekschen aanvoerder († 1489), wien Paquot l. c. onze kronieken toeschrijft, behoeft geen betoog, nu het gebleken is, dat zij tot 1514 loopen.

[2] Het jaar 1414, dat Van den Bergh noemt, berust gewis op de schrijffout in den door de hand van het laatst der 16de eeuw ingevoegden titel, zoo straks te vermelden.

[3] Immers hij noemt Beka in zijne bronnenlijst onder de „Duytsche autoren".

[4] De vele lacunes zijn veroorzaakt door de beschadiging der randen van onze HSS. in den bekenden brand, waaronder Cottons bibliotheek zooveel leed.

Die gesten ende historyen van Romen.
Vincencius in sijn Spieghel historiael.
Anthoni(n)us in sijn Cronijcken.
Pogius in sijn Epistelen.
Blondus in sijn Decades ende Cronijck.
Bergomensis in sijn Supplement ende Cronijck.
Virgilius in sijn Eneydes.
Robbertus Gagwinus in sijn Cronijck van die coninghen van Vrancrijck.
Die wanderinghe van Johannes de Hese, priester.
Die Grote cronijck mit die figuren.
Johannes Symoneta int leven van Franciscus Phorcia hartoch van Milanen.
Wilhelmus van der Goude int oerloch van onse landen ende den Ghelres.
Bergomensis in sijn boeck De preclaris mulieribus.
Titus Livius in sijn Decades.
Juvenalis in sijn Satyris.
Defensorium virginis, inhouwende sommighe miraculen.
Fasciculus temporum.

Item die namen dergheenre, daer ic uut overgheset uut den Walschen in Duytsche:

Pogius in sijn Facetien.
Heer Jan Froessaert in sijn Cronijck.
Meester Jan Meyer van Belges in sijn Bescrivinghe van den Venechianen ende van den Sophij.
Meester Marciael int leven van coninck Kaerl die VII.
Int leven van Johan Tristan.

Hyerna volghen die Duytsche autoren:

Johannes van der Beke sijn Cr(onijck) van den biscoppen van Utrecht.
Sommighe gheprente cronijcken.
Uut die wanderinghe van here Marcia(nus).

Uut noch andere ghedichten ende privilegiis.
Uut die cronijck van der gravinnen van Heneg(?) (ouwen?)
Uut een boeck, ghemaect van heren Bernhart van Bre(ydenbach).
Uut die Excellente cronijck van Brabant [1].»

Dit program belooft iets; de lijst is niet korter en gedeeltelijk identiek met de door den auteur der Divisiekroniek in zijnen proloog gegevene. Het schijnt ons dan ook vreemd, in den proloog van de tweede bewerking schrijvers klacht te vernemen, dat hij « die boecken nyet en hadde noch en wist te vinden noch te crighen om een en ander int licht te brenghen.» Maar toch de wijze, waarop althans de tweede bewerking der kroniek is samengesteld, doet zeer ernstig vreezen, dat wij ook in deze eerste proeve slechts eene compilatie, erger nog, eene kopie voor ons hebben. Inderdaad vinden wij de gewone verhalen over de graven van Holland, aangevuld met eenige onbelangrijke mededeelingen over het buitenland, en waarin mij alleen merkwaardig schijnen enkele spaarzame aanteekeningen over hetgeen Jan Van Naeldwijck uit eigene aanschouwing of uit de praatjes van de buurt weet. Als zoodanig trof mij eene vrij uitvoerige beschrijving ad 1250 van de graven in de kerk van het klooster te Loosduinen (o. a. van de gravin van Henneberg met haar bekend grafschrift) en ad 1514 van een oproer van de nonnen van dit klooster tegen haren biechtvader; meer van dien aard kan hier of daar verscholen staan. Enkele gekleurde teekeningen (o. a. van de krooning van koning Willem II) treft men in den tekst aan. Het boek eindigt midden in een zin met het verhaal (1514) van het nemen en hernemen van een Schotsch schip te Vlissingen, als represaille-maatregel voor het verwonden van een Vlissinger in Schotland. Er kunnen niet meer dan een of twee bladen aan het slot ontbreken, want de zeer uitvoerige « tafel » van den inhoud, die achter den proloog voorkomt, loopt over fol. 1—357,

[1] Ik dank het afschrift dezer lijst, die ik te Londen slechts geëxcerpeerd had, aan de bijzondere hulpvaardigheid van den heer E. Maunde Thompson, den geleerden directeur der afdeeling handschriften aan het British Museum.

terwijl ons handschrift 371 bladen telt; het laatste voorval, dat de tafel noemt, is inderdaad het hier vermelde voorval met het Schotsche schip. Het handschrift is geschreven op papier; eene bekende hand van het laatst der 16de eeuw schreef op den titel: « Cronijcke van Hollandt van Jan van Naeldwijck totten jare 1414 » (lees 1514).

Jan Van Naeldwijck was ongelukkig in zijne onderneming. Het schrijven van kronieken volgens het door hem gemaakte programma zat destijds in de lucht. Jaren lang had hij gewacht op het verschijnen eener soortgelijke kroniek van Willem Hermanss. van Gouda [1]. Hij had te lang gewacht, een ander was hem vóór geweest. Nauwelijks was hij gereed en nog had hij geenen uitgever gevonden, of daar verscheen in 1517 eene andere geheel soortgelijke kroniek als hij geschreven had. Het was de Divisie-kroniek, gedrukt door den bekenden uitgever Jan Severssoen, die voor zijne rekening een monnik in het Leidsche regulieren-klooster Lopsen, zekeren Cornelis — door onzen auteur als « een poeta ende vernuft » geroemd, maar desniettemin tot heden volkomen vergeten — aan het werk gezet had. Deze Cornelis, gelukkiger dan zijn mededinger, had inderdaad de Latijnsche kroniek van Willem Hermanss. van Gouda, waarvan de ander zooveel gehoopt had, doch die door den dood van den schrijver ongedrukt gebleven was, gebruikt; hij had bovendien « veel materyen ende scone historyen uut verscheyen boecken ende autoeren uuten Latynen ende uuten Duytschen daerin ghetoghen. » Kortom hij had alles gedaan wat Jan Van Naeldwijck zich had voorgesteld te doen en door tegenspoed slechts gedeeltelijk

---

[1] Willem Hermansz. van Gouda, de vriend van Erasmus, regulier-kannunnik in het klooster Steyn bij Gouda, overleden in 1510. Onze schrijver noemt hem herhaaldelijk als eene autoriteit. Zijn boekje: „Hollandiae Gelriaeque bellum" verscheen kort na zijnen dood afzonderlijk te Amsterdam, en werd later opgenomen in Matthaeus Analecta, I, p. 322 vlg. Het is het door onzen schrijver onder zijne bronnen genoemde werkje, in den eersten proloog aangeduid als „die oratoerlicke bescrivinge in prosen, woedat die Ghelderschе Weesp ende Muyden wonnen." Of zijne groote Latijnsche kroniek, die onze auteur als bron van de Divisiekroniek noemt, van elders bekend is, weet ik niet; de Divisiekroniek zelve noemt haar niet. Geen handschrift daarvan is mij bekend.

had kunnen uitvoeren. Diens werk was dus (het is treurig om te zeggen) nutteloos geworden. Onze auteur oordeelde niet anders, maar hij kwam desniettemin (en het getuigt zeer tegen hem) tot eene andere conclusie dan de onze zou geweest zijn. Hij verscheurde zijn werk niet, maar achtte het de moeite waard, zijne compilatie met die van broeder Cornelis tot eene derde uitvoeriger compilatie om te werken [1], aldus het eenvoudigste middel aangrijpende, om volgens de gewoonte der veelschrijvers van twee boeken drie te maken. Hij voerde zijn programma met de meeste nederigheid uit; overtuigd, dat zijn werk slechter was dan dat van broeder Cornelis, schijnt hij dezen in alles gevolgd te hebben; althans de fragmenten, die de heer De Fremery deed afschrijven, zijn bijna geheel uit de Divisie-kroniek gecopiëerd, en de toegezegde « addities uut verscheyen boecken, autoern, ghescriften ende brieven [2] » schijnen van weinig belang geweest te zijn. Met deze schadelooze liefhebberij bracht hij heel wat tijd nutteloos door, want hij vorderde nog tot 1461. Toen (begon hem deze schrijverij eindelijk te vervelen of maakte de dood er een einde aan?) staakte hij plotseling het werk midden in een zin: « In dit selve jaer van 61 wart Kaerle graeff van » en eene latere hand vulde aan « Hollant » [3].

Wij kunnen het niet betreuren, dat de arbeid hier een einde neemt, en niemand schijnt dan ook eenige aandacht aan het handschrift (bevattende 267 folio's papier) gewijd te hebben. Het is het autograaf van den schrijver zelf; want dezelfde hand, die deze kroniek (evenals de eerste) schreef, plaatste voorin de woorden: « Dit boeck hoirt toe Jan Van Naeldwijck. » Eerst eene latere hand

---

[1] Het is ook mogelijk, dat de tweede redactie alleen eene aanvulling der eerste is: de schrijver zegt, dat hij „in dit teghenwoerdighe boeck ende cronijck bescriven ende menci maken (sal) vant gheen, dat hy in die ander cronijck overgheslaghen hadde." Voor ons is deze vraag van weinig belang; alleen zou dan de tweede redactie voor ons geheel scheurpapier blijken te zijn.

[2] De lijst dier „autoern" komt in de tweede redactie niet voor.

[3] De keerzijde der bladzijde, waarop dit staat, is onbeschreven: de schrijver heeft dus zijn werk niet voortgezet en er is niets verloren.

verhief den schrijver tot edelman door een titel te stellen: « Historie ofte cronijcke van Hollant ende Zeelant, daer den autheur in seyt een vermeerderinge te sijn van sijn eerste cronijcke, al bescreven by Johan van Naeldwijck, edelman van Hollant, eyndende A. D. 1461.»

De kroniek van Jan Van Naeldwijck geeft na deze uiteenzetting geen recht tot groote verwachtingen. Het is een product van zijnen tijd, een tegenhanger van de Divisie-kroniek, van de kroniek van Henric Van Gouda uit Thabor en van andere dergelijke werken. Zoomin als Frederic Van Sevender het nutteloos geoordeeld had, naast het werk van zijnen medebroeder in het Haarlemsche Karmelieten-klooster, Jan Gerbrands Van Leyden, eene tweede dergelijke compilatie samen te stellen, achtte onze Jan Van Naeldwijck zijnen tijd verloren, indien hij Cornelis Van Lopsen ging naschrijven. Evenmin als Jan Van Leyden er tegen had opgezien, van zijne kroniek twee verschillende redacties te bewerken, ging zijn geduld ten einde bij het veel hopeloozer werk. Absoluut waardeloos behoeft zijn werk daarom niet te zijn: Jan Van Leyden geeft in de latere deelen van zijn werk veel wetenswaardigs, — Frederic Van Sevender's arbeid gaf de beslissing in de bekende twistvraag over Allaert Beylinc, wellicht kan ook Jan Van Naeldwijck uit eigene herinnering hier en daar iets nieuws verhalen. Ik vrees echter, dat dit niet veel zal zijn. Onze schrijver behoorde tot de mindere goden van zijnen tijd; hij erkent zelf, dat hij « gheen arbeyt en heeft ghedaen om te weten, daervan hy gheen volcomen bescheyt van en wiste.» Er leefden bekwamere tijdgenooten: hoe zij te werk gingen bij het schrijven van geschiedenis, verhaalt Jan Van Naeldwijck zelf, als hij mededeelt, hoe Willem Hermanss. van Gouda had « moeten reysen in menighe plaetsen, steden, sloten, castelen ende dorpen, om te besyen ende te ondersoecken, off hy erghent wat nieuws ende sonderlincks soude vinden, ter materyen ende ten propoeste dyenende.» Dit was ernstig werk, inderdaad een « grote arbeit», en wij zouden gaarne met het resultaat kennis gemaakt hebben. Doch onze schrijver verdient niet, dat men veel moeite om hem

doe. En dit zou noodig zijn: de gelegenheid om het handschrift door een grondigen kenner onzer middeleeuwsche geschiedenis te doen onderzoeken, ontbreekt zoolang het te Londen is. Ik kan niemand aanraden, daarvoor de reis te doen. Het eenige, dat mogelijk ware, zou zijn eene bloemlezing te doen vervaardigen van al hetgene hij in zijne eerste redactie over Naaldwijk, Loosduinen en den omtrek mededeelt: wellicht komen ons onder de dorpspraatjes nog wetenswaardige zaken onder de oogen.

BIJLAGEN [1].

I. Proloog van de eerste bewerking.

(Hier beghint) die proloech.

(Lange heb ic in) die sinne ghehadt, om te bescriven . . . ., wye dat die graven princhen . . . . van sijn gheweest, ende hoe ende in wat m(anieren sy) eerst in Hollant sijn ghecomen, ende hoe dattet (Hol)lant is ghenoemt. Ende oeck sel ic daerin roeren (van den bis)scoppen van Utrecht, alst totter materyen ende ten pro(poeste dyenen) sal. Ic heb langhe wijl hyermede ghebeyt, omdat ic . . . . eck (?) ende sonderlinck verhoepte te syen een cronijck van . . . ., om dat hyer mede in te stellen, dewelc ic verstont dat ghe(screven) soude warden in Latijn ende ghemaect was van eenen glorioe(sen) clerck oratoer ende poeta, regulyer int cloester van Steyn, bij der Gouw (ghe)leghen, Wilhelmus ghenoemt; ende is een ghesel ende medebroed(er) ghe(w)eest van eenen regulyer, een sonderlinck ende vernuft cloeck subtijl ende excellent clerck, Herasmus Rotterdam, dewelc voert is ghegaen van clergye ende sciencyen, alzoe dat hy nu is doctoer in der godheyt, ende is ghescepen tot groter verheffinghe in beneficyen te comen, indyen hy nyet hoechlic versyen en is. Dese

[1] Men herinnere zich bij de lacunes dezer teksten weder, dat de handschriften half verbrand zijn.

Wilhelmus heeft veel boecken ghemaect ende laten drucken, die hy ghescreven heeft ter eren Herasmum voerghenoemt, doen Herasmus te Parijs woende ende ic oeck, daer ic se ghesyen ende ghelesen hebbe, ende oeck sommighe epistelen an hem. Ende onder anderen heeft hy corte ende onlancks gheleden zeer oratoerlic in prosen bescreven, woedat die Gheldersche Weesp ende Muyden wonnen [1], daer hy hem selven seer wetelic ende goet clerck in toent. Ick heb verstaen, dat dese cronijck nyet te voerschijn en is ghecomen noch gheprent, want hy begheerde een cleyn loen ende ghift vant hoff tot een reconpensi ende loen van synen groten arbeit, die hy daerom ghedaen hadde ende verteert, want hy heeft sonder twivel moeten reysen in menighe plaetsen steden sloten castelen ende dorpen, om te besyen ende te ondersoecken, off hy erghent wat nieuwes ende sonderlincks soude vinden, ter materyen ende ten propoeste dyenende, tot eer loff prijs ende hoecheyt der princhen graven ende huyse van Hollant. Mer want dese Wilhelmus doot is ende sijn boeken noch nyet te voerschijn en comen, soe heb ic Jan van Naeldwick voer my ghenomen, dese cronijck van Hollant te willen maken na mijn arm rudelic verstant ende tot correxien dergheenre dyet beter weten; ende heb dese historie, yeste ende cronijck ghenomen, vergadert ende ghetranslateert ende overgheset uut den Walschen ende Latynen in Duytsche uut voel boecken ende autoeren; mer den rechten text van die cronijck ende graven van Hollant heb ic meest ghenoemen uut een boeck, ghemaect by enen, Johannes van (der B)eke ghenoemt, alsoe noemt hy hem (?).

Hyer eyntet proloech ende hyer(na volcht die tafel).

(Uit het HS. Cottoniana, Vitellius F. XV in het British Museum.)

---

[1] Het boven p. 365 Noot genoemde, door Matthaeus uitgegevene werk.

II. Proloog van de tweede bewerking.

Proëmium.

Om te verwecken die s . . . . . ghedachten des menschelicken gheslachtes . . . . neyghen ende inclinernen om wel te leven ende hem wijsselic ende doechdelic te regieren, soe stater ghescreven Ecclesiasticus int XIIII capittel, dat die mensch welsalich is, die sijn ghenoecht ende wellust stelt in lesinghe ende studeringhe van wijsheyt, want boven alle gaven ende gracyen, die God den creatuern gunt ende gheeft, soe is die gaeff des wijsheyts die eelste, die waerste, die ghenoechlicste, die playsanste ende die perfecste. Tis dieghene, die den coninghen doet rengneren, den princhen domineren, die conincrijcken, hartochdommen ende graefscappen verheffen ryzen ende onderhouwen ende den rechtern baeljuwen ende regyerders rechtvaerdich oerdel ende vonnis gheven ende wyzen ende tgoet uuttet quaet onderscheyen. Doer hoer wart die mensch een vrunt Goeds, dat een oneyndelicke scat is, ende doer hoer wart hy ghebracht hyerboven in die ewighe vroecht ende tot kennisse van die godlicke moghentheyt. Ende wy vinden bescreven in die bibel int boeck der Coninghen, dat Salomon ghegunt wart van dryen gaven te kyezen, wat hy lyefste hadde ende begheerde. Hy en eyste van God gheen rijcheyt noch lang te leven off ander werltlicke gheluck, mer hy badt den Heer der hern alleen om die gave des wijsheyts, kennende ende wetende, dat hy daerdoer mocht domineren ende regieren die aertsche ende tijtlicke dinghen ende daerdoer int eynde te comen in die glorie des ewighe levens; welcke gaeff hy vercreech, waerdoer hy groter ende meerre gherekent was dan alle die coninghen, die voer hem waren gheweest. Die wijsheyt en heeft in hoer gall noch bitterheyt, mer is vol alre ghenoechten ende soeticheyts. Ende hoe men daer langher in toeft ende verwarmt, hoe men daer langher in begheert te merren ende te bliven, als men bescreven vint int boeck Sapiencia int

VIII capittel; om welcke reden ende woerden te confirmeren seyt sunte Gregorius int eerste capittel van sijn anderde boeck van zijn Moralizatyen, dat die heylighe scrift ende te lezen ende te studeren van dinghen ende saecken, die gheschyet sijn, is ghelijck een spieghel, daer wy ons aensicht ende ghedaente in spieghelen moghen, om te syen ende te weten onse missmaectheyt ende vlecken; mede moghen wy daerin kennen onse scoenheyt ende gaven van gracyen, indien wy daermede versyen sijn ende hebben, die ons vercyeren ende......., want int lezen van die heylighe scrift off historyen (ende cro)nijcken moghen wy hoeren ende verstaen, tot wat eynde die ene ende dander doer quaet off weldoen ghecomen sijn, welcke saken ende ghescienisse ons moghen trecken ende brenghen, om doecht ende weldaet te minnen, te vlyen tquaet ende sunde te vrezen, ende te scuwen scande confuys ende verwijt. Waerom ic in dit teghenwoerdighe boeck bescriven sall alle die vrome feyten, weldaden ende moghentheyt der graven princhen ende hern van Hollant, Zeelant ende Vrieslant.

Ic heb een cronijck van Hollant ghemaect [1]; mer wantter nu een cronijck te voerschijn is ghecomen, die ghedruct is van Jan Seversoen printer, ende ghemaect tot sijnre costen ende begheerten van broedern Cornelius van Lopzen regulyer [2], een poeta ende vernuft man, diewelc daer voel in ghetranslateert heeft uut den Latynen in Duytsch, uut die cronijck, die Wilhelmus van der Gou ghemaect heeft, daer ic mency van ghemaect hebbe int beghinzel van die cronijck van Hollant voerscreven [3]; mede sijn daerin ghetoghen veel materyen ende scone historyen uut verscheyen boecken ende autoern, uuten Latynen ende uuten Duytschen.

---

[1] Nam. de eerste bewerking zijner kroniek, waarvan de proloog hiervoor afgedrukt staat.

[2] Op p. 51 zijner kroniek noemt onze schrijver nog „den autoer broedern Cornelis, daer ic dese cronijck uut make ende hale, die sijn cronijck ende boeck in divisyen ghestelt heeft; nyettemin doer die jaren ende datum mach men altijt weten, wanneer die saken gheschyet sijn."

[3] Zie hiervoor p. 369.

Ende want mijn die materi wel behaecht, ende ghenoechghelic is voer denghenen, die gaern historyen ende cronijcken lezen ende hoeren lezen; ende want daer oeck voel in staet, daer ic in mijn cronijck nyet van en hebbe gheroert noch bescreven, soe wil ic Jan van Naeldwick in dit teghenwoerdighe boeck ende cronijck bescriven ende menci maken vant gheen, dat ic in die ander cronijck overgeslaghen hebbe, omdat ic daer gheen volcomen bescheyt van en wiste, ende oeck gheen arbeyt en hadde ghedaen om dat te weten, noch oeck die boecken nyet en hadde, noch en wist te vinden noch te crighen om dat int licht te brenghen. Anmerckende oeck, dat ic een Hollander bin, soe hoert mijn natuer meer gheneycht te zijn doer gherechte reden, te bescriven die cronijcken van Hollant dan van andern landen ende nacyen, doer welcke reden ic in deze teghenwoerdighe cronijck noch voel adderen ende toedoen sal uut verscheyen boecken, autoern, ghescriften ende brieven. Biddende oetmoedelicken, (dat) alle denghenen, die deze cronijck lezen off hoeren lezen, mijn onwetenheyt excuseren ende verantwoerden willen, indyen sy daer yet in vinden, daerin ghedwaelt is ende die waerheyt in is ghespaert.

Hier eyntet proloech ende hyerna volcht die tafell.

(Uit het HS. Cottoniana, Tiberius C. IV
in het British Museum.)

TWEE BRIEVEN UIT DEN TIJD DER TROEBELEN, OVER DEN BEELDENSTORM EN DE SPAANSCHE FURIE,

overgenomen uit Hessels' Ortelii Epistolae,

DOOR

R. FRUIN.

Het zal den meesten mijner lezers bekend zijn, dat in het vorige jaar door onzen landgenoot J. H. Hessels, die aan de Bibliotheek van Cambridge is verbonden, de brieven van en aan den beroemden geograaf Abr. Ortelius, welke in het Archief der Nederduitsch Gereformeerde Gemeente van Londen berusten, op last van den Kerkeraad dier Gemeente in druk zijn gegeven [1]. De hooge prijs, waarop de prachtig uitgevoerde kwartijn te staan komt, verhindert de verspreiding in ons land tot schade der wetenschap, die anders met de uitgaaf haar winst zou kunnen doen. Gaarne maak ik de Bestuurders van openbare Boekerijen onder ons op het gewichtige en met veel kennis en zorg bewerkte boek opmerkzaam. Een exemplaar mag in hun verzamelingen waarlijk niet ontbreken. Als een sprekend bewijs voor dit mijn beweren druk ik, met voorweten en toestemming van den geachten uitgever en van zijn eerwaarde lastgevers, hier in dit Tijdschrift twee der brieven af, die inzonderheid voor onze geschiedenis van belang zijn.

---

[1] Ecclesiae Londino-Batavae Archivum. — Abrahami Ortelii et virorum eruditorum ad eundem... Epistolae, ex autographis... edidit J. H. Hessels. Cantabrigae 1887. in-4o.

De eerste betreft den beeldenstorm. Het is bekend, dat katholieke schrijvers dezen plegen voor te stellen als vooruit beraamd door de Consistoriën der Gereformeerden en door de Edelen van het Compromis, niettegenstaande de beschuldigden zich met ernst en, naar mijn overtuiging, overeenkomstig de waarheid van die aantijging hebben gezuiverd. In dit geding kan de brief die volgt als een nieuw bewijsstuk dienen. De schrijver, Abr. Ortelius, behoorde niet tot de Gereformeerde Gemeente; hij leefde katholijk en was van gezindheid een neutralist. Toen er in later dagen gevraagd werd, van welke gezindheid Lipsius wel mocht zijn, schreef hij: «an pontificius sit vel calvinianus: mihi non liquet. Et si aures ad audiendum habeat, neuter erit. Peccatur intus et extra.» (p. 513). Het verhaal van zoo iemand valt niet onder verdenking van partijdige voorstelling, en is uit dien hoofde dubbel welkom. Zie hier zijn brief.

Eersaeme Cousin. Wt mynen lesten verstondt ghy van mijn reyse na Brussel, die welcke belet werdt deur desen datter dien avont te voren hier geschiede, dwelck ick wel dencke dat ghy gehoordt hebt, maer u. l. nu nochthans schryve. Aldus dien selfden avont den 20 deser tusschen 5 ende 6 uren, als de papen begonsten ter kercke te comen om tlof in onser vrouwen kercke te singen, so begonster een onruste tusschen sommyge ionge lackerkens ende de vrouwe die voor onse lieve vrouwen ten offer sadt voor onser vrouwen choor; dese lackerkens begonsten mette lieve vrouwe te gecken ende lichtveerdich daeraf te spreecken, waerdeur dese offervrouwe verstoort werdt ende begonste ons lieve vrouwe te verantwoorden; dit nyt helpende begoodt syse met water, ende dat rumoer wiesch so seere dat de papen de kercke verlieten, hen selven persuaderende eenich aenstaende oproer. Tot dese guyten begonste noch meer toevlucht van volck te comen deur den roep, die doer de stadt liep, dat de papen wter kercken geiaecht waeren. So is oock voortgecomen

de Marckgraeve mette wet ende heeft het volck wter kercken heeten gaen, seggende: men salder geen lof doen So gincker een deel volcx wte ende men begonste de kercke te sluyten, so dat de dry deuren nu toe waeren; deur de vierde is de wet wtgegaen laetende mogelijck noch vijftich persoonen daer binnen. Eer die al wt gingen so isser noch al volck van buyten toegecomen ende so gewassen, dat men de selfde deuren nyt sluyten en conde; ende men heefter begonst duytsche psalmen te singen ten dry oft te vier plaetsen, als voor den choor, voor den preeckstoel etc. Dit soo een weynich tijts geschiet sijnde, hebbense begonst een seker deel dier binnen waeren (want den meesten deel en sijn maer aensienders gebleven) mogelijck 20 oft 30 met grooter furien de beelden ende tafereelen aen te vallen (dit was nu ontrent tusschen de 6 ende 7 uren). Dit so een uerken geduert hebbende heeft men diesgelijx sien geschieden in alle kercken, cloosteren, capellen, godshuysen, die hier binnen der stadt waeren, geen wtgesloten; ende is also (dwelck wonderlijck om gelooven is) geheel Antwerpen tusschen dien tijt ende 12 oft 1 ure in der nacht alle beeldtwerck ende cieraet der kercken so tot schande gemaeckt, datter niet geheel oft op sijn plaetse gebleven en is; ende dat is altemael te meer te verwonderen, dat de gansche stadt, op alle plaetsen, straten ende huysen in waecke was met licht wthangende ende geweer in de handt, dit nyt en hebben belet. Waer dese stormers met stocken, bylen ende bernende tortsen van deen kercke na dander liepen, daer vluchte elc ende liet se passeren, dickwils maer 6 oft 8 persoonen sterck sijnde. Des anderen daechs heeftet in alle kercken gesien ofter de duyvel hondert iaeren huys gehouden hadde. De stadt heeft de ruynen begonst wech te doene, ende voort af te breeckene datter geschendt was. Dwelck altemael geweest behalve dry oft 4 de beste tafereelen van onser vrouwen kercke, die savonts verbeden werden aan de stormers met dapperlijck V i v e l e s g e u x te roepen.

Voort alle de stadt deure voor alle huysen, daer eenich beeldtwerck stont, als op hoecken van straeten, boven poorten van groote huysen,

dat is al afgebrocken ende beneden geworpen, elck deure de gene dier woonden oft die toebehoorden, willenden den beeldstormers geen oorsaecken laeten oft geven om hun huys te beclimmen. Den 22en voor noene is Hermannus binnen onser vrouwen kercke op den stoel gegaen, protesterende dat dit geen van allen geschiedt en was duer synen oft hunder consistorien raedt, oock biddende dat so wie yet tot dier tijt gestolen oft wter kercken gedraegen hadde, dat hij dat soude de Magistraet leveren, anders geen sermoen doende (want hier is seer veele gestolen: diewyle dit geschiede, heeft elck hoere ende boeve oorsaeke genomen na de kercke te loopen ende mede te dragen wat hij gevonden heeft). Des achternoens is de selve weder op den stoel gecomen ende heeft een ordinaire sermoen gedaen. Deser gelijcker beeldstorminge is voort op alle dorpen, kercken ende cluysen opt velt ronsom deser stadt gedaen, 2 oft 3 mylen verre. Te Mechelen, Breda, Liere, Bergen hebbent de wet selve gedaen. Tsertogenbosch, t'Amsterdam, te Harlem, Turnhout, Doornick ist geschiet gelijck hier. Sindert hebben hier alle kercken gesloten gestaen ende den catholicken verboden te predicken. Alleene in S. Joris kercke is hy van der wet gesteldt, die opt Kiel gestaen heeft. De caluinisten predicken met consente ende groote menichte in de nieustadt, daer ick dencke dat se blyven sullen tot datter van de Staeten oft Prince ander in geordonneert zal worden. De Prince is wederom hier binnen comen. De geux ende den Raedt te Bruessel sijn geaccordeert in veele saecken. Prince van Orange is chef des gueux. Hier sijn tot bewaernisse der gereformeerder kercken twee gueux gesonden, dwelck sijn Monsr. de Toulouse ende Monsr. de Ham. Hier is ook tydinge wt Spaengien, hoe dat des Coninx huysvrouwe den 10en deser van een dochter gelegen is. Hiermede wil ick u den Oppersten Heere bevelen. Wt Antwerpen den 27 Augustus 1566.

Tuus totus ex asse A. Ortelius.

Den eersamen Emanuel Demetrius
op somers kaij tot Londen. per amis.

De brief, niet voor den druk bestemd en tot op onzen tijd ook ongedrukt gebleven, aan Van Meteren gericht, die in de voorvallen hier te lande groot belang stelde en gaarne naar waarheid ingelicht werd, stemt volkomen overeen met wat de beschuldigde Gereformeerden indertijd, in hun uitgegeven verantwoordingen, hebben beweerd. Men leze b. v. de « Apologie ofte Verantwoordinghe Hermanni Modedt », die vroeger bijna niet te vinden was, doch thans, achter het Akademisch Proefschrift van den heer G. J. Brutel de la Rivière (1879) herdrukt, binnen eens ieders bereik is gekomen, doch vooral het zoo gewichtige « Recueil des choses advenues en Anvers touchant le fait de la Religion en l'an 1566», dat helaas nog niet herdrukt is en uiterst zelden voorkomt, doch onder de pamfletten van de Koninkl. Bibliotheek niet gemist wordt. Noode onthoud ik mij van hier de bladzijden uit te schrijven, die op ons onderwerp betrekking hebben; ik laat het na om op een volledigen herdruk niet vooruit te loopen, en wil volstaan met de verzekering, dat de overeenstemming met het verhaal van Ortelius treffend is.

Het beloont ook de moeite, de beschrijving in de Historie van Van Meteren te vergelijken met den inhoud van dezen brief, die hem daarbij ten dienste heeft gestaan. Men zal dan bespeuren, hoe zeer hij hem met berichten, die hij van elders ontvangen moet hebben, tot een geheel verwerkt heeft.

II.

De tweede brief, dien ik de eer van den herdruk waardig keur, betreft de Spaansche furie. Aan algemeene schilderingen van dien gruwel is geen gebrek; en bevatte de brief niets anders, ik zou hem achterwege hebben gelaten. Maar hij is het eigen verhaal van hetgeen zeker iemand in het bijzonder wedervaren is. Hij levert een voorbeeld van wat aan honderden ongetwijfeld is overkomen. Zoo het anderen gaat als het mij gegaan is, zal hun ver-

beelding er levendiger door worden getroffen dan door de welsprekendste beschrijvingen in het groot en uit de tweede hand.

De schrijver Geeraert Janssen is een onbekend persoon. De man, aan wien hij schrijft, Jacob Cool, was zwager van Ortelius en neef van Van Meteren. De laatste zal ook dit schrijven bij het opstellen van zijn Historie wel hebben gebruikt.

Laus Deo adj. 14 Nouember 1576 in Antwerpen.

Eersamen ende zeer beminden vrindt ende Mr. Jacop Cool, naer hertelijcke recommandatien sal dit wesen om u. l. te aduerteren als dat ick noch wel te passe ben.

De heere moet gedanckt ende geloeft wesen van sijn genade, die hy aen my bewesen heeft in desen benauden tijt, die hier binnen Antwerpen geweest heeft dese voerleden weke, waer van dat hy my zeer wonderlijcken bewaert heeft, dat ick het leven daer wt gedragen hebbe, want ick mijn leven nooyt so naer mijn doot geweest hebbe, als ic op dien tijt geweest ben, van vermoort, doerschoten oft verbrant te sijn. Tsins mynen lesten, die ick aen u. l. gesonden hebbe vanden 24 october per Jehan Engels, so is hier gebuert, als dat hier binnen Antwerpen gecomen sijn het volck van de Staten, die in gelaten hebben den graue van Ouersteyn ende Champanie, den gouerneur van Antwerpen, den 3 november smorgens ontrent 10 uren, ende so haest als sy in quamen doer de Cipdorp poort, so trockense dwers doer de stadt al loopende tot voert casteel. Terstont daer naer so heeft men gesocht alde wolsacken, hopsacken, mee ende drooghe vaten, ende men heeft se met grooten haesten doen voeren tot voert casteel, daer men schansen mede gemaeckt heeft om de stadt te beschansen; oock moest elcken borgher eenen man, jongen, oft joncwijff derwaerts seynden om te grauen aende selue schansen. Denselven tijt so wast doncker weder van misten, sodat die van den casteele niet sien en conden wat men hier aende stadt maeckte; sodatse in zeer corten tijt al den wech langhs een trenchee gemaeckt

hebben. Tsnachs so heeft men seer dapperlijcken vant casteel naer de stadt geschoten, ende tsanderdaechs al den dach tot den dach daer naer, welcken was sondaghe, snoenens; so datse vele huysen, ontrent casteel staende, seer doerschoten hebben, ende oock diverse liens, daerontrent opde straten gaende. Opden selven tijt so sijn int casteel van achter gecomen de Spaniaerden ende Duytschen, die binnen Maestricht de stadt gepiliert hadden, ende oock de Spaniaerden, die binnen Aelst geleghen hadden, sodat sylieden terstont, sonder rusten, doert casteel inde stadt quamen met ganscher macht, ende vielen opde schansen, daer sy seer dapperlijcken gevochten hebben met de Staten volck ende de Duytschen van Ouersteyns volck, so datter seer vele over beyden seyden doot gebleuen zijn, maer de Waelen ende Duytschen moesten de schansen verlaten, sodat de Spaniaerden aen diversche plaetsen over de schansen binnen der stadt quamen. De clocke die sloech allarmme, sodat alle de borghers oock haer int harnas ende met geweer maeckten; daer en tusschen sijn de Spaniaerden met haere Duytschen al vechtende gecomen tot op de mert, daer sy seer gevochten hebben met de Duytse knechten ende de borgers, die daer stonden, so datter vele daer doot geslaghen sijn; de schutters schoten seer dapperlijcken van haere cameren, maer ten lesten hebben de Spaniaerden de mart overwonnen ende de borgers ende Duytsen verjaecht, schier alle de stadt doere, sodat meest alle de straten vol dooden lagen; tot aende vesten toe hebbense de Waelen, Duytschers ende borgers verjaecht, so datter vele van nootswegen, om haer te salveren, van boven neder in de veste sprongen. Daer wertter vele gesalvert aent pesthuys inde nieustadt, die haer met coorden ende spiesien van boven neder lieten int water, ende liepen daer over tot op lant; oock werter vele gesalvert met schuyten wt de nieustadt, wt de vlieten; oock isser vele inde vlieten verdroncken, die haer meynden inde schuyten te salveren; daer waeren ooc schuyten so vol volcxs, dat se soncken met volck ende al, so datmen seet datter in eenen vliet ontrent

de brugge verdroncken sijn wel 500 mannen, meest al Duytschen ende Waelen, ende oock vele borgers ende vrouwen ende kinderen; daer is oock verdroncken in de vliet den graue van Ouersteyn, diese daer wt gevist hebben, ende voerden het doode lichame int casteel ende hebben hem begrauen in onser vrouwen kercke. Den goeverneur Champanie ende monsieur Havere die salveerden haer met schuyten, ende voeren aen de Guesche schepen, die hier voer de stadt laghen; men seet dat se in Zeelant bij den prince geweest hebben, ende sijn van daer getrocken naer Gent. Den graue van Egmont is hier oock gevangen ende sidt opt casteel. Als de Spaniaerden nu de stadt gewonnen hadden ende alle haer vyanden verjaecht ende gedoot, so sijnse terstont gevallen inde borgers huysen; daer men haer de dueren niet terstont open en deden, die schotense open, oft brakense in stucken; incomende so hebbense terstont met haer blote rapieren ende poniaerden op het volck vanden huyse geloopen, haer slaende, stekende, ja vele vermoordende, omdatse al gelt wilden hebben; ende als men haer al gaff dat men hadde, wildense noch al meer hebben, daer naer alse alle het gelt hadden so pilierdense het huys voorts, oft men moest met haer lieden verransoneren, wel over so vele alst weert was, so datse de heele stadt arme ende bijster gemaeckt hebben, ende so bedorven, datse tot geenen tyden meer comen en sal soose geweest heeft, Godt betert. Hier en is niemanden vrygegaen dan de Spaensche nacien; alle andere nacien van Engelschen, Duytschen, Oosterlingen, Italianen, Portegisen, sijn oock altsamen mede gepiliert. De Spaniaerden hebben oock seer groote schade gedaen met in de stadt te branden, want sy het nieu stadthuys verbrant hebben, met alle de huysen daer ontrent. De pant opde mart is verbrant, oock de brayerystraet, de silverstraet, de keestraet, de suykeruye, het beginsel vande hoochstrate, ooc de huysen daert oude stadthuys gestaen heeft, de vlasmert, op synte peeters brugge 2 oft 3 huysen, ontrent het casteel zeer vele huysen, so dat men seet datter ontrent 4 of 5 hondert huysen verbrant sijn, dat een jammer sake is om sien

ende hooren geweest; daer is so grooten goet verbrant, dat niet geloefflijck en is; oock vele menschen, die noch alle daghe gevonden worden. De pilagie heeft hier geduert 4 oft 5 dagen. Wy hebben tonsent al verloren dat wy hadden; ic en hebbe niet meer behouden dan ic aen myn lyff en hadde, ende dat waeren myne slechste cleeren dien ic hadde. Ick hebber voer mijn paert bet als 50 ℔ vlems gelaten, dat my oock niet seer wel en comt, Godt betert; ick hebbe omers ongelucxs genoech gehadt voer mijn paert binnen dit jaer, Godt geve dat het eens ophouden mach, soot synen goddelijcken wille is. Franchois van Bruesegeem heeft verloren met dese pilasie wel 10 oft 12 duesent guldens, ja hy seet wel van 15 oft 16 dusent guldens; hy en heeft niet behouden dan sijn bedden ende houtwerck ende eerewerck, en ten [1], dat heeft hem gecost noch 100 daelders voer rantsoene, ende hy is oock seer gequest vande Spaniaerden, alse in huys quamen, sy staken hem met een rapier in synen buyck, dat wy dachten dat hy daer aff gestorven soude hebben, maer, Godt hebbe loff, hy begint redelijcken te becomen. So haest als hy gesteken was so ginck hy wt den huyse tot de swartsusters met syne huysvrouwe, ende ic bleve alleene in huys met de jonckwijffs; daer en tusschen quam den brant soseers in ons strate dat wy anders niet en wisten oft ons huys en soude mede verbrant hebben, so dat wy alle ons goet van boven in den kelder droegen om daer te salveren. Ic hadde de rentbrieven van Cristoffel Willemsen op mijn camer in een secreet verborgen, met ontrent 15 oft 16 ℔ vlems in gelde, ende doer dat ic den brant vreesde, so haelde icse daer wt ende droechse in den kelder, ende ic groeff de selve onder de torven. Als ick daermede besich was, so quamen in ons huys 6 Duytsche knechten, de maecten sulcken getier dat ons meysens oock ten huyse wt liepen om haer te salveren, so dat ic alleene in den kelder was. Als ik haer l. hoorde so maecte ik eenen put in de torven ende groeff my selven daer

[1] Ik vermoed dat bedoeld wordt: „ende aerdewerck ende tin."

inne, om myn lijff te salveren. Als nu dese Duytschen wat in huys geweest hadden ende haer selven daer alleene vonden sagense terstont nade schapraye ende gingen eten; terstont quamper eene in den kelder om bier te tappen, die sach daer so veel goets in den kelder, dat hy terstont wederomme boven liep om dat syne gesellen te seggen, die alle in den kelder quamen ende sloten dien kelder toe, daerna quamense daer ic lach by de torven, ende lichten metde keerse daerinne, maer sy en sagen my niet; sy gingen wederomme boven met eenen stop wijns, ende sloten de kelderdore boven toe, ende gingen goet chiere maken. Ik bleeff al stille op myne plaetse liggen. Alse nu geten hadden, so quam den brant so zeere over ons huys datse meynden dattet aen ons huys ooc gecomen soude hebben, so gingense wederomme in den kelder ende droegent al boven datter beneden was. Als daer nu niet meer inne en was, so quamper 2 opde torven geclomen, om te besien ofter geen gelt of iuweelen ondergegraven en was; so vondense my daer liggen; terstont trokkense haer poniaerden wt en wilden my doersteken. Ic badt mijns lijffs genade, so datsy my boven brochten by haer gesellen; sy vraechden, waeromme dat ic daer lach verborgen; ic seyde, datter Spaniaerden in huys geweest hadden, die mynen weert seer gequest hadden ende my ooc seer geslagen, sodat ic vreesde meer onder haeren handen te comen; sy deden my by haer sitten, ic moest mede eten ende drincken; sy seyden, my en soude niet misschien, daer ic blyde om was. So haest als sy my boven gebrocht hadden, doen gincker wederomme 2 inden kelder onder de torven soeken, ende vonden daer de brieven van Willemsen met mijn geldt, daer ik doen niet veel op en pasten, doer dien dat my docht dat ic mijn lijff gevonden hadde. Ick bleeff alle dien nacht by haer l. sitten by den vierre, ende ic accordeerde met haer te verrantsoneeren; sy namen elck een cleet ende elck een stuck frouweel ende armesijn, voer de reste soude ic haer geven 200 daelders. Alst dach was, so ginge ic met haer l. tot Bruesegeem, om te sien oft hy raet soude vinden tot het selve rantsoene. Hy sont my by alle

syne vrinden die hy hadde; maer in alle de stadt en const ic geen gelt crygen binnen die 2 dagen, so dat sy het goet wt den huyse droegen, ende wilden niet een ure langer beyden, noch sy en waeren met geene borgen tevreden, so dat ic moeste sien alle tsamen het goet wt den huyse dragen, dat noch wel 5 oft 6 hondert pont weert was. Maer ic en const geenen middel om gelt gevinden, dat ons seer qualijcken gecomen is, Godt betert.

Dan ick dancke Godt, den wy het leven daer wt gedraghen hebben, want Godt weet in wat benautheyt dat wy geweest hebben. De heere wil ons voortaene bewaeren, soot ons salich is, ende ons verleenen peys, ruste ende vrede. Hier is menighen benauden mensche binnen Antwerpen; die rijck ende machtich geweest hebben, sijn nu arm geworden, ende alle dingen is hier so diere, dat ic niet en weet wat het arm volck sal gaen beginnen met desen winter; ende om van hier te vertrecken in eenige andere steden, men can seer qualijck van hier comen, men moet een paspoorte hebben, ende men en weet niet waer men loopen oft trecken sal om wel te wesen. Waert dat ic hier nu niet belemmert en waere met Willemsen affairen, ic en bleeff hier niet eenen dach, maer daer mede ben ick hier nu gebonden, ende moet daeromme hier in dese benautheyt blyven, ende in miserie mijn gelt verteeren ende mynen tijt verslyten, daer ic niet eenen stuyver proffijt en doen, het welcke my oock verdriet; ende van Willemsen, daer en hoore ic geen bescheet van, hoe dat het met fardinge[?]saken staen, waer naer dat ick zeer verlangende ben; de eerste paye is vervallen, elck eene sal my hier beginnen aentespreken om betaelt te wesen. Voorts so hebbe ick gelesen u. l. scryven van den 20 october, die ghy aen uwen broeder Abraham geschreven hadt, waerinne dat ghy scrijft dat ghy gheen scryven van my ontvangen en hebt tsins dat ick in Zeelant geweest ben; dat my verwondert, want ic u geschreven hebbe den 17 october, oock den 24 october per Jan Engels, ende daer by gesonden eenen wisselbrief van 1000 pond sterling, geremiteert aen Aernout Keestock te betalen duer Joos van

Herpen; hope dat ghy dien wel ontfangen hebt. Voorts so hebbe ick hier noch geremiteert den 29 october 23 lb. 6 sh. 9 d. sterling tot 24 sh., op visa aen Hans Matens, sal tot Londen betaelen Abraham van Delden. Hier van en seynde ick u geenen wisselbrief, want ickse beyde ontleet hebbe met deze pilasie, dat icse niet vinden en can; ick hebbet aen mynen cossijn Abraham oock gescreven, sodat hy u sonder wisselbrieff betalen sal; wilt my advys daer van doen. Anders niet besonders en wist u met desen wat scryven, dan ben u den heere bevelende, vaert wel.

Den al uwen wat ick vermach,
G. J. [1]

Adres:

Aen den eersamen ende vromen
Jacop Cool, in Lijmstraet
tot Londen.
betaelt den post.

[1] Jacob Cole Jr. vulde deze initialen in: Geeraert Janssen.

OVER HET ONTSTAAN EN DE EERSTE HOOGDUITSCHE UITGAVEN VAN EMANUEL VAN METEREN'S HISTORIEN,

DOOR

R. FRUIN.

Ik heb voor jaren in ditzelfde Tijdschrift [1] gehandeld over de verschillende uitgaven van Van Meteren's Historiën, en aangetoond dat die van 1614 bijzonder merkwaardig is, omdat zij na den dood des auteurs onder invloed der toenmalige regeering en hier en daar gewijzigd naar haar welbehagen, in het licht is gegeven. Bij die gelegenheid heb ik ook met een enkel woord gesproken over het onderwerp, dat ik thans, ter aanvulling van dat vorige stuk, meer opzettelijk wil behandelen.

Ik werd daartoe in de gelegenheid gesteld door de onlangs verschenen uitgaaf der Brieven van en aan Abraham Ortelius, waarover ik in het hieraan voorafgaande opstel heb gehandeld. Ortels en Van Meteren waren volle neven en goede vrienden. In de briefwisseling tusschen hen beiden komt, zooals te verwachten was, nog al wat voor omtrent het Geschiedwerk van laatstgenoemde. Het stemt doorgaans overeen met wat de schrijver zelf ons kortelijk in de voorrede zijner uitgaaf van 1608 bericht. Ook het Levensbericht, dat Simeon Ruytinck van hem opgesteld en in de uitgaaf van 1614 geplaatst heeft, wordt door de Brieven bevestigd en met kleine bijzonderheden vermeerderd. Aan deze drieërlei bronnen is het volgende ontleend.

[1] N. R. IV, blz. 83.

Van Meteren was de zoon van ijverig protestantsche ouders. Zijn vader Jacob Cornelisz, uit Breda geboortig, verdient met een enkel woord herdacht te worden, want hij is het aan wien het protestantsche Engeland den zoogenaamden Coverdale-Bible van 1535 te danken heeft. In de voorrede, door Miles Coverdale onderteekend, wordt erkend, dat deze het werk bezorgd heeft voor een anderen ongenoemden «begetter» [1]. Nu verhaalt Ruytinck ons, dat Van Meteren's vader zijn bijzonderen ijver voor het nieuwe geloof betoonde «in het bekostigen van de overzetting en druk van den Engelschen Bijbel binnen Antwerpen, daartoe gebruikende den dienst van een geleerd student met name Miles Coverdal, tot groote bevordering van het rijk Jesu Christi in Engeland». Het is Sir Henry Stevens, die uit de samenvoeging van deze twee berichten het besluit heeft getrokken, dat wel door niemand zal worden tegengesproken [2].

In hetzelfde jaar, waarin die Bijbel uitkwam, werd de historieschrijver geboren. Zij naam Emanuel droeg hij ter herinnering aan de uitredding zijner moeder, Ottilia Ortels, die tijdens zij van hem zwanger ging, in het afwezen van haar echtgenoot te Antwerpen den schrik van een huiszoeking der politie had te doorstaan, waarbij echter tot haar groot geluk noch haar oom Leonard Ortels, om wien het te doen was, noch de verboden boeken, die zij in een kist bewaarde, ontdekt werden. Den zoon, dien zij in deze benauwdheid onder het hart had gedragen, noemde zij uit erkentelijkheid Emanuel, d. i. Nobiscum Deus; en hij, tot jaren van onderscheid gekomen, voegde aan dien naam de tweede helft der spreuk toe: quis contra nos. Zoo vinden wij de voorrede van zijn eerste uitgaaf der Historiën, en van de volgende insgelijks, onderteekend.

Zijn beide ouders heeft hij op eenmaal verloren. Om de ver-

---

[1] De vrienden van Shakespeare zullen zich herinneren dat dit dezelfde benaming is, waarmede de drukker der Sonnetten den nog niet uitgevonden Mr. W. H. begroet.

[2] Onder ons was het de te vroeg gestorven Bolhuis van Zeeburg, die deze kleine ontdekking bekend maakte, in de N. Rott. Cour. van 29 Januari 1878.

volging in hun vaderland te ontgaan hadden dezen zich naar Engeland ingescheept, in den tijd toen Karel V met Henry II in oorlog was. Een Fransch oorlogschip tastte het vaartuig, waarop zij waren, bij den overtocht aan en schoot den brand in het kruit, zoodat zij met de gansche bemanning in de lucht vlogen en omkwamen. Hij was toen in dienst van een Antwerpsch koopman, Sebastiaan Danckaerts, die zich te Londen had gevestigd, en is ook na diens dood aldaar blijven wonen. Slechts nu en dan voor een korte poos heeft hij zijn vaderland later bezocht, maar steeds is hij met zijn landgenooten in druk verkeer gebleven. De beide vrouwen, die hij getrouwd heeft, waren Nederlandsche. In al wat hier voorviel stelde hij het levendigste belang. Ook zorgde hij dat zijn vrienden hem op de hoogte hielden der gebeurtenissen. Zoo verzamelde hij allengs een menigte bouwstoffen voor een geschiedenis van zijn tijd. Maar hij ging niet met het plan om van zelf die geschiedenis te schrijven. Hij was zich bewust, dat hij daartoe de gaven niet bezat. Hij zou tevreden zijn geweest, indien een meer bevoegde zich had willen bedienen van hetgeen hij had verzameld. Met dit doel had hij dan ook, op raad van Ortelius, de stof chronologisch in den vorm van annalen geschikt en in het net geschreven, en liet nu door zijn vrienden omzien naar iemand, die lust had en in staat was om «met een heerlijke en aangename stijle daaruit een perfecte historie in te stellen.» Zoo verzekert de bescheiden man in de voorrede zijner latere uitgaven, en zijn levensbeschrijver voegt er bij, dat dit omstreeks 1583 is geschied. Een en ander wordt op merkwaardge wijze bevestigd door een brief aan hem, die onder de correspondentie van Ortelius bewaard is gebleven en thans met deze ons wordt medegedeeld. Het is een brief, een nog onuitgegeven brief, van niemand minder dan van Marnix van St. Aldegonde, met wien Van Meteren ook al in betrekking stond. Het overdrukken van dien brief in zijn geheel laat ik gaarne aan den Heer Prof. Van Toorenenbergen over. Ook is het de aanvang slechts, die ons hier te pas komt. Deze luidt aldus:

Eerbare wyse ende seer discrete. Ick en can my niet genoech verwonderen dat u. L [uw liefde] myne brieven nu op verscheyden reysen aldaer gesonden geheel onbeantwoort laetet, daer ik nochtans wt anderen verneme dat deselve in goeden doene is, ende mercke uwe diligentie in anderen te schryven. Ick hebbe u. l. historie aenvanck gezien ende bevalt mij zeer wel. Ick hoore dat het alhier in latijn wort overgesett; den styl schijnt een weynich slap te wesen. Woudense u. l. in latijn doen setten, het waere goet yemant daertoe te kiesen, die de spraecke wat conde vercieren.

De brief is gedagteekend uit Antwerpen, den 29sten April 1584. Een tijd, waarin Marnix er niet aan kon denken, zelf zich aan het schrijven van een sierlijk werk te zetten. Hem stond ander, zwaarder en tevens ondankbaarder werk te wachten. Maar dat anders het ruwe opstel van Van Meteren ter zijner beschikking was gesteld, is duidelijk. Uit zijn schrijven blijkt tevens, dat Van Meteren liefst een Latijnsche bewerking verlangde, die voor alle volkeren leesbaar zou zijn. Maar iemand te vinden, die zich daarmee belasten wilde gelukte niet. Van zijn opstel werden intusschen meerdere afschriften genomen en in omloop gebracht. Eindelijk, zoo verhaalt hij zelf, verzocht hem Ortelius «een copye aan een zijner vrienden in Duitschland te zenden, om de principaalste geschiedenissen in koperen platen te doen snijden.» Wij zullen dit zoo te verstaan hebben, dat die Duitscher, die niemand anders was dan de vermaarde plaatsnijder Frans Hogenberg, bij Ortelius had gehoord naar iemand die hem een tekst wilde leveren, waarbij hij zijn Nederlandsche historieprenten kon voegen. [1] Ortelius dacht natuurlijk terstond aan Van Meteren en bood diens Memoriën aan. Uit de

---

[1] Eenige jaren te voren, in 1583, had dezelfde Hogenberg, blijkbaar volgens hetzelfde plan, den Leo Belgicus van Aitzinger uitgegeven, met 112 ingevoegde prenten. In de derde uitgaaf van 1588 is dat getal tot 150 gestegen. In de vierde, die na den dood van den oorspronkelijken uitgever bij diens erven het licht zag, bedraagt het niet minder dan 246; in de laatste van 1605, 267. Zie Fr. Muller, in den Navorscher van 1860, bl. 21. Het gebeurde met Van Meteren's Historiën heldert het ontstaan van den Leo Belgicus verrassend op.

briefwisseling volgt, dat dit in of omstreeks 1586 gebeurd moet zijn. De vraag, die zich toen opdeed, was: wat voor loon zou de auteur van den uitgever mogen bedingen. Van Meteren ging hierover te rade met Ortelius en ontving van dezen den volgenden brief.

Adj 17 November 1586. In Antwerpen.

Eersaeme ende beminde cousijn Emanuel. Ick en weete nauwelijck wat raeden u. l. in eysschen des loons van uwen arbeyt, inde Historie gedaen ende te doene. Des nyt min al en weet icker nyt in te raeden, ick salder te minsten wat in seggen, non tamquam consilium, sed potius historia. My dunckt, so veele als ick in onsen tijt bevonden hebbe, so hebben de aucteuren selden gelt van haer boeken, want meest wordense aen druckeren gesconcken. Dan sy hebben wel gemeynlijcken wat exemplaren alse gedruckt sijn, ende dan oock wachtense gemeynlijcken wat vande dedicatie, idque pro Maecenatis aut patroni liberalitate, die dicwils ende oock meest (geloove ick) hem mist. Ick hebber oock by geweest dat Plantyn 100 daelders toe creech vanden aucteur, om dat hy sijn boeck drucken soude willen, ende dat was Adolphus Occo, tot sijn medaliboeck; ende dat is, omdat mogelijck de Typographus hem liet voorstaen dattet nyt wel vercocht en soude worden. Dan anders, tot boecken daer groote cost toe gaen moet, als van veel figueren te moeten laeten daertoe maecken, dat moet den aucteur gemeynlijcken costen. Sambucus becostichde alle de figueren van sijn Emblemata. Plantyn heeft nu corts noch een boexken aengenomen, daer hy 200 gulden toe sal hebben. Also dat my dunckt dat aucteuren selden gelt van den druckeren ontfangen, dan, gelijck ick geseyt hebbe, altewat [1] somyge exemplaren. Het grootste getal hier van dat ick gehoort (ende dat met be-

[1] Ik vermoed dat „altemet" gelezen zal moeten worden. Ook andere lezingen schijnen twijfelachtig, maar daar zij den zin niet storen geef ik ze zooals ik ze vind.

sprocken conditie) was 100. Doen Plantyn mijn Synonymia gedruckt hadde, doen sondt hyer my 25. thuys, ick bedankte hem seer. Wat hy doen sal van mynen Thesaurus (die hy nu op sijn persse heeft) sal de tijt leeren. Somyge, alse sagen dat haer werck fray ende heerlijck gedruckt was, hebben hem met een silveren scale besconken. Maer dat nu al geseyt hebbende, sal mogelijck u. l. wederseggen, ende seggen, soot is warachtelijck, dat dit vorseyde u al nyt aen en gaet. Want dese hebben alle proprio motu et sibimet aut suo genio indulgentes geschreven, idque varias ob caussas, aut honoris, aut parandi amici, aut remunerationis a Maecenati, vel ad nomen parandum, (daer veel sotten boecken om schryven hedendaechs). Dan dit alle en is by u. l. niet, maer is een stuck wercks dat ex aliorum motu u aenbesteedt is, ende daerom met redene loon verdient heeft ende weerdich is. Ende hoe groot desen is, hier ben ick te bloode ende te slecht toe om te seggen; ende ick weete wel, dat ghy nochtans geerne van my wat hooren soudt. Ende om u. l. daerin te willen te sijn en can icker nyt stom over blijven, ende segge dit. U. l. bedencke haer op 100. gulden ende schryve sijn meyninge aen Hoochbergen, selve (want u. l. sijn seecker dat tusschen hem ende my van geenen prijs, maer wel van loon, gelijck u. l. selve in syn brieven aen my gesonden, gesien hebt, gesprocken en is). Ghy hebt met eenen te doene die redelijck is, maer wel slecht. Hondert gulden sijn wel luttel, weet ick wel, naden arbeyt. Het souden cleyne dachueren sijn. Maer tot noch toe hierof. Dese saecke bevele ick voort uwer beyden. Ick bedancke u. l. vande Coninginne. Ick hebbe hem eene van oliverwe (hier gedaen) gesonden, die my dunkt, aut fallor, beter int aensicht gelijckt. Hy heeft my gesonden een appendix tot sijn Leo Belgicus, om aen u. l. te bescicken. Ick dencke het te doen metten naesten. Ick en hadde geen kennisse metten post die nu ginck. Bon compaigne seet de naeste reyse te gaen, dan dencke ick aen te besteden, ten waere u. l. begeerde dat ickt sondt onbesteedt, op sijn discretie, u. l. mogelijck met

hem beter denckende te overcomen. Te Franckfort sijn somyge dingen gedruckt u dienstelijck, na mijn duncken, dan ick dencke u. l. die by Ascanius al sien sult........

Vale. Tuus Ab. Ortelius.

Wij zijn het toeval dank verschuldigd, dat deze kleine bijdrage tot de kennis van de verhouding tusschen auteur en uitgever op het laatst der XVI[e] eeuw voor ons bewaard heeft. Veel daarvan is ons nieuw, al kan het ons niet verrassen. Wij hadden alle reden om te vermoeden, dat het toen ter tijd placht toe te gaan zooals wij thans vernemen dat het werkelijk toeging. Tusschen Van Meteren en Hogenberg schijnt dan ook dat op deze voorwaarde de koop is gesloten. Maar de kooper haastte zich niet om van het gekochte partij te trekken. Jaar in jaar uit bleven de Memoriën ongedrukt. Onderwijl schijnt de auteur over een Fransche vertaling voor eigen rekening gedacht te hebben. Althans hij kreeg den 14[en] Januari 1590 het volgende, door hem zeker gevraagde, advies van Ortelius.

.... Het (Nederduitsche handschrift) is hier nu al overgeset; nu wachtet weder na u. Aengaende het boeck selve te drucken schrijft u. l. Soo veel ick sulcke affairen verstae, nyt by mynen raede te moeden met een dingen geheel buyten professie. Daerenboven die druckt moet grooten hoop gereet gelts verschieten ende ontfangen dat weder metter tijt met lusken [sic], oock veel borgen, ende daervan dan nemmer meer gelt; gehaet daerenboven van de college der boeckvercoopers. Wordet dan quaelijck verkocht, u scade; wordet wel verkocht, terstont van een ander nagedruckt, wt giericheyt eensdeels, wt spyte andersdeels, omdat gy geen boekvercooper en sijt; dan sidt gy daer met uwe exemplaren, ende sy, als met malcanderen handelende, mangelende, wetense quyt te worden, tu non item. Sed haec tantum in medium ego, non ut tibi dissuadeam: mihi enim nec seritur nec metitur. Dan is u. l. dies van sin, mocht om de eere ende behoorlijckheyt aen

Hoochbergen dat eens vragen, of hy u dat sonder sijn schaede begeert toe te laeten, nempe in francois te drucken; ende soude dencken: ia. Anders my is sulken dingen oock wel van sommygen aengegeven, maer om deselve oirsaeken, boven geschreven, en hebbe ick my daertoe noyt laeten bewegen. Die met boecken om wil gaen, moet een boeckvercooper sijn... Aangaende dat u. l. geerne wat voor uwen arbeyt hadde, daer en verwondere ick my nyt van. Maer om dat te hebben opt beleefdelijckste ende eerlijckste so soude ick besien, als hy comt gedruckt te sijn, wat een exemplaer daerof gelden sal, ende nae dien prijs dan van den drucker sien te hebben voor u moeyte dus oft soo veel exemplaren. Want veel gelts te eyschen, dewijl de man nyt dan cost daertoe sonder ophouden en doet ende nyt daeraf en ontfangt, denckt dattet hem geen blyde maere en soude sijn. Mogelijck ia trouwens. Maer als de cost gedaen sal sijn ende de hope by is om gelt daerwt beginnen te maecken, sal hy genegender sijn om wat te geven; ia, en soudet u met eere nyt connen ontseggen, ia oock nyt begeeren te ontseggen. Ende u. l. salt even eens comen, oftse gelt heeft oft tgene daerse gelt oft vriendschap wt maecken can. Voorts so bidde ick u. l. van my dese woorden int goede te nemen, ende nyt als raedt te verstaen maer als goedtduncken alleen. Want al handelt u. l. contrarie hier, ick en sals nyt voor quaelijck gedaen nemen. De redenen, die u. l. contrarie weet, syn mogelijck van so goeden stoffe als de myne. Ende ditye hier of.

Al is dit alles niet even duidelijk, zooveel begrijpen wij er toch uit, dat Hogenberg bijzonder langzaam aan de prenten graveerde, die hij voor de voorgenomen uitgaaf behoefde, en dat Van Meteren, ongeduldig wordende, een uitgaaf van den tekst in Fransche vertaling op het oog had. Maar tegen zulk een onderneming golden waarlijk de bedenkingen, die Ortelius opperde, en het kan ons dan ook niet verwonderen dat het, zoover wij weten, bij een los plan gebleven is. Evenmin kwam Hogenberg met de Duitsche uitgaaf verder. Toen

hij in 1592 overleed, lagen Van Meteren's Memoriën nog steeds ongedrukt in de lessenaar. Zoo verhaalt ons de auteur zelf in de voorrede zijner latere uitgaven, en zoo blijkt ook uit de thans verschenen brieven. Op zijn klacht over al dien tegenspoed ontving hij van Ortelius, den 16en Augustus 1592, het volgende ten antwoord:

Den uwen, eersaeme ende beminde cousijn, wel ontfangen, ende verstaen wat u de weduwe Hoochebergen schrijft, te weten van de besicheyt met haer mans sone [haar stiefzoon] om daaraf te scheyden, dewelck ick weet dat so is. U. l. sal seer wel doen met te vinden eenen Latijnschen interpreten tot de reste, want voorwaar het wort hier lang werck . . . . .

De boedelscheiding moest zeker vooraf uitmaken, aan wie der erven het kopierecht der Memoriën toebehoorde, voordat tot het uitgeven kon worden besloten. Het is op deze wijs 1596 geworden, eer het werk voor de eerste maal in druk verscheen.

Over deze eerste uitgaaf laat de auteur zich ongunstig uit. «Soo hebben (zegt hij in de voorrede der uitgaaf van 1608) des voors. vrients erfghenamen nae zijn doodt deselvighe Memoriën, in Hoogduytsch ende Latijn overgheset, met aenhangselen op onsen naem ende tot onsen grooten naedeele ende menigte onwaerachtigheden doen drucken.» Wij zouden hieruit allicht afleiden, dat de uitgaaf zonder zijn voorkennis, althans zonder zijn medewerking, geschied is. Maar dat is zoo niet. Het tegendeel blijkt uit een brief van hem aan Ortelius, Londen 9/19 Januari 1595 gedagteekend, waarin hij o. a. zegt:

Ick hebbe nu bijcans den 17en boeck Historie beschreven, sende dat over met den eersten; dan dat volck, die dien drucken, laeten daer wt na hun goetduncken ende luimen; dan so sulcks in het Latijn doen, sullen niet wel doen, ende soude mij leet sijn. . . . . ,

Dus is Ortelius nog steeds de tusschenpersoon, die het werk van den auteur, naar mate het voor de pers gereed komt, aan de drukkers doet toekomen. De auteur is wel niet gesticht over de wijs, waarop met zijn werk wordt omgesprongen, maar vindt daarin toch geen genoegzame reden om zijn verdere medewerking te ontzeggen. In een laatste hoofdstuk vervolgt hij zelfs zijn geschiedverhaal tot op het jaar der uitgaaf, en stelt dit ter beschikking van den uitgever.

Die eerste uitgaaf in het Duitsch is niet zoo zeldzaam geworden, of verschillende onzer openbare boekerijen bezitten er exemplaren van. De Thysiana heeft er twee, één gewoon en één met een menigte van Hogenberg's prenten tusschen den tekst ingevoegd. Men kan van deze de opgaaf vinden in den met zooveel zorg door Dr. Tiele bewerkten catalogus. Op het titelblad komt wel het jaar 1596, maar niet de plaats der uitgaaf voor. Het vermoeden ligt voor de hand, dat zij te Keulen, waar Hogenberg zijn werkplaats had, zal zijn uitgekomen, en zoo oordeelt ook o. a. Dr. Tiele. Evenwel er bestaat aanleiding om aan de juistheid dezer onderstelling te twijfelen. Wij treffen namelijk, (in de Bibliotheek der Utrechtsche Universiteit en in het Britsch Museum) exemplaren aan, voorzien van een »Register oder kürtze Verzeichnung aller Gedenckwürdiger Geschichten dieser Niederlendischen History» welke aan het slot dus onderschreven is: «Gedrückt zu Hamburgk, In verlegung Francois von Dortt, Anno 1596.» Ik ben geen bibliograaf en waag het dan ook niet te beslissen, of dat onderschrift op den tekst zoowel als op het register slaat, en of het overeenkomstig de waarheid is, of om redenen, ons onbekend, aldus voorgewend. Het doet ook weinig ter hoofdzake af.

Het beschrijven der volgende Hoogduitsche drukken wordt mij gemakkelijk gemaakt door het juist dezer dagen verschenen «Vervolg op Frederik Mullers Catalogus van Portretten van Nederlanders», waarvoor wij den heer J. F. Van Someren te danken hebben. Ik zou zelfs kunnen volstaan met naar zijn beschrijving te verwijzen, ware het niet dat aan zijn nasporingen éene uitgaaf ontsnapt is,

die juist de belangrijkste is van alle. Ik bedoel die, waarvan hij zegt: «Eene uitgave van hetzelfde jaar (1596) te Neurenberg gedrukt, volgens Fr. Muller, Beschr. van Nederl. Historiepl. Dl. I, bl. 40, is nergens elders vermeld. Waarschijnlijk draagt een aantal exemplaren van den bovengenoemden druk het adres van een Neurenbergschen uitgever.» Hoe waarschijnlijk deze gissing zijn moge, ik acht ze toch onjuist. Immers, na lang rondhooren hier te lande en buiten 's lands naar den door Muller vermelden druk, werd mij eindelijk door Dr. Campbell een boek uit de Koninklijke Bibliotheek verstrekt, dat mij voorkomt te wezen wat ik zocht.

Ongelukkig is het slechts een tweede deel. Het vermeldt geen drukplaats noch op het titelblad noch in eenig colofon. Misschien dat het eerste deel het doet, en dat daarop Muller gelezen heeft wat hij opgeeft. Het is met veel grooter letter en wijder uiteen gedrukt dan de beter bekende uitgaven; maar waardoor het zich bovenal van deze onderscheidt, het is vol van Hogenberg's prenten, aan de keerzijde met den tekst bedrukt. De onderschriften dier prenten zijn weggelaten, maar niet zoo, of hier en daar is er nog iets van overgebleven. Zoo draagt de belegering van Maastricht nog het nommer 31, de verovering van Cateau Cambresis het nommer 43, de aanslag op Bergen op Zoom het nommer 45. Juist dus de nommers, waarop zij in het afzonderlijke prentwerk geplaatst zijn [1]. Wij vinden hier derhalve juist de toedracht, die Muller beschrijft: « De platen op Nederland betrekkelijk (zegt hij) zijn (waarschijnlijk na de afzonderlijke uitgave bij enkele reeksen) geplaatst in de vijf telkens vermeerderde uitgaven van Aitzinger, Leo Belgicus... alsmede in de Duitsche vertaling van Van Meteren,... die te Neurenburg in 1596 in twee deelen in 4° het licht zag. » Aan deze beschrijving beantwoorden de uitgaven, die de heer Van Someren kent, geen van alle; alleen de uitgaaf, waarvan het tweede deel op de Koninkl. Bibliotheek berust, doet

[1] Zie Fr. Muller's Historiepl. I blz. 50.

dit ten volle, met uitzondering slechts van de opgaaf der drukplaats, tenzij het eerste deel deze ook mocht aanwijzen, en van het formaat, dat niet in 4^0, maar klein folio is. Licht mogelijk dat Muller zich te dien aanzien vergist heeft. Maar ik heb nog verzuimd den volledigen titel mede te deelen. Hij is gedrukt op een losse strook, en met stijfsel op het gegraveerde en in ons exemplaar gekleurde titelblad gehecht, en luidt aldus:

Historiae ‖ Uund Abcontrafeytung ‖ fürnemblich der Niderländischen ‖ Geschichten unnd Kriegshändelen. Der ‖ ander Theil mit höchstem ‖ fleiss beschrieben, durch D. M. M. ‖ Anno MDXCVI. ‖ *Cum Gratia et Priuilegio.*

Wat in geen enkele der overige drukken het geval is, hier wordt dus de «Abcontrafeytung» nevens de «Historia» als inhoud van het boek op den titel genoemd, en zulk een werk moet het ook geweest zijn, waarvoor Hogenberg van Ortelius een tekst vroeg. Wij zouden uit dien hoofde geneigd werden deze uitgaaf voor de oorspronkelijke en de andere, zonder de afbeeldingen, voor goedkoopere nadrukken te houden, indien dit niet door inwendige bewijzen weerlegd werd. De tekst in de geïllustreerde uitgaaf bevat namelijk een kort vervolg, van 8 bladzijden, op den tekst der andere, die door den heer Van Someren te recht voor de eerste wordt gehouden. Op deze volgt als tweede onze geïllustreerde editie, en op haar de zoogenaamde tweede van den heer Van Someren, inderdaad de derde, die weer een kort vervolg levert op den reeds vervolgden tekst onzer tweede. De Latijnsche uitgaaf eindelijk, door de heeren Tiele en Van Someren terecht op 1598 gesteld, vervolgt den overgeleverden tekst al weer iets verder. Alle vier deze uitgaven worden gelijkelijk door Van Meteren afgekeurd en verstoten. «Om te thoonen (zegt hij) dat sulcx ons werck niet eyghentlick ende geheel en was», heb ik in 1599 den Delftschen drukker Vennekool in staat gesteld om «de voornoemde Memorien te drucken naer onse (Nederlandsche) copye; wiens werck wij alleene gehouden hebben voor het onse

ende gheen andere.» Zoo hebben dus deze Hoogduitsche uitgaven geen gezag en weinig belang voor ons. Ik heb dan ook om die reden geen lust gevoeld, om ze met den Nederlandschen tekst te vergelijken, en te onderzoeken in hoe ver zij van deze verschillen mogen. Op de stellige verklaring van den auteur af schuif ik ze alle als onbetrouwbaar ter zijde.

Over de Nederlandsche uitgaven handelt de heer Van Someren uitvoerig en, ik geloof, volledig. Hij is de eerste, zoover ik weet, die een tweede uitgaaf van Vennekool, van 1605, vermeldt. Ik was op zoo eene wel verdacht maar kende ze niet. Ik had namelijk in de Resolutiën der Staten-Generaal van 31 Dec. 1604 gelezen: «Opte requeste van Jacob Cornelisz. Vennecool, boeckdrucker, versoeckende te mogen voortvaren in de voltreckinge van 't historie-boek van De Metere ende tselve te vercoopen: is opgehouden noch ter tijt daerop te disponeren.» Hieruit werd een tweede uitgaaf waarschijnlijk, die wij thans dan ook, dank zij de nasporingen van den heer Van Someren, leeren kennen. Bij een anderen uitgever, die niet genoemd wordt maar in de voorrede van de uitgaaf van 1614 als een Amsterdammer wordt aangeduid, zijn de uitgaven van 1608, '9 en '10 verschenen, waarover Mulder Bosgoed in den Navorscher van 1873, blz. 49 vlg. het noodige heeft gezegd. Bij weer een anderen, een Dortenaar, verscheen die van 1611, in twee kwartijnen. Over de uitgaaf van 1614 eindelijk, de belangrijkste van alle en die later steeds herhaald werd, mag ik naar mijn eigen, bovenaangehaald opstel verwijzen. Van wat ik daarin uiteen heb gezet heb ik naderhand nog wel nieuwe bewijzen aangetroffen, maar daar deze aan het betoog niet veranderen, dat bovendien geen tegenspraak heeft ontmoet, acht ik het overbodig mijn lezers er op nieuw mee bezig te houden. Misschien is het bovenstaande reeds te veel over een onderwerp, waaraan slechts een ondergeschikt belang mag worden toegekend.

LIJST DER GESCHRIFTEN

OVER

NEDERLANDSCHE GESCHIEDENIS, OUDHEDEN, ENZ.,

in Nederland en het buitenland verschenen in de jaren

1887 en 1888 (tot Mei).

Verzamelingen, Inleiding. — Algemeene geschiedenis. — Tijdvakken. — Provinciale geschiedenis, Stedenbeschrijvingen. — Oudheidkunde, Heraldiek, Genealogie, enz. [1])

Verslagen en mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen. Afd. letterkunde. 3de Reeks. Amst., Joh. Müller. 1887. Deel III, IV. 8vo.

III. Fragment van een Registrum beneficiarum van het landdekenaat Hilvarenbeek in N. Brabant uit het jaar 1430, d. J. Habets. — De Rijndijk en de duinen te Petten, d. G. de Vries Az. — Over de echtheid van den Stichtingsbrief der abdij Thorn in 992, d. J. Habets.
IV. De gezamen'le hand naar de oudnederlandsche rechten, d. S. J. Fockema Andreae. — Over twee middelnederlandsche woorden (Woesten en Hevene), d. R. Fruin. — Overblijfsels van Romeinsche gebouwen te Hoensbroek, d. J. Habets.

Comptes-rendus des Séances de la Commission royale d'histoire. IVe Série. Bruxelles, Hayez. 1886,87. Tome XII—XIV. 8vo.

La guerre de Hollande de 1401 à 1412, p. L. Devillers. — Un fragment du Spiegel historiael, p. Gilliodts-van Severen. — Itinéraire de Charles le Hardi, p. E. de Marneffe. — Campagne du Prince d'Orange en 1569, documents inédits publ., p. le baron Kervyn de Lettenhove.

Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. Utrecht, Kemink en Zn. 1887. Deel X. 8vo.

A. Buchelius, Observationes ecclesiasticae, 1622—26. — Stukken betreff. de onderhandelingen tusschen de Staten van Utrecht en de H. Regeering over Utrechts aandeel in de buitengewone bede, 1574—76. — De verandering in het beheer van den Lekdijk bovendams. — Stukken betreff. de zending van Dirk van Hille naar Spanje van wege de Staten van Brabant, 1574, 75. — Stukken over de twisten der stad Utrecht met de heeren van IJssel-

[1]) De geschriften over Nederlandsche godsdienst- en kerkgeschiedenis worden hier niet meer opgenomen, daar zij geregeld eene plaats ontvangen in het Archief voor Nederlandsche kerkgeschiedenis, onder redactie van J. G. R. Acquoy en H. C. Rogge.

stein in 1510, 11. — Journal de mon voyage par l'Allemagne, 1707, par C. Hop. — De oprichting van het College van Gedeputeerde Staten van Utrecht. — Een onbekende kronijk van het klooster te Windesheim. — Brief van Johan Maurits van Nassau aan Ds. Plante. — Traenslaet uit seeker Chinees request over het bedrijf der Hollanders in O. I., door de Portugeesen aan den Tartarischen Coninc gepresenteert, enz. enz.

Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden, over het jaar 1887. Leiden, Brill. 1887. 8vo.

Een damesgild tot het houden van een jaarlijkschen maaltijd, d. J. G. R. Acquoy. — Het verhaal van den moord van Musius in Dusseldorps Annalen, d. R. Fruin. — Vingerwijzingen omtrent den oorsprong der Nederl. rechten, d. S. J. Fockema Andreae. — Oude recepten, d. denz. — Rechten van Nijmegen, d. denz. — De bewaring van notarieele protocollen onder de republiek, d. denz.

Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, verzameld en uitgegeven vroeger door I. A. en P. Nijhoff, thans door R. Fruin. Derde reeks. Vierde deel. 's Gravenhage, Nijhoff. 1887—88. 8vo.

Zie den inhoud in deze aflevering.

Tijdschrift voor Geschiedenis, onder redactie van A. M. Kollewijn Nz. Tweede jaarg. Amersfoort, Slothouwer. 1887. 8vo.

De Graven-broeder in Friesland, door W. G. Brill. — Het tijdelijk karakter der Unie van Utrecht, d. J. Trosée. — De laatste dagen van het verblijf van Karel II in de republiek der Vereen. Nederlanden, d. L. Wichers.

Messager des sciences historiques, ou archives des arts et de la bibliographie de Belgique. Gand, Vanderhaeghen. 1887. 8vo.

Les jésuites à Gand au 16e Siècle, p. V. VanderHaeghen. — La naissance et les premières années de Jacqueline de Bavière, p. L. Devillers.

Verslagen en Mededeelingen der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht. 's Gravenhage, Nijhoff. 1887. Deel II, n⁰. 2. roy. 8vo.

Inhoud: Oudste rechten von de stad Geervliet. — Rechten van Vianen. — Vonnis van den abt van St. Paulus te Utrecht, 1294. — Twee schepenbrieven uit het archief van Zierikzee. — Verslag der Vereeniging.

Fockema Andreae, S. J., Bijdragen tot de Nederlandsche rechtsgeschiedenis. Eerste bundel. Haarlem. Erven F. Bohn. 1888. 8vo.

De meerderjarigheids-termijn. — De vervroegde meerderjarigheid. — De onzelfstandigheid der vrouwen. — De huwelijksvorm. — Vereischten en beletselen voor een huwelijk.

Milders, C. F. A., Het oude versterfrecht in Holland en Zeeland. Acad. proefschrift. Leiden. 1888. 8vo.

Historical Manuscript Commission. Xth. Report, with Appendix I—VI, XIth. Report, with Appendix I—IV. London. 1885—87. 12 dln. 8vo.

De Appendices van deze Reports bevatten inventarissen en uittreksels van de archieven on handschriften-verzamelingen van een aantal aanzienlijke geslachten in Engeland en Schotland. De met zorg bewerkte alphabetische registers achter ieder deel wijzen een groot aantal stukken aan waarin van Nederlandsche gebeurtenissen en personen sprake is.

Inventaire sommaire des archives départementales antérieures à 1790. Département du Nord. Chambre des Comptes de Lille. Lille, impr. de Danel, 1865—87. Tome I—V. 4to.

Begonnen door J. Le Glay, voortgezet door A. Desplanque, l'abbé Dehaisnes en J. Finot. Deze deelen bevatten de stukken over de jaren 700—1600.

DEVILLERS, L., Inventaire analytique des archives de la ville de Mons. Première partie: Chartes. Mons, H. Manceaux. 1882—88. 2 dln. 8vo.

Het 1e deel bevat een inventaris der Charters tot 1500; het 2e deel, na een inleiding over het tijdvak der troubelen, de inquisitie, enz., een inventaris der charters van 1501 tot 1600, met eenige „annexes", waaronder een Tableau des condamnations à morts etc. en matière d'hérésie, etc. 1551—1572.

TIELE, P. A., Catalogus codicum manuscriptorum bibliothecae Universitatis Rheno-Trajectinae. Hag. Com., Nijhoff. 1887. roy. 8vo.

Hierin de beschrijving van omstr. 200 handschriften over Nederlandsche geschiedenis.

Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven. VIII. 1885. 's Hage. Mart. Nijhoff. 1887. 8vo.

Verslagen omtrent 's Rijks Verzamelingen van Geschiedenis en Kunst. VIII. 1885. 's Hage, Mart. Nijhoff. 1887. 8vo.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft im Auftrage d. Historischen Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von J. Hermann und J. Jastrow. VI. Jahrg. 1883. Berlin, Gaertner. 1888. 8vo.

De literatuur van Belgische Geschiedenis wordt hierin behandeld door E. Hubert. De literatuur van verschillende landen, waaronder ook Nederland, wordt in latere deelen toegezegd.

Bibliographie de l'histoire de la Belgique. Répertoire des ouvrages parus en Belgique et à l'étranger de 1830 à 1882 sur l'histoire nationale depuis les temps les plus reculés jusqu'à la mort de Léopold I, par L. Lahaye, H. Francotte, F. de Potter. Liège, Grandmont-Donders, 1886. 1er fasc. 8vo.

Met uitvoerige inleiding over de Belgische historiographie, door L. Lahaye. — Het werk zal bevatten al de geschriften over Belgische geschiedenis, zoowel afzonderlijk verscheuen, als de artt. in tijdschriften, genootschapsverhandelingen, enz.

FREDERICQ, P., Concours quinquennal d'histoire nationale, 1881—1885. Rapport du Jury. Bruxelles, impr. du Moniteur Belge. 1886. 8vo.

Dit rapport bevat een volledig overzicht van de geschriften in België verschenen over Nederlandsche en Belgische geschiedenis gedurende dat tijdvak.

MEULEN, R. VAN DER, Algemeene aardrijkskundige bibliographie van Nederland uitgegeven door de afdeeling Nederland van het Nederlandsch aardrijkskundig Genootschap. Eerste deel: algemeene en plaatselijke beschrijving. Leiden, Brill. 1888. 8vo.

Hierin zijn ook opgenomen geschriften in tijdschriften, werken van genootschappen, enz. verspreid.

DOZY, CH. M., Nalezing op F. Muller's Catalogus van Nederlandsche historieprenten. Rotterdam, W. J. v. Hengel. 1887. 8vo.

SOMEREN, J. F. VAN, Beschrijvende catalogus van gegraveerde portretten van Nederlanders. Vervolg op Frederik Mullers Catalogus van 7000 portretten van Nederlanders. Amsterdam, Fred. Muller en Co. 1888. roy. 8vo.

Eerste deel: Verzamelingen en serieën van portretten in boekwerken.

BUSKEN HUET, K., Rembrandt's Heimat. Autoris. Uebersetzung aus dem Holländischen von Marie Mohr. Bearbeitet und herausgegeben von G. Freih. v. d. Ropp. Band I. Leipzig, T. O. Weigel. 1886. 8vo.

De bewerking bestaat hoofdzakelijk in een wijziging van de noten.

DUYL, C. F. v., Overzicht der beschavingsgeschiedenis van het Nederlandsche volk. Groningen, J. B. Wolters. 1887. 8vo.

SYPESTEYN, Jhr. C. A. VAN, Holland in vroegere tijden, merkwaardige personen en voorvallen uit het maatschappelijk leven. 's Hage, v. Stockum. 1888. 8vo.

Floris II van Pallandt en Frederic de la Tremoille, graaf van Laval, 1633. — De moord van L'Espinay, 1646. — Tancrede de Rohan in Holland, 1638—45. — Aanslag op Jacob de Witt, 1653. — J. Cats en zijn nalatenschap. — Jean Cavallier in den Haag 1705—1711, enz.

BEEKMAN, A. A., De strijd om het bestaan. Geschiedenis en tegenwoordige staat van de lage gronden van Nederland, voor niet-technici. Zutphen, W. J. Thieme. 1887. 8vo.

Allgemeine Deutsche Biographie, herausg. durch die Historische Commission bei der K. Akademie d. Wissenschaften in München. Leipzig, Duncher u. Humblot. 1886—87. Band XXIII—XXV. 8vo. Münchhausen — Philipp.

Biographie nationale publiée par l'Académie roy. des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. Bruxelles, Bruylant Christophe. 1885—87. 8vo. Tome IX. van Helmont—Huerter.

BOOMS, P. G., Het eerste boek van Neerlands krijgsgeschiedenis. De Batavieren, Caninefaten en Friezen, onder en tegen Rome. 's Gravenhage, Gebr. v. Cleef. 1887. 8vo.

SCHNEIDER, J., Die alten Heer- und Handelswege der Germanen, Römer und Franken im Deutschen Reiche, nach örtlichen Untersuchungen dargestelt. 5s Heft. Leipzig, T. O. Weigel. 1886. 8vo. Met kaart.

Heft 1—4 verschenen 1882—85.

VLIJMEN, B. R. F. VAN, Het Bataafsch voetvolk. Krijgshistorische proeve. Nijmegen, H. C. A. Thieme. 1887. 8vo.

ABEL, S., Jahrbücher des Frankischen Reichs unter Karl dem Groszen. 1er Band: 768—788. 2e Auflage bearbeitet von B. Simson. Leipzig, Duncker u. Humblot. 1888. 8vo.

SEBICHT, R., Die Cistercienser und die Niederländischen Colonisten in der Goldnen Aue im XII. Jahrhundert. Inaug. Diss. Halle a. d. S., Hendel. 1887. 8vo.

LORENZ, O., Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter seit der Mitte des 13. Jahrhunderts. Zweiter Band. Dritte im Verbindung mit A. Goldmann umgearbeitete Auflage. Berlin, W. Hertz. 1887. 8vo.

Hierin worden behandeld: Die Niederlande: a. Reimchroniken, b. Chroniken besonders von Flandern und Brabant. c. Die geistlichen Fürstenthümer en meer uitvoerig het Chronicon magnum Belgicum en het Florarium temporum.

DÖHMANN, K., König Wilhelm von Holland, die rheinischen Erzbischöfe und der Neuwahlplan von 1255. Inaugural-Dissertation. Lemgo, Wagener. 1887. 8vo.

Cartulaire des Comtes de Hainaut, de l'avènement de Guillaume II à la mort de Jacqueline de Bavière, publié par L. Devillers. Tome III. Bruxelles, Hayez. 1887. 4to.

Collection de documents inédits relatifs à l'histoire de Belgique, publiées par ordre du Gouvernement.

Die Chroniken der Westfälischen und Niederrheinischen Städte. 1er Band. Dortmund-Neuss. Heräusg. v. d. Hist. Commission der K. Baier.-Akademie v. Wissensch. Leipzig, Hirzel. 1887. 8vo.

20e deel van „die Chroniken der Deutschen Städte vom 14. bis zum 16. Jahrh".

Hierin voor het eerst kritische uitg. van de „Historie des beleegs van Nuis," in 1474 door Karel den Stoute.

ABR. ORTELII et virorvm ervditorvm ad evndem et ad Jac. Colvivm Ortelianvm Epistvlae. Cvm aliqvot aliis epistvlis et tractatibvs qvibusdam ab vtroqve collectis (1528—1628). Ex avtographis mandante Ecclesia Londino-Batava edidit Jo. Henr. Hessels. Cantabrigiae Typ. Acad. 1887. 4to.

Dit is het eerste deel van de uitgave der Archiefstukken van de Nederlandsche kerk te Londen. Zie hierboven blz. 405 volg., 417 volg.

Coleccion de documentos ineditos para la historia de Espanã. Tomo LXXXVIII. Madrid, Ginesta. 1887. 8vo.

Hierin eenige brieven van Karel V over zijne betrekking tot Ursulina de la Peña, en een brief van Sept. 1567 aan de hertogin van Parma over een geestelijke te Antwerpen die door een Calvinistische vrouw Johanna van Ubander tot het kettersche geloof zou zijn bekeerd. Het grootste gedeelte van het deel wordt ingenomen door de Estoria de las Godos del Arzobispo Don Rodrigo.

RITTER, M., Ueber die Anfänge des Niederländischen Aufstandes.

Histor. Zeitschrift von v. Sybel, 1887, Heft 6. Zie hierboven blz. 243.

Coleccion de documentos ineditos para la historia de España. Madrid, Ginesta. 1887,88. Tomo LXXXIX—XCI. 8vo.

Correspondencia de Felipe II con sus embajadores en la corte de Inglaterra, 1558—1584: II—IV 1564—81.

Correspondentie van en betreffende Lodewijk van Nassau en andere onuitgegeven documenten, (1562—1579.) Verzameld door P. J. Blok. Utrecht, Kemink en Zn. 1887. 8vo.

Werken van het Hist. Gen. te Utrecht, N. Serie, N°. 47.

De stukken hierin uitgegeven zijn meerendeels uit het archief te Marburg en het Huisarchief des Konings.

Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre, sous le règne de Philippe II, publiées par le baron Kervyn de Lettenhove. Tome V, VI. Gouvernement du duc d'Albe, 1re et 2e partie: 3 Sept. 1567—29 Nov. 1573. Bruxelles, Hayez. 1887,88. 2 dln. 4to.

Collection de documents inédits relatifs à l'histoire de Belgique, publiées par ordre du Gouvernement.

Correspondance du Cardinal de Granvelle, 1565—1583, publiée par Ch. Piot. Bruxelles, Hayez. 1887. Tome VI. (1576,77). 4to.

Collection de documents inédits relatifs à l'histoire de Belgique, publiées par ordre du Gouvernement.

Das Buch Weinsberg. Kölner Denkwürdigkeiten aus dem 16. Jahrhundert, bearbeitet von Konst. Höhlbaum. Leipzig, Dürr. 1886, 87. 2 Bde. 8vo.

Publikationen d. Gesellschaft f. Rheinische Geschichtskunde, III, IV.
In het 2de deel tal van mededeelingen betreffende den strijd in de Nederl. tegen de Spanjaarden.

Keller, L., Die Gegenreformation in Westfalen und am Niederrhein. Aktenstücke und Erläuterungen. 2er Theil (1585—1609). Leipzig, Hirzel. 1888. 8vo.

Publikationen aus den K. Preuss. Staatsarchiven, XXXIII.

Antwerpsch Archievenblad, uitg. door P. Génard. Antwerpen, Wed. de Barbe. (1887,88.) Deel XV, 2—4, XVI. 1. 8vo.

Collegiale Actenboeken, 1577—83.

Namèche, Le règne de Philippe II et la lutte religieuse dans les Pays-Bas au XVIe siècle. Louvain, Fonteyn. 1886,87. Deel VI, VII. 8vo.

Afzonderlijke uitgave van des schrijvers Cours d'histoire nationale.

Moüy, Cte Ch. de, Don Carlos et Philippe II. 3e édition. Paris, Perrin & Co. 1888. 8vo.

De 1e druk verscheen in 1862, vóór het werk van Gachard over hetzelfde onderwerp. De 2e druk is geheel herzien en verbeterd, maar het resultaat van den schr. is hetzelfde gebleven.

Brieven en onuitgegeven stukken van Jonkheer Arend van Dorp, Heer van Maasdam, enz. Uitgegeven door J. R. J. M. Ridder De van der Schueren. 1e en 2e deel. Utrecht, Kemink en Zoon. 1887,88. 8vo.

Met uitvoerig levensbericht. De stukken loopen over de jaren 1414 tot 1592.
Werken van het historisch Genootschap te Utrecht, nº. 44 en 50.

Cartos y avisos dirigidos à Don Juan de Zuñiga virey de Nàpoles en 1581. Madrid, Ginesta. 1887. 12mo.

Coleccion de libros Espanolos raros ó curiosos, tomo XVIII.
Hierin brieven van Granvelle, de Tassis en anderen over de Nederlandsche zaken, voorts: Relacion de lo succedido en Frisia, Nuevas de Namur, Amberes y Lyon, Avisos de Flandes, cet. Alles hier voor het eerst uitgegeven.

DELABORDE, Comte J., Charlotte de Bourbon, princesse d'Orange. Paris, Fischbacher. 1887. 8vo.

Correspondance de Louise de Coligny Princesse d'Orange (1555—1620). Recueillie par Paul Marchegay, publiée avec une introduction biographique et notes, par L. Marlet. Paris, Picard. 1887. 8vo.

Delaborde, Comte J., Henri de Coligny seigneur de Chastillon. Paris, Fischbacher. 1887. 8vo.

Henri de C. was in dienst der Staten Gen. Het werk bevat eenige onuitg. brieven van Louise de Coligny, Maurits en anderen.

Anquez, L., Henri IV et l'Allemagne d'après les mémoires et la correspondance de Jacques Bongars. Paris, Hachette. 1887. 8 vo.

De Mémoires bestaan uit 8 folio banden officieele stukken, bij zijn overlijden in zijn bezit gevonden, en thans in de Bibl. nationale te Parijs bewaard.

SYPESTEYN, C. A. v., Het merkwaardig beleg van Ostende 5 Juli 1601—22 Sept. 1604. Met een kaart v. Ostende. 's Hage, W. P. v. Stockum en Zn. 1887. 8vo.

MARKHAM, CL. R., The fighting Veres: Lives of Sir Francis Vere and Sir Horace Vere successivelly Generals of the Queen's forces in the Low Countries. London, Sampson Low. 1888. 8vo.

FRANKLIN JAMESON, J., Willem Usselinx founder of the Dutch and Swedish West India Company. New-York, G. P. Putnam's sons. 1887. 8vo.

Papers of the American Historical Association, vol. II, N°. 3.
Hierin uitvoerige beschrijving van al de gedrukte stukken van Usselinx, en van de niet gedrukte stukken berustende in de rijksarchieven te 's Gravenhage, Stockholm en elders.

NUYENS, W. J. F., Geschiedenis der kerkelijke en politieke geschillen in de Republiek der Zeven Vereenigde Provinciën, voorn. ged. het Twaalfjarig bestand. (1598—1625). II. Amst. C. L. v. Langenhuysen. 1887. 8vo.

Cartas de Andrès de Almansa y Mendoza. Madrid, Murillo, 1886. 12mo.

Coleccion de libros Espanolos raros y curiosos, tomo XVII.
Herdruk van „Relaciones" afzonderlijk verschenen in de jaren 1621—1623, bevattende verhalen van het gebeurde in Spanje, de Spaansche Nederlanden, enz. Achteraan is gevoegd eene bibliographie van 107 dergelijke Relaciones over dezelfde jaren in Spanje verschenen.

La Corte y monarquía de España en los años de 1636 y 37, coleccion de cartas inéditas é interessantes, publicalo todo ahora por primera vez con notas e illustrationes Ant. Rodriguez Villa. Madrid, L. Navarra. 1886. 12mo.

Verzameling van brieven en andere nieuwstijdingen van die jaren, waarin ook berichten uit Vlaanderen en Holland, uitgegeven naar het oorsponkelijk handschrift.

Correspondence of Sir Edward Nicholas Secretary of State. Edited by G. F. Warners. Vol. I. 1641—1652. Printed for the Camden Society. 1886. 4o.

Bevat een aantal bijzonderheden over personen en gebeurtenissen in Nederland in dit tijdvak.

Die Berichte des Kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola, aus den Jahren 1655—1666. Mit einer Einleitung und Anmerkungen versehen, herausgegeben von Dr. A. F. Pribram. Wien, C. Gerold's Sohn. 1887. 8vo.

Calendar of State Papers. Domestic Series. 1659—1660, preserved in the State Paper Department of H M's Public Record Office, ed. by M. A. Everett Green. London, Longmans. 1886. roy. 8vo.

De deelen bevattende de jaren 1661—67 verschenen vroeger.

Baillon, le comte de, Henriette-Anne d'Angleterre, duchesse d'Orléans, sa vie et sa correspondance avec son frère Charles II. 2e éd. Paris, Perrin & Co. 8vo.

De correspondentie bevat vele bijzonderheden over de oorlogen der Ned. Republiek met Engeland, 1660—66.

Urkunden u. Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. XIer Band, herausg. von Dr. Ferd. Hirsch. Berlin, G. Reimer. 1887. 8vo.

Het 11de hoofdstuk bevat de stukken betreffende de politiek van den keurvorst in den oorlog van den Bisschop van Munster, Christ. Bern. van Galen, met Nederland.

Journalen van Constantijn Huygens den Zoon. (Handschrift van de Kon. Academie van Wetenschappen.) Derde deel. Utrecht, Kemink & Zn. 1888. 8vo.

Werken van het Hist. Gen. te Utrecht. N. Serie, No. 46.
Inhoud: Voyage de Cell 1680. — Journaal 1682. — Reisjournaal van 1647 en 1650.

TRAILL, H. D., William the Third. London, Macmillan and Co. 1888. 8vo.

Een deel der uitgave: Twelve English Statesmen.

WEBER, O., Die Quadruppel-Allianz vom Jahre 1718. Ein Beitrag zur Geschichte der Diplomatie im 18. Jahrh. Wien u. Prag, Tempsky. 1887. 8vo.

Memoriën van Mr. Diderik van Bleyswijk Vrijheer van Eethen en Meeuwen; — Burgemeester van Gorinchem. 1734—1735. Uitgegeven met inleiding en aanteekeningen door Theod. Jorissen. Utrecht, Kemink en Zn. 1887. 8vo.

Werken van het Historisch Genootschap te Utrecht, n°. 45.

Brieven van R. M. van Goens en onuitgegeven stukken hem betreffende. (Uitg. door W. H. de Beaufort.) 2de deel. (1773—1801). Utrecht, Kemink en Zn. 1886. 8vo.

Werken van het Historisch Genootschap te Utrecht, n°. 43.

FRANKE, G. A. J., Aanteekeningen over de oorzaken der Patriottische woelingen. Groningen, B. Jacobs. 1887. 8vo.

HOGENDORP, G. K. VAN, Brieven en Gedenkschriften, uitgegeven door H. Graaf van Hogendorp. Vierde deel. 's Hage. Nijhoff, 1887. 8vo.

De Prinses Wilhelmina van Oranje en Gijsbert Karel van Hogendorp in 1787 en volgende jaren. Brieven en Gedenkschriften, uitgegeven door H. van Hogendorp. 's Hage, Nijhoff. 1887. 8vo.

Afzonderlijke afdruk uit bovenstaand.

VERVAT, J. M., de Pruisen voor Amsterdam in 1787. Verdediging en verovering der stelling. Amst., v. Heteren. 1887. 8vo. Met kaart.

KRONENBERG, A. J., Een en ander over Gerrit Paape en zijn tijd. Deventer. 1886. 4to.

Bericht van het Gymnasium te Deventer over 1886—87.

HOGENDORP, DIRK VAN. Mémoires du Général Dirk van Hogendorp, comte de l'empire, etc. Pupl. par son petit-fils D. C. A. v. Hogendorp. La Haye, Nijhoff. 1887. 8vo.

SCHMEISZER, Die Niederländischen Kontingente in der Armee des ersten Kaiserreichs. Schwerin, (Liegnitz, Reisner.) 1887. 4to.

GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP in November 1813. Brieven en Gedenkschriften, uitgegeven door H. Graaf van Hogendorp. 's Hage. Nijhoff. 1887. 8vo.

Afzonderlijke afdruk uit G. K. van Hogendorp, Brieven en gedenkschriften, dl. IV.

VAN MAANEN, C. F., Aanteekeningen over het verhandelde over de Grondwet van 1815. (uitg. door C. F. Th. van Maanen.) Dordrecht, Blussé en v. Braam. 1887. 8vo.

Notulen van de Commissie tot herziening der Grondwet, benoemd bij Kon. Besluit van 22 April 1815, N°. 52, met daarbij behoorende stukken. Uitgegeven van wege het Depart. van Binnenl. Zaken. 's Gravenhage, v. Weelden en Mingelen. 1887. 8vo.

Mr. G. de Clerq herdacht. Amsterdam, v. Kampen. 1887. 8vo.

Hierin herdruk van zijn opstel over de Belgische omwenteling, voor het eerst in 1847 in „de Gids" verschenen.

BAS, F. DE, Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd. Met portr. platen en kaarten. Afl. 9. Schiedam, H. A. M. Roelants. 1887. roy. 8vo.

KEPPER, G. L., De regeering van Koning Willem III. Groningen, J. B. Wolters. 1887. fol.

BLOK, P. J., Die heimatliche Geschichtsforschung in Holland. Trier, Lintz. 1888. 8vo.

Afzond. afdruk uit: Westdeutsche Zeitschrift f. Geschichte und Kunst, Bd. VII, Heft 1.

Tijdschrift voor Noordbrabantsche Geschiedenis taal- en letterkunde. Redactie Aug. Sassen. Helmond, J. de Reijdt. 1887. 4to.

4de jaargang.

WELVAARTS, T. J., Het Refugiehuis der Abdij Postel te 's Hertogenbosch. 's Hertogenbosch, Gebr. Muller. 1888. 8vo.

Werken van het Prov. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant. N. Reeks, N°. 3.
Met oorkonden van de jaren 1247—1530.

HEZENMANS, J. C. A., De Commanderij der Duitsche Orde te Vucht met een Aanhangsel over die te Gemert. (Met onuitgegeven oorkonden.) 's Hertogenbosch, Gebr. Muller. 1887. 8vo.

Werken van het Prov. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-brabant. N. Reeks, N°. 2.

Geldersche Volks-almanak. Hoofdredacteur J. Ch. Quack. 54e jaarg. 1888. Arnhem, Gouda Quint. 1887. kl. 8vo.

Met bijdragen van A. Schimmelpenninck van der Oije van Nijenbeek, H. M. Werner, J. Anspach e. a.

KREMER, A. J. C., Hattuarie. De oorsprong der Graven van Gelre en Cleve. 's Hage, Geneal. Herald. Archief. 1887. 8vo.

HANSEN, JOS., Westfalen und Rheinland im 15. Jahrhundert. Erster Band. Die Soester Fehde. Leipzig, Hirzel. 1888. 8vo.

De oorkonden, waaronder een aantal betrekking hebbende op Geldersche geschiedenis, loopen van de jaren 1381—1450.
Publikationen aus d. K. Preuss. Staatsarchiven, 34. Bd.

BELOW, G. VON, Die landständische Verfassung in Jülich und Berg bis zum Jahre 1511. Eine verfassungsgeschichtliche Studie. Düsseldorf, Vosz & C°. 1885—86. 2 dln. 8vo.

VERBEEK JR. D., en H. VAN GORTEL, De geschiedenis der Neder-Veluwe. I. Ede en omstreken, Barneveld, Boonstra. 1888. 8vo. Met kaart en pl.

ISING, A., Haagsche schetsen. Derde bundel. 's Hage, v. Stockum. 1887. 8vo.

Zijner Maj. page, 1691—1702. — Den Haag in de eerste helft der 18e eeuw. — Het oude hof. — Het Buitenhof, enz.

MEULEN, J. C. VAN DER, De registers der graven in de Kloosterkerk te 's Gravenhage. 's Hage. Gen. Herald. Archief. 1887. 4to.

Amsterdamsch jaarboekje voor geschiedenis en letteren, onder redactie van N. de Roever. 1e Jaarg. Amsterdam, S. L. v. Looij. 1888. 8vo. Met pl.

D. Willink, d. H. C. Rogge. — Een Amsterd. Weekblaadje van voor honderd jaar, d. A. Loosjes. — De blijde inkomst van Elizabeth van de Paltz in 1613, d. E. W. Moes. — Buitenplaatsen langs den Amstel, d. A. W. Weissman. — Het geslacht Buyck, d. A. de Roever Nz., enz. enz.

GOUW, J. TER, Geschiedenis van Amsterdam. Amsterdam, Holkema, 1887, 88. Deel VI, 1e en 2e stuk (1566/67). 8vo.

JOCHEMS, J. A., Amsterdams oude burgervendels (schutterij) 1580—1795, met historische aanteekeningen. Amsterdam, S. L. v. Looij. 1888. 8vo.

RYCKEVORSEL, F. C. M. A. v., Geschiedenis v. h. R. C. Maagdenhuis te Amsterdam 1570—1887. Uitgeg. ten voordeele van het St. Elisabeth Gesticht voor ongeneesl. zieken. Amsterdam, J. S. de Haas. 1888. 4to.

ALLAN, F., Geschiedenis en beschrijving van Haarlem van de vroegste tijden tot op onze dagen, onder medewerking van C. Ekama, A. J. Enschede, H. Gerlings Czn. en C. J. Gonnet. Haarlem, J. J. van Brederode. 1885—86. roy. 8vo. Deel IV, afl. 11—17.

Instellingen van liefdadigheid.

Der Stede Kuerboeck van Haerlem, bewerkt door A. J. Enschedé en C. J. Gonnet. Haarlem, J. Enschedé en Zonen, 's Gravenhage, Nijhoff. 1887. fol.

Gedrukt met letters van omstreeks het jaar 1480, roode opschriften en beginletters, in antieken perkamenten band.

Buis, F. A., (A. N. J. Fabius) De Naardensche straatnamen en nog wat. Hilversum, Joh. Geradts en C°. 1886. 8vo.

—— De heiden en weiden van Gooiland. Geschiedk. bijdrage tot het vraagstuk betreff. de verdeeling der Gooische markgronden. Hilversum, Joh. Geradts en C°. 1887. 8vo.

— De wallen van Naarden. Breda, Broese & Co. 1887. 8vo. Met pl. en kaart.

Archief. Vroegere en latere mededeelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland, uitg. door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Middelburg, Altorffer. 1888. 8vo. Deel VI, 3e stuk.

Stadsrekeningen van Middelburg, 1500—1549, door H. M. Kesteloo. — Vluchtbergen in Walcheren, door J. C. de Man.

Nagtglas, F., Leven en berichten van Zeeuwen, zijnde een vervolg op P. de la Rue, Geletterd, staatkundig en heldhaftig Zeeland. Voor het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen uitgegeven. Middelburg, Altorffer. 1888. 1e afl. 8vo.

Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel, uitgegeven d. J. I. van Doorninck en J. Nanninga Uiterdijk. Zwolle, Erven J. J. Tijl. 1887. Deel IX, afl. 1—3. 8vo.

Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis. Zwolle, Erven J. J. Tijl. 1887. 8vo.

Overijsselsche stad-, dijk- en markeregten. I. 7: Stadregt van Ootmarsum. — I. 8: Stadregt van Ommen. (Uitg. door A. Telting.) — II. 8: Dijkregt van de zeedijken van Vollenhoven, Wanneperveen en IJsselham. — Verslagen en mededeelingen, 16e stuk.

Bijsterbos, J. C., Eene vergeefsche poging in 1796 om eenvormigheid te brengen in het staatsbestuur van Overijssel. (Zwolle. 1887.) 8vo.

Niet in den handel.

De Vrije Fries. Mengelingen uitgeg. door het Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde. Leeuwarden, A. Meijer. 1886,87. Deel XVI, afl. 4, XVII, afl. 1.

De Friesche watergeuzen, d. A. J. Andreae. — Sjaardemaleen, d. J. Telting. — De praehistorische honden der terpen, d. W. K. J. Schoor, enz.

Friesche Volksalmanak voor het jaar 1887 en 1888. Leeuwarden, A. Meijer. 1886,87. kl. 8vo.

Met bijdragen van A. J. Andreae, H. Handelmann, D. Cannegieter, P. van Blom, W. Pleyte, J. H. van Borssum Waalkes, e. a.

KOOPERBERG, PH., Geneeskundige plaatsbeschrijving van Leeuwarden. Bekroond door het Prov. Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. 's Gravenhage, Nijhoff. 1888. imp. 8vo. Met platen.

Quedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia et de diversis aliis sub diversis episcopis Trajectensibus, uitgegeven door C. Pijnacker Hordijk. Utrecht, Kemink en Zn. 1888. 8vo.

Werken van het Hist. Gen. te Utrecht. N. Serie, N°. 49.

De kroniek van Sicke Benninge, 1e en 2e deel (kroniek van van Lemego). Uitgegeven en met kritische aanteekeningen voorzien door J. A. Feith, met eene inleiding door P. J. Blok. Utrecht, Kemink en Zn. 1887. 8vo.

Werken van het Hist. Gen. te Utrecht, N. Serie, N°. 48.

MEIJER, A., Het huis Niemond en de graftombe te Midwolde. Groningen, J. B. Wolters. 1887. fol.

Nieuwe Drenthsche Volksalmanak. Orgaan van de Commissie van Bestuur van het Provinciaal Museum van oudheden in Drenthe onder redactie van H. Hartogh Heijs van Zouteveen. 5e en 6e jaarg. (1887,88.) Assen, v. Gorcum en C°. 1886,87. kl. 8vo.

Bevatten een aantal bijdragen tot de geschiedenis en oudheden van Drenthe, door L. Oldenhuis Gratama, W. L. v. d. Biesheuvel Schiffer, J. A. R. Kijmmell, M. O. Gratama, Jhr. R. O. van Holthe v. Echten, e. a.

Publications de la Société historique et archéologique dans le duché de Limbourg. Tome XXIII. Nouv. série, tome III. Ruremonde, J. J. Romen et fils. 1886. 8vo.

Byzantijnsche kunstvoorwerpen met inschriften van de O. L. V. kerk te Maastricht, d. A. J. Flament. — De scheepvaart in Limburg tijdens de beroerten in de 16e en 17e eeuw, d. J. L. Mulleneers. — Oorkonden en bescheiden aang. de kerk en het kapittel van St. Odilienberg, d. M. Willemsen. — Historische beschrijving der kerk van O. L. V. te Maastricht, d. J. Habets. — De legende van het wonderbaar kruis te Riempst, d. J. Habets. — Korte schets der geschiedenis van de Valkenburgsche heerlijkheid Wijnandsrade, d. G. Peeters, enz.

De Maasgouw. Orgaan voor Limburgsche geschiedenis, taal- en letterkunde. Maastricht, Leiter-Nypels. 1887. 8vo.

Negende jaargang.

Luzac, J., De landen van Overmaze, inzonderheid sedert 1662 Acad. proefschrift. Leiden, Gebr. v. d. Hoek. 1888. 8vo.

Steffens, A., Geschiedenis der aloude Heerlijkheid en der Heeren van der Horst in het land van Kessel. Met 58 bijlagen (oorkonden) en het Gewoonte Recht. Roermond, M. Waterreus. 1888. 8vo. Met platen.

Oud-Holland. Nieuwe bijdragen voor de geschiedenis der Nederlandsche kunst, letterkunde, nijverheid, enz., onder redactie van N. de Roever Az. en A. Bredius. 5e Jaargang. Amsterdam, Gebr. Binger. 1887. 4to.

Pleyte, W., Nederlandsche oudheden van de vroegste tijden tot op Karel den Groote. Afl. 13. Leiden, E. J. Brill. 1887. 4to.

Winkler, Joh., Oud Nederland. 's Hage, Ch. Ewings. 1887. 8vo.

Spreektaal en schrijftaal. Volkstaal en boeketaal. — Friezen, Saksen, Franken. — Onze voorouders. — Friesland over de grenzen. — Land, volk en taal in West-Vlaanderen. — Nederland in Frankrijk en Duitschland. — Haarringen, hoofdbeugels en oorijzers. — Bier en bierdrinkers in Friesland, enz.

Craandijk, J., Nieuwe wandelingen door Nederland met pen en potlood. Met platen naar de natuur geschetst en op steen gebracht door P. A. Schipperus. Haarlem, Tjeenk Willink. 1887. 12 afl. roy. 8vo.

Heraut, de Nederlandsche. Tijdschrift op het Gebied van Geslacht-Wapen en Zegelkunde. 4e jaarg. 's Gravenhage. v. Doorn en Zn. 1887. 8vo.

Maandblad van het Genealogisch Genootschap « De Nederlandsche Leeuw » 5e Jaarg. 's Gravenhage, Gen. Herald. Archief. 1887. 8vo.

Jaarboek van den Nederl. Adel, onder red. van A. A. Vorsterman van Oijen, J. C. v. d. Meulen en G. J. Honig. 1e Jaarg. 's Hage, Gen. Herald. Archief. 1888. 8vo.

Ablaing van Giessenburg, W. J. baron d', Nederlandschen Gemeentewapens. Vervolg door J. M. Lion. Arnhem, Gouda Quint. 1887. 4to.

Honig, G. J., Beschrijving en Geschiedenis der Zaanlandsche Gemeentewapens. 's Hage, Gen. Her. Archief. 1888. 4to.

RIETSTAP, J. B., Wapenboek van den Nederlandschen Adel, met geneal. en herald. aanteekeningen. Afl. 27 (Slotafl.) Groningen, J. B. Wolters. 1887. fol.

ABLAING VAN GIESSENBURG, W. J. baron D', Nederlands adelsboek of verzameling van adels-erkenningen, inlijvingen, verheffingen, enz. in het Koninkrijk d. Nederlanden sedert 1814. 's Hage, C. v. Doorn en Zn. 1888. 8vo.

VORSTERMAN VAN OYEN, A. A., Stam en Wapenboek van aanzienl. Nederl. familien met geneal. en herald. aant. Afl. 17—19. 's Gravenhage, Gen. Herald. Archief. 1887. fol

Kwartierstaten, Genealogische, van Nederlandsche Geslachten. Onder redactie van M. A. van Rhede van der Kloot en Raimond Bär. Afl. 1—11. 's Hage, W. P. v. Stockum en Zn. 1887—88. fol.

VORSTERMAN V. OYEN, A. A., en G. J. HONIG, Genealogie van het geslacht Verhuell. 's Hage, Gen. Herald. Archief. 1887. 8vo.

POLVLIET, C. J., Genealogie van het geslacht Polvliet. Z. pl. 1887. 8vo. Met pl.

Voor de familie gedrukt.

WALLER, F. G., Genealogie van het geslacht Waller. 's Hage, Gen. Herald. Archief. 1888. fol.

Voorloopige uitgave. Niet in den handel.